

| IN HET NIEUWS

Iran

Iraanse ballingenzender in Amsterdam schraapt het nieuws bij elkaar

PAGINA 14-15

| SPORT

Tennis

Als kind was Jesper de Jong nooit de allerbeste - en dat is misschien maar goed ook

PAGINA 26-27

| WETENSCHAP

Orgaantransplantatie

De toekomst van transplantatie: op een bedje in het ziekenhuis wacht een lever tot-ie goed is

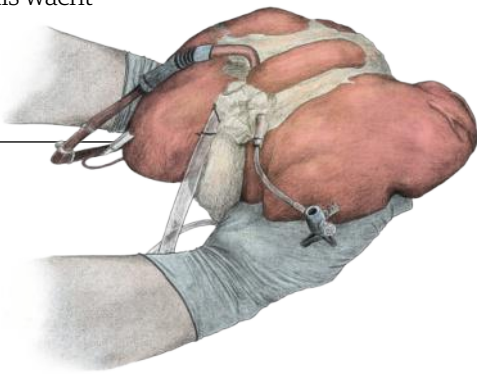
PAGINA 4-6

| ECONOMIE

Horeca

Steeds meer kroegen verdwijnen, maar dat is niet alleen de schuld van Gen Z

PAGINA 8-9

ZATERDAG 17 JANUARI
ZONDAG 18 JANUARI 2026
LUX ET LIBERTAS

Eén jaar Trump

Hij lijkt nu oppermachtig, maar er zijn ook zwakke plekken

IN HET NIEUWS 20-22

FOTO GETTY IMAGES

| WEEKEND

PAGINA 4-6

AI in het hoger onderwijs

Wat zijn scripties waard, nu AI meeschrijft? 'Je weet niet meer wat je aan het beoordelen bent, de student of de chatbot'

| IN HET NIEUWS

Europa moet zich aanpassen nu Trump de spelregels herschrijft

PAGINA 2-3

| IN HET NIEUWS PAGINA 18-19

Dick Berlijn

'Vechten tegen Amerikanen? Dat leggen we altijd af'

| CULTUUR PAGINA 24-25

Jodie Foster

'Nu genoeg zelfvertrouwen voor een Franse hoofdrol'

Advertenties

Zullen we wat beters gaan doen met die ton op de bank?

BRIDGE FUND

Beleg vanaf €100.000 en ontvang tot 5,75% vaste rente.

nrc > puzzels

nrc.nl/puzzels

(interim) CEO nodig?

www.ebbinge.nl

ebbinge

JAARGANG 56 no. 91 PRIJS €5,70
BELGIË € 6,70

Bezorginformatie nrc.nl/service

6 0 3 2 6

7 10 40 4 000 5 4 5

COLUMN
ARJEN VAN VEELEN

Welk Amerika dan?

De zon was net op toen ik rookwolken zag bij de Van Ghent Kazerne. Bijna dagelijks fiets ik langs deze mariniersbasis. Soms werp ik een blik op het bord bij de ingang met de ‘Alert State’: het actuele dreigingsniveau. Dit bord scheelt me leeswerk; het is mijn Doomsday Clock en mijn *Le Monde diplomatique* ineen. De afgelopen maanden stond er een rode A met een zwarte +. Dat betekent: ‘er is een toegenomen dreiging’. Dan weet je nog weinig, maar je moet iets in deze wiebelwereld.

Vrijdagochtend stond die vrouwenwekkende A+ er nog, ondanks alles, maar daarachter was dus rook. De weg was afgezet. Een militair vertelde dat een nieuwe lichting hun baret kreeg uitgereikt. Ze kwamen net terug van de FINEX, de Final Exercise, de zware eindproef – dit jaar extra zwaar vanwege sneeuw en ijs in Nederland. (Klaar voor Groenland, dacht ik.) Ze hadden de nacht doorgemarcheerd, in volle bepakking, aanvalsgeweer in de hand. Bleke, trotse bekies in het rode licht van stadionfakkels.

Ik bleef kijken met de fiets in de hand, wilde eigenlijk een column schrijven over Amerika, maar dit tafereel ging over Amerika.

Nederland had besloten één militair naar Groenland te sturen om de NAVO te beschermen tegen Trump, had ik gelezen. Ik had gebroed op grappen over dit homeopathisch verdunde legertje, onze bedeesde Rambo, maar het lukte niet; de situatie was niet grappig. Bovendien werden het er later twee.

„Well, never thought we’d be on opposite sides of World War Three”, had een Amerikaanse vriend me geappt – ook al niet grappig. Nee, die eenzame militair symboliseerde het drukkende gevoel in Europa: we staan alleen.

De jochies in uniform strompelden hun laatste meters door de bakstenen poort met ‘korps mariniers’. Voor hen uit liepen tamboers en een pijper. Op de binnenplaats klapten papa’s en mama’s. Spandoeken met ‘trots op jou’ en ‘kanjer’. De fluitist speelde een deuntje dat klonk als ‘In een groen, groen, groen, groen knollen-knollenland’.

Het hek ging dicht, ik bleef kijken door het traliewerk.

Petten... AF! Ze smeten hun petten op de grond.

Baretten... OP! Ze deden de felbegeerde baret op, kinderen werden mannen.

Een commandant speechte, citeerde Ronald Reagan: „Some people spend an entire lifetime wondering if they made a difference in the

world. But, the Marines don’t have that problem.”

Nee, dacht ik. De mariniers hebben nu andere problemen.

De laatste maanden verschenen weer bittere afscheidsstukken over de VS. „Nederlanders rouwen om veranderde VS onder Trump, de liefde is over”, berichtte de site van *Nieuwsuur*; in deze krant schreef Alexander Rinnooy Kan over het „pijnlijke en onvermijdelijke afscheid van Amerika”, „de genereuze vriendschap van weleer was ineens spoorloos verdwenen [...]”

Ik dacht eerst: van welk Amerika hielden jullie dan zoveel? Dat van Bush met zijn martelprogramma en Irak-oorlog? Dat van de jaren vijftig met zijn apartheid en communistenjacht? Vietnam? *Mass incarceration*?

Twee jaar had ik er gewoond, ook toen schoot de politie gemiddeld zo’n duizend burgers per jaar dood – onder Obama. Vorige eeuw viel Amerika gemiddeld elke 28 maanden een Latijns-Amerikaans land binnen, las ik: wat Trump nu deed in Venezuela was precies wat Amerika was. Wat de halve wereld al wist: land geboren uit landjepik en plundering voor en door een witte elite.

Zelfs de burgeroorlog die nu opvlamde was niet nieuw. De VS had die auto-immuunziekte, werd soms honds dol, viel soms zichzelf aan. Stuurde het leger naar de eigen steden, schoot op eigen burgers.

Dat was deze week verhelderend als een bord met de Alert State: wie hartzeer had, had hartzeer naar een dat land nooit had bestaan. *America was never America to me*, om de zwarte Amerikaanse dichter Langston Hughes te citeren. Hij wist dat Amerika een droom was, een belofte die je moest bevechten – zonder hoop.

Nieuw was dat ‘wij’ niet langer buiten schot bleven. Dat de agenten nu ook schoten op een witte, hoogopgeleide vrouw in Minneapolis; zoals Trump ‘schoot’ op de premier van Denemarken.

In mijn schrijfhutje betrapte ik mijzelf erop dat ik het deuntje floot dat de mariniersfluitist had gespeeld. Het bleek de *Marines’ Hymn*, het officiële lied van de United States Marine Corps: *First to fight for right and freedom / And to keep our honor clean / We are proud to claim the title / Of United States Marine*.

Straks vechten we tegen elkaar, dezelfde liedjes fluitend. Dat was nieuw, ja, maar het was te vroeg om een land af te schrijven dat voor de helft zoals wij was. We waren nu wel in hun burgeroorlog beland, we moesten de goede helft steunen. Amerika had nooit bestaan, maar Amerika moesten we bevechten. Zoals in die film: *One battle after another*.

Arjen van Veele vervangt Floor Rusman.

ANALYSE EUROPA EN VS

Wat kan de EU beginnen tegen Trump?

Het nieuwste Amerikaanse salvo dreigementen aan het adres van Groenland maakt duidelijk dat Europa zich moet aanpassen. Maar hoe?

Rik Rutten en Michel Kerres

BRUSSEL/AMSTERDAM

Richt je aandacht op datgene waar je invloed op hebt en laat je niet van de wijs brengen door wat je niet kunt beheersen, zo schrijft het stoïcisme voor. Woede, frustratie: wat heb je eraan? Bedenk liever wat je zelf kunt doen om je situatie te veranderen.

Europa kan wel wat meer stoïcisme gebruiken, zei Commissievoorzitter Ursula von der Leyen vorige week op Cyprus. Het eiland, dat de komende zes maanden de roulende voorzittershamer van de Europese Unie in handen heeft, is de geboortegrond van Zeno, de grondlegger van het stoïcisme.

„Het stoïcisme leert ons om niet bang te zijn voor uitdagingen, maar ze met helderheid en vastberadenheid tegemoet te treden”, zei Von der Leyen. „Dat is wat Europa nu moet doen, gezamenlijk.”

Kalm blijven bij tegenslag: het lijkt geen overbodig advies nu Europa zich opmaakt voor een nieuw onstuimig jaar op het wereldtoneel. Het nieuwste Amerikaanse salvo dreigementen aan het adres van Groenland bevestigde wat feitelijk al een jaar duidelijk was. Het Witte Huis is onder Donald J. Trump vastbesloten om de spelregels te herschrijven. Europa moet zich aanpassen. Maar hoe?

In theorie zijn er verschillende manieren om tegen de VS in te gaan, schreef nieuwsbrief *Euro-intelligence*. Europa kan gezamenlijk defensiematerieel inkopen en een Europese militaire commandostructuur opbouwen. De EU zou slagvaardiger zijn door het veto bij buitenlandbeleid af te schaffen. Een gezamenlijk fiscaal beleid zou de euro mondiaal sterker maken in concurrentie met de dollar.

Maar hoe realistisch zijn die ideeën? Ze vereisen veel meer Europese integratie dan tot nu toe haalbaar was, en dat in een tijd dat op de uiterst rechtse flank soevereiniteit

van de lidstaten steeds uitdrukkelijker voorop gesteld wordt. Bovendien moet de EU rekening houden met landen als Hongarije die anti-Trump-beleid graag dwarsbomen.

Onomwonden stellingname

Toch verandert er iets in Brussel. Een eerste verschil ten opzichte van een jaar geleden: de terughoudendheid van leiders om elkaar te hulp te schieten, is verdwenen. Een aantal EU-landen stuurt militairen naar Groenland. Formeel om de veiligheid in het Poolgebied te waarborgen, informeel als signaal aan Washington en uit solidariteit met Kopenhagen. Vorige week namen grote EU-landen al in een verklaring onomwonden stelling tegen Trumps imperialistische ambities.

Een jaar geleden hielden Brussel en de andere hoofdsteden zich nog op de vlakte toen Trump na zijn aantreden zinspeelde op een overname van Groenland. Denemarken, dat de situatie niet wilde laten escaleren, had daar om gevraagd -

De terughoudendheid om elkaar te hulp te schieten is verdwenen

zoals Brussel zich niet al te publiekelijk mengde in de Nexperia-kwestie tussen Nederland en China, op verzoek van Den Haag.

Zwijgen en hopen dat het wel overwaait, dat is wensdenken, beseften de meeste diplomaten nu. Trump kreeg afgelopen zomer zijn gewenste handelsdeal, met voor Europa uiterst scheve voorwaarden, en alsnog stak Von der Leyen beide duimen omhoog bij de ondertekening.

Tijdens het hoog oplopende handelsconflict twijfelde de Commissie of ze niet steviger moest optrekken tegen de VS, zeker toen landen als China succes boekten door hard terug te slaan. Nee, con-

Advertentie

Onze ervaring, uw droomreis

NIEUW-ZEELAND

Ontdek Nieuw-Zeeland tijdens een autoreis van GreatDiscoveries. Onze reisspecialisten kennen het land uit eigen ervaring en stellen samen met u een reis op maat samen. U verblijft in sfeervolle, kleinschalige accommodaties zoals lodges en bed & breakfasts.

GreatDiscoveries is onderdeel van Style in Travel

tel: 040-2618781
info@greatdiscoveries.nl
www.greatdiscoveries.nl

Commissievoorzitter **Ursula von der Leyen**, donderdag op Cyprus, dat de komende zes maanden voorzitter van de Europese Unie is. FOTO YIANNIS KOURTOGLOU/REUTERS

cludeerde de Commissievoorzitter. Een ingewijde: „Het was al moeilijk genoeg om ons te bevrijden van onze afhankelijkheid van Rusland. Om dat nu ook nog eens te doen van de VS, terwijl we tegelijkertijd ook onze afhankelijkheid van China willen afbouwen... Dat is onmogelijk.”

Waarop heeft de EU, de Stoa inachtig, dan wel invloed? Met name op het opbouwen van zijn eigen onafhankelijkheid. Die staat in de kinderschoenen, maar deze week bleek: er wordt aan gewerkt. Oekraïne zal bijvoorbeeld het leeuwendeel van de lening die het van de EU krijgt – 90 miljard euro, waarvan 60 miljard bestemd is voor militaire uitgaven – grotendeels moeten uitgeven aan defensiematerieel van Europese makers, stelde Von der Leyen deze week voor.

Ook de ondertekening van het Mercosur-handelsverdrag in Zuid-Amerika, deze zaterdag, wordt gezien als een voorbeeld van het Europese streven naar onafhankelijkheid, al wordt al een kwart eeuw over het verdrag gesproken. Mogelijk volgt later dit jaar nog een akkoord met India.

Is het genoeg en is het op tijd? In

Advertentie

Beteor zoekt een

rector voor Teylingen College Leeuwenhorst (SFT)

in Noordwijkerhout

Sjoerd Molenaar www.beteor.nl

Brussel wordt er ernstig rekening mee gehouden dat de boosheid van de Amerikaanse regering over de EU-regels voor techbedrijven alles in zich heeft om tot een volgend groot conflict te leiden.

Zakelijke belangen en ideologische overtuigingen lopen dwars door elkaar in de Amerikaanse bemoeienis met Europa. In de nieuwe Nationale Veiligheidsstrategie staat het expliciet: het Witte Huis wil radicaal-rechtse partijen in Europa actief gaan ondersteunen. „Kijk, de realiteit is: Amerika is een product van Europese beschaa-

ving”, vertelde vicepresident JD Vance kort daarop in een interview. „Wij stammen af van allerlei Europese ideeën... Daarom willen we een sterker Europa.”

Verontrustend terrein

Terwijl de economische en politieke confrontatie met Trump de EU parten speelt, is zijn obsessie met Groenland voor de NAVO een bedreiging. De alliantie is op volgestrekt nieuw, onbekend én veront-rustend terrein beland. NAVO-partners hebben eerder hooglopende conflicten gekend. Frankrijk en

Duitsland weigerden de VS te volgen in de Irak-oorlog. Turkije viel Cyprus binnen, nadat Griekenland daar een staatsgreep had laten plegen. Maar nooit eerder heeft supermacht VS een kleine en trouwe bondgenoot bedreigd.

De confrontatie tussen Kopenhagen en Washington stelt extreme eisen aan de diplomatieke kunsten van secretaris-generaal Mark Rutte, die dezer dagen in het openbaar zo min mogelijk zegt. De NAVO werkt aan een missie ter bescherming van het Arctisch gebied, zei hij deze week. Maar of hij met een NAVO-missie Trumps gebiedshonger kan stillen is zeer de vraag.

Intussen lijdt het bondgenootschap onder de interne ruzie. De alliantie is behalve een apparaat dat militaire samenwerking organiseert een belofte. De bondgenooten beloven schouder aan schouder te staan als één van hen wordt

aangevallen. Alleen als een tegenstander ervan overtuigd is dat bondgenoten de daad bij het woord zullen voegen is de afschrikking effectief. Eenheid is kracht, ruzie is zwakte.

Om de eenheid te bewaren werden openlijke debatten over een ontkoppeling van de VS in Europa lang gemeden. Ook dat is niet meer het geval. Er wordt nu hardop nagedacht over de vraag hoe en hoe snel Europa militair op eigen benen kan staan en hoeveel tijd de VS Europa daarvoor gunnen.

Op Cyprus vroeg Von der Leyen deze week aan de regering de komende zes maanden te werken aan een nieuwe „Europese veiligheidsstrategie”. Wat dat inhoudt, zei ze er nog niet bij. Over Groenland zei ze dat de EU blijft werken aan de veiligheid van het Poolgebied. Met „onze bondgenoten, onze partners. Waaronder de Verenigde Staten”.

KAMA

DADDY!

(K)

REPORTAGE **TURKS-IRAANSE GRENS**

Iraniërs zoeken veiligheid in Turkije: 'Ze schoten op iedereen die op straat was'

Iraniërs die het land niet meer kunnen verlaten met het vliegtuig, proberen dat over land via de Iraanse grens met Turkije.

Suzan Yücel

KAPIKÖY

Het was verschrikkelijk", zegt Rojin (26) over de protesten in Teheran, terwijl ze net de grens is overgestoken van Iran richting Turkije. Ze staat met een dik bomberjack en een zwarte zonnebril voor een mini-winkel die dagelijks open is om reizigers op te vangen bij de grenspost Kapiköy in het oosten van Turkije. De gevoelstemperatuur is tien graden onder nul, de omgeving is bedekt met sneeuw. Binnen wachten Iraniërs op vervoer naar de stad Van, op ruim anderhalf uur rijden.

Rojin wil niet met haar achternaam in de krant. Ze is aan de Iraanse kant van de grens flink ondervraagd door de politie. Ook hebben ze haar telefoon doorge-licht. In Teheran ging ze drie dagen protesteren en zag voor haar ogen hoe de situatie escaleerde. „Ze schoten op iedereen die op straat was. De zoon van een vriendin, zestien of zeventien jaar oud, werd in zijn nek geraakt, terwijl hij op een brug protesteerde.”

Door het extreme geweld door de Iraanse politie durven sinds twee of drie dagen minder mensen de straten op te gaan, zag Rojin. Zelf kreeg ze een wapen op zich gericht toen ze op een avond naar haar huis liep. „Ze richtten een soort licht in je ogen als potentieel doelwit. Later zei iemand dat ik dood had kunnen zijn, maar dat ze besloten hadden niet op me te schieten.” Daarna drongen haar ouders erop aan dat ze Iran zou verlaten.

Woensdagnacht sloot Iran om

Iraniërs die net de grens zijn overgestoken staan bij de grenspost Kapiköy in het oosten van Turkije. FOTO ISMET MIKALOGULLARI/REUTERS

onduidelijke redenen het lucht-ruim volledig. Het Turkse ministerie van Defensie gaat de grensbeveiliging verder aanscherpen, hoewel er volgens het ministerie geen massale migratiestroom is.

Volgens Rojin is de angst groot voor een aanval door de VS. De Amerikaanse president Trump heeft herhaaldelijk gedreigd om in te grijpen als de Iraanse regering niet ophoudt met het doden van demonstranten. Het dodental loopt steeds verder op. Volgens Iraanse mensenrechtenorganisaties schommelen de aantallen tussen 2.000 tot ruim 3.500 doden. Rojin: „Sommige Iraniërs denken dat een Amerikaanse aanval goed is en dat het kan helpen, maar tegelijkertijd zijn mensen bang, want het blijft een aanval.”

Iran heeft buurlanden gewaar-schuwd voor aanvallen op Amerikaanse militaire bases als de Amerikanen overgaan tot een militaire actie. Hakan Fidan, de Turkse minister van Buitenlandse Zaken, liet donderdag weten dat Turkije een geweldsescalatie tussen Israël, de VS en Iran niet zou goedkeuren. „Wij willen nadrukkelijk dat problemen via dialoog worden opgelost. Grootschalige destabilisatie in Iran is iets wat de regio niet kan dragen”, aldus Fidan.

Ouders

Een nieuwe vluchtelingenstroom kan op weinig steun rekenen van het Turkse volk. In het land zijn nog ruim 2,5 miljoen Syrische vluchtelingen die vanaf 2015 op de vlucht sloegen vanwege de Syri-

sche burgeroorlog. Inmiddels vindt ruim 80 procent van de Turken dat zij terug moeten naar Syrië.

Daarbovenop liet Trump dinsdag weten dat landen die handel drijven met Iran heffingen moeten betalen van 25 procent op handel met de VS. De Iraanse export naar Turkije is vorig jaar gestegen naar 7,3 miljard dollar. Daarmee komt Turkije op de vierde plek na China, Irak en de Verenigde Arabische Emiraten.

Normaal gesproken komen Iraniërs voor een weekendje de grens over om in Van te drinken en dansen, vanwege de strikte regels in eigen land. Nu zijn de meesten op doorreis. In het Ramada Hotel net buiten de stad zit Maryam (40) al drie dagen te wachten op een

vlucht richting Istanbul, zodat ze kan doorvliegen naar Californië. Daar is ze vijftien jaar geleden naartoe verhuisd vanuit Isfahan en werkt ze als technisch ingenieur. Maryam was op bezoek bij haar ouders die in Iran wonen. „Zij wonen aan de rand van de stad in een rustige wijk, maar zelfs daar waren protesten, ik heb dit nog nooit eerder zo massaal gezien”, vertelt ze. Ze wil graag verandering zien in het land, maar is bang voor een Amerikaanse interventie. „Met andere landen in de regio, zoals Irak, is het niet goed afgelopen. Ik vond het daarom vreselijk om mijn ouders en Iran te verlaten, omdat ik niet weet wat ik de volgende keer aantref. Dan kies ik liever voor een kwaad dat ik ken, dan een kwaad dat ik nog niet ken.”

Advertentie

EEN EXTRA INVESTERING IN JE ZAAK

EN HET EERSTE KOOPHUIS VOOR JE KIND?

Advertentie

LEZERSSPECIAL: reis van de week

8 daagse fly-drive van Pousada naar Pousada

Werelderfgoed Midden Portugal en Alentejo

Voorjaar- en zomerspecial v.a. € 795,- p.p. Geldig t/m 24 januari 2026

Een bezoek aan Portugal betekent meer dan alleen een ontmoeting met zon en zee. Het binnenland, Centro, is indrukwekkend. Cultureel Unesco erfgoed in de steden wisselt zich af met kleine dorpjes, uitgestrekte bossen, olijfvelden en druivenranken. Proef tijdens deze 8-daagse rondreis de geschiedenis, de artistieke rijkdom en de volkstradities van Portugal.

U logeert stijlvol in Pousada's, meestal gevestigd in bijzondere paleizen, kastelen of kloosters en geniet van de regionale ontbijten en de Portugese keuken. Deze week bieden we u één van onze succesvolle pousadaspecials aan voor een heel bijzondere prijs. De reisom is inclusief vlucht, AVIS autohuur en 7 overnachtingen in de mooie pousada's. Na de mogelijkheid van een kennismaking met Lissabon is uw eerste overnachting in Queluz. U reist via Sintra richting het middeleeuwse Óbidos (chocolade en boeken). Via Tomar (Convent of Christ - UNESCO

werelderfgoed) gaat u richting Alentejo. Overnachting in het voormalige klooster; de pousada van Crato. Op de route naar Vila Viçosa bezoekt u Estremoz. Vanuit de benedenstad loopt u naar boven om vanaf het ommuurde bovenstadje van het adembenemende uitzicht te genieten. Daarna bezoekt u Évora, een openluchtmuseum gelegen in de Alentejo. De laatste overnachting is in de kloosterburcht van Pamela.

“Wakker worden in een gerestaureerd paleis, kasteel of klooster.... culinair genieten, mooie wandelingen maken en cultuur snuiven in het authentieke binnenland”

INCLUSIEF: vlucht Lissabon v.v., Avis autohuur cat. A, 7 overnachtingen Pousada's. GRATIS EXTRA'S met code NRC: upgrade naar cat. C en All Inclusive service Avis (ook mogelijk voor 10, 12 of 15 dagen verblijf)

★ Trustpilot
★★★★★

visit
Portugal

www.styleintravel.nl/nrcreisvandeweek
info@styleintravel.nl • tel: 020-428 05 55

style
in travel

ONZE BANK. OOK VAN ONDERNEMERS DIE MEER UIT HUN ÉIGEN VERMOGEN WILLEN HALEN

Als ondernemer ben je dag-in, dag-uit bezig met je zakelijke vermogen. Maar ook privé wil je succesvol zijn. Met Rabobank Private Banking krijg je inzicht in waar je kansen liggen. Denk aan je investeringen, je pensioen of de overdracht van je bedrijf. Met het Vermogen-in-Balans gesprek haal je meer uit twee werelden, zakelijk én privé. Dat maakt de coöperatieve Rabobank, onze bank.

RABOBANK.NL/VERMOGEN

Rabobank
Private Banking

REPORTAGE RECHTSZAAK HULPVERLENERS

Aangeklaagde hulpverleners krijgen na acht jaar gelijk van Griekse rechter

Dreigende vervolging verjoeg de reddingsboten uit de Griekse wateren. Een vrijspraak kan dit wellicht veranderen.

Noortje Smeltink

MYTILINI

Twaalf uur zitten ze al op een houten stoel. Acht jaar lang stond hun leven stil. Voor 24 oud-hulpverleners - rechtenstudenten, advocaten, artsen, een professioneel zwemster die zelf vluchtte uit Syrië, een Nederlandse weldoener van in de zeventig - veranderde alles toen zij in 2018 werden aangeklaagd door de Griekse justitie.

De Ier Seán Binder is inmiddels advocaat, maar mocht zijn beroep zolang de zaak liep niet uitoefenen. De Syrische Sarah Mardini kampt met ernstig psychische problemen. De Griek Athanasios Karakitsos verloor zijn baan. De Nederlandse Pieter Wittenberg (78) kan al jaren aan weinig anders denken. Ze zijn moe.

Dan begint de rechter eindelijk te lezen. „Iedereen is onschuldig.” Geen criminele organisatie. Geen mensensmokkel. In de zaal springt iedereen op. Er wordt gejuicht, geklapt, gehuild en geknuffeld. Maar onder de euforie ligt woede: over de jaren die zijn verloren, en wat er in die tijd op zee is gebeurd.

Sarah Mardini is boos dat ze nog altijd moet uitleggen waarom ze hielp. „Mijn hart is gebroken door dat ik beschuldigd word van mensensmokkel terwijl ik zelf als vluchteling in een bootje heb gezeten”, zegt ze met trillende stem tegen de rechters. „Deze zaak heeft mijn leven kapot gemaakt.” Wittenberg gooit tijdens zijn getuigenis zijn armen in de lucht. „Ik heb mensen in nood geholpen. Nooit had ik gedacht dat ik tien jaar later

Pieter Wittenberg, Seán Binder, Athanasios Karakitsos en Sarah Mardini buiten de rechtbank op Lesbos. FOTO MANOLIS LAGOUTARIS/AFP

voor u moest uitleggen waarom dat geen criminele daad is.”

De 24 hulpverleners die werden vervolgd voor onder andere mensensmokkel werden donderdag vrijgesproken door de Griekse rechtbank van Mytilini, de hoofdstad van het eiland Lesbos. De zaak geldt als de grootste rechtszaak rondom de criminalisering van hulpverlening sinds 2015, het jaar waarin ruim 850.000 mensen naar Griekenland vluchtten.

De aanklacht was gebaseerd op een onderzoek van het Griekse openbaar ministerie, waaruit zou zijn gebleken dat het Emergency Response Centre International (ERCI), de organisatie waar veel verdachten voor werkten, een cri-

minele organisatie zou zijn die zich schuldig maakte aan spionage, witwassen en mensensmokkel. In werkelijkheid, oordeelde de rechtbank, ging het om hulp aan mensen in nood: een groep vrijwilligers die in de chaos van de aankomsten samenwerkte met de kustwacht om mensen van de verdrinkingsdood te redden.

Grieks afschrikbeleid

Sinds 2018 zijn ngo's op Lesbos grotendeels gestopt met 'search and rescue'. Vrijwilligers beperken zich tot hulp aan mensen die al geregistreerd zijn als asielzoeker. Esther Vonk, directeur van Stichting Bootvluchteling, noemt de zaak tegen de hulpverleners „bijzonder

effectief” voor „het Griekse afschrikbeleid”. Alleen wanneer er sprake is van direct levensgevaar wordt melding gemaakt bij de kustwacht, zegt ze. Het strand op gaan om zelf te helpen kan niet meer. Het risico is te groot.

Dat terwijl hulp hard nodig is. Volgens data van de International Organization for Migration (IOM) zijn op de migratieroutes naar Europa tussen 2014 en 2023 meer dan 28.000 mensen verdronken of vermist. Alleen al in 2024 waren er meer dan tweeduizend doden en vermisten op zee, blijkt uit data-analyse van het IOM.

De uitspraak is een lichtpunt in een donkere tijd, zegt Vonk. In Athene liggen voorstellen op tafel

die de ruimte voor hulporganisaties nog verder beperken. Een fout van één vrijwilliger kan dan al genoeg zijn voor een organisatie om haar registratie te verliezen.

Op de vrijspraak nu iets gaat veranderen aan het werk op zee, durft Vonk nog niet te zeggen. „Intussen heeft het al die jaren levens gekost.”

Op de trappen voor de rechtbank in Mytilini zijn de vrijgesproken hulpverleners strijdbaar. „Ik ga gelijk weer de zee op”, zegt Athanasios Karakitsos. „Dat had ik zonder deze uitspraak ook gedaan.” Pieter Wittenberg, na een slopende dag nog bijzonder energiek: „Ik weiger te geloven dat mensen in nood redden ooit daadwerkelijk strafbaar kan zijn.”

Advertentie

matt

Blijf in bed tijdens Blue Monday

Op de meest depressieve dag van het jaar is er maar één plek waar je wilt zijn: op je Matt. Wij begrijpen dat je hier geen kostbare vakantiedag aan wilt verspillen, dus helpen we je graag een handje.

AANVRAAG SLAAPVERLOF*

geldig op 19 januari 2026

Beste werkgever,

Helaas kan vandaag niet naar werk komen, omwille:

☐ Verkeerde been uit bed gestapt	☐ Niet in staat afscheid te nemen van Matt
☐ Last van mannengriep	☐ Snooze werd strategisch verlengd
☐ Nachtelijke strijd om het dekbed verloren	☐ Droom was spannender dan geplande meeting

Hierbij wordt toestemming gevraagd om diens werkzaamheden tijdelijk te vervullen voor bedrust. Wij danken u bij voorbaat voor uw begrip en medeleven en hopen u hiermee voldoende te hebben geïnformeerd.

Hoogachtend,

matt

* Alleen te gebruiken door Matt klanten. Nog geen klant? Dat kan natuurlijk niet! Maak dan snel gebruik van de code **MATTMONDAY** op **MATTSLEEPS.COM** en krijg extra korting op onze huidige acties.

matt

Advertentie

- ✓ Voor oudere senioren; gelijk gestemd gezelschap
- ✓ Reisleiding met verpleegkundige achtergrond
- ✓ Hoge kwaliteit
- ✓ Gevarieerd programma
- ✓ Volledig ontzorgd
- ✓ Taxivervoer vanaf huis veelal inclusief
- ✓ Keuze uit 3 categorieën rustig • aangepast • vitaal

ONBEZORGD EN ONTSPANNEN OP REIS

Een selectie uit ons aanbod van reizen in Nederland en Europa

5 dagen Schoorl

Culinair genieten in hotel Merlet, gelegen in het mooie bos- en duingebied van Schoorl. Excursies in Noord-Holland o.a. naar Bergen, Alkmaar en de Rijkp.

8 dagen Domburg

Ontwaken aan zee in het Badhotel Domburg. Excursies o.a. naar Middelburg en Vlissingen, boottocht over de Oosterschelde en bustocht over Walcheren.

8 dagen Vlodrop/Limburg

Gastvrij verblijf in het Boshotel in Vlodrop. Excursies naar o.a. het Nationale Park 'de Meinweg', Arcen, het Missiemuseum in Steyl en boottocht over de Maas.

8 dagen Maastricht

Verblijf in het prachtige landgoed Vaeshartelt. Excursies naar o.a. Maastricht, het Zuid-Limburgse heuvelland en een boottocht over de Maas.

Gildestraat 1, 1704 AG Heerhugowaard
info@seniorvakantieplan.nl

Wilt u onze nieuwe brochure 2026 ontvangen; bel 035-693 30 17 of kijk op www.seniorvakantieplan.nl

SENIOR VAKANTIE PLAN - Verzorgde vakanties voor ouderen

SENIOR
vakantieplan

REPORTAGE **ONTPLOFFING**

Utrechters die niet thuis waren drinken opgelucht champagne

Na de schrik heerste er vooral opluchting bij de Utrechters wier huis was getroffen door een enorme explosie. Een bewoner zat op de wc: „Het kleinste kamertje hè, dat is de veiligste plek.”

Freek Schravessande

UTRECHT

Er komen vlammen uit je huis.” Tijdens het eerste telefoontje dat hij erover ontving, op zijn werk in Ede, donderdagmiddag, keek Quinten de Vries (25) eerst om zich heen. Hè, is dit een grap? Word ik in de zeik genomen? En na

het zien van de eerste beelden: is dit AI? Pas toen hij beseftte dat het serieus was, zijn hele huis, mogelijk wéggeblazen, pakte hij z’n jas en z’n autosleutels en zei tegen collega’s: „Nou, dan ga ik maar.” De Vries dacht gelijk aan alle buren en aan zijn vriend Pepijn (26), met wie hij sinds drie jaar een monumentaal pand huurt in de Utrechtse Visscherssteeg, met vers stucwerk en middeleeuwse bal-

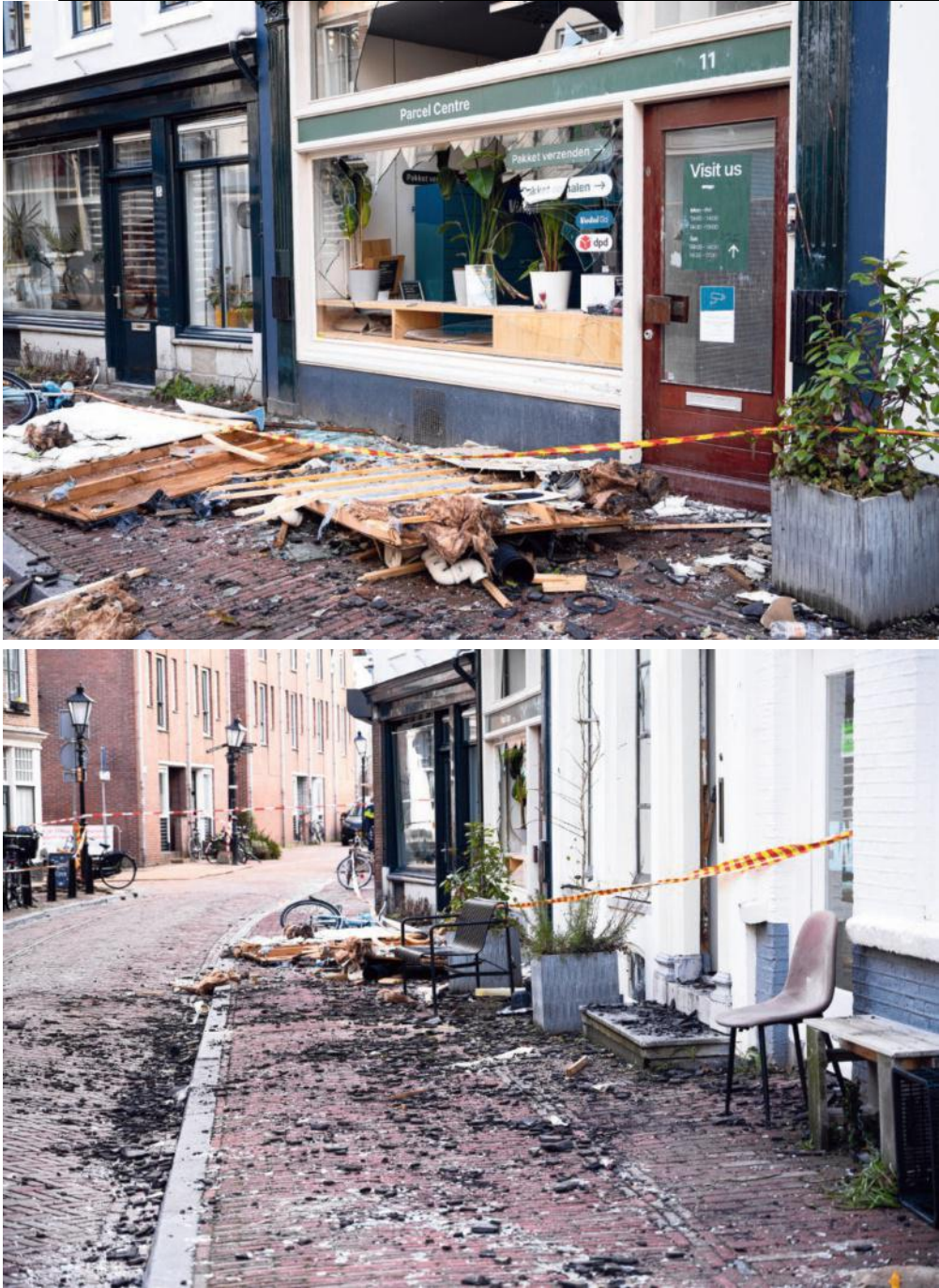
ken. Maar zijn vriend, wist hij, is gelukkig de deur uit want eerder op de dag had Quinten al op zijn telefoon gezien dat Pepijn het huis salarm had ingeschakeld. Dat stond nu overigens uit, zag hij. Net als alle andere gelinkte apparaten die hij zocht op ‘Find my...’ Geen resultaat. Wat ook door Quintens hoofd schoot: donderdag is zijn thuiswerkdag. De Vries werkt normaal

gesproken zelf elke donderdag op zolder. Achter een laptop, koptelefoon op. De kamerdeur met tochtstrip - nodig in zo’n oud huis - potdicht. Dus stel... dan had hij van de hele ontploffing, vermoedelijk ontstaan in zijn huis, helemaal niets meegekregen. Dan was hij op slag dood geweest. Lag hij net als zijn bureaustoel en de eetkamerstoel die hij later terugvond, twee straten verderop.

„Is jouw huis er nog?” De Vries schudt zijn hoofd. „Weg. Zoef. Dak eraf. Helemaal niks meer.”

Geliefd straatje

Het lint, gespannen tussen regenpijp en parkeerpaal, biedt alleen zicht op de Mariaplaats. Van de ravage in de verderop gelegen Visscherssteeg - drie panden weggeblazen, mogelijk door een gasexplosie - is niets te zien. En daarom wachten tientallen buurtbewoners hier af wat de mensen in gele hesjes aan de andere kant van het politielint hen kunnen melden over de staat van hun huis. Enkele bewoners zitten op een klapstoel. Sommigen hebben de hond mee. Studenten, ouderen, expats - iedereen die woonde in en rondom de steeg. „Stil!” klinkt het. „Daar komt iemand met de lijst!” Wat ze al wel begrepen hebben: er zijn kleuren. Groen: je kunt straks je spullen halen. Geel: spullen halen, verblijf op eigen risico. Rood: geen spullen

Door de explosie beschadigde panden in Utrecht. FOTO ZARA NOR

halen, te gevaarlijk. Donkerrood: niet best. Een voor een mogen de gelukkigen - groen en geel - nu onder het politielint door. De Vries - „donkerrood” - blijft staan in de menigte, net als Jolien Egberts (52), die tegenover De Vries woont en op foto’s zijn hele dakkapel terugzag in haar achtertuin. „Donkerrood”, knikt ze. „Afwachten dus.” „En we hadden nog wel net alle buitenmuren geverfd!” glimlacht een van de bewoners. „En de daken vernieuwd. En de schuurtjes gedaan!” Egberts knikt. „Van liefst drie huizen. Een järenplan... in november was het eindelijk klaar...” Geen droefenis hier aan het politielint. De sfeer is vooral uitgelaten. Want hè, iedereen is al lang blij dat er - op enkele lichtgewonden na - geen slachtoffers zijn. Bijna ondenkbaar na die harde klap. Want eerst dacht ook Egberts nog aan vuurwerk, maar toen ze mensen hoorde gillen en haar hele huis zag schudden - „zelfs een 150 kilo zware stalen deur” - wist ze dat het menens was. „Ik heb deze” - wijzend naar haar tijgersloffen - „aangedaan en de hond gepakt en ben vertrokken”. Eenmaal buiten was het twee uur lang: koppen tellen. „Heb jij die gezien?” „Heb jij die gezien?” De bewoners werden door de politie op steeds grotere afstand geplaatst. Intussen kregen ze tientallen appjes van vrienden en bekenden - „ben je oké?” - met als gevolg dat de batterijen snel opdraakten. „En we hadden natuurlijk geen opladers mee”, zegt Egberts. Maar dat is dan wel weer het voordeel van de Visscherssteeg: ie-

dereen kent elkaar. Een dorp in de stad, noemen ze hun geliefde straatje. Liefst vier buurtapps, regelmatig een borrel en veel onderling contact. Belangrijk, juist in de binnenstad, waar altijd ongure types rondlopen. Zo wist Egberts zelfs dat Quinten op donderdag zijn thuiswerkdag heeft. „Ik dacht gelijk: ojéé.” **Geproost** „We hebben allemaal een engeltje op de schouder gehad”, knikt Anouk (achternaam bekend bij de redactie). Zelf wilde ze net naar de film gaan en ze had ditmaal „intuïtief” de achterdeur genomen toen door de explosie alle ramen sprongen. „Terwijl, dat doe ik bijna nooit.” Een andere buurvrouw was - ook ongebruikelijk - met haar schoonmoeder baantjes trekken in het zwembad. En haar Griekse overbuurman zat op het toilet, zonder ramen. „Het kleinste kamertje hè, dat is de veiligste plek.” En natuurlijk was er best ongerustheid toen de circa dertig bewoners de nacht mochten doorbrengen in het nabijgelegen Hotel Karel V. Ze wilden weten of hun huis er nog wel stond en sommigen voelden paniek. Het gratis diner kreeg niet iedereen door z’n keel want belangrijker waren de foto’s en filmpjes die ze deelden om te achterhalen welke kant de vlammen opsloegen. Maar er werd óók geproost, champagne, óp het leven. Want even dacht niemand aan z’n spullen en alleen maar aan elkaar. Er was opluchting, en bij Quinten de Vries misschien nog wel het meest. Hij zucht. „Ik heb gisteren de loterij gewonnen.”

Geen droefenis hier aan het politielint. De sfeer is vooral uitgelaten

OORZAAK

‘Te voorbarig’ om uit te gaan van een gasexplosie in Utrecht

In de buurt van de Utrechtse Visscherssteeg is een gaslucht geroken, maar onduidelijk is of dat al voor de explosie het geval was.

werkzaamheden, aldus het bedrijf. De VRU zegt de berichten mee te nemen in het onderzoek naar de explosies en daaropvolgende brand. De Onderzoeksraad voor Veiligheid overweegt ook onderzoek te doen.

Koen Marée

UTRECHT

Wat veroorzaakte de explosie in het pand aan de Utrechtse Visscherssteeg? Daarover doen vrijdag diverse berichten de ronde. Zo vindt de Veiligheidsregio Utrecht (VRU) het te voorbarig om uit te gaan van een gasexplosie. Ook heeft de VRU nog niet vastgesteld of de explosie werd voorafgegaan door een gaslek.

Wel is gas geroken in de omgeving van het pand, zei de Utrechtse burgemeester Sharon Dijksma donderdagavond tijdens een persmoment. Maar, verduidelijkt directeur Jaap Donker van de veiligheidsregio kort daarna, dat werd mogelijk pas na de explosie geroken. Het is onbekend of voor de explosie al meldingen van een gaslek werden gedaan.

Ook berichten over mogelijke werkzaamheden in het getroffen pand, of in de nabijheid, kan de woordvoerder van de VRU niet bevestigen. Netbeheerder Stedin was in de buurt van de Visscherssteeg donderdag niet bezig met

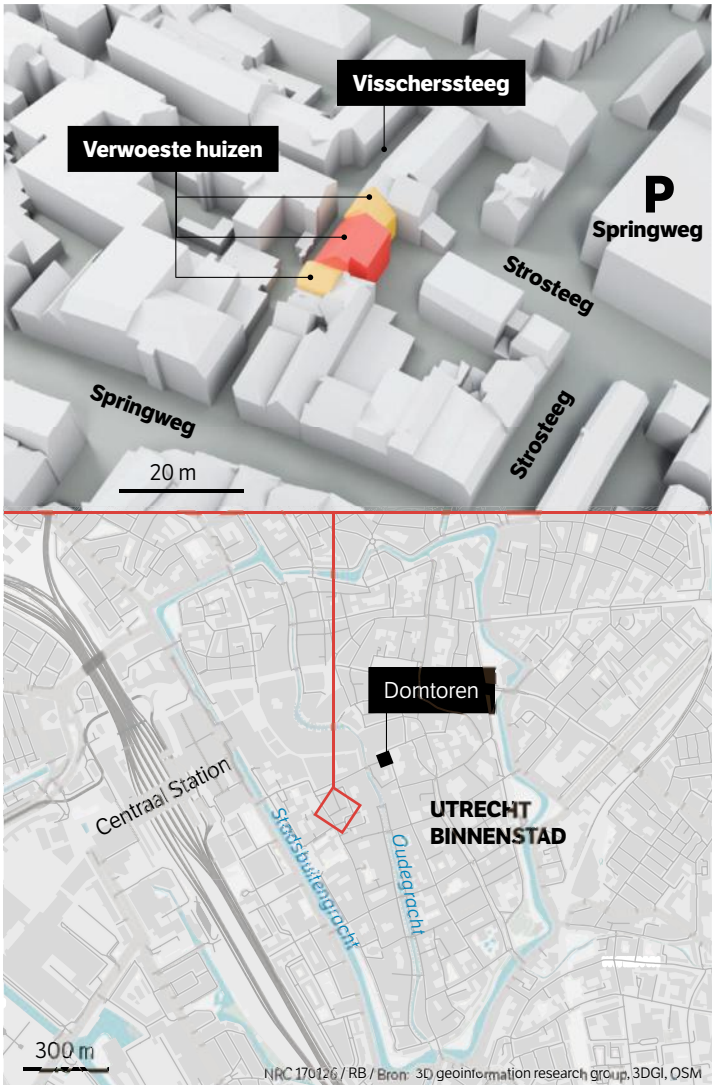
Medicatie en documenten

Volgens explosievenexpert Ad van Riel doet de impact wel vermoeden dat het een gasexplosie betrof. „Dan slinger alles weg. Op beelden zie je dat hele pand op straat liggen en dat ruiten gebroken zijn. Door de kracht van de explosie zelf, maar ook door dakpannen die door ruiten vlogen.”

Dat veel gebouwen in de nabije omgeving werden beschadigd, komt volgens de expert door de dichte bebouwing: „De energie van de explosie moet ergens heen. In een binnenstad wordt de druk gekanaliseerd en kan deze ook op grotere afstand tot schade leiden.”

Het gebied rond de Visscherssteeg was tot vrijdag 16.00 uur afgesloten, daarna gingen enkele straten weer open. Omwonenden die voorlopig niet terug kunnen naar hun woning, mogen belangrijke spullen, zoals medicatie en documenten, ophalen. De gemeente zal ze „zo lang als nodig” opvang bieden in hotels in de stad, aldus Dijksma vrijdag. Volgens haar zijn sommige woningen zo verwoest dat bewoners niet kunnen terugkeren. Andere woningen in het getroffen blok blijven de komende dagen afgesloten van de gastoevoer.

Gebied rond de explosie in centrum van Utrecht

ASFALT

Oliemagnaat en vriend van Trump aast op asfaltproductie Curaçao

De omstreden Harry Sargeant III heeft vergevorderde plannen om op Curaçao asfalt te produceren met Venezolaanse olie. Een tanker met Venezolaanse olie meerde deze week aan op het Caribische eiland.

Door **Karlijn Kuijpers** en **Bas Haan**

De Amerikaanse miljardair Harry Sargeant III in 2019. FOTO JOE SKIPPER/REUTERS

De **Isla-raffinaderij** in Willemstad. De raffinaderij is al decennia een speelbal van de geopolitieke ontwikkelingen in de regio. FOTO RAMON VAN FLYMEN/ANP

Premier Gilmar Pisas van Curaçao ontvangt in april vorig jaar belangrijk bezoek. De Amerikaanse miljardair Harry Sargeant III is afgereisd naar Willemstad. Twee jaar eerder had Pisas een contract gesloten met deze golfvriend van Donald Trump: de Amerikaanse oliemagnaat wil asfalt gaan produceren in een deel van de grotendeels vervallen olieraffinaderij op het eiland. De deal is belangrijk voor premier Pisas: de sluiting van de raffinaderij in 2019 was een aderlating voor het eiland - er gingen zo'n 900 banen verloren. Pisas noemde heropening in 2024 nog een „prominente doelstelling” voor de werkgelegenheid. Met de deal met Sargeant III kan Pisas een deel van die belofte waarmaken: de asfaltfabriek kan zo'n 200 banen opleveren. Maar Sargeant III, die vlak bij Trump aan de kust van Florida woont, komt met slecht nieuws. Een van zijn vertegenwoordigers zit weliswaar in een shirt met „*Make Asphalt Great Again*” tegenover de premier aan tafel, blijkt uit een foto op Instagram, maar de asfaltproductie kan niet van start. Het as-

falt moet geproduceerd worden met Venezolaanse olie en Donald Trump heeft dat voorjaar de sancties tegen Venezuela aangescherpt om de druk op het Maduro-regime op te voeren. Sargeant krijgt de Venezolaanse olie het land niet uit, blijkt uit stukken van het Curaçaose ministerie van Financiën. Bovendien is er onenigheid over het gebruik van installaties die nodig zijn voor de asfaltproductie, meldt het *Antilliaans Dagblad*. Terwijl Sargeant III al tientallen miljoenen dollars in de asfaltfabriek stak, legt hij de activiteiten op Curaçao nog diezelfde maand stil. Een paar medewerkers van zijn bedrijf blijven achter op het Caribische eiland. De situatie lijkt uitzichtloos. Tot 3 januari dit jaar, wanneer president Donald Trump de Venezolaanse president Nicolás Maduro in de vroege ochtend ontvoert. Ineens ligt alles weer open. De eerste tanker met Venezolaanse olie kwam woensdag al aan op Curaçao, waar de olie in tanks wordt opgeslagen. Deze olie is voor zover bekend niet bestemd voor asfaltproductie. De regering-Trump heeft Sargeant III ingeschakeld als adviseur om te zorgen dat Amerikaanse bedrijven de Venezolaanse olie kunnen gaan winnen, berichtte Reuters vorige week. Sargeant, die ook nauwe banden heeft met het Venezolaanse regime en vorig jaar namens de VS betrokken was bij een migrantendeal met Venezuela, staat vooraan in de rij om de Venezolaanse olie te gaan exporteren. Hij sloot de afgelopen jaren contracten met het Venezolaanse regime waarmee hij tot wel 400.000 vaten olie per dag kan produceren. En Curaçao, een eiland binnen het Nederlandse Koninkrijk op slechts enkele tientallen kilometers van Venezuela, is daarvoor een ideale uitvalsbasis. Plots is de Curaçaose raffinaderij de inzet van een geopolitiek spel over olie en macht. Terwijl de zorgen over de onrust in de regio groot zijn - vorige maand botste in de buurt van het Curaçaose luchtruim nog bijna een passagiersvliegtuig op een Amerikaans militair toestel omdat die z'n transponder had uitgezet - ziet Curaçao ook grote economische kansen nu de Venezolaanse olie weer naar het eiland komt. Het is de realpolitik van een kleine eilandstaat in een onrustige regio.

Sargeant III is „bad news” „Wij houden van hoog-risico-landen”, zei Harry Sargeant III (68) in 2019 in een interview met Reuters. De oliemagnaat, die als twintiger als gevechtspiloot diende in het Amerikaanse leger, schrikt niet terug voor autoritaire of politiek instabiele oliesta-ten. Al in de jaren tachtig sloot hij deals in Venezuela. Begin deze eeuw verwerfde hij miljardencontracten van het Amerikaanse leger voor het leveren van olie aan de troepen in Irak. Daarbij hield hij zijn handen niet schoon, blijkt uit Amerikaanse overheidstukken. In een civiele rechtszaak zei de advocaat van de Amerikaanse staat dat Sargeant door middel van „omkoping en fraude” de olie via buurland Jordanië Irak binnenkreeg. Uit een audit van het Pentagon in 2009 bleek bovendien dat Sargeant zo'n 200 miljoen dollar te veel in rekening had gebracht aan het leger. Sargeant ont-kende in Amerikaanse media de „omkoping en fraude”. Negen jaar later, tijdens de eerste presidentstermijn van Trump, concludeerde het ministerie

Over dit artikel

NRC sprak voor dit artikel met tien betrokkenen, onder wie drie oud-medewerkers van de raffinaderij. Daarnaast analyseerde NRC documenten van het Curaçaose ministerie van Financiën, van het Amerikaanse Huis van Afgevaardigden en van de Amerikaanse justitie. NRC vroeg de KvK-dossiers op van de betrokken bedrijven, raadpleegde mediaberichten in Curaçao, de VS en Venezuela en bekeek video's van Statenvergaderingen en persconferenties van premier Pisas.

De directie van Global Oil Management Group reageert niet op telefoons, mails, apps en voicemails. Een medewerker laat weten dat het management „op dit moment geen inhoudelijke reactie” geeft. Harry Sargeant III reageert niet op telefoontjes en schriftelijke vragen van NRC. Premier Pisas en zijn woordvoerder reageren evenmin. Het Nederlandse ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties laat weten dat Nederland geen bemoeienis heeft met de activiteiten of contracten van het overheidsbedrijf 2Bays.

De eerste prioriteit op Curaçao is om het hoofd boven water te houden, om geld te verdienen
Sander Rijdsijk
Havenbedrijf Rotterdam

van Defensie in een nieuw onderzoek dat er „geen frauduleuze kwetsbarheden” waren gevonden in de oliecontracten. Het familiebedrijf Sargeant Marine Inc. bekende in 2020 bovendien tegenover de Amerikaanse justitie schuld in een omkopingszaak in Venezuela, Brazilië en Ecuador. In 2020 was het bedrijf na een familieruzie in handen gekomen van Harry Sargeants broer Daniel, maar een deel van de steekpenningen was, zo blijkt uit informatie van justitie, betaald toen Harry Sargeant III nog bij het bedrijf betrokken was. Sargeant III reageert ondanks meerdere contactpogingen via telefoon, LinkedIn en WhatsApp niet op vragen van NRC. Ook contactverzoeken via zijn bedrijf en zijn zoon blijven onbeantwoord. Een medewerker van zijn bedrijf laat weten dat het management „op dit moment geen inhoudelijke reactie” geeft. Sargeant III is „bad news”, hoorde Trumps buitenlandadviseur Fiona Hill van collega's. Dat verklaarde ze in 2019 onder ede aan een onderzoekscommis-

sie van het Huis van Afgevaardigden. Hill was een van Trumps topambtenaren in zijn eerste presidentstermijn en onder meer verantwoordelijk voor Oekraïne in de Amerikaanse Veiligheidsraad. Ook in Oekraïne probeerde Sargeant III, die de afgelopen jaren miljoenen heeft gedoneerd aan Trumps verkiesingscampagnes, voet aan de grond te krijgen. Sargeant probeerde in 2019 met andere Trump-vertrouwelingen de directie van het Oekraïense staatsgasbedrijf Naftogaz af te zetten, blijkt uit stukken van de Amerikaanse onderzoekscommissie. Zo wilde hij met zijn eigen bedrijf lucratieve contracten in handen krijgen, schreef de Amerikaanse nieuwssite AP. Aan dat plan kwam volgens Trumps buitenlandadviseur Fiona Hill een einde vanwege een geheime deal tussen Trump en Poetin, zo verklaarde zij onder ede tegenover de onderzoekscommissie. De twee presidenten spraken volgens Hill toen - enkele jaren voor de Russische invasie van Oekraïne in 2022 - af „uit elkaars achtertuin” te blijven: Oekraïne was voor Poetin, en in ruil daarvoor zou Trump in Venezuela ongemoeid zijn gang kunnen gaan. Hill reisde naar Moskou om door te geven dat de deal akkoord was. Voor Sargeant raakte Oekraïne daarmee onbereikbaar. Tegelijkertijd werden zijn zakelijke belangen in Venezuela juist gediend en beter beschermd. Hill verklaarde voor de onderzoekscommissie dat Sargeant volgens collega-topambtenaren bekendstond als iemand die in Venezuela „niet volgens het boekje” handelt. Sargeant III verkreeg in Venezuela toegang tot de „beste olie van de wereld voor asfaltproductie”, vertelde hij in een interview met Bloomberg in 2023. In datzelfde jaar tekende hij met zijn bedrijf Global Oil Management Group het contract om een deel van de Curaçaose raffinaderij nieuw leven in te blazen. **Ketels en fornuizen** „Het lijkt mij een *no-brainer* dat de asfaltproductie snel gaat opstarten”, zegt Karel van Haren begin januari 2026 telefonisch vanuit Curaçao tegen NRC, enkele dagen na de Amerikaanse ontvoering van Maduro. Van Haren was tot 2018 waarnemend directeur van de Curaçaose raffinaderij. Lange tijd zag het er naar uit dat de raffinaderij nooit meer open zou gaan, er kwamen plannen om er een duurzaam ecopark van te maken. Maar nu de olie uit Venezuela weer lijkt te gaan stromen, liggen er kansen voor de olie-economie op het eiland. Die economie ontstond toen Shell begin twintigste eeuw van Venezuela een concessie verkreeg om daar olie te winnen. Shell zocht een politiek stabiele plek met diepe havens om de olie te raffineren: dat werd Curaçao, dat toen nog een Nederlandse kolonie was. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd de Isla-raffinaderij een van de belangrijkste toeleveranciers van de geallieerden. Maar de prijs voor Curaçao was hoog: de raffinaderij staat midden in Willemstad, een stad met zo'n honderdvijftigduizend inwoners, en legde een deken van zwaveldioxide en fijnstof over het eiland. Tevens dumpte Shell zware olieresiduen in een nabijgelegen lagune. Dit 'asfaltmeer' vol met zware olieresiduen ligt er nog al-

IN EUROPA

Europa moet worden gedekoloniseerd

CAROLINE DE GRUYTER

Steeds meer Europese landen sturen troepen naar Groenland om de Amerikanen af te brengen van het onzalige idee dat ze zo maar een stuk uit een Europees land kunnen happen. Uitstekend. De noorderlingen begonnen, Duitsers en Fransen doen al mee en anderen zullen volgen (Nederland stuurt twee militairen). En het lijkt effect te hebben: het maakt de prijs van een Amerikaanse annexatie van Deens grondgebied hoger (het Congres discuteert nu over de vraag of het echt de bedoeling is om tegen Europeanen te gaan vechten) en de Amerikaanse president lijkt een toontje lager te zingen. En zo niet, *tant pis*. Wat denkt hij wel?

Alexander Rinnooy Kan schreef laatst in deze krant dat we „in de rouw” zijn, omdat de warme trans-Atlantische betrekkingen zo snel zijn verzuurd. Maar waar Europa doorheen moet, is niet alleen rouw of verwerking. Europa moet een andere richting inslaan. Het moet zorgen dat het een ander, niet-trans-Atlantisch denkframe krijgt. Dat is een hele klus, want onze cultuur, economie en politiek zijn doordrenkt van Amerika, om over defensie nog maar te zwijgen. Dat is al meer dan honderd jaar zo, maar vooral sinds 1945. En Europa is niet alleen met Amerika verknoot. Het wordt er ook door gedomineerd en overheerst, allang en steeds meer.

Deze relatie is zwaar toxisch geworden. Europeanen worden inmiddels keihard afgeperst door Washington. Afgeperst, ondermijnd, gekleineerd en bedreigd. Het is tijd om daar afstand van te nemen. Rouw volstaat niet. Europa zit eigenlijk in een koloniale situatie, schreef Ludovic Tournès, hoogleraar internationale geschiedenis aan de universiteit van Genève en auteur van een fenomenaal boek (*Americanisation*, 2020) over de americanisering van Europa, in *Le Grand Continent*. „We moeten niet alleen Europese defensie dekoloniseren, ook Europese geesten.”

Bij Groenland trokken de Europeanen eindelijk een streep in het zand. Dezelfde streep moeten we trekken op cultureel, maatschappelijk, economisch en politiek gebied. Europa moet op alle fronten zijn eigen verhaal gaan bouwen zoals, beaamt Tournès, voormalige Franse, Nederlandse of Britse koloniën dat destijds moesten. Toen moest Europa worden geprovincialiseerd. Nu is Amerika aan de beurt. Het

is niet langer ons morele baken, onze *shining city on the hill*. Drie mythes moeten de prullenbak in - het is onze bondgenoot niet meer, het biedt niet langer vooruitgangsgeloof of toekomstperspectief, en als model van democratie heeft het schandelijk afgedaan. Het Amerikaanse verhaal heeft niets goeds meer voor Europa. Europeanen moeten hun eigen verhaal maken.

Dat is lastig. De Amerikanen stonden aan de wieg van de Europese integratie en de democratische ervaring in Europa. Europese eenheid kwam hen goed uit, eind jaren veertig, want ze wilden een buffer tegen het oprukkende communisme op Europees grondgebied, zodat de oorlog daár zou plaatsvinden als het misging, niet in Amerika. Zij verzorgden onze veiligheid, decennialang, én namen alle beslissingen. Generaties Europeanen liepen geen stage bij de

Europa wordt ondermijnd, gekleineerd en bedreigd

Europese Commissie, maar bij IMF en Wereldbank. Generaties Europeanen spreken Engels met Amerikaans accent, geen woord Frans of Duits. Ze kijken Amerikaanse films, lezen Amerikaanse boeken en zijn verslaafd aan Amerikaanse sociale media. Van die dominantie moeten Europeanen af. Vooral Europeanen in trans-Atlantische landen als Nederland moeten worden gedekoloniseerd. David van Weel moet worden gedekoloniseerd. Mark Rutte moet worden gedekoloniseerd.

Europa moet zijn eigen weg inslaan. Dat kan. Het is een van de grootste economieën ter wereld. Het heeft het beste, meest humane sociale stelsel ter wereld. Het moet weer in Europese cultuur gaan investeren, in defensie, in universiteiten. Het moet de interne markt verdiepen en versterken. En de euro, die investeringen zal aantrekken. Dit is de Europese toekomst. Die was er al die tijd al. Daarom willen zoveel mensen naar Europa, 's werelds beste continent. Alles wat nodig is, is dat Europeanen er zelf in gaan geloven. En het gaan doen. Nu!

Caroline de Gruyter schrijft wekelijks over politiek en Europa.

De raffinaderij staat midden in Willemstad. FOTO RAMON VAN FLYMEN/ANP

Plots is de Curaçaose raffinaderij de inzet van een geopolitiek spel over olie en macht

» Vervolg van pagina 11

tijd - al heeft dat ondanks de naam niets te maken met het asfalt dat Curaçao nu weer met Sargeant wil gaan produceren.

De raffinaderij was de afgelopen decennia een speelbal van de geopolitieke ontwikkelingen in de regio. Toen Venezuela in de jaren zeventig de olie-sector nationaliseerde, trok Shell zich terug. In 1985 droeg Shell de raffinaderij voor 1 gulden over aan de Curaçaose staat. Die kreeg daarmee zelf zeggenschap over de raffinaderij, maar werd tegelijkertijd verantwoordelijk voor alle vervuiling die Shell had achtergelaten. Het eilandbestuur verhuurde de raffinaderij aan het Venezolaanse staatsoliebedrijf PDVSA, tot daar in 2019 een einde aan kwam nadat Amerika de sancties tegen Venezuela aanscherpte. De vervuiling werd decennialang voor lief genomen.

Het complexe raffinageproces nu weer opstarten, zoals premier Pisas vorige week tijdens een persconferentie nog suggereerde, is volgens oud-directeur Van Haren en andere kenners vrijwel kansloos. De raffinaderij werd in de jaren negentig voor het laatst vernieuwd, is gebouwd op een type Venezolaanse olie dat nauwelijks nog gewonnen wordt, en was ook in goede tijden al amper winstgevend.

Maar in asfaltproductie ziet Van Haren wel kansen. In tegenstelling tot de rest van de raffinaderij zijn de ketels en fornuizen voor de asfaltproductie voldoende onderhouden. Die zijn snel weer aan de praat te krijgen en kunnen zo'n 30.000 vaten olie per dag verwerken. Productie van asfalt is bovendien eenvoudig vergeleken met raffinage. Voor asfalt hoeft de ruwe Venezolaanse

olie alleen verwarmd en gedestilleerd te worden, waarna het oliebestanddeel bitumen overblijft dat als basisgrondstof voor asfalt dient.

Curaçao heeft daarbij een groot voordeel ten opzichte van de VS, vertelt Selwyn Maduro, die jarenlang als coördinator op de raffinaderij werkte, telefonisch vanuit Curaçao. De Venezolaanse olie die gebruikt wordt om asfalt te maken moet vervoerd worden in schepen die verwarmd zijn tot honderd graden. De olie is zo stroperig dat die anders stolt in de leidingen. Als die verwarmde schepen helemaal naar de VS moeten varen, is dat een flinke kostenpost. Curaçao, op slechts enkele tientallen kilometers varen van Venezuela, is dan stukken voordeliger.

Dat ziet ook Sander Rijsdijk. Hij is door het Havenbedrijf Rotterdam in Curaçao gedetacheerd om op een deel van het haventerrein „duurzame economische activiteiten” te ontwikkelen. „Ik denk dat Venezuela kansen biedt”, zegt hij aan de telefoon op de vraag hoe de situatie is veranderd na de gevangenneming van Maduro. Maar hoe verhoudt zich dat tot de duurzame ambities in het havengebied van Curaçao? „Ja...”, zegt Rijsdijk voorzichtig. „Curaçao kan het zich niet permitteren om te zeggen: ‘olie bestaat niet meer, we gaan ons alleen op biobrandstoffen en waterstof richten’. De eerste prioriteit hier is om het hoofd boven water te houden, om geld te verdienen.”

Patrick Newton van het Curaçaose staatsbedrijf 2Bays, dat de raffinaderij en de havenreinen beheert, bevestigt het economische belang in een schriftelijke reactie aan NRC. Hij ziet „grote kansen” als de Venezolaanse olie-export van de grond komt, „met name voor op- en overslag in Bullenbaai en Emmastad.”

De Curaçaose haven is geschikt voor grote zeeschepen en is dus ideaal gelegen voor de op- en overslag van Venezolaanse olie. De eerste tanker met Venezolaanse olie is woensdag al aange-meerd. De oude opslagtanks van Shell worden nu gebruikt om in opdracht van de Amerikaanse regering de olie op te slaan.

Amerikaanse functionarissen zijn na de gevangenneming van Maduro al naar Curaçao afgereisd om te praten over ingebruikname van de oliefaciliteiten in Emmastad en Bullenbaai en verdere ontwikkeling van vrije gronden en kades in het havengebied, bevestigt 2Bays.

Reageren? onderzoek@nrc.nl

Advertentie

DJOSER

Reizen met oog voor de wereld

Brochure?
Scan de code of bel
071-512 64 00

Djoser Rondreizen
Meer dan 300 pagina's reisinspiratie.

Djoser Family
Ontdek de wereld met je kinderen.

Djoser Wandel & Fiets
Beleef een land op een actieve manier.

REPORTAGE IRAN

Ballingen van Radio Zamaneh schrappen het nieuws bijeen

Voor de hoofdredacteur van het in Amsterdam gevestigde Radio Zamaneh begint de dag met het angstig checken van het nieuws over de volksopstand in Iran. „Ze zeggen dat er in elke familie doden en gewonden zijn. Het is verschrikkelijk.”

Toon Beemsterboer

AMSTERDAM

De emoties van Nasim Roshanaei slingeren dezer dagen heen en weer tussen verdriet, angst, wanhoop en een klein, flikkerend sprankje hoop. De hoofdredacteur van Radio Zamaneh, een onafhankelijk Iraans nieuwsmiddeel gevestigd in Amsterdam, vertelt dat ze vanwege de zorgen om haar familie en vrienden in Iran maar een paar uur per nacht slaapt. Als ze wakker wordt, pakt ze onmiddellijk haar telefoon om het nieuws over de Iraanse volksopstand te checken. En dat nieuws was de afgelopen dagen zeer verontrustend.

Het regime heeft een ware slachting aangericht onder de demonstranten. Uit Iran komen beelden van mortuaria vol lijkenzakken; Iraanse mensenrechtenorganisaties telden al zeker 2.571 doden. Omdat het internet is geblokkeerd en het telefoonverkeer plat ligt, is het voor de acht miljoen Iranërs in de diaspora ontzettend moeilijk om informatie te krijgen over het lot van hun geliefden. „Mensen zijn erg bang”, zegt Roshanaei, een kleine vrouw met een rond gezicht en een grote bos zwarte krullen. „We kunnen niemand bereiken.”

Tot haar verbazing werd Roshanaei deze week gebeld door een onbekend nummer uit Hongarije. „Het geluid was erg slecht. Ik hoorde iemand zeggen: ‘Nasim, ik ben het.’ Ik herkende de stem van mijn moeder. Toen werd de verbinding verbroken. Dus ik weet dat ze nog leeft. Dat is het enige.” Andere Iranërs in de diaspora ontvingen na de slachting spraakberichten van familie in Iran, die vervolgens rondgingen op WhatsApp en sociale media. „Ze zeggen dat er in elke familie doden en gewonden zijn. Het is verschrikkelijk.”

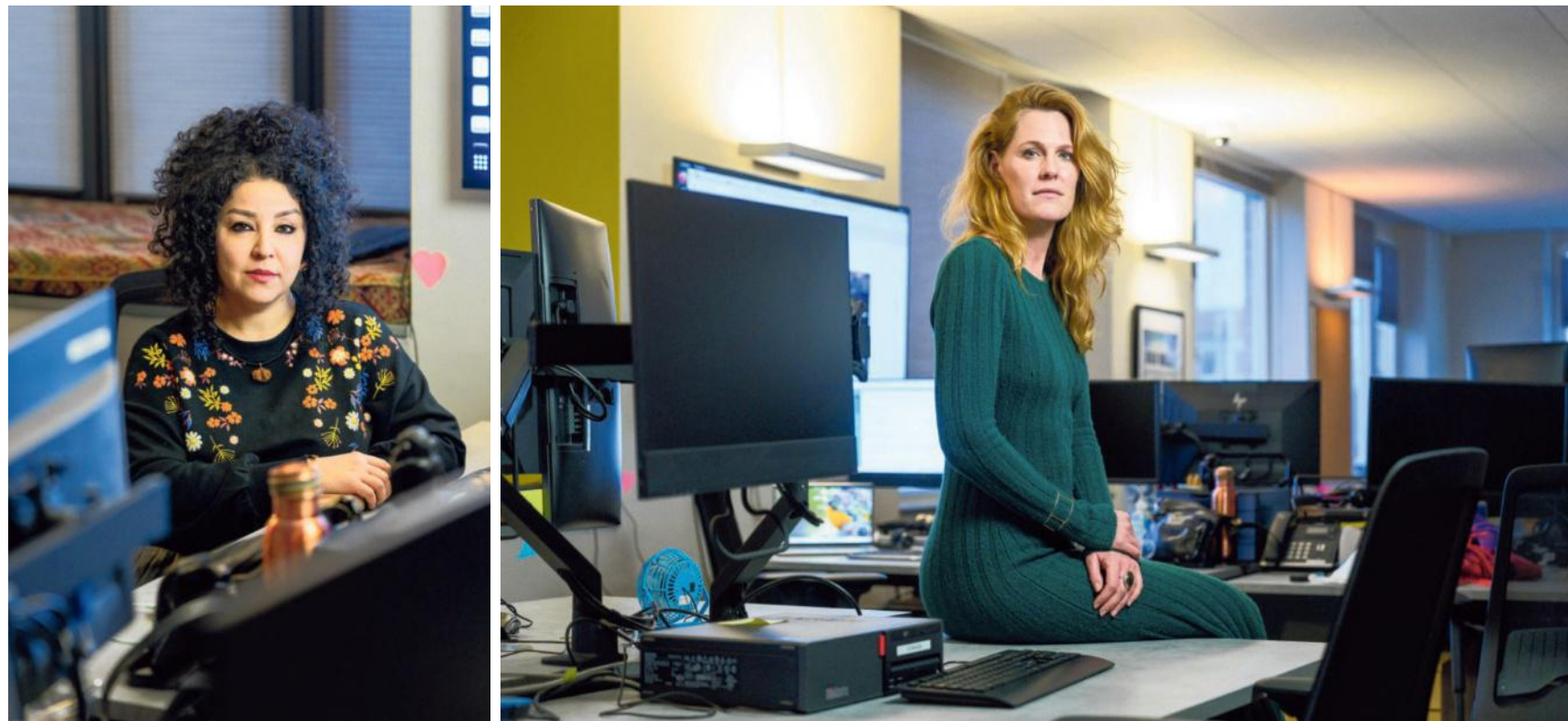
Volgens Roshanaei is deze protestgolf gewelddadiger dan die in 2017, 2019 en 2022 doordat de frustratie over de economische en politieke situatie sindsdien alleen maar is toegenomen. De aanleiding was dit keer de val van de Iraanse munt, waardoor de kosten van levensonderhoud explosief zijn gestegen. Hoewel veel protesten vreedzaam waren, braken er op sommige plekken rellen uit waarbij woedende mannen wegen blokkeerden met brandstapels en overheidsgebouwen, banken, en moskeeën in brand staken.

Terwijl het nieuws uit Iran is verstomd, proberen Roshanaei en haar plaatsvervanger, Ali Fotovvati, Radio Zamaneh draaiende te houden. Ze zitten in een vrijwel leeg kantoor, met aan de muur foto's van Iran en een scherm met de voorpagina van de nieuwswegsite. Vergaderingen vinden online plaats want veel journalisten werken vanuit andere landen. „In het begin

konden we makkelijk verslag doen van de protesten want we hadden goede bronnen”, zegt Roshanaei. „Maar nu kunnen we niemand meer bereiken. We zijn aangewezen op enkele Iraanse persbureaus en mensenrechtenorganisaties die nog contact hebben met mensen in Iran.”

Er druppelen mondjesmaat beelden uit Iran, bijvoorbeeld van mensen die het land verlaten en video's meenemen op hun telefoon. Die worden soms gefactcheckt door buitenlandse media. Maar daar doet Radio Zamaneh niet aan mee. Roshanaei: „Beelden van gewone mensen op sociale media zijn niet zo belangrijk voor ons. Op Twitter en Instagram komt veel rotzooi voorbij. Wij gaan naar kanalen waar de beelden worden gecheckt

Wat meespeelt, is dat Radio Zamaneh zich niet richt op het snelle nieuws,

Hoofdredacteur **Nasim Roshanaei** (links) en algemeen directeur **Rieneke van Santen** (rechts) van Radio Zamaneh. FOTO OLIVIER MIDDENDORP

Op Twitter en Instagram komt veel rotzooi voorbij. Wij gaan naar kanalen waar de beelden worden gecheckt

Nasim Roshanaei
Hoofdredacteur
Radio Zamaneh

ben we een heel netwerk aan journalisten die ook in Iran zitten”, zegt Van Santen. „Hun aantal fluctueert, maar we hebben jaren gehad dat dit een paar honderd journalisten waren. Ze schrijven niet op dagelijkse basis, en we kunnen ze niet betalen vanwege de economische sancties en hun veiligheid.”

Het regime plaatste Zamaneh in 2009 op de zwarte lijst vanwege zijn vermeende rol bij het aanwakken van de anti-regeringsprotesten in 2009, en plaatste de zender in 2022 zelfs op de terreurlist. Daarom berichten veel journalisten anoniem of onder een alias. „Als de repressie in Iran toeneemt, verdwijnen sommigen een tijdje van de radar”, zegt Van Santen. „En tijdens grootschalige protesten krijgen we bijvoorbeeld meer phishing e-mails en pogingen om onze computersystemen te hacken.”

Bezuinigingen

De redactie van Radio Zamaneh is sterk gekrompen ten opzichte van een jaar geleden. Van de redactie hebben alleen Roshanaei en haar plaatsvervanger nog een vast contract. Dat komt door de bezuinigingen van fondsen en overheden die Zamaneh steunden. Van Santen wil geen namen van specifieke donoren noemen. „Maar dan heb je het over mensenrechtenfondsen en ontwikkelingshulp ter bevordering van de persvrijheid. Deze sector is erg afhankelijk van de politieke conjunctuur. Door de rechtse wind in de VS en Europa is de spoeling erg dun.”

De timing had niet slechter gekund voor Zamaneh: net nu een nieuwe protestronde is uitgegroeid tot een existentiële crisis voor de geestelijke leiders van Iran. In de eerste week waren er protesten in 110 steden. Volgens Roshanaei namen enkele betogers ook wapens mee naar de protesten, en vielen ze veiligheidstroepen aan. „Dat is nieuw. Mensen zijn echt gefrustreerder, ze hebben ook gebouwen verwoest. Ze zijn dapperder en durven meer, want ze hebben niks te verliezen.”

Het Iraanse regime ziet de protesten als een voortzetting van de korte oorlog van vorig jaar tegen Israël en de VS. Er zouden zich ‘terroristische groepen’ tussen de betogers bevonden, die wapens hebben gekregen van Israël en de VS, en die meer dan honderd veiligheidstroepen hebben gedood. „Het regime ziet het als dezelfde oorlog, maar

dan met andere middelen”, zegt Roshanaei. „Die interpretatie komt ze goed van pas. Maar mensen zijn de onderdrukking gewoon zat. Ze kunnen niet eens meer zonnebloemolie kopen.”

Oms treden kroonprins

De protesten groeiden na de oproep van kroonprins Reza Pahlavi, die in ballingschap in de VS woont, om de straat op te gaan. Hij is echter een omstreden figuur, die niet door alle Iranërs wordt gesteund. Er zijn monarchisten, vooral in de diaspora, die hem zien als de enige die Iran kan redden. En bij gebrek aan een alternatief zien sommige Iranërs hem als een man die de transitie naar democratie kan leiden van de radar”, zegt Van Santen. „En tijdens grootschalige protesten krijgen we bijvoorbeeld meer phishing e-mails en pogingen om onze computersystemen te hacken.”

Als progressief en hervormingsgezind medium staat Radio Zamaneh kritisch ten opzichte van de monarchie. De zender wil een democratisch Iran, en krijgt veel haatberichten van Iranërs die de kroonprins steunen. „We hebben gewoon geen volwassen politieke cultuur”, zegt Roshanaei. „De Iraanse oppositie bestaat uit veel verschillende politieke groepen: monarchisten, republikeinen, reformisten,

nationalisten, liberalen. Maar ze hebben moeite om met elkaar discussiëren over een vrij Iran.”

Het is duidelijk dat het regime op een dood punt is beland. Roshanaei vermoedt dat het zich zal proberen te redden door te onderhandelen met de VS over zijn nucleaire programma in ruil voor sanctieverlichting. „Dat is echt superbelangrijk”, zegt ze. „Dat kan het regime tijdelijk redden.” Ze hoopt dat er structurelere veranderingen komen na de dood van opperste leider Ali Khamenei, die 86 is. „Het moost zou zijn als het maatschappelijk middenveld zelf politieke veranderingen weet af te dwingen, zodat Iran democratisch en gelijkwaardig wordt.”

In reactie op de internetblokkade heeft Zamaneh het plan opgevat om de radiozender nieuw leven in te blazen. De radiostudio maakt nu een verlaten indruk, hij wordt alleen gebruikt om podcasts op te nemen. „We gaan een dagelijks radioprogramma maken met nieuws, dat iedere doordeweekse avond wordt uitgezonden via de korte golf”, zegt Van Santen. „Zoals het er nu naar uitziet kunnen we volgende week beginnen met uitzenden. Ook wil ik proberen om een AM- of FM-frequentie te krijgen. Dan kan elke taxichauffeur in Iran ons volgen.”

Radio Zamaneh doet vanaf de **Amsterdamse redactie** verslag van de volksopstand in Iran. FOTO OLIVIER MIDDENDORP

Advertentie

Kassakorting!

tot 300^{p.p.}

nrv
neemt je mee

Op alle rondreizen t/m 2027

Kruger Nationaal Park, Zuid-Afrika

- ✓ Altijd de beste prijs
- ✓ Zorgeloos & comfortabel rondreizen
- ✓ 14 nieuwe bestemmingen en ruim 60 nieuwe rondreizen!

Groepsreizen | Individuele rondreizen | Familiereizen | Stedenreizen | Cruises

NOORDERSLAG

Volkspop domineert niet alleen cafés, maar ook de hitlijsten

Django Wagner in de Ziggo Dome in Amsterdam. FOTO PAUL BERGEN/ANP

De dominante muziekstroming is momenteel Nederlandstalig én volks. Met artiesten als Yves Berendse en Samuel Welten is een nieuwe generatie volkspopartiesten opgestaan die zowel jong als oud weet te bereiken.

Door **Amanda Kuypers**

Zanger **Marco Schuitmaker**, bekend van zijn hit 'Engelbewaarder'. FOTO MARCEL KRIJGSMAN/ANPZanger **Flemming** tijdens een optreden in Rotterdam Ahoy. FOTO FRANK DE ROO/ANP

'Maserataaai!' (de blazers zetten in: ta dam!). „Huis op Bali" (ta dam!). De liefde draait zogenoemd niet om geld, maar klagen doet hij niet. „Killer body!" (ta dam!). „Code bloot!" (pa dam didaa...). Hij krijgt haar niet meer uit zijn hoofd. En dan volgt de alles samenvattende zin: „Echte liefde is te koop. Oh-oh-oh, wohoo."

Het moment waarop iedereen aanhaakt? Bij die uitroep 'Maserati'. Daar gebeurt iedere keer dat hij het zingt iets bij het publiek, zegt negentienjarige zanger Samuel Welten. Toen hij met zijn liedjesschrijvers aan dat liedje zat, viel ineens het kwartje: dit werkt. „Onze omgeving ging er héél erg op aan", lacht de zanger uit Utrecht. „Eerst de kinderen van de schrijvers. Toen iedereen eigenlijk. Dat woord blijkt gewoon een raket."

Welten's 'Echte liefde is te koop' is sinds 2025 een enorme streamhit, met bijna 47 miljoen Spotify-luisteraars. Het nummer groeide uit tot een schoolvoorbeeld van moderne volkspop: in het levenslied gewortelde volkse directheid met jongerentaal, feestenergie, gladgestreken productie en een meezinghook - „echte liefde is te koop" - die niet meer loslaat. Van talkshow Eva tot de radiostations: Samuel Welten is overal.

Nederpop floreert al langer

De Nederpop floreert al langer, maar maakte de laatste jaren een opvallende wending. Nog vóór corona werd al gevierd hoe groot en invloedrijk Nederlandstalige hiphop was geworden - en die streamingcijfers zijn nog altijd hoog. Daarna volgde de onmiskenbare opmars van vrouwelijke artiesten die in het Nederlands zongen en een uitgesproken artistieke visie meebrachten, een beweging die nog steeds stevig staat. Maar ondertussen dient zich, sinds een jaar of wat, een nieuwe golf aan: volksartiesten die niet alleen cafés en feestpleinen vullen, maar juist ook de hitlijsten en streamingdiensten zijn gaan domineren.

De nieuwe Nederlandse zanger zingt luid en ongeneerd volks - mét een snik. Artiesten als Yves Berendse, Samuel Welten, Robert van Hemert, Flemming, Marco Schuitmaker, Mart Hoogkamer, Donnie of André Hazes jr. zijn ongekend populair. Genreverbinders zijn Suzan & Freek en Emma Heesters. En vooral de tegenpop aan schurende volkspop, met gewone jongemensentaal, groeit uit van niche tot dominante stroming.

Ook de jubileumeditie van het tot en met zaterdag durende festival en muziekconferentie Eurosonic Noorderslag in Groningen heeft er speciale aandacht voor. Niet alleen wordt de flukse groei van het genre besproken in een panel waar ook nieuwe ster Samuel Welten aanschuift, op het festival heeft volksrapper Donnie een soort feestoptreden met Robert van Hemert en Marco Schuitmaker. Donderdagavond is er een Hollandse avond waar alle volkslabels samen met Buma NL hun talenten presenteren.

Samuel Welten tijdens optreden bij Muziekfeest van het jaar 2025. FOTO PATRICK HARDERWIJK/ANP

Zanger Samuel Welten noemt zijn muziek zelf liever *pop-volks*. „Omdat ik geen typische volkszanger ben. En ook niet werk met typische volksproducers of liedjesschrijvers." Zijn stijl, aldus Welten, is een mix van hippe teksten, zoals Roxy Dekker ook heeft, en muzikaliteit. „Gemaakt door mensen die echt verstand hebben van muziek. We hebben er geen twee studiosessies over gedaan, maar een half jaar. Dáár zit de kracht."

Wel cheeky, maar niet plat

Zo ook opvolger 'Alles Kan Kapot' - ook hier weer een stoot aan blazersaccenten („Alles kan kapot. Vergeet die hele gast. Want ik ben de sloper. En hij lijkt van porselein. Alles kan kapot"). Die eigen stijl bewaakt de jonge ster, die in zijn agenda nu boekingen heeft staan van het grote evenement Q-Music Top 40 Live tot Paaspop. „Schrijvers proberen nu soms in mijn stijl te schrijven, maar dat werkt alleen als ik erbij ben. Voor de sfeer, de grap of juist het serieuze." *Cheeky* mag, zegt hij, maar altijd met een randje. „Niet plat, niet elke keer dezelfde formule. En zeker geen liedjes die niet bij me passen."

Met artiesten als Yves Berendse en Samuel Welten staat een nieuwe generatie op die een breed publiek weet te bereiken. Publieke én commerciële radiozenders hebben de volkspop omarmd en geven het genre volop zendtijd.

„In de muziekbranche werd er lange tijd een beetje op neergekeken", zegt concertpromotor Patrick Kraakman die zich voor Agents After All al ruim tien jaar bezighoudt met het Hollandse genre. Zo zorgde hij ervoor dat zangers als Tino Martin en Yves Berendse doorbraken richting Ziggo Dome-shows. „Het is goed te merken dat deze muziek nu uitgroeit tot een enorm populair genre. En de industrie beweegt mee." Waar vroeger vooral gespeciali-

seerde labels volksartiesten op de rol hadden, zegt hij, stappen nu ook de grote spelers in. „Dat een *major* als Warner Music zich bezighoudt met Samuel Welten is echt opvallend."

Een veel grotere acceptatie

Platenmaatschappij Sony Music Benelux richtte speciaal voor het volkse genre het Nederlandstalige label Vonk Music op. Aan het roer: Nina Smit, die zich al jaren inzet voor het Hollandse repertoire en met haar eigen boekingskantoor jong talent begeleidt. Ook zij ziet hoe Nederlandstalige volksmuziek in korte tijd breed is omarmd, door het publiek én door de industrie. „Waar het vroeger nauwelijks werd gedraaid op Radio 538 en zelden in de Spotify Top 50 stond, werd het razend populair door liedjes als 'Ik Ga Zwemmen' van Mart Hoogkamer, 'Engelbewaarder' van Marco Schuitmaker en 'Amalia' van Wesly Bronkhorst. Die hits hebben echt gezorgd voor een omslag en veel grotere acceptatie binnen de industrie."

Dat al die artiesten nu ook echt de hitlijsten halen, zegt alles, stelt zij. „Niet alleen streaming, maar ook radio telt mee in de Top 40. En als een liedje dagelijks zo'n dertigduizend keer wordt gestreamd en in de Spotify Top 50 staat, kan niemand er nog omheen."

„Het Hollandse genre is ontzettend breed", benadrukt ze. „Dat loopt van Frans Bauer, het traditionele volks, tot jonge artiesten als Samuel Welten die veel meer tegen pop aan hangen." Als ze spreekt over Hollands doelt ze op vertolkers met een snik. „Die vibratie in hun stem maakt het Hollands. Volks klinkt voor sommigen minder aantrekkelijk, maar het is een mooie term." Volkspop ziet ze als een logische nieuwe benaming: „Een volkszanger die meer pop zingt. Mart Hoogkamer is een volkszanger, maar zijn liedjes zijn heel poppy. Dat geldt ook voor Yves Berends."

Maar hoe komt het dat dit genre razendsnel aan populariteit heeft gewonnen? Volgens Smit heeft de coronaperiode daarin meegespeeld. „Daarna hadden mensen grote behoefte aan een feestje. Die hits werden toen zó groot dat niemand er nog omheen kon. Inmiddels is er geen feest meer zonder zanger: er is altijd wel een volksartiest die er een feestje van maakt. Van verjaardag tot tuinfeest, het is net zo vanzelfsprekend als een tent in de tuin." Maar, zegt ze: „Volkspopmuziek was er altijd al, kijk naar Marco Borsato. Alleen zijn het nu de kroegzangers die doorbreken naar de pop."

„In die coronatijd gebeurde er sowieso iets bijzonders", beaamt concertpromotor Patrick Kraakman van Agents After All. „Internationale artiesten stelden releases en tours uit, maar Nederlandse artiesten bleven zichtbaar. Ze gingen streamen, kleine optredens doen, van alles proberen. Die constante aanwezigheid zorgde ervoor dat ze juist toen konden doorpakken."

Zo kreeg je doorbraken van Nederlandse popmuziek van onder meer Suzan & Freek of Froukje. Veel artiesten zijn van Engels naar Nederlandstalig overgestapt. En het Hollandse volksgenre is toen ook meer ruimte gaan innemen. Dat een Yves Berendsen nu op festivals als Paaspop staat, was vijf jaar geleden voor dit genre simpelweg ondenkbaar."

Opmars op sociale media

Bij de opmars spelen sociale media, met name TikTok, een enorme rol. Neem 'Terug in de tijd' van Yves Berendse, dat destijds al een half jaar uit was. Een moeder en dochter zongen het liedje op TikTok. „Het werd massaal overgenomen", zegt Kraakman. „Al die filmpjes zorgden ervoor dat mensen het nummer gingen opzoeken op Spotify, en dát zette alles in beweging."

En ook hardstyle-dj's dragen bij aan de populariteit, ziet Kraakman. „Daar zitten gekke kruisverbanden bij. Steeds vaker verwerken zij Nederlandstalige nummers in hun sets, waardoor volksmuziek ook op dancevloeren en festivals een nieuw publiek bereikt. Neem de Outsiders remix van Django Wagners 'Kali'."

En dan is er nog het element van sociale verbinding, stipt Kraakman aan. „Natuurlijk speelt het feestelijke karakter een grote rol, maar deze muziek brengt ook generaties samen. Als een veertienjarige iets luistert wat zijn ouders óók leuk vinden, schept dat verbinding. Dat is een belangrijke kracht van deze muziek."

Ook voor Welten is Tiktok zijn belangrijkste kanaal. Daar zit zijn jonge publiek voornamelijk. Hij maakt speciaal grappige filmpjes en teasers voor nieuwe liedjes. Maar, merkt hij, bij concerten gaan zijn fans van vier jaar tot en met negentig jaar. „Dat vind ik het mooiste: oud en jong zingen mijn liedjes mee."

Festival Eurosonic Noorderslag duurt tot en met zaterdag 18 januari. Info: esns.nl

INTERVIEW
—
Dick Berlijn
—
OUD-COMMANDANT
DER STRIJDKRACHTEN

‘We gaan niet vechten tegen de Amerikanen – dat leggen we altijd af’

Tijdens zijn militaire carrière werkte voormalig luchtmachtgeneraal Dick Berlijn nauw samen met de Amerikanen. Nu is hij gedesillusioneerd over de koers die de grote bondgenoot is ingeslagen. „Europa moet nadrukkelijker laten weten wat wij vinden.”

Door **Steven Derix** en **Rob Schoof** Fotografie **Lars van den Brink**

Z

Zijn Amerikaanse collega's spreekt hij nog maar zelden, vertelt voormalig Commandant der Strijdkrachten (CDS) Dick Berlijn: „Je wilt mensen met jouw moeilijke vragen niet in een lastige positie brengen.”

Zijn militaire carrière was nauw vervlochten met de VS - van de straaljagers waarin hij vloog als vlieger tot de generaals met wie hij samenwerkte binnen de NAVO. Maar sinds Trumps herverkiezing drogen de contacten op. Amerikaanse topmilitairen, ook buiten dienst, lijken bang zich uit te spreken over de afbraak van hun democratie. „Een van mijn collega's kon heel ongenueanceerd zijn over Trump, maar sinds diens tweede termijn hoor je dat geluid niet meer van hem - terwijl het beleid nog veel extremer is geworden.”

Berlijn is gedesillusioneerd over de koers die de VS zijn ingeslagen. „De manier waarop de Amerikaanse instituties worden uitgehold vind ik schandelijk”, zegt hij in een Twents hotel. „Maar goed, dat is aan de Amerikanen zelf. Waar ik me zorgen over maak, is dat wij Europeanen de consequenties nog niet hebben aanvaard.”

Deze week kwamen de spanningen rond de kwestie-Groenland - uitgegroeid van een hersenspinsel van Trump tot de grootste crisis in het bestaan van de NAVO - tot een hoogtepunt. Na topoverleg met de Amerikanen constateerden de Denen dat Trump het eiland „nog steeds wil inlijven”. Dezelfde dag landden op Groenland de eerste troepen uit Denemarken en Zweden. Ook Nederland stuurt alvast twee verkenners. Europa presenteert de missie vooralsnog als een Europese oefening tegen Russen en Chinezen.

Berlijn breekt zich er het hoofd over. „Mijn omgeving vindt het niet altijd leuk, maar ik probeer al het nieuws te volgen en alles te lezen. Welke opties hebben we nog? Dit is een idiote situatie die we nog nooit hebben meegemaakt.”

Wat is uw analyse?

„Als Trump Groenland binnenvalt, is dat de facto het einde van de NAVO. Dat betekent dat ook Amerika er alleen voor staat in toekomstige conflicten. Dus ik begrijp het niet.”

U haalde op X een journalist aan die schreef: „Onder Trump zijn de VS een roofdier geworden, geen bondgenoot.”

„Daar lijkt het inderdaad op. Ze zeggen niet langer: ik heb afspraken gemaakt met mijn vrienden. Of: ik probeer dingen te doen die in overeenstemming zijn met het internationale recht. Nee: ik doe dingen omdat ik dat kan. Of het nou Venezuela is, Colombia of Mexico, Canada of Groenland. Dat is het gedrag van een predator, niet van een betrouwbare partner.”

Hoe ga je daarmee om? Zoete broodjes bakken, zoals NAVO-sg Mark Rutte doet?

„Ik ben de laatste die iets zal roepen over Rutte. Die probeert de NAVO bij elkaar te houden terwijl het bondgenootschap diep verdeeld is. Maar we hebben gezien dat westerse regeringsleiders - Keir Starmer, Friedrich Merz - in het Witte Huis hebben geprobeerd Trump te paaien met geslijm en cadeaus. Als je dat te lang doet, heeft dat een effect op Europa. Het holt onze morele principes uit.”

Hoe moet je dan met Amerika omgaan?

„Ik vind dat Europa nadrukkelijker moet laten weten wat wij vinden. Wij vinden het fôut als een staatshoofd zulke dreigende taal spreekt over een ander vrij land.”

Dat gebeurde niet toen Trump zei dat hij Groenland wil 'hebben'.

„Toen die discussie begon, hadden alle Europese leiders meteen naar Groenland moeten gaan om onze solidariteit met Denemarken te onderstrepen. Een deel van de Republieken is het ook niet eens met alles wat Trump doet, maar als Europa niet af en toe laat merken wat we ervan vinden, veronderstelt men in Amerika dat het geen probleem is.”

Minister van Buitenlandse Zaken David van Weel zei in de Kamer dat Denemarken tot een 'deal' moet komen met de VS.

„Hoezo, een deal? Internationaal recht zegt dat je afblijft van de spullen van een ander. Als je grondstoffen wilt hebben koop je ze. Als je meer militaire aanwezigheid op Groenland wilt zijn die mogelijkheden er. Dit gaat over Trumps grote Amerikaanse droom: Make America Great Again. Ook qua oppervlakte. Deals maak je als je op gelijke voet staat met je tegenstander, niet als je heel zwak staat. Daarom moeten we Denemarken steunen. Hoezo onderhandelen? Je krijgt gewoon een dictaat voorgeschoteld. Net als Poetin doet bij Oekraïne.”

Van Weel ondergraaft de Deense positie?

„Ik wil voorzichtig zijn. Van Weel is demissionair minister, hij moet met veel meer meel in de mond praten dan ik. Laat ik het zo verwoorden: ik hoop dat men ook aan die andere optie denkt - vierkant achter Denemarken gaan staan en duidelijk laten horen dat wij dit verwerpen. Dat het te absurd voor woorden is dat je zomaar een bondgenoot wilt inlijven. Als je dit over je kant laat gaan, creëer je een onwenselijke realiteit.”

Als u nog CDS was en u zou gevraagd worden naar de opties die er zijn rond Groenland, wat zou u adviseren?

„Ik denk dat er geen militaire opties zijn. Wel politieke opties.”

Europese landen sturen nu troepen.

„Ja, nou kijk, wat er nu gebeurt is een oefening. Daarmee geven de Europese landen een signaal af: het argument dat Amerika gebruikt voor annexatie, namelijk de veiligheid in het Arctische gebied, lossen wij op. In de hoop dat de VS dat argument laten vallen.”

En als dat niet helpt?

„Als Amerika heel nadrukkelijk militaire activiteiten gaat ontplooiën en Trump zegt:

”

We zijn lui geweest. En dat heeft zo'n idioot als Trump een hoop munitie gegeven

we gaan Groenland nu inlijven, dan zijn er geen militaire opties. We gaan niet met F-35's of mariniers vechten tegen de Amerikanen, want dat leggen we altijd af.”

Dus Europa is kansloos.

„Dit wordt niet alleen militair beslist. Je bent pas kansloos als je niet bereid bent om ook andere middelen in te zetten. Politieke, of economische. Dat ASML niet meer mag leveren aan Amerikaanse bedrijven, bijvoorbeeld.”

Kunt u een militaire confrontatie uitsluiten?

„Ik hoop nog steeds dat dat verschrikkelijke scenario achterwege blijft. Dat heeft namelijk als consequentie dat de NAVO uit elkaar valt. En dat betekent dat het aan deze kant van de Atlantische Oceaan nóg onveiliger wordt.”

U heeft uw hele leven met Amerikanen ge-

werkt en getraind.

„Krankzinnig. Ik heb altijd contact gehad met Amerikanen, gesproken met collega's in het Militair Comité van de NAVO, met de Supreme Allied Commander. Allemaal waren ze volledig toegewijd aan de NAVO.”

Hij ziet een duivels dilemma. „We zijn de Amerikanen aan het verliezen, maar we weten nog niet zeker of het helemaal beyond repair is. Stel dat Trump bij de verkiezingen in november wél aan handen en voeten gebonden wordt doordat de Democraten een meerderheid krijgen. En stel dat een Democraat over drie jaar weer president wordt. Dan hebben we wel heel veel verspeeld.”

Moet je zeggen: we laten Trump even zijn gang gaan en repareren Groenland later?

„Nee, dat moet je zien te voorkomen. Want dan is er een werkelijkheid gecreëerd. Dan

moeten de VS troepen terugtrekken, en dat betekent gezichtsverlies. Dat doet een Amerikaanse president niet. Dus dat moet je niet over jezelf afroepen.”

Neemt Trump nog wel de telefoon op als Rusland binnenvalt?

„Als je hoort hoe Trump zich uitlaat, dan lijkt het erop dat hij mentaal afscheid heeft genomen van Europa. Ik denk dat Rusland dat uitlegt als: de eenheid van de NAVO verbrokelt. Poetin zal daar geheid gebruik van gaan maken, bijvoorbeeld in Estland of Moldavië. Ik betwijfel of we dan nog kunnen rekenen op sterke taal vanuit Washington tegen Poetin.”

Hoe gevaarlijk is de situatie?

„Die is gevaarlijk. Niet dat we morgen Russische tanks in Amsterdam hebben, maar onze vrijheid van handelen zal worden beperkt.

CV

Dick Lodewijk Berlijn (1950) begon zijn militaire carrière als vlieger op de NF-5 en vloog daarna met de Starfighter en F-16. In 1977 maakte hij deel uit van het detachement Starfighters dat laag over de ge-kaapte trein bij De Punt vloog, voor de bestorming en de bevrijding van de passagiers.

In 1993 was hij commandant van de Nederlandse F-16's die vanuit het Italiaanse Villafranca deelnamen aan de VN-missie in voormalig Joegoslavië. Berlijn werkte op de Defensiestaf en was bevelhebber van der Luchtsrijdkrachten. In 2004 werd hij Chef Defensiestaf (later Commandant der Strijdkrachten) – Nederlands hoogste militair.

Na zijn afwaaien werkte Berlijn voor adviesbureau Deloitte, tegenwoordig adviseert hij het Amerikaanse consultancybedrijf FGS Global.

We hebben laten gebeuren dat Rusland en Amerika heel veel middelen hebben om ons onder druk te zetten. Rusland kan ineens een hele hoop vluchtelingen over de grens zetten, onze netwerken saboteren, een kabel in de Noordzee kapot trekken. Dat betekent dat in deze prachtige samenleving toch zaken gaan haperen. Daar maak ik me zorgen over. Het is niet zo heel moeilijk om onze maatschappij te frustreren, om met drones Schiphol lam te leggen. Europa heeft veel te lang geschuild onder de Amerikaanse paraplu. We zijn lui geweest. En dat heeft zo'n idioot als Trump een hoop munitie gegeven.”

Zouden we destijds, met de wetenschap van nu, hebben gekozen voor F-35's?

„Als nu opnieuw de keuze voor een Amerikaans systeem zou voorliggen, ben ik benieuwd wat we zouden doen. Dat wil niet zeggen dat ik de F-35 een slecht vliegtuig vind. Ik ben er absoluut van overtuigd dat het het beste vliegtuig is dat we ons konden permitteren. Maar het argument van afhankelijkheid van Amerika woog destijds helemaal niet mee. Zij waren die trouwe bondgenoot.”

Kan de F-35 tegen ons gaan werken?

„Ik geloof niet dat er een kill switch is [een 'knop' die het vliegtuig van afstand onklaar maakt], maar eerlijk is eerlijk, je weet niet wat je niet weet. Maar de Amerikanen zouden het gebruik van het vliegtuig ook op een andere manier frustreren door geen wapens meer te sturen. Of geen software-updates.”

Gaat Europa nu wél wapens produceren?

„Ik denk dat we het ons nu wel bewust zijn. Maar een nieuw vliegtuig ontwikkelen kost tien jaar. Ook als je Europese vliegtuigen wilt kopen die al bestaan, de Eurofighter of de Rafale, duurt het jaren voordat je die hebt. Ondertussen zul je toch met die F-35 moeten vliegen. Het is een vreselijk dilemma.”

Realiseren we ons dat we echt af moeten van die afhankelijkheid? Van Weel zei dat de VS altijd een van onze belangrijkste bondgenoten zullen zijn.

„Ik kan me daar wat bij voorstellen, hij wil geen dingen zeggen die het vertrek van Ame-

rika versnellen. Maar ik kan me niet voorstellen dat een Democratische presidentskandidaat de Amerikaanse verkiezingen gaat winnen met de belofte van een terugkeer naar Europa en investeringen in de NAVO met geld dat de Amerikanen ook kunnen besteden aan hun eigen infrastructuur. Dus ook al komt er politieke verandering in Amerika, met Democraten in het Witte Huis en het Congres, dan nog denk ik niet dat de VS snel weer volop in de NAVO zullen investeren.”

Kunnen wij ons verdedigen tegen Rusland?

„Dat is een goede vraag. Qua terreinwinst is het niet heel spectaculair wat Rusland heeft gedaan in Oekraïne. Ze hebben grote problemen om daar de oorlog te winnen. Het enige wat ze kunnen is van afstand heel veel raketten in Kyiv pompen in de hoop dat de bevolking zegt: nu is het afgelopen. Stel dat Rusland grootschalig Europese hoofdsteden bombardeert, dan kunnen we niet anders dan terugvechten. Maar eigenlijk moet je eerst een stap terug zetten: je wil dat scenario voorkomen door af te schrikken. En afschrikking doe je niet alleen met militaire middelen, maar ook met het tonen van politieke wil om terug te slaan. En daar zit het grote probleem, denk ik.”

Duitsland weigert al jaren hun Taurus-kruisvluchtwapen aan Oekraïne te leveren, waar ze echt iets aan hebben. Maar uit angst voor Rusland doen ze dat niet.

„Daar hebben jullie helemaal gelijk in. Je kunt een state of the art krijgsmacht opbouwen, maar als je niet bereid bent om snel politieke beslissingen te nemen, laat je het initiatief aan de ander. Europa begrijpt nog steeds niet dat als je het verschrikkelijke scenario van een oorlog wilt voorkomen, je bereid moet zijn om die afschrikking op te bouwen. Dat betekent geld, spullen, maar vooral ook Europese eenheid en besluitvaardigheid.”

Moeten we toe naar een Europees leger?

„Het hangt af van wat je daaronder verstaat. Ik vind dat je de Europese krijgsmachten zodanig moet inrichten dat ze bij een crisis onder één operationeel commando vallen. Dan moet een Europese Supreme Allied Commander [SACEUR, red] het bevel krijgen over die legers, zodat hij ze meteen kan inzetten. En dan kan het dus niet zo zijn dat een nationaal parlement zegt: daar zijn we het niet mee eens.”

Dat is een Europees leger.

„Ik ben voorzichtig met die term, omdat anderen daar een andere invulling aan geven. Ik zeg niet dat iedereen hetzelfde uniform moet dragen of dat de legers ook in vredes-tijd moeten worden samengevoegd.”

Tegenstanders willen de nationale zeggenschap niet opgeven. Daar wil u vanaf. Daarmee creëer je een Europese structuur naar NAVO-model.

„Ja.”

Wat mist Europa zonder de Amerikanen?

„Militaire inlichtingen, een commandostructuur, strategisch transport. En het heeft alles te maken met de omvang van je missie. Als Europa langs een front van Finland tot Griekenland in de benen moet komen, dan is dat van geen kanten te doen. Als het meer lokaal is, zijn wij tot best wat in staat. Maar er moet een Europese tegenhanger komen van een NAVO-veiligheidsraad, en een Europese SACEUR. En je zult ook toe moeten naar meerderheidsbesluiten in het buitenlandbeleid van de EU.”

Hebben wij in de illusie geleefd dat we een bondgenoot van de VS waren? Of waren we in werkelijkheid een vazal?

„We hebben periodes gehad dat dat helemaal niet hoefden te denken. Dat we één vijand zagen, Rusland. En dat we elkaar zouden beschermen. Na 9/11 heeft ook iedereen gezegd: we gaan Amerika helpen in Irak en Afghanistan. We hebben ons loyaal getoond, nu blijkt dat onze afhankelijkheid ons kwetsbaar maakt. We zijn chantabel geworden.”

20 januari | Trump gooit een pen weg tijdens de inauguratieceremonie. FOTO EPA

30 mei | Met Elon Musk in de Oval Office van het Witte Huis. FOTO EPA

21 september | Herdenkingsdienst voor de vermoorde activist Kirk. FOTO EPA

EÉN JAAR TRUMP

In een jaar legde Trump de wereld zijn grillige wil op

In een week met omineuze woorden, in een maand van gewelddadige daden en na een jaar van ongekend machtsvertoon is Donald Trumps grip op de Verenigde Staten - en de wereld - ongekend. Maar niet eindeloos.

Door **Emilie van Outeren**

Het zijn omineuze woorden, zoals er in het afgelopen jaar al zoveel hebben geklonken. „De dag van afrekening en vergelding komt eraan!” schreef president Donald Trump dinsdag in kapitalen op zijn sociale medium Truth Social. Dit specifieke dreigement was gericht tegen immigranten, Democraten en „professionele onruststokers” in Minnesota, de staat waar zijn vreemdelingenpolitie vorige week een vrouw doodschoot in haar auto. Hij dreigde ook een negentiende-eeuwse wet in te roepen om het leger daar op demonstraties af te kunnen sturen.

Wraak op alles wat naar links ruikt en persoonlijke rekeningen vereffenen is het leidmotief van Trumps tweede termijn. Inmiddels is duidelijk dat zijn dreigementen tegen vermeende binnenlandse en buitenlandse vijanden inwisselbaar klinken, maar allemaal serieus genomen moeten worden.

Trump's dweperigste fans en felste tegenstanders zijn het over één ding eens: hij is de radicaalste en invloedrijkste president uit hun leven. Niemand sinds Franklin Roosevelt (1933-1945) heeft de overheid, economie en Amerika's internationale rol zo getransformeerd. En Trump doet het sneller. Per decreet zet hij Washington naar zijn hand, verschuift hij de

fundamenten van de VS en herschrijft hij de geschiedenis. Met megafon, militaire suprematie en territoriale claims legt hij de wereld zijn wispelturige wil op.

Trump „opereert vanuit het idee dat er niets is dat hij niet kan. Niets, nada, nopes”, zei zijn stafchef Susie Wiles in een recente reportage van *Vanity Fair*. „Ik regeer het land en de wereld”, beweerde hij zelf tegen *The Atlantic*. En niemand houdt Trump tegen.

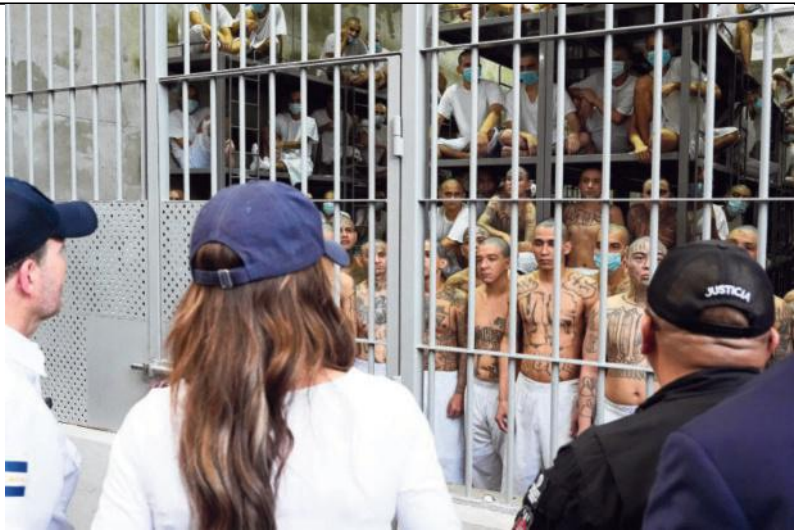
Met nog drie jaar presidentschap voor de boeg is de vraag: voor hoe lang nog? Want hoe overweldigend Trump ook is, de politieke zwaartekracht trekt aan de 79-jarige. Uiteindelijk zal ook hij een *lame duck* worden: niet langer relevant en oppermachtig.

Vier redenen waarom Trump de macht die hij zich heeft toegeëigend niet meer uit handen geeft. En vier waarom zijn dominantie kwetsbaar is.

REDEN #1 VAN MACHT

Het recht van de sterkste

Tijdens zijn inauguratie op 20 januari belooft Trump zijn succes af te meten aan „de oorlogen die we beëindigen - en mogelijk het belangrijkst, de oorlogen die we weten te voor-

26 maart | Gevangenen in El Salvador en de Amerikaanse minister Noem. FOTO AP

3 juli | Huisvoorzitter Johnson tekent de One big, beautiful bill. FOTO GETTY IMAGES

18 november | Haley Robson over het Epstein-dossier. FOTO GETTY IMAGES

komen”. Een jaar later claimt hij discutabele vredes in acht conflicten.

Ondertussen heeft hij zeven landen gebombardeerd (Irak, Jemen, Somalië, Syrië, Nigeria en - op spectaculaire wijze - Iran en Venezuela). De voor Amerikaanse militairen vlekkeloos verlopen ontvoering van de autocraat Nicolás Maduro maakte een einde aan de laatste illusies over Trumps isolationisme: dit is een president die de wereld wil herschikken. Die grondgebied en grondstoffen op zijn eigen halfrond inneemt. Imperialisme nieuw leven inblaast.

Nu stelt Iran executies van demonstranten uit in de hoop bombardementen te voorkomen. Europese landen sturen militairen naar Groenland om het te beschermen tegen de NAVO-bondgenoot. In de wetenschap dat ze een Amerikaanse invasie niet tegenhouden.

Ook in de ongekende handelsoorlog is er niet meer te doen dan slijmen, apaiseren en Trump een minder schadelijke deal gunnen. NAVO-bondgenoten tasten diep in de buidel om een door de VS afgedwongen norm van 5 procent van het bbp te halen.

„Je kunt zoveel als je wilt praten over internationale fatsoensnormen”, zei Trumps adjunct-stafchef Stephen Miller na de ontmoeting van het Venezolaanse regime tegen CNN. „Maar wij leven in de echte wereld... Die wordt beheerst door kracht, die

wordt beheerst door macht, die wordt beheerst door overwicht.”

REDEN #2 VAN MACHT

Partij geknecht, steun Hof

Een president mag niet zomaar een ander land binnenvallen. Evenmin kan hij naar eigen goeddunken ministeries ontmantelen. Maar dan moet de wetgevende macht wel in verzet komen. Republikeinen hebben in 2025, op de woede over het seksueel misbruik door Jeffrey Epstein na, alle interne kritiek op Trumps bewind en beleid beperkt kunnen houden. Hun krappe meerderheid was telkens net genoeg om in te stemmen (met dubieuze ministerskandidaten en het grote belastingplan) of om juist stemmen tegen te houden die sommige van Trumps 228 presidentiële decreten hadden kunnen afzwakken of verwerpen.

Vrijwel iedereen die Trump in zijn eerste termijn dwars zat, is bekeerd of uit de partij verbannen. Wie de Grote Leider tegenspreekt, kan bij diens volgende voorverkiezing een door Trump gesteunde en gefinancierde tegenkandidaat verwachten. Of erger. Republikeinen vrezen niet alleen voor hun politieke overleven. Nadat Trump zijn

voormalige vazal Marjorie Taylor-Greene (de inmiddels opgestapte afgevaardigde uit Georgia) voor verrader uitmaakte, werden haar kinderen bedreigd. „We zijn allemaal bang”, liet senator Lisa Murkowski (Alaska) zich ontvallen. „Omdat represailles reëel zijn.” Wie op het schoolplein de pestkop en al zijn meelopers tegen zich heeft, maakt zich onzichtbaar of neemt de benen.

Van het Hooggerechtshof ondervindt Trump evenmin hinder. Dat bood hem al voor zijn comeback immuniteit voor zijn daden als president. In het afgelopen jaar gaf de conservatieve meerderheid (6 tegen 3) Trump toestemming om wetenschappelijk onderzoek te blokkeren, 300.000 ambtenaren te ontslaan en migranten te deporteren naar landen waar ze niet vandaan komen. De deels door Trump zelf, voor het leven, benoemde rechters brengen een lang gekoesterde Republikeinse wens voor een oppermachtige president in vervulling.

REDEN #3 VAN MACHT

Zoekend verzet, instituties ondermijnd

De Democraten oogden vrijwel heel 2025

2 april | Trump kondigt zijn importheffingen aan. FOTO EPA

15 augustus | Ontmoeting in Alaska met president Poetin. FOTO GETTY IMAGES

5 december | Ontvangst van de FIFA-vredesprijs. FOTO EPA

zwak en zwalkend. De oppositiepartij is verstrikt in verwijten aan oud-president Joe Biden en meningsverschillen tussen linkse en centristische Democraten. Met een minderheid in zowel het Huis van Afgevaardigden als de Senaat kunnen ze weinig, maar ze zijn ook historisch impopulair.

Een opgeschud medialandschap helpt de Democraten niet. De bazen van sociale media schaarden zich al voor Trumps inauguratie achter hem. Amazon-miljardair Jeff Bezos duwt de opiniepagina's van zijn *The Washington Post* naar rechts. Het nieuws van CBS, in handen van de familie van Oracle-oprichter Larry Ellison, heeft een nieuwe 'anti-woke' hoofdredacteur. In de publieke omroep is flink gesneden. Wie grappen maakt over Trump of zijn doodgeschoten jeugtleider Charlie Kirk, verdwijnt van de buis. Media schikken kansloze rechtszaken die Trump heeft aangespannen.

Hij gaat op vergelijkbare wijze achter universiteiten en advocatenkantoren aan, die bijna allemaal inbinden. De 'deep state' waar Trump in zijn eerste termijn op stuitte, roert zich niet. Elke ambtenaar vreest zijn baan. Aanklagers die hem vervolgden, zijn nu zelf onderwerp van strafrechtelijk onderzoek. Demonstranten voelen zich onveilig.

Lees verder op pagina 22 »

REDEN #4 VAN MACHT
Verzwakte democratie

In het constante spervuur aan Trump-nieuws viel het eerst nauwelijks op: in juni moedigde de president Republikeinen in Texas aan om hun districten te hertekenen. Dit *gerrymandering* gebeurt normaal maar eens per decennium, direct na een volkstelling. Lokale politici schoven binnen enkele maanden zo met de kaart, dat vijf huidige Democratische zetels na de volgende verkiezingen waarschijnlijk Republikeins worden. Missouri, North Carolina en Ohio volgen. Florida is nog bezig. Allemaal om te voorkomen dat hun partij bij de tussentijdse verkiezingen in november de meerderheid in het Huis kwijtraakt, waarbij Trump een nieuwe impeachment-procedure voorspelt. Het is niet de enige manier waarop Trump en zijn medestanders aan verkiezingen proberen te morrelen. Ze maken het stemmen moeilijker voor minderheden, perken briefstemmen in en zaaien verdere twijfel over stemcomputers, zoals Trump deed na zijn verlies in 2020.

Op cruciale plekken bij justitie heeft Trump mensen aangesteld die de uitslag van 2020 ontkennen en onmiddellijk na de *midterms* onderzoeken en rechtszaken kunnen beginnen. Zijn druk op lokale stemmentellers en het Congres was niet sterk genoeg om de uitslag te beïnvloeden - toen. Zijn de verkiezingen dit jaar ook nog vrij en eerlijk?

REDEN #1 VAN ZWAKTE
Trump is ongeliefd

„*Exactly what I voted for*”, schrijven Trump-aanhangers regelmatig online bij nieuwsberichten over migrantengezinnen die uiteengerukt zijn, beelden uit een Salvadoraanse martelgevangenis, gepeppersprayde demonstranten, gebombardeerde drugsbootjes en ‘Liberation Day’ importheffingen. Maar een flink deel van zijn kiezers denkt daar anders over. Vooral groepen die hij in 2024 voor zich won, jongeren en minderheden, lopen weg. In verscheidendepeilingen schommelt Trump rond de 40 procent steun. Alleen Trump zelf scoorde na één jaar in zijn eerste termijn nog lager.

De manier waarop de Amerikaanse immigratiepolitie ICE te werk gaat, de dreiging richting Groenland, de heffingen, zijn omgang met de Epstein-files en de huidige economie zijn allemaal impopulair. Zelfs na al het gegerrymander (deels geneutraliseerd doordat Californië vijf districten vertimmerde in Democratisch voordeel) lijken de Republikeinen in ieder geval het Huis te verliezen. Democraten wonnen sinds 2024 alle belangrijke lokale verkiezingen. Als ze dat ook landelijk doen, kunnen ze wetgeving en decreten blokkeren en parlementaire onderzoeken naar Trump en zijn bewindslieden beginnen. Rechtsgeldige decreten terugdraaien kan alleen een volgende president. Veel persoonlijk leed is dan geschied, maar de maatschappij is dan wel minder fundamenteel veranderd.

REDEN #2 VAN ZWAKTE
De economie, stupid

Trump's toespraken en persmomenten gaan nog vaak over hoe vreselijk zijn voorganger was. Maar hij trapt in dezelfde val als Biden: de macro-economie zien als de realiteit van gewone mensen. Met de harde cijfers van Amerikaanse inflatie, werkgelegenheid en groei is niet veel mis - zeker in vergelijking met doemscenariò's die rond Trump's importheffingen geschetst zijn. Maar Trump heeft klachten over woonlasten, zorgkosten, boodschappen, elektriciteitsrekeningen en verdere betaalbaarheid van levensonderhoud een „hoax” genoemd. Terwijl inflatie

naast migratie de reden was dat veel twijfelende kiezers op hem stemden.

Met de portemonnee van zijn eigen familie gaat het ondertussen florissant. Berichten over hun crypto, corruptie, nepotisme, buitenlandse deals en zelfverrijking bereiken niet elke Amerikaan, maar de Democratische boodschap dat Trump er alleen is voor de miljardairs als Elon Musk en hijzelf, lijkt aan te slaan.

REDEN #3 VAN ZWAKTE
Morrende Republikeinen

Donald J. Trump (sr.) zal niet meer op een stembiljet staan. Speculatie over een ongrondwettelijke derde termijn is, al is het maar vanwege zijn leeftijd en lichamelijke kwalen, stilgevallen. Dit zou Republikeinen in 2026 sowieso niet helpen. Zij moeten zonder hem de ‘alleen Trump’-kiezers bereiken: mensen die zelden tot nooit stemmen, maar speciaal voor Trump van de bank kwamen.

Trump's campagnekas en endorsements - en het vermijden van zijn toom - blijven belangrijk. Maar Republikeinen met een eigen achterban, in een kwetsbaar district, met hogere ambities, of die niets meer te verliezen hebben zullen zich meer van hem distantiëren. Zij hebben in Trump's eerste jaar slechts één belangrijke wet aangenomen: een begrotings- en belastingplan.

De eerste barstjes zijn te zien. Rond het Epstein-dossier muiten vooral Republikeinse vrouwen massaal tegen Trump. Deze maand stemden zeventien Republikeinen tegen Trump's eis voor subsidiëring van de Obamacare-zorgverzekering. „Een hobbelige weg”, antwoordde een afgevaardigde op de vraag of de president de troepen nog in het gareel kan krijgen en wetten kan doorvoeren.

In de Senaat leidt Thom Tillis (North Carolina) de onvrede. Hij regelde met Democraten dat er een gedenkplakkaat komt voor de agenten die op 6 januari 2021 het Capitool beschermden, noemt de dreigementen richting Groenland „absurd” en veroordeelt het justitieel onderzoek naar centrale bankvoorzitter Jerome Powell. Tillis dreigt geen elke kandidaat voor de Federal Reserve meer goed te keuren, „inclusief de komende vacature voor Fed-voorzitter”.

In de gedecentraliseerde Verenigde Staten komt substantiële weerstand ook van lokaal niveau. In met name Californië en Illinois blokkeren Democratische politici en federale rechters Trump soms. In Indiana doen zijn eigen Republikeinen dat: zij buigen niet voor intimidatie en weigerden hun kiesdistricten te hertekenen.

REDEN #4 VAN ZWAKTE
Te veel buitenland

Presidenten worden niet afgerekend op buitenlandse interventies zonder Amerikaanse slachtoffers. Maar ze hebben er ook electoraal weinig mee te winnen. Het uitblijven van de „binnen 24 uur” beloofde vrede in Oekraïne, raakt meer mensen in Europa dan in de VS. Sterker nog, America First-kiezers vinden dat Trump veel te veel met andere landen bezig is. Vindt hij Iran en Groenland belangrijker dan hun economische malaise?

Toch is het waarschijnlijk dat Trump dreigementen en bommen blijft afvuren, juist als hij in het binnenland aan macht verliest. Een president aan het einde van zijn houdbaarheid richt zich vaak meer op buitenlands beleid. Daar heeft hij traditioneel veel macht, zonder inmenging van het Congres. Daar kan hij een erfenis nalaten, de geschiedenis ingaan.

Een zwakkere Trump is daarom geen geruststelling. Toen *The New York Times* hem vroeg of er grenzen zijn aan zijn wereldwijde macht antwoordde hij: „Mijn eigen moraliteit. Mijn eigen geweten. Dat is het enige dat me kan tegenhouden.” Omineuze woorden.

INTERVIEW
BRUNA SANTOS EN SHIRIN ANLEN
AI-EXPERTS

'AI brengt de duistere kant internet aan oppervlakte'

Volgens Bruna Santos en Shirin Anlen, die zich bezighouden met de gevolgen van kunstmatige intelligentie (AI) voor mensenrechten, moet er snel veel meer aandacht komen voor veiligheid en privacy. „De grenzen tussen ironie, vermaak en misbruik dreigen weg te vallen”.

Juurd Eijssvoogel

AMSTERDAM

Het had niemand hoeven verbazen, het nieuws dat een AI-chatbot massaal gebruikt wordt om beelden van bestaande mensen zo aan te passen dat hun kleding geheel of gedeeltelijk wordt verwijderd, en ze in seksueel suggestieve houdingen verschijnen. Dat zeggen Bruna Santos en Shirin Anlen, die zich bij de internationale organisatie Witness onder meer bezighouden met de gevolgen van kunstmatige intelligentie (AI) voor mensenrechten.

„Je kon het zien aankomen”, verzucht Anlen, via een videoverbinding. „Sterker nog: het gebeurt al jaren.”

Internationaal ontstond afgelopen weken grote verontwaardiging over de enorme aantallen seksueel getinte afbeeldingen van vooral vrouwen en kinderen die verspreid werden op X, het sociale medium van Elon Musk. De beelden waren gemaakt met de chatbot Grok (eveneens van Musk), zonder toestemming van de afgebeelde slachtoffers.

Indonesië en Maleisië stelden een tijdelijk verbod in tegen Grok. De Britse premier Starmer noemde de Grok-beelden „walgelijk en beschamend” en beloofde maatregelen. De Britse toezichthouder op de media kondigde een onderzoek aan, net als de Europese Commissie, die moederbedrijf xAI alvast opdracht gaf documenten die betrekking hebben op Grok te bewaren.

Commissie-voorzitter Von der Leyen zei: „We zullen de bescherming van onze kinderen niet uitbesteden aan Silicon Valley. Als zij niet optreden, zullen wij het doen.” Musk had aanvankelijk alleen gereageerd door een met AI-gemaakt plaatje van zichzelf in bikini te verspreiden. Hij klaagde dat maatregelen tegen zijn chatbot neerkomen op censuur.

„Al jaren wordt ervoor gewaarschuwd dat *deep fake*-beelden voor negtig procent gemaakt worden voor pornografie”, zegt Anlen. „De afgelo-

pen drie jaar hebben we een toename gezien van zogeheten *nudify apps* (waarmee mensen op een foto schijnbaar uitgekleeft worden). Ook groeit het aantal klachten van jongeren die hiervan het slachtoffer zijn, niet alleen in de VS maar over de hele wereld. Dit soort beelden wordt gebruikt om vrouwen, non-binaire personen en andere minderheden het zwijgen op te leggen. In 2024 bleek uit een onderzoek dat één op de zes vrouwelijke leden van het Amerikaanse Congres slachtoffer was van met AI gemaakte seksuele deepfake-beelden.”

Dat alles is verhevigd door opkomst van zogeheten generatieve AI, waarbij beelden gemaakt of gemanipuleerd kunnen worden door een simpele opdracht in een zoekvenster te tikken, zegt Santos. „De haat tegen vrouwen en minderheden, die ook online allang bestaat, kan door de AI nu veel sneller ontwikkeld en op grotere schaal verspreid worden. En vaak zien de beelden er heel realistisch uit.”

„Het interessante, tussen aanhangstekens, aan Grok is dat de chatbot geïntegreerd is in X. Alle X-gebruikers kunnen er daardoor heel makkelijk mee aan de slag, om beelden die ze op X tegenkomen te bewerken en meteen ook te verspreiden. Daar komt nog bij dat X heel weinig toezicht houdt op wat er op het platform verschijnt. Daardoor zijn er amper obstakels voor wie dit wil doen.”

Anlen: „Je hoeft alleen maar te schrijven: Hey Grok, wil je de kleren uit dit plaatje verwijderen? Je kan er zelfs heel eenvoudig bewegend beeld van maken.”

Waarom maken en verspreiden mensen zulke beelden? Gaat het om het vernederen of pijn doen van de slachtoffers?

Anlen: „Eén op de vier mensen ziet er geen kwaad in om deepfakes van iemand te maken, volgens een onderzoek waarover *The Guardian* vorig jaar schreef. Iemand kwetsen met een synthetisch gemaakt beeld zien ze niet als écht kwetsen. En misschien is hun bedoeling ook niet om iemand pijn te doen en denken ze: het is maar een grapje.

FOTO:ZARA NOR

„Daar komt bij dat de online-wereld toch al guur kan zijn voor vrouwen en minderheden. In Zuid-Korea worden naaktbeelden gedeeld als memes (grappig bedoelde plaatjes), daar heeft een ‘memificatie van het naakt’ plaatsgevonden.”

Santos: „Meerdere studies laten zien dat vrouwen en sommige jongeren zich minder vrij voelen op internet, en zelfcensuur toepassen omdat ze beducht zijn slachtoffer te worden van dit soort praktijken.”

Santos en Anlen schreven vorige week voor de website TechPolicy.Press

een vlammend artikel over Grok en de deepfakes, waarin ze betogen dat „de grenzen tussen ironie, vermaak en misbruik dreigen weg te vallen” door de realistisch ogende beelden die generatieve AI voortbrengt. „Als platforms voorrang geven aan het snel uitrollen van apps en het trekken van grote aantallen gebruikers boven het ontwikkelen van veilige systemen”, schrijven de twee, „dan legitimeren ze praktijken die ooit marginaal waren en versnellen ze hun opname in de mainstream.”

Santos zegt: „Als je kijkt hoe nieuwe

technologieën gebruikt worden, dan zie je vaak dat mensen proberen de grenzen op te zoeken van wat de bedoeling is, en er soms ook overheen gaan. Dat kan op een creatieve en artistieke manier gebeuren. Maar hier wordt schade aan mensen toegebracht, en ze worden niet beschermd. De platforms verzaken hier hun verantwoordelijkheid.”

Anlen: „Vaak zeggen de AI-bedrijven dat het zo ingewikkeld is om aan te pakken. Maar bij de bestrijding van online kinderporno hebben de platforms laten zien dat ze wel degelijk voortuit-

gang kunnen boeken en beelden voordat ze openbaar worden, kunnen verwijderen.

„Het meest duistere van de afgelopen weken vond ik dat een belasterend AI-beeld van Renee Good werd verspreid, kort nadat zij in Minneapolis was doodgeschoten door een agent van de immigratiedienst ICE. Er is altijd een donkere kant van het internet geweest, maar nu komt dat aan de oppervlakte.”

Is dit voortaan de wereld waarin we moeten leven? Of valt het nog te stoppen?

Santos: „Waar het ons om gaat is dat al bij het ontwerpen van dit soort systemen gezorgd moet worden dat ze veilig zijn. Daar zouden regels voor moeten zijn. Dat bepaalde beelden, zoals van minderjarigen, er gewoon niet meer mee gemaakt kunnen worden.”

Anlen: „Je kan nooit alles voorzien en voorkomen, en daarom is ook moderatie belangrijk (het verwijderen van content of blokkeren van accounts). Maar bij moderatie glipt er altijd nog veel doorheen. En als dit soort beelden eenmaal is verspreid, dan is de schade al aangericht. Alles wat je daarna nog doet zal minder effectief zijn, dan wanneer je het in de ontwerpfase al onmogelijk maakt.

„Alleen verzetten de AI-bedrijven zich tegen regulering van de ontwerp-fase, want dat zien ze als een rem op innovatie. Bij die bedrijven werken heus aardige mensen. Maar hun prioriteiten liggen ergens anders: meer bij groei dan bij veiligheid, meer bij experimenteren dan bij privacy of consent.

„Slachtoffers klagen er vaak over hoe moeilijk het is om beelden te laten verwijderen. Ze moeten een verzoek indienen, dan reageert er niemand, dan nog eens een verzoek, het hele proces is al slopend. Stel je voor waar slachtoffers doorheen gaan, de stress en angst die een tiener voelt omdat ze bang is zichzelf weer naakt te zien als ze gewoon een app opent.”

Santos: „AI-bedrijven weten dat een deel van hun publiek belangstelling heeft voor dit soort toepassingen. En terwijl we dit probleem nog niet hebben opgelost dient het volgende zich al aan. OpenAI heeft aangekondigd dat ChatGPT zijn activiteiten voor meerderjarigen zal uitbreiden naar erotica.”

In reactie op de recente golf van kritiek en verontwaardiging over de beelden van Grok, bepaalde Musk een week geleden dat alleen betalende gebruikers Grok hiervoor nog konden inzetten. Deze week ging hij een stap verder en liet hij via X weten dat het nu voor iedereen, ook voor betalende gebruikers, onmogelijk is beelden van echte mensen te bewerken door ze bijvoorbeeld in bikini of in andere weinig verhullende kleding te laten verschijnen.

Is dat een reden om opgelucht te zijn?

Santos: „Ik zie het als een begin. Maar er is meer nodig, meer richtlijnen voor Grok dan alleen: je mag geen beelden meer maken van bestaande mensen in bikini. Want dat soort beperkingen kunnen altijd weer omzeild worden. Als je alle beelden met bikini's eruit filtert, blijft de vraag: en kan je doorzichtige kleren er ook uit filteren? Als je niet in de ontwerpfase al voor een veilige omgeving hebt gezorgd, blijf je aan de gang met dit soort later ingevoerde filters.

„Bij Sora, de video-app van OpenAI, zag je vorig jaar wat er dan gebeurt: OpenAI sloot de mogelijkheid af om er seksuele afbeeldingen mee te maken - toen begonnen mensen beelden te maken waarop vrouwen worden gewurgd.”

Shirin Anlen

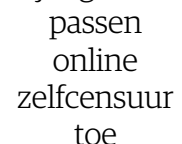
Bruna Santos

Bruna Santos

Bruna Santos

Bruna Santos

Jodie Foster op het Internationale Film Festival in Marrakech in november vorig jaar. FOTO STEPHANE CARDINALE/GETTY IMAGES

INTERVIEW

Jodie Foster

ACTRICE

I

PARIS

In het Parijse hotel Kimpton St Honoré feliciteren we Jodie Foster: ze werd gisteren, 19 november, 63 jaar. „Ik had vrienden op bezoek en heb iedereen uitgenodigd die ik ken in Parijs”, zegt de Amerikaanse actrice. „Het was vreselijk leuk om ze samen in één kamer te hebben.” In „een gewone Airbnb”, voegt ze eraan toe; haar oude appartement op het Île Saint-Louis achter de Notre-Dame deed ze tien jaar geleden van de hand. Ze kwam dertig jaar lang elke paar maanden naar Parijs. „Mijn culturele bagage is voor de helft Frans.”

In *Vie privée*, deze week in de bioscoop, speelt Jodie Foster haar eerste Franse hoofdrol. Als de van origine Amerikaanse psychotherapeut Lilian Steiner raakt ze na de zelfmoord van een patiënt verzeild in een Hitchcock-achtig mysterie.

Het moest er ooit van komen; Foster heeft een Frans verleden. In 1976 vloerde ze als dertienjarige op het filmfestival van Cannes de filmpers toen ze bij de presentatie van *Taxi Driver* in vloeiend, lucide Frans antwoordde. De rest van de week deed zij de promotie: Robert De Niro en Martin Scorsese sloten zich paranoïde in hun hotelkamers op omdat ze dachten dat het bloedige *Taxi Driver* slecht was gevallen. De film won de Grand Prix.

Jodie - eigenlijk Alicia Christian-Foster acteert al haar hele leven. Ze komt uit een non-conformistisch Californisch nest; pa vertrok voor haar geboorte, ze werd met haar oudere zussen en broer opgevoed door twee moeders. Zelf kwam Foster in 2007 uit de kast als lesbisch. Moeder Brandy, publicist in de filmindustrie, liet Jodie en broer Lucius voor wat extra inkomen acteren in reclamespotjes en tv-series. Jodie bleek een 'natural', als meisje te zien in elke denkbare tv-serie: *Bonanza*, *Kung Fu*, *The Addams Family*. In 1976 werd de toen dertienjarige kindster een ware Hollywoodsensatie met vijf speelfilms in één jaar: tomboy in Disneys *Freaky Friday* - moeder en dochter wisselen van lichaam - komische mini-vamp in kindermusical *Bugsy Malone*, kindprostitutuee Iris in het keiharde *Taxi Driver*.

Vanaf haar negende ging ze naar het Lycée Français in Los Angeles, waar ze als beste van haar klas eindexamen deed. Foster: „Wiskunde, geschiedenis, aardrijkskunde: alles ging daar in het Frans, op mijn elfde sprak ik de taal vloeiend. Het was mijn moeders idee. Zij was nooit over de grens geweest, maar droomde over Frankrijk, kocht Franse tijdschriften en boeken over Napoleon. Toen ik een jaar of acht was

ging ze eindelijk op een toeristische busreis door Frankrijk. Bij terugkeer was ze totaal begeistert. Ze zei: 'Jij gaat Frans leren, jij wordt een Franse actrice!' Dus ik zei: oké, leuk.”

Hoe ze haar moeders obsessie verklaart? „Ze wilde dat ik een beter, dieper en weidser leven zou leiden dan alleen in Amerika, denk ik. Vergeet niet: het was begin jaren zeventig, president Nixon was aan de macht. Een rare tijd om Amerikaan te zijn. Ze dacht vermoedelijk dat ik in Europa vrijer zou zijn.”

Er was nog iets anders. Foster: „Als kind vond ik acteren een dom beroep. Teksten uit je hoofd leren en die dan net zo uitspreken als je zelf zou doen, dacht ik. Van Robert De Niro leerde ik bij *Taxi Driver* dat het meer is, dat je een personage kan opbouwen. Maar ik droomde er als kind van om regisseur te worden, ik verafgoodde Fellini. In Europa kon je toen als vrouw regisseur worden, in Hollywood niet. In Europa had je Chantal Akerman, Liliana Cavani, Lina Wertmüller, Agnieszka Holland. Bij ons niemand.”

Silence of the Lambs

Regisseur werd ze: Jodie Foster registreerde zichzelf in 1991 als moeder van een wonderkind in het verdienstelijke *Little Man Tate*, later maakte ze prima speelfilms als *The Beaver* (2011), een vehikel voor haar in opspraak geraakte vriend Mel Gibson, en actiefmedie *Money Monster* (2016) met George Clooney. De laatste jaren beperkt ze zich tot afleveringen van series als *Orange is the New Black* of *Black Mirror*.

Ze voelt zich nog steeds geen actrice, ondanks vijf Oscarnominaties en twee Oscars - in 1989 als slachtoffer van een groepsverkrachting in *The Accused*, in 1992 voor haar rol als FBI-agent Sterling in *Silence of the Lambs*. „Acteren is iets wat ik altijd al deed, maar ik koos er nooit zelf voor en had er vermoedelijk ook niet voor gekozen. Het ligt niet in mijn aard te imiteren of spontaan op tafel te dansen. Maar als kind wilde ik overal goed in zijn, dus deed ik mijn best. Een deel van mij vraagt zich nog steeds af: wat had ik eigenlijk moeten worden? Mis ik dat? Kan ik daar nog achter komen?”

Na *Taxi Driver* en Cannes bleef ze met het hele gezin negen maanden in Europa. Dit was de kans om een Franse filmster te worden. Ze speelde in een Italiaanse komedie en in de Franse oh-la-la-film *Moi, fleur bleue*, waarin ze als scho-lier Isabelle droomt van ontmoeting door een volwassen man - ze zong er ook een liedje bij. Foster rolt met haar ogen als ik ernaar vraag: „Hoe minder gezegd, hoe beter.”

Als intimiteitscoördinatoren ter sprake komen, die nu op filmsets seksscènes coördineren - bij *Vie privée* zagen Foster en tegenspeler Daniel Auteuil daarvan af - zegt ze: „Ons hoeft weinig meer te leren, maar bij [de tv-serie] *True Detective* zag ik voor het eerst een intimiteitscoördinator in actie en dacht: waar waren zij toen ik veertien was? Wij moesten het zelf uitvogelen.”

Terug in de VS zette Foster haar acteerloopbaan tijdelijk op een laag pitje om letteren te studeren aan Yale - ze studeerde 'magna cum laude' af. Na haar comeback bleef ze te hooi en te gras Franse rolletjes spelen. In 1984 in een (matig) oorlogsdrama van Claude Chabrol, *Le sang des autres*, in 2004 in Jean-Pierre Jeunets oorlogsdrama *A Very Long Engagement*.

„Ik heb nu pas genoeg zelfvertrouwen om voor een Franse hoofdrol te gaan. En niet in een Amerikaanse coproductie of in een Amerikaanse - ik bedoel: het moet wel een film met een verhaal zijn. Veel Europese films zijn gedragfilms. Je leert een personage kennen, die gedraagt zich zus of zo en

dat komt dan hierdoor. Hou me ten goede: dat levert vaak schitterende films op. Maar ik heb als acteur een plot nodig.”

Wat is er anders aan acteren in het Frans?

„Het verandert mijn persoonlijkheid. In het Frans praat ik hoger omdat ik me onzeker voel. Ik ben best zelfverzekerd, maar in het Frans denk ik vaak: zeg ik dat zo goed, klopt mijn uitspraak wel? Die twijfel kan een boeiend personage opleveren. Lilian Steiner is als psychotherapeut uiterlijk vol zelfvertrouwen, maar daaronder zitten frustraties en neuroses.”

Ziet u overeenkomsten tussen een acteur en een therapeut? U moet uw personages ook begrijpen.

„Acteurs en therapeuten zijn beiden geïnteresseerd in psychologie, drijfveren en de dynamiek van relaties. Maar Lilian Steiner hangt de Freudiaanse psychoanalyse aan, en dat is passé in Amerika. We zijn niet langer blij met Freud. Hij was een vreselijke seksist. Hij deugt niet. Maar Freuds ideeën zijn fenomenaal als lens om een verhaal te vertellen of naar kunst te kijken

beetje de draak met hem steken.”

Zelfanalyse lijkt uw personage Lilian Steiner vreemd.

„De plot draait om een overleden patiënt en een psychoanalist die niet kan geloven dat het zelfmoord was. Ze werkte al negen jaar met haar, suïcidale neigingen had ze toch wel opgepikt? Het echte onderzoek draait niet om moord of de zelfmoord, maar om Steiner.

„Ze is een psychoanalist die niet kan stoppen met huilen. Psychoanalyse werd geboren omdat dokters dachten dat er 'hysterische ziektes' waren waartegen geen medicijnen bestaan, dus moesten ze iets vinden om trauma's, dromen en angsten aan te pakken. Dus vind ik het vrij hilarisch dat Lilian Steiner haar probleem oplost bij een hypnotiseur. Weet u dat Freud ook als hypnotiseur begon? Er is altijd een conflict geweest tussen hypnotiseurs en psychiaters, dus dat Lillian haar toevlucht neemt tot hypnose vond ik een geweldige idee.”

Was u zelf ooit in psychotherapie?

„Nee, nooit. Als student volgde ik colleges over Freud en Lacan, ik vond dat fascinerend. Maar van vrienden die soms al hun halve leven in psychoana-

Freuds ideeën zijn fenomenaal als lens om een verhaal te vertellen of naar kunst te kijken

Jodie Foster (l) als psychiater Lilian Steiner in 'Vie privée'. FOTO JÉRÔME PRÉBOIS

Net als bij een gedegen psychoanalyse is er in *Vie privée* een diepere laag

Regisseur Rebecca Zlotowski haalt in *Vie privée* op fascinerende wijze veel overhoop.

André Waardenburg

AMSTERDAM

Psychiater Lilian Steiner (een Franssprekende Jodie Foster) belt bezorgd haar patiënt Paula op met de vraag waar zij blijft. Even later blijkt dat Paula (Virginie Efira) is overleden. Maar is zij wel op natuurlijke wijze gestorven? Was het zelfmoord of is zij vermoord? En wat is de rol van Paula's echtgenoot (Mathieu Amalric)? Een geïntigreerde Lilian gaat op onderzoek uit, bijgestaan door haar ex-man (Daniel Auteuil).

Bovenstaande vat weliswaar de plot van het Franse *Vie privée* samen maar is absoluut geen adequate beschrijving van Rebecca Zlotowski's film. Op fascinerende wijze haalt zij veel overhoop, zoals de overeen-

komsten en verschillen tussen psychoanalyse, hypnose en dromen. Net als bij een gedegen psychoanalyse is er een diepere laag, over erfenissen uit het verleden en antisemitisme - evenals Zlotowski zijn Paula en Lilian Joods. Om de dibboek, een kwaadardige geest uit de joodse folklore, tegen te houden is de spiegel bedekt in het huis waar Paula ligt opgebaard. En als een dibboek achtervolgt Paula op haar beurt de rationele Lilian, die haar eigen verleden en tekortkomingen onder ogen moet zien.

Daarnaast hangt de geest van de filmgeschiedenis boven Zlotowski's speelse film. Zo wordt Lilians eigen therapeut gespeeld door de befaamde Amerikaanse documentairemaker Frederick Wiseman. De gesticuleerde droomsequenties refereren aan Hitchcocks *Spellbound* (1945), waarvoor

lyse zijn, hoor ik dat het een lang en frustrerend proces is. Het eind komt nooit in zicht. Ik gaf wel ooit een hypnotiseur 90 dollar om me van het roken af te helpen. Na afloop dacht ik: ik heb me mooi in het pak laten naaien, 90 dollar en er gebeurde niets! Maar sindsdien heb ik geen sigaret meer aangeraakt.”

Jodie Foster straalt een opgeruimd, kordaat soort nuchterheid uit. Omdat ze opgroeide in de schijnwerpers, leerde ze al heel jong haar privacy af te schermen, zegt ze. „Ik wilde als kind naar Disneyland zonder paparazzi, dus vond ik een manier. Ik wilde zelf boodschappen doen en een vliegticket boeken zonder assistent. Ik wilde zelfstandig en capabel zijn en ben blij dat die impuls er was.”

De laatste jaren speelt ze vaak steekelijke, ongelukkige of getroebleerde vrouwen - in serieuze films heb je niet zoveel vrolijke oudere vrouwen. Zelf is ze meer een blij ei, zegt ze. „Niet elke dag, ik bedoel: *shit happens*. Maar ik heb het gevoel dat ik pas nu mijn beste werk maak. Over mijn loopbaan maak ik me geen zorgen, met mijn zonen gaat het goed. Als je jong bent, zit je de hele tijd over jezelf te peinen. Op deze leeftijd luister je liever naar andermans verhalen.”

Recensie Misdaadfilm

Vie privée. Regie: Rebecca Zlotowski. Met: Jodie Foster, Daniel Auteuil, Virginie Efira, Mathieu Amalric. Lengte: 103 min. ●●●●○

‘Voor mijn gevoel maak ik nu pas mijn beste werk’

Met *Vie privée* speelt actrice Jodie Foster haar eerste Franse hoofdrol. Voordat ze op dertienjarige leeftijd een Hollywood-sensatie werd, speelde Frankrijk al een rol in haar leven.

Door Coen van Zwol

COLUMN
MARIJN DE VRIES

Johnny op Bali (slot)

Binnenkort krijgt hij een Kazach van YouTube. Geen voetballende YouTuber, maar een voetballer die hem alleen via een gemonteerd YouTube-filmpje is gepresenteerd. Kijk eens hoe goed-ie speelt, heeft de eigenaar van Bali United hem gezegd. Kijk dit filmpje, kijk dan! Zie je die moves, die techniek, die pass? Johnny Jansen heeft z'n wenkbrauw opgetrokken, en maar voor zich gehouden dat zelfs zijn dochter van vijf zo goed zou spelen als je er een montage van zou maken.

Dat je op deze manier onmogelijk spelers kunt scouten, was de eigenaar van de voetbalclub op geen enkele manier duidelijk te maken. Bali United is in handen van de grootste handelaar in scooterbanden van Indonesië. Als je weet dat er ontelbaar veel scooters rondrijden in het land, kriskras door elkaar, dan weet je ook dat de handel in de banden van die machines big business is. En dat er dus naar hartelust YouTube-Kazachen ingekocht kunnen worden.

En ach, wie weet valt het mee, die Kazach. Wie weet kan-ie ook ongemonteerd een aardig balletje trappen. Of het valt tegen. Johnny lacht vrolijk. Hoe dan ook, hij heeft het er maar mee te doen. Hij heeft zich al op zoveel fronten aangepast. Hoe

Alles is anders op Bali. Zelfs het veld is anders - trager

de vrolijke Noordwoldiger op Bali in zijn vak staat, is een wereld van verschil met een half jaar geleden, op de koude trainingsvelden van PEC Zwolle.

Sportieve doelen? Die zijn er. De scooterbandentycoon wil doelpunten zien, en liefst nu. Maar dat is niet makkelijk. Het niveausverschil binnen zijn selectie is

groot, zelfs al heeft hij vier Nederlandse spelers meegenomen die een stevige basis op het veld moeten vormen.

Maar alles is anders op Bali. Zelfs het veld is anders. Ajax mag er jaloers op zijn, zo piekfijn ligt de grasmat er op het oog bij, maar keeper Mike Hauptmeijer kon zijn ogen niet geloven toen hij de bal voor het eerst zag stuiten. Zo anders dan op Nederlands gras. Trager.

Op zich wel mooi. In een land waar alles trager gaat vanwege de hitte, mag zelfs een keeper een beetje trager gaan. Hauptmeijer heeft dat inmiddels uitstekend onder de knie, want hij houdt al zes wedstrijden op rij alle ballen uit het doel. Dat is een record in de Indonesische competitie - en met de nul houden heeft Bali United de afgelopen zes wedstrijden de meeste punten van alle ploegen uit de competitie verzameld. Achtste staan ze nu.

Intussen bouwt Johnny verder aan zijn team. Hij heeft een veelbelovende speler die niet naar verwachting presteerde. Bleek niet goed in z'n vel te zitten. Praten ze niet over in Indonesië. Ze lopen hier vijftig jaar achter in opvattingen over mentale begeleiding, vertelt Johnny. Een psycholoog? Daar ga je alleen heen als je een beetje gek in je hoofd bent. En dat zijn voetballers natuurlijk niet. Toch kreeg hij zijn speler aan het praten. Dat was bijzonder, die gesprekken. Het hielp de jongen enorm.

Dan kun je het hebben over sportieve doelen, en winnen. Maar dat is niet het belangrijkste in het leven. Natuurlijk wil Johnny voetballend succes hebben, altijd en overal - maar als het erop aankomt is sport maar bijzaak. Op Bali voelt hij nog veel meer dan in Nederland: het is mooi om als coach iets te kunnen betekenen voor een sporter. Maar het is misschien nog wel veel waardevoller om iets te kunnen betekenen als mens.

Marijn de Vries is oud-profwielerrenner en journalist.

Als kind was hij nooit de beste, en dat is misschien maar goed ook

In de schaduw van Botic van de Zandschulp en Tallon Griekspoor bereikte Jesper de Jong (25) bijna ongemerkt de tophonderd. Dit weekend start hij op de Australian Open. Waar ligt zijn kracht? „Hij is gewoon een heel handige speler.”

Door **Renée Peereboom**

PROFIEL

Jesper de Jong

TENNISSEER

Toen Jesper de Jong afgelopen mei voor de tweede keer meedeed aan het hoofdtoernooi van Roland Garros, leek het bij één ronde te blijven. Na twee verloren sets werd de weg naar een comeback wel heel lang. Maar hij weigerde zich daarbij neer te leggen, beet zich vast in de wedstrijd en werd beloond: na bijna vier uur wist hij de partij toch nog te winnen.

Het is tekenend voor De Jong. Zijn doorzettingsvermogen is in feite zijn allergrootste wapen. Hard werken, niet opgeven, blijven vechten, het heeft hem gebracht waar hij nu is: op plek 73 van de wereld.

2025 was zijn succesvolste jaar tot nu toe. Hij brak door in de mondiale top-100 en haalde voor het eerst een ATP-finale, in Bastad, Zweden. In dat toernooi versloeg hij bovendien zijn veel hoger geplaatste landgenoot Tallon Griekspoor. En hoewel hij nog altijd minder bekendheid geniet dan Griekspoor en Botic van de Zandschulp, staat hij nu twee plekken hoger dan die laatste. Deze maand staat hij voor de tweede keer op het hoofdtoernooi van de Australian Open.

Squashbaan

De liefde voor tennis begon voor De Jong op de squashbaan. Zijn moeder werkte in het restaurant van de tennisclub, en nam haar zoon af en toe mee. Hij was drie jaar oud en kon zichzelf urenlang vermaken door met een racket een bal tegen de muur te slaan. Toen hij er lol in bleef houden, werd het tijd voor tennisles.

Jesper de Jong groeide als enig kind op in

een hecht gezin in Hoofddorp. Zijn moeder werkt in de zorg, zijn vader in de luchtvaart. Ze waren zeer betrokken bij de droom van hun zoon, maar remden hem soms wel af als hij dreigde door te schieten. Veel ambitieuze kinderen gingen bijvoorbeeld een paar maanden naar het buitenland om daar te trainen, maar de ouders van De Jong hielden dat af. „Dan zeiden we: doe nou maar rustig aan. We kijken wel hoever je bent als je zeshien bent.”

„Jesper was van jongs af aan al heel serieus”, vertelt zijn moeder, Maureen op de Weegh. Hij deed er alles aan om zoveel mogelijk tijd te kunnen besteden aan de sport. Obstatels ruimde hij zo snel mogelijk uit de weg. „Neem zwemles. Dat vond hij vreselijk, maar hij wist ook dat hij nu eenmaal een diploma moest halen. Dus hij besloot: ik ga gewoon heel goed luisteren en extra hard mijn best doen, dan ben ik er het snelst van af.”

Zo was het ook met school. De Jong had daar geen plezier in, maar hij wist ook dat hij niet om school heen kon. Om maar zo snel mogelijk zijn havo-diploma te halen, moest al het andere wijken. Behalve tennis, natuurlijk. Zelfs de kerstdiners op school sloeg hij liever over. „Dan was het echt huilen”, vertelt zijn moeder. „Ik wil niet naar het kerstdiner, ik wil trainen!”

Dat hij tennis meer dan 'gewoon leuk' vond, was ook zijn eerste tennislerares Cindy de Ruijter al snel duidelijk. „Ook als hij geen les had, belde hij of hij mocht komen. En als er alleen maar leerlingen van onder zijn niveau waren, vond hij dat ook niet erg, dan ging hij met links spelen.”

De Ruijter zag al meteen iets bijzonders in haar pupil, die op zijn vierde bij haar kwam. „Hij had enorm veel balgevoel en spelinzicht. Ik kan me nog een toernooitje herinneren op een miniveld in Purmerend. Hij sloeg een diepe bal en volgde die op door naar het net te komen en een volley te slaan. Dat is op die leeftijd heel bijzonder, de meeste kinderen zijn al blij als ze de bal überhaupt weten terug te slaan.”

Ook Jeroen Joling, die hem coachte van zijn tiende tot zijn zeventiende, benoemt alereerst zijn spelinzicht. „Hij kan heel goed het tempo van zijn tegenstander volgen, en dan opeens het spel overnemen”, legt hij uit. „Zijn voetenwerk is bovendien sterk, hij beweegt heel goed over de baan. Hij heeft een goede dropshot, zeker op gravel. Hij is gewoon een heel handige speler.”

Wat viel ook de KNLTB op, de Nederlandse tennisbond. Vanaf zijn zesde ging hij daar extra lessen volgen. Hij was getalenteerd genoeg om het volledige KNLTB-traject te

Jesper de Jong tijdens het Masters-toernooi in Parijs, eind oktober vorig jaar. FOTO FEDERICO PESTELLINI/SHUTTERSTOCK

doorlopen, maar was de eerste jaren niet de beste van zijn leeftijdsgroep. Hij was vrij klein voor zijn leeftijd, zeker voor tennis en groot nadeel. Hij had - en heeft - geen grote wapens die eruit springen, zoals een snoeiharde service waarmee hij de ene na de andere ace slaat, of een forehand waarmee hij angstaanjagende klappen kan uitdelen.

De Jong werd daardoor niet meteen gezien als het allergrootste talent binnen de bond, maar dat was misschien nog eerder een voordeel dan een nadeel. Het leerde hem om te gaan met verliezen. „Het bouwt karakter”, zegt De Ruijter. „Hij heeft overal hard voor moeten werken. Maar dat is ook zijn kracht, dat is waarom hij staat waar hij nu staat. Omdat het nooit vanzelfsprekend is geweest.” Jongens die op hun veertiende nog het sterkst waren, vertelt zijn jeugdcoach, en veel toernooien wonnen, vonden het moeilijk de motivatie en het plezier te behouden toen hun groei onvermijdelijk wat stagneerde en ze vaker begonnen te verliezen.

Tegenstander opsluiten

Jacco Eltingh weet nog goed waarom De Jong bij de KNLTB zijn aandacht trok. De voormalige toptennisser werd in 2017 technisch directeur van de bond. De Jong was op dat moment zeventien. „Hij was ontzettend fanatiek, had een heel hoge intrinsieke motivatie.” Hij roemt bovendien hoe trouw de Haarlemmer is aan de mensen om hem heen, hij heeft in zijn leven maar weinig verschillende coaches gehad. „Als hij voor iemand kiest, dan geeft hij die ook echt de

sleutel tot zijn tennishart.”

Maar het was niet alleen zijn persoonlijkheid die maakte dat hij eruit sprong, ook het tennis was volgens Eltingh veelbelovend. „Hij kan als het ware het veld klein maken en zijn tegenstander opsluiten”, legt hij uit. Door de bal snel na de stuit te 'nemen', zorgt hij ervoor dat zijn tegenstander minder tijd heeft om klaar te staan voor de volgende bal. „Ik zag een aantal tactische vaardigheden en zijn technische en fysieke aanleg die hem topsportwaardig maakten.”

”

Als er alleen maar leerlingen van onder zijn niveau waren, vond hij dat ook niet erg, dan ging hij met links spelen.

Cindy de Ruijter jeugdtrainer

Op zijn achttiende stond De Jong voor een belangrijke keuze. Op dat moment was het de vraag of hij goed genoeg zou kunnen worden om succes te hebben op het profcircuit. Een andere mogelijkheid was om in de Verenigde Staten universiteitstennis te gaan spelen, een stap die sommige jonge tennisers zetten in de hoop door te breken op het internationale circuit. Eltingh wist hem over te halen om toch in Nederland te blijven, en dat bleek een goede keuze. De Jong kon op zijn weg naar de top rekenen op veel finan-

ciële steun. Hotels, vliegtickets, maar ook het salaris van een coach werden door de tennisbond betaald. Ook kon hij gebruikmaken van de trainingsfaciliteiten van de bond.

De dankbaarheid richting de KNLTB is bij De Jong nog duidelijk te merken. Afgelopen december was hij bij het Nederlands Kampioenschap in Amstelveen de enige internationale topper; Van de Zandschulp en Griekspoor waren niet van de partij. In zijn overwinningsspeech na de finale noemde De Jong zichzelf „een echt KNLTB-kindje” - waarna hij zijn ergernis over de afwezigheid van zijn collega's liet blijken. „Ze luisteren waarschijnlijk niet mee”, zei hij, „maar ik zou zeggen: kom gewoon naar het NK, het hoort erbij. En dan moet je nog maar zien of je Nederlands kampioen wordt!”

Een van de coaches die een jaar met De Jong mee is gereisd naar toernooien, is oud-tennisser en Davis Cup-captain Paul Haarhuis. Dat was in 2021. De Jong was op dat moment nog ver verwijderd van de top, maar beiden geloofden dat er ruimte was voor groei. Wat De Jong van anderen onderscheidde, was zijn professionele houding, herinnert Haarhuis zich. „Hij was dag en nacht met tennis bezig, en als je nog jong bent, is dat eigenlijk heel goed.”

Consistenter worden

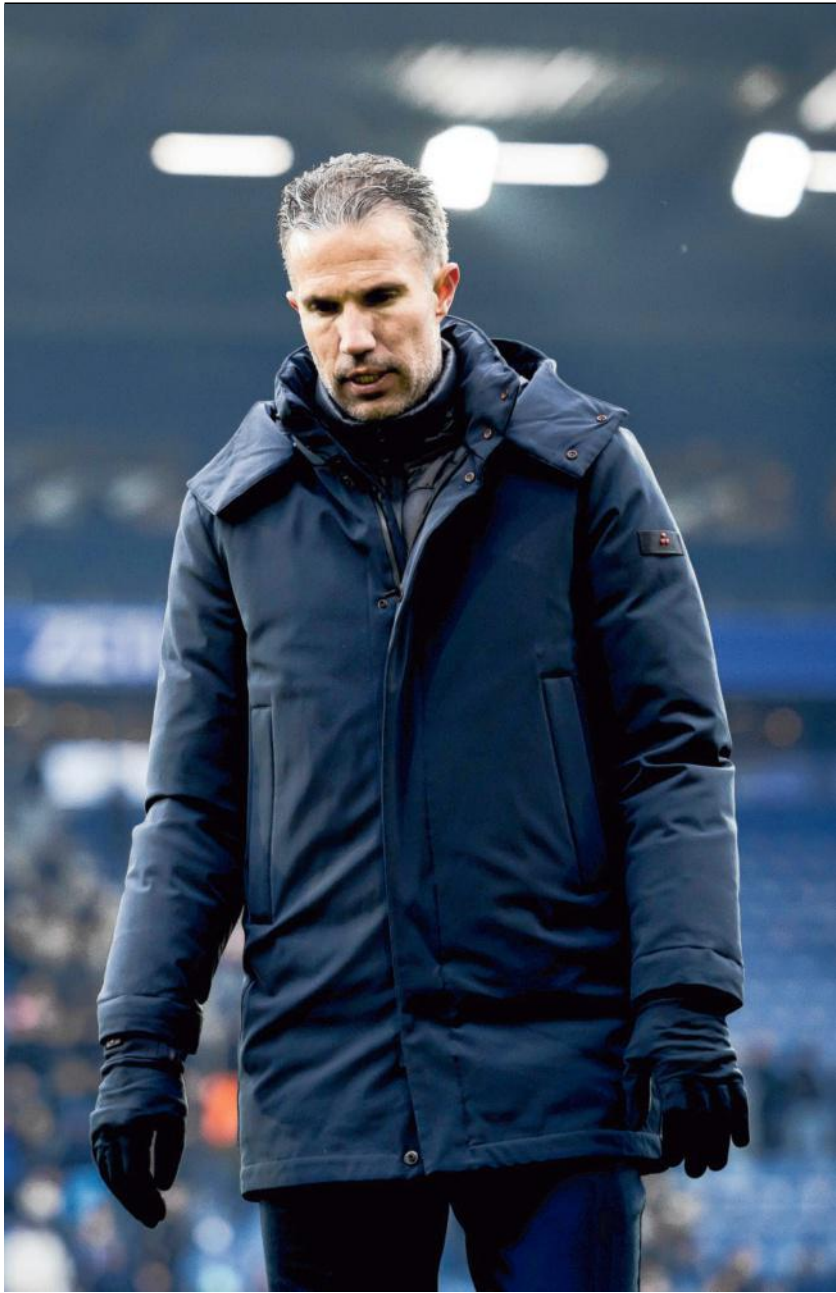
Zijn volharding kan soms ook een valkuil zijn, zegt Haarhuis. „Als je het zo serieus neemt, kun je dingen ook te groot maken. Als het dan spannend wordt, kan het je wel eens te veel worden, waardoor je juist slechter gaat spelen.”

Dit tennisseizoen is het tijd voor de volgende stap. Het doel? In elk geval top-vijftig, zei hij tegenover *NRC* tijdens het NK. Volgens Jacco Eltingh zit dat er zeker in. „Dan moet hij wel nog consistentere gebruikmaken van zijn krachten.” Zijn tactisch inzicht is waar De Jong het van moet hebben, vindt hij. „Op spannende momenten wil hij nog weleens te defensief gaan spelen. Als hij dat doet, is hij niet beter dan anderen.”

Eltingh had hem daarom graag wat meer dubbelwedstrijden zien spelen. In het dubbelspel worden volgens hem juist de kwaliteiten gevraagd waarin De Jong op zijn sterkst is. „Je moet daar toch vaker omgeschakelen van achter in het veld naar voren. Dat is iets waar De Jong van nature goed in is, dus het zou goed zijn als hij dat nog meer traint.”

Consistenter worden, meer zelfvertrouwen krijgen, uitgaan van zijn eigen krachten: dat zijn de dingen die hem zullen helpen steeds een stapje beter te worden. En dan is de top-vijftig zeker haalbaar, zeggen de mensen om hem heen. Ook Cindy de Ruijter, De Jongs allereerste tennislerares, gelooft dat het kan. „Je ziet vaak dat hij net verliest. Maar ook tegen Alcaraz kan hij echt wel een hele wedstrijd lang weerstand bieden.”

Dat hoopvolle vertrouwen van zijn jeugdcoach kan De Jong nu al goed gebruiken. In de eerste ronde van het grandslamtoernooi in Melbourne, dat deze zondag begint, treft hij de nummer twaalf van de wereld, de Rus Daniil Medvedev.

Feyenoord-coach Robin van Persie. FOTO'S GETTY/ANP

Steven Verseput
ROTTERDAM

Feyenoord-coach Robin van Persie zegt het zondag met een verslagen blik, in de persruimte van het Abe Lenstra Stadion. „Heel zuur”, noemt hij de late gelijkmaker van sc Heerenveen - het duel eindigde in 2-2. „Dat gebeurt ons te vaak. Zeker recent, dat geeft een extra vervelend gevoel.”

In die late fase verliest Feyenoord onder Van Persie vaak de controle over duels. Als de druk oploopt, oogt zijn ploeg onzeker. Passief, zonder duidelijk plan. Met als gevolg dat regelmatig punten worden verspeeld. 21 van de in totaal 45 tegendoelpunten in alle competities (Eredivisie, bekertoernooi, Europees) dit seizoen vielen in het laatste kwartier, wat neerkomt op 47 procent. Specifiek voor de Eredivisie ligt dit op 39 procent, aanmerkelijk hoger dan het competitiegemiddelde van 22 procent, berekende databureau Opta op verzoek van NRC.

Het roept vragen op over het wedstrijdmanagement van coach Van Persie. Hoe leest hij wedstrijden? En belangrijker: welke wijzigingen voert hij door, als de beslissende fase van duels aanbreekt? Heeft hij dan het vermogen om door wissels en tactische aanpassingen een verschil te maken?

Zondag in Heerenveen lijken de afspraken aanvankelijk duidelijk. Wanneer de thuisploeg een hoekschop neemt, positioneren Feyenoord-middenvelders Sem Steijn, Quinten Timber en Hwang In-beom zich op de rand van het strafschopgebied. Daar moeten zij inlopende tegenstanders opvangen en afvallende ballen verwerken.

Bij de eerste twee corners van Heerenveen gaat dat goed. Maar bij de derde, in de 87ste minuut bij een 2-1 voorsprong van Feyenoord, rammeelt de defensieve organisatie. Een mogelijke verklaring is dat Steijn kort daar-

voor is gewisseld voor Cyle Larin. Die neemt, om onduidelijke redenen, een andere positie in bij de corner. De consequentie is dat niemand van Feyenoord zich richt op het blokken van inlopende Heerenveen-spelers.

Aanwijzingen vergeten?

Het is een detail, maar van doorslaggevend belang. Alle elf Feyenoord-spelers deinzen in het strafschopgebied terug tegen zes Heerenveen-spelers. Niemand dekt de net ingevallen Amourricho van Axel Dongen die op de rand van het zestienmetergebied aast op een goal. Alsof ze hem niet zien. Gonçalo Borges staat in niemandsland, Larin stapt nog wel uit in een poging de corner weg te werken, maar is te laat. Van Axel Dongen volleert fraai, laag in de linkerhoek: 2-2.

„Dat moeten wij beter regelen”, zegt Van Persie bij ESPN. „Het kan niet zo zijn dat een speler daar zo vrij kan inschieten.” De vraag is of de hoekschopinstructies van de technische staf duidelijk waren voor alle spelers, dus ook de reserves onder wie Larin. Een andere mogelijkheid is dat spelers de aanwijzingen zijn vergeten. Hoe dan ook is de verwarring groot.

En die wanorde houdt aan. In de laatste minuut van de extra tijd staat Van Axel Dongen opnieuw vrij bij een hoekschop. Vrijwel op dezelfde positie, alsof Feyenoord niet is gewaarschuwd. De ploeg oogt wankel, zakt met elf man volledig terug, als een soort bewegend muurtje op een paar meter van het doel. Heerenveen krijgt in die slotfase nog enkele kansen, Feyenoord ontsnapt aan een nederlaag.

Op een ander vlak verliest Van Persie ook de grip. Verdediger Givairo Read, een 19-jarig talent dat in de belangstelling staat van Europese clubs en volgens *transfermarkt.nl* een marktwaarde van 25 miljoen euro vertegenwoordigt, komt net terug van een hamstringblessure. Twee maanden is hij

ANALYSE **FEYENOORD**

Als de 75ste minuut aanbreekt is de chaos bij Feyenoord nooit ver weg

De vele tegengoals van Feyenoord in de slotfase roepen vragen op over het wedstrijdmanagement van coach Robin van Persie. Hoe handelt hij in de beslissende fase van een duel?

Feyenoord dit seizoen wankel in de eindfase

Tegendoelpunten Feyenoord

Percentage tegendoelpunten in Eredivisie 2025/26

Team	0-15min	16-30	31-45	46-60	61-75	76-90
Feyenoord	13	13	9	22	4	39
FC Utrecht	9	13	13	22	13	30
Telstar	17	17	17	7	13	30
Heracles Almelo	13	9	22	13	15	28
FC Twente	14	9	5	27	18	27
NAC Breda	15	12	15	19	12	27
sc Heerenveen	11	21	18	11	14	25
PEC Zwolle	5	18	36	13	5	23
AZ	18	11	21	11	18	21
Go Ahead Eagles	13	6	32	19	10	19
Excelsior	9	16	16	22	19	19
FC Volendam	22	13	19	16	13	19
Fortuna Sittard	10	23	23	16	13	16
NEC	10	14	28	21	14	14
FC Groningen	18	9	14	32	14	14
PSV	5	5	32	14	32	14
Sparta Rotterdam	10	6	19	23	29	13
Ajax	17	17	21	21	13	13

In de jaren onder Arne Slot ging het beter

Tegendoelpunten van Feyenoord in de Eredivisie per trainer

Trainer	Seizoen	Wedstrijden	Aantal tegendoelpunten	Tegendoelpunten laatste 15min	% laatste 15min
Robin van Persie	2025/26	18	23	9	39
Robin van Persie	2024/25	11	11	1	9
Brian Priske	2024/25	21	26	9	35
Arne Slot	2023/24	34	26	5	19
Arne Slot	2022/23	34	30	4	13
Arne Slot	2021/22	34	34	4	12

NRC 170126 / RB, PB / Bron: Opta

uitgeschakeld geweest. De medische staf adviseert Van Persie om Read om die reden na een uur te wisselen, schrijft het *AD* deze week. Een betrokkene bevestigt dit tegen NRC, hoewel Van Persie de lezing van het *AD* vrijdag tegensprak. Van Persie liet Read negentig minuten staan, de verdediger greep kort voor tijd naar zijn hamstringen viel geblesseerd uit. Hij is naar verwachting tot en met maart niet inzetbaar.

Ploeg met potentie

De potentie van dit Feyenoord is onmiskenbaar. Het heeft sterke, creatieve middenvelders als Timber en Luciano Valente. Voorin beschikt het over topscorer Ayase Ueda, de ijverige Steijn en dribbelaar Anis Hadj Moussa. In de verdediging heeft Van Persie veel ervaring, onder wie Tsuyoshi Watanabe en Anel Ahmedhodzic. De ploeg start dit seizoen overtuigend aan de Eredivisie en is begin november nog koploper.

Een indicatie van die potentie is de *expected goals*, een voor coaches belangrijke waarde die het verwachte aantal doelpunten op basis van verschillende statistieken voorspelt. Kijk je naar die maatstaf, dan leidt Feyenoord met gemiddeld 2,2 *expected goals* per duel, iets meer dan PSV en AZ. Ter vergelijking, in het kampioensjaar 2022-2023 onder Arne Slot lag dit lager: 1,9. Ook qua *expected goals* tegen, doet Feyenoord het dit seizoen netjes: met 1,1 per duel staat het tweede achter FC Twente.

De realiteit is dat Feyenoord sinds begin november qua resultaten in een bijzonder slechte periode zit, met slechts twee zeges in de laatste elf duels. De achterstand op koploper PSV is opgelopen tot dertien punten, terwijl Ajax tot drie punten is genaderd van nummer twee Feyenoord. Een deel van die ineenstorting is te verklaren door de problemen in de eindfase van wedstrijden.

De conclusie na het analyseren van alle late tegendoelpunten is dat de

chaos nooit ver weg is wanneer de 75ste minuut aanbreekt bij het Feyenoord onder Van Persie. De ploeg lijkt zich geen raad te weten in die vaak cruciale periode, zowel bij het verdedigen van een voorsprong als bij het spelen voor een gelijkspel.

Regelmatig is bij Feyenoord de twijfel zichtbaar in de slotfase. Zakken ze collectief terug in een 'laag' blok om zo min mogelijk ruimtes weg te geven? Of proberen ze, zoals in de Slot-jaren (2021-2024) het streven was, met het idee dat de aanval de beste verdediging is, het initiatief te nemen en op zoek te gaan naar meer goals?

Die aarzeling is terug te zien in de data van Opta. Vooral in de blessuretijd doet Feyenoord het beroerd. Hun tegenstanders schieten in die periode gemiddeld meer op doel, hebben dan een hoger aantal *expected goals* en scoren vaker.

Zijn ploeg moet meer de schroom van zich af gooien en „brutaler” worden, vindt NEC-coach Dick Schreuder eind november in de rust op bezoek bij Feyenoord. „Wij waren te veel onder de indruk”, zegt hij terugblikkend. Feyenoord is veel sterker, krijgt verschillende kansen en leidt begin tweede helft met 2-1.

Maar in een tijdsbestek van ruim twintig minuten, vanaf halverwege de tweede helft, draait NEC het duel: 2-4. Pijnlijk voor Van Persie is dat NEC twee identieke doelpunten maakt. Feyenoord zet in de rechterzone te weinig druk op de bal, vooral de ingevallen back Jordan Lotomba is daar debet aan, waarop twee keer een hoge voorzet kan worden gegeven. Twee keer kopt een NEC-speler binnen, waarbij de dekking door het centrale duo Ahmedhodzic en Watanabe ondermaats is.

Het weggeven van ruimtes aan de zijkant is een terugkerend probleem bij Feyenoord. Wat tegen NEC opvalt is dat daarin niet zichtbaar wordt bijgestuurd door de technische staf - de te-

”

We hielden geen bal vast

Robin van Persie coach Feyenoord

genstander blijft keer op keer die kwetsbare rechterzone aanvallen.

Zondag is iets vergelijkbaars te zien tegen Heerenveen. In de slotfase is de opbouw met lange ballen van doelman Timon Wellenreuther geen succes, het lukt de aanvallers niet om langdurig in balbezit te komen. Toch zet Feyenoord die tactiek door. Van Persie is er niet blij mee, blijkt na afloop. „We hielden geen bal vast.” Onduidelijk blijft waarom hij de strategie voor deze falende aanvalsoopbouw dan niet aanpaste.

Uit elkaar vallen

Dat gebrek aan duidelijkheid is ook zichtbaar in het Europa League-duel tegen het Roemeense FCSB, half december. Tegen deze povere tegenstander leidt Feyenoord begin tweede helft met 3-1. Tot het in de slotfase uit elkaar valt, mede na vier wissels door Van Persie.

Exemplarisch voor de ondergang is linksbuiten Borges, die na een uur invalt. Precies voor de dug-out, dus in het gezichtsveld van Van Persie, is te zien dat hij nalaat mee te verdedigen met de opkomende rechtsback van FCSB. Mede hierdoor komt Feyenoord-linksback Jordan Bos regelmatig tegen twee man te staan. Door een overtal op die flank, creëert FCSB kort voor tijd de kans die leidt tot de 3-3. De vraag is of de instructies niet helder zijn, Borges ze niet uitvoert of dat hij het gevaar niet ziet. „Ik vond alle wissels slecht invallen”, zei Van Persie.

”

We zagen dat de centrale verdedigers het niet meer konden belopen

Robin Veldman coach van sc Heerenveen

De chaos is compleet als Hadj Moussa, een van de meest technische Feyenoord-spelers, in de slotminuut een wilde, hoge terugspeelbal geeft die de winnende goal voor de thuisploeg inleedt. Dat raakt een ander structureel probleem van Feyenoord: tegendoelpunten die vallen door een rommelige opbouw. Zes van de 21 late tegengoals komen op die wijze tot stand.

De veelvleugelde speelwijze onder Van Persie wordt gezien als een van de oorzaken voor de problemen in de slot-

fase. „Wij lopen ten opzichte van de afgelopen jaren 25 procent meer in aantal sprints”, zei Van Persie eind november. Omdat zijn ploeg regelmatig slordig is in balbezit moeten spelers „te veel” sprinten om de bal weer te heroveren, zei hij. Een mogelijke verklaring is dat spelers tegen het einde 'op' zijn.

Een aspect wat hiermee samenhangt is dat Feyenoord zichtbaar moeite heeft met het opvangen van diepteloopacties van de middenvelders van tegenstander. Onder anderen Valente en Timber hebben het lastig als zij in dergelijke defensieve situaties worden gebracht - daar ligt niet hun kracht. Feyenoord heeft sinds het vertrek van Mats Wieffer in de zomer van 2024 geen echte controleur meer, een 'zes' in jargon.

Dit geeft tegenstanders de mogelijkheid om in de as grote ruimtes te creëren. Precies dat kreeg sc Heerenveen half december in de Kuip voor elkaar in de tweede ronde van de KNVB-beker. „Wij zeiden: als je bij Timber uit de rug kan lopen, laat hij nog wel eens een mannetje gaan”, zegt Heerenveen-coach Robin Veldman terugblikkend. Tegelijkertijd had het centrale verdedigingsduo Ahmedhodzic en Watanabe moeite met het juiste moment van doortappen, waardoor ruimtes ontstonden.

In het wisselbeleid speelde Veldman in op de kwetsbaarheid van Feyenoord in de eindfase, vertelt hij. „We zagen dat de centrale verdedigers het niet meer konden belopen, ze hadden veel moeite om in ondertal te verdedigen.” Met Maxence Rivera bracht hij direct na rust een snelle vleugelspeler die er met zijn dribbels opisgericht om die ruimtes aan te vallen. Met een doelpunt en assist was Rivera in het laatste kwartier essentieel in de 3-2 zege van Heerenveen.

Waar de slotfase onder Slot de kracht was van Feyenoord, weten tegenstanders inmiddels dat er in die minuten juist veel te halen valt.

Zorgeloos, zonder verrassingen achteraf!

Met Verloning.nl geniet je van de vrijheid van een zelfstandige, mét de zekerheden van een dienstverband.

Zonder eigen KVK of btw-nummer regelen wij alles voor je: administratie, belastingen, verzekeringen, AOV, factoring en nog veel meer...

Begin vandaag nog met freelancen via Verloning.nl en werk DBA-proof, voor je opdrachtgevers.

verloning.nl

Commentaar

GROENLAND

De tijd nadert voor een assertiever Europa tegenover de VS

Een Amerikaanse militaire interventie op Groenland zou het einde betekenen van de NAVO. Dat zei de Deense premier Mette Frederiksen vorige week in reactie op de aanhoudende dreigementen vanuit het Witte Huis om Groenland in te lijven.

Hoewel de kou enigszins uit de lucht is, na een gesprek van een Deense regeringsdelegatie met de Amerikaanse buitenlandminister Rubio en vice-president Vance in Washington, is de schade al aangericht. De Europese NAVO-leden kunnen na de Amerikaanse dreigementen niet langer bouwen op de VS. Het instellen van een Amerikaans-Deense 'werkgroep' over Groenland verhelpt daar weinig aan. President Trump sluit een bezetting van Groenland nog steeds niet openlijk uit.

Denemarken stuurt nu extra manschappen en materieel naar Groenland. Europese NAVO-landen als Duitsland, Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk, Noorwegen, Zweden en Nederland doen dat eveneens. Dat heeft allemaal weinig te maken met het tegemoetkomen aan de Amerikaanse wens het gebied beter te verdedigen tegen Rusland of China. Daarvoor zijn de gestuurde aantallen veel te miniem. Maar hun aanwezigheid zal inhouden dat de VS bij een militaire actie niet alleen direct in conflict zijn met de Denen, maar ook met de andere NAVO-landen.

Of dat zo werkt, valt te bezien. Maar het signaal is wel duidelijk: de sfeer in Europa tegenover de Verenigde Staten is merkbaar aan het veranderen. Het vermogen om Amerikaanse kritiek en druk te incasseren blijkt, na een jaar van toegeeflijkheid, zijn limiet te bereiken.

Sinds president Trump een jaar geleden aan zijn termijn begon, hebben de Europese landen een niet aflatende stroom van beledigingen, bedreigingen en vijandige maatregelen over zich heen gekregen. Dat begon met de inmiddels beruchte en confronterende toespraak van vice-president Vance bij de veiligheidsconferentie in München, en culmineerde - vooralsnog - in de publicatie van de nationale Amerikaanse veiligheidsstrategie in december. Daarin wordt zware kritiek geuit op de vrijheid van meningsuiting in de EU, en actief gestreefd om rechts-radicalen politieke stromingen te steunen die Europa 'weer groot moeten maken' naar Amerikaans voorbeeld.

Tussendoor waren er de hoge invoerheffingen die Trump vanaf 1 april, 'Liberation Day', oplegde aan Amerika's economische rivalen én de landen in Europa die nog steeds in de veronderstelling waren dat zij bondgenoten van de Verenigde Staten waren. Ook is er de aanhoudende druk om Amerikaanse techbedrijven die de Europese sociale media domineren - en daarmee een voertuig kunnen zijn voor de politieke agenda uit de Amerikaanse veiligheidsstrategie - geen strobreed in de weg te leggen.

Dat Europa tot nu toe meebewoog is begrijpelijk. De afhankelijkheid van de VS is te groot. Dat geldt voor sociale media, voor de computerprogramma's waar burgers en bedrijven mee werken. Het geldt voor het betalingsverkeer waar Amerikaanse bedrijven als Mastercard een grote rol spelen. Het gaat op voor de 'clouds' waarin data op afstand worden bewaard. Het speelt bij de energievoorziening waar Russisch gas grotendeels is inge-

ruild voor vloeibaar gas, waarvan een flink deel uit de VS komt.

De lijst is lang en helemaal bovenaan staan defensie en inlichtingen. Daar is de afhankelijkheid extra acuut door de oorlog die aan de Europese oostgrens woedt tussen Rusland en Oekraïne. Het al dan niet handhaven van wapenleveranties, inlichtingen en logistieke steun is het belangrijkste Amerikaanse drukmiddel. Veel Europese landen beschikken over Amerikaanse wapens waarvan de inzetbaarheid, als het erop aankomt, niet gegarandeerd is zonder Amerikaanse toestemming of ondersteuning.

Dat lijkt allemaal moedeloosmakend. Maar de omvang van de totale Europese economie is maar een achtste kleiner dan de Amerikaanse. Zo'n markt is te groot om te negeren. Amerikaanse bedrijven weten dat. Amazon, de grootste leverancier van clouddiensten biedt inmiddels een cloud aan die naar eigen zeggen volledig losstaat van Amerikaanse invloed, hoewel die garanties nog wel wat vragen oproepen. De Europese Centrale Bank werkt aan een eigen digitale munt om Amerikaanse dominantie te voorkomen. De ontwikkeling van eigen kunstmatige intelligentie gaat snel, en de wetgeving rond sociale media wordt stevig verdedigd. De ontwikkeling van een stevige eigen defensie, inclusief productiecapaciteit versnelt. Alternatieve energiebronnen kunnen de afhankelijkheid van fossiele brandstoffen verder verminderen.

Het moment komt dichterbij dat de schade van verder toegeven aan de VS groter wordt dan de kosten van confrontatie

Dat kost allemaal tijd en vergt een gezamenlijkheid die 'Europa' te vaak nog ontbeert. Maar wie zich verbaast over wat de regering-Trump in één jaar heeft weten aan te richten, kan zich evengoed verheugen in de reactie die Europese landen in diezelfde korte tijd, en zeker de laatste maanden, hebben getoond.

Tegelijk verzuurt bij het Europese publiek de opinie over de Verenigde Staten. Uit een deze week gepubliceerd onderzoek van de European Council on Foreign Relations blijkt dat de reputatie van de VS behoorlijke schade oploopt. Het percentage burgers in de EU dat Amerika ziet als bondgenoot is in november 2025 ten opzichte van een jaar daarvoor gedaald van een - al lage - 21 naar nog maar 16. In het Verenigd Koninkrijk nam het af van 37 naar 25 procent.

Incasseren om tijd te kopen was, en is in veel gevallen, een rationele Europese strategie. Maar deze is eindig. Enerzijds daalt bij staten en het electoraat de tolerantie voor de neerbuigendheid, chantage en beledigingen van Trumps Witte Huis. Anderzijds is er de onherroepelijke trend Europa minder afhankelijk, en dus minder chantabel, te maken. Op een bepaald moment in de tijd zullen die twee elkaar ontmoeten. Dat is het punt waarop de geschatte schade van het nóg verder toegeven aan Washington hoger wordt dan de verwachte schade van een grotere assertiviteit. Dat stadium nadert met rasse schreden.

COLOFON

Mediahuis NRC BV

Hoofredacteur:
Patricia Veldhuis
Algemeen directeur:
Dominic Stas

Redactie

Vragen, opmerkingen
of suggesties?
Mail naar
redactie@nrc.nl
of ga naar nrc.nl/contact.
Postadres:
Postbus 20673,
1001 NR Amsterdam,
t.a.v rubriek, redactie
of persoon.
T: 020 - 755 3000
(algemene nummer)

Ingezonden brieven

Reageren op artikelen
uit de krant? Stuur dan
maximaal 250 woorden
naar opinie@nrc.nl.
Vermeld uw naam, adres
en telefoonnummer.

Advertenties

T: +31 20-755 3049,
E: sales@nrc.nl,
of adverteren.nrc.nl

Familieberichten

T: 020 - 755 3052,
E: familieberichten@nrc.nl

Bezorging en abonnementen

Wij streven ernaar NRC
Weekend op zaterdag
voor 9.00 uur te bezor-
gen. Voor vragen:
nrc.nl/service of
bel 088-572 0572
(za 9.00-13.00 uur)

NRC Webwinkel

E: klantenservice@nrcwebwinkel.nl

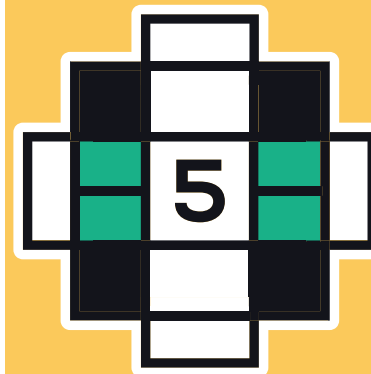
Omgang

persoonsgegevens

Mediahuis NRC BV legt
van abonnees en gebrui-
kers van online dienst-
verlening gegevens vast
voor de uitvoering van
een (abonnee) overeen-
komst en/of het verlenen
van diensten.
Deze gegevens kunnen
worden gebruikt om u te
informereren over
relevante producten en
diensten van Mediahuis
NRC BV (zie ook
nrc.nl/privacy-
verklaring). Indien u op
deze informatie geen
prijs stelt, kunt u zich
afmelden via
privacy@nrc.nl.

Auteursrecht

© NRC, 2026.
Alle auteursrechten en
databankrechten ten
aanzien van (de inhoud
van) deze uitgave wor-
den uitdrukkelijk voor-
behouden.
Deze rechten berusten
bij Mediahuis NRC BV
c.q. de betreffende
auteur.
Zie voor de volledige
tekst: nrc.nl.
Op ingezonden
bijdragen zijn de algeme-
ne publicatievoorwaar-
den van toepassing.
Deze liggen ter inzage
op de redactie en worden
op verzoek kosteloos
toegezonden.

Eén plus één is vijf

nrc > puzzels

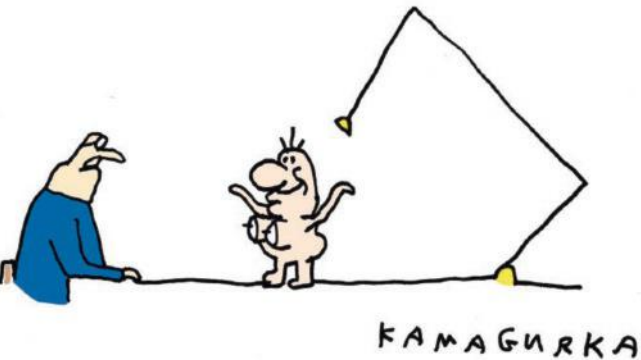
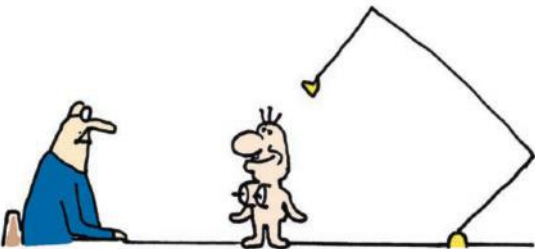
NRC brengt je elke dag de leukste en meest (ont)spannende puzzels. Zoals *Cinco*, speciaal voor spelers die het liefst op één hand tellen.

Speel alle puzzels op nrc.nl/puzzels

BERT SCHRIJFT EEN BOEK

BERT schrijft een BOEK

ikje

Lezers zijn de auteurs van deze rubriek. Een Ikje is een persoonlijke ervaring of anekdote in maximaal 120 woorden. Insturen via ik@nrc.nl

RELATIEVE RUST

In het volle restaurant van een sauna belanden E en ik aan een tafeltje met een onbekend stel.

Hij: „Die rustruimte achterin is net een sanatorium.”

Zij: „En de televisiekamer, met al die slapende mensen, kan zo doorgaan voor een hospice.”

Even later ontdekt E twee vrije stoelen rond de haard en zegt tegen mij: „Zullen we verkassen naar het crematorium?”

Caroline Ludwig

YOUP

Koningshuizengeil

Dus als ik het goed begriep had die Julio Iglesias ook op een van die draaikontstoelen van *The Voice* kunnen zitten. Voorlopig ontkent hij alles. Maar zuigen die twee vrouwen dat dan uit hun duim? Ik denk dat dat zuigen klopt, maar voor die duim kunnen we beter iets anders invullen.

Ik heb daar in elk geval geen zin in. Zeker niet in de week waarin de misselijkmakende handelingen van de doodzieke Barendrechtse pedo Mels naar buiten kwamen. Met gedrogeerde kleine meisjes in een ranzig caravannetje.

Waarom volg ik dit allemaal? Zoals de hooggeachte president van de VS die zijn middelvinger opsteekt naar een man die hem terecht uitschold voor ‘pedobeschermer’. Er zijn vrouwen die die ‘fuck you’-vinger van deze meneer goed kennen uit de tijd dat hij dik bevriend was met Jeffrey Epstein. Zij waren toen kansloze meisjes. Dat misbruik gebeurde toen niet in een luguber caravannetje, maar in mooie brede bedden op een prachtig Maagdeneiland.

Ik volg al deze misdaden allemaal voor mijn werk, maar ik snak af en toe verschrikkelijk naar licht en lucht.

En opeens werd ik afgelopen donderdag op mijn wenken bediend. Precies op het moment dat de stad Utrecht dacht dat de Derde Wereldoorlog was uitgebroken, las ik dat allerlei Europese landen troepen naar het bedreigde Groenland sturen en dat ons land daar één soldaat aan toevoegt. Hoeveel? Eén.

Meteen wist ik het. Die ene soldaat? Dat moet Amalia worden. Die loopt stage bij Defensie en die doodenge Trump moet gepaaid worden. Wie kan dat beter doen dan een jong meisje. Of zal onze toekomstige koningin voor dit klusje inmiddels te oud zijn? Maar ik denk dat ze veel kan bereiken want Donald is koningshuizengeil. Vraag maar aan Charles en Camilla. Daarom mocht hij afgelopen juni tijdens de NAVO-top bij de ouders van Amalia slapen en hoefde hij niet in dat spuuglelijke Noordwijkse Huis ter Duin te tukken.

Slimme zet van Schoof. Dat loogerpartijtje heeft deze kinderlijke gek absoluut geweldig gevonden en ik denk dat de families Van Oranje en Trump in december gezellig kerst-

kaartjes hebben uitgewisseld. Daarna noem je elkaar vrienden. Daarom moet Amalia dit klusje klaren. Die bereikt met haar charme meer dan honderdduizend opgepompte militairen.

Mijn idee om Amalia te sturen had ook uit de koker van de gewiekste Mark Rutte kunnen komen. Opeens zie ik het voor me hoe Mark naar Max & Willy belt met dit geniale voorstel. Voor de reputatie en het taalgebruik van de Amerikaanse viespeuk hoeft onze kroonprinses niet bang te zijn. Ze is lid van het Amsterdamsch Studenten Corps en als u weet wat je daar als meisje allemaal naar je kop geslingerd krijgt. Zeker als dat dronken rijkeluihuig ook nog eens de neuzen flink gepoederd heeft. Als je dat als jonge vrouw hebt doorstaan, dan kan je dat seniele presidentje makkelijk aan.

Amalia heeft ook wel eens recht om even flink te lachen

Misschien ziet Máxima dit plan wel als een uitdaging voor haar dochter. Amalia heeft binnen het stijve protocol ook wel eens recht om even flink te lachen. Als iemand haar dat gunt dan is dat haar goedlachse moeder. Max zelf deed die geverfde kwal in juni nogal geestig na. Later moest ze joken dat dat niet zo was, terwijl iedereen weet dat onze koningin natuurlijk gezonde schijt aan dit soort oorlogszuchtige idioten heeft die ze zogenaamd serieus moet nemen.

Vrijdagochtend werd bekend dat we niet één, maar twee soldaten mogen sturen. Ik dacht toen meteen aan haar nichtje, de losgeslagen gravinfluencer Eloise. En dat zij ons via de social media op de hoogte houdt. Dat we dankzij haar Amalia woest op een tafel zien dansen met een bronstige Inuit. Amalia heeft daar vast wel zin in voordat ze binnenkort gekoppeld wordt aan een slap stuk Duitse adel.

Amalia en Eloise: een dapper duo in die algeheel kinderachtige Groenlandsoap. Nederland mag in dit spelletje Stratego slechts twee verkenners leveren. Ik herhaal: twee. En die moeten ook nog eens hun eigen slee en honden meenemen. Aandoenlijk en diep tragisch volkje zijn we toch.

FOKKE & SUKKE STUREN TWEE MILITAIREN NAAR GROENLAND

Achterpagina.

Wereldwijd unieke
culinaire ervaringen
bij Nederlandse topchefs

travel silverjet holidays culture

17 januari 2026

Nederlandse sterrenchefs over de grens

Syrco Bakker is een selfmade sterrenchef die bewijst dat talent, passie, lef, innovatieve ideeën en hard werken de basis vormen van een succesvolle carrière.

In het Zeeuwse Cadzand kookte hij in restaurant Pure C jarenlang de sterren van de hemel, wat in 2011 resulteerde in een eerste Michelinster en in 2018 tot een tweede. Eind 2023 vertrok hij met zijn gezin naar Bali om in Ubud zijn eigen restaurant te openen: Syrco BASÈ. En ondanks het feit dat de afstand tussen Zeeland en Bali ruim 12.000 kilometer is, hanteert hij er dezelfde

filosofie: de natuur en de seizoenen bepalen zijn gerechten, waarbij verse producten van lokale boeren, vissers en producenten leidend zijn. De Chef's Table, genaamd KU culinary atelier, is het vlaggenschip. Aan deze counter kan een gezelschap van maximaal 14 gasten plaatsnemen voor een culinaire ontdekkingsreis. Voor Bakker geldt deze opzet als een speeltuin. Ieder gerecht wordt in het zicht van de gasten bereid en nog belangrijker: hij staat rechtstreeks in contact met zijn gasten, kan hen het verhaal achter de producten en gerechten vertellen en zo de essentie van zijn werk en passie delen.

Naar Syrco Bakker op Bali

U verblijft gedurende deze reis in het volledig door regenwoud omringde Capella Ubud, ontworpen door de vermaarde tuin- en landschapsarchitect Bill Bensley. U schuift hier één keer aan in Api Jiwa, het eigen restaurant waar u proeft van een verfijnd 10 gangen Tasting Menu.

In gezelschap van Syrco Bakker bezoekt u een authentiek Balinees restaurant. Hier zal een traditionele maaltijd in harmonie met de natuur worden bereid, waar Syrco een poging waagt om dit in gezelschap van de priester plaats te laten vinden. Tevens trekt u er met Syrco op uit om een sambal workshop bij te wonen, een smederij te bezoeken waar koksessen geproduceerd worden en een kijkje te nemen in een authentiek theehuis met theeplantages. Tijdens een exclusief diner met subliem wijnarrangement in KU Culinary Atelier van Syrco Bakker is hij tevens uw gastheer.

CULINAIR BALI
Select gezelschap: max. 14 mensen
16 t/m 23 april 2026
Indicatieprijs € 5.095 p.p.

Geniet van een gastronomische verwenweek

Beleef een unieke gastronomische tijd op uitnodiging van Nederlandse wereldchefs die hun sporen in binnen- én buitenland ruimschoots hebben verdiend. Ze delen hun lokale geheimen en trakteren u op unieke gerechten en hiermee gepaard gaande smaaksensaties.

- Persoonlijk contact met Nederlandse topchefs in het buitenland
- Diverse fine dining activiteiten
- Dineren op locaties die normaal gesproken niet toegankelijk zijn
- Verschillende lokale culinaire ervaringen afgestemd op het land
- Exclusief diner met de Nederlandse topchef als gastheer/-vrouw
- Tijd ter vrije besteding
- Individuele verlenging op maat mogelijk

Neem voor meer informatie over deze speciale culinaire reizen contact op met ExperienceTravel.nl | 073-707 43 40

Meer informatie

travel silverjet holidays culture

17 januari 2026

Privé fine dining met pure smaken

Na ruim twintig jaar als chef van The Tasting Room at Le Quartier Français in Franschhoek koos Margot Janse voor een nieuwe richting.

Ze bleef in Zuid-Afrika, waar ze haar tijd en energie richt op haar langlopende community-project Isabelo, *Feeding Hungry Minds*, dat dagelijks gezonde maaltijden verzorgt voor duizenden kinderen in en om Franschhoek. Daarnaast werkt ze als culinair consultant en ontvangt ze heel af en toe kleine gezelschappen voor exclusieve privédinners in haar huis in Franschhoek, waar ze haar creativiteit en passie voor Zuid-Afrika en

lokale producten volledig tot uiting brengt. In 2022 speelde Margot een sleutelrol bij de start van SAAM restaurant in Nederland, waar Zuid-Afrikaanse en Nederlandse smaken samenkomen. Ze hielp het concept vormgeven, bouwde het culinaire team mee op en gaf richting aan een keuken waarin twee werelden elkaar vinden. Begin 2025, nadat SAAM stevig op de kaart stond, keerde Margot volledig terug naar haar projecten in Zuid-Afrika. Vandaag is Franschhoek nog steeds haar vaste thuisbasis, een plek waar ze kookt, deelt en inspireert.

Naast een privédiner bij Margot Janse thuis, wordt u meegenomen op een culinaire ontdekkingsstocht door Kaapstad, krijgt u een winetasting met Luvo Ntezo, sommelier van One&Only, aangeboden en dineert u in het Japans-Peruaanse fusie restaurant Nobu. Ook een exclusieve lunch bij Wolfgat in Paternoster met storytelling door Margot Janse, wijnproeverij in de wijngaarden en diner bij Épice in Franschhoek maken deel uit van het programma. Samen met Margot wordt ook haar community project Isabelo bezocht, dat dagelijks gezonde maaltijden verzorgt voor duizenden kinderen.

CULINAIR ZUID-AFRIKA
Select gezelschap: max. 20 mensen
7 t/m 13 mei 2026
Indicatieprijs € 6.495 p.p.

Tijdens een winetasting met sommelier Luvo Ntezo van One&Only Cape Town worden wereldse topwijnen geserveerd.

“Proef letterlijk de rijke cultuur van het land.”

Geniet van een privédiner bij Margot Janse thuis in Franschhoek, Zuid-Afrika

Te gast bij Margot Janse in Zuid-Afrika

Dineren in het Japans-Peruaanse fusie restaurant Nobu is een voorrecht.

Het One&Only CapeTown is een tophotel aan de levendige Waterfront van Kaapstad. Het is tevens de uitvalbasis voor de reis met Margot Janse.

U kunt deze reis op individuele basis verlengen met bijvoorbeeld een safari. Neem voor meer informatie over deze speciale culinaire reizen en de mogelijkheden contact op met ExperienceTravel. info@ExperienceTravel.nl | 073-707 43 40

Meer informatie

travel silverjet holidays culture

17 januari 2026

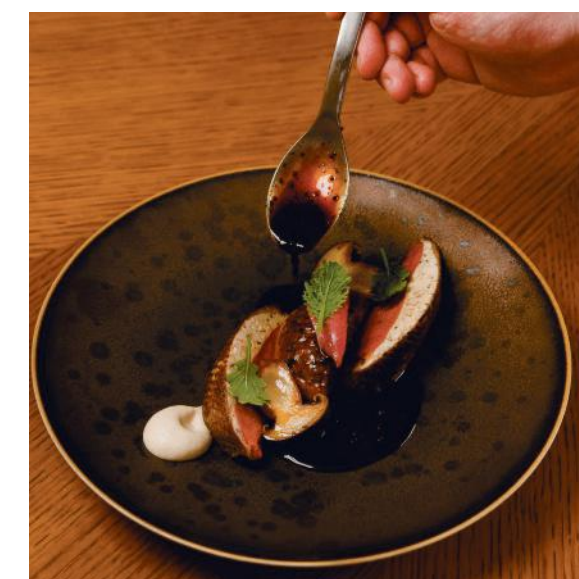

De Michelin-koning kookt voor u de sterren van de hemel in Azië

Richard Ekkebus in Hong Kong

Wereldberoemd in Hong Kong én ver daarbuiten. Zo mogen we de status van topchef Richard Ekkebus toch wel bestempelen. De geboren Zeeuw kookt inmiddels al ruim twee decennia in Hong Kong en ontving door de jaren heen twee Michelinsterren. Begin 2025 volgde zelfs een derde. In restaurant Amber, gevestigd op de zevende verdieping van het prestigieuze hotel The Landmark Mandarin Oriental, krijgt hij de vrije hand en kan hij al zijn ideeën, creativiteit, technieken, ervaring, experimenten en noviteiten kwijt. Als klap op de vuurpijl is Ekkebus in het bezit van een groene Michelinster, een erkenning voor zijn toewijding aan duurzaamheid en zuivelvrij koken.

Neem voor meer informatie over deze speciale culinaire reizen contact op met [ExperienceTravel.nl](mailto:info@ExperienceTravel.nl): info@ExperienceTravel.nl | 073-707 43 40

Breng een bezoek aan de Aberdeen Fish Market met Richard Ekkebus. Deze is normaal gesproken gesloten voor publiek en gunt u een uniek kijkje achter de schermen van de indrukwekkende visserijsector van Hong Kong. Natuurlijk dineert u in het prestigieuze Amber Restaurant van Richard dat is gevestigd in het luxe hotel waar u verblijft. Een bijpassend wijnarrangement is inbegrepen. Daarnaast neemt Richard u persoonlijk mee naar The Wing - nummer 11 in de top 50 van beste restaurants ter wereld - en The Chairman, in het bezit van een Michelinster. Tevens brengt u per jonk, een traditioneel Chinees zeilschip, een bezoek aan Lamma Island.

CULINAIR HONG-KONG
Select gezelschap: max. 20 mensen
8 t/m 14 oktober 2026
Indicatieprijs € 5.995 p.p.

Meer informatie

“Deze sterrenchefs staan aan de culinaire wereldtop.”

travel silverjet holidays culture

17 januari 2026

Bij Marco Prins in New York

Marco Prins is een rasechte Rotterdammer die het met een onvervalste ‘niet lullen, maar poetsen’ mentaliteit heeft geschopt tot de culinaire wereldtop.

Zijn carrière kwam in een stroomversnelling toen hij eind 2023 besloot terug te keren naar ‘the city that never sleeps’. Hij ging er samen met Max Natmessnig de scepter zwaaien in het stijlvolle Chef’s Table at Brooklyn Fare, waar hij als souschef al eens eerder werkzaam was onder de toenmalige chef César Ramirez. Eind 2024 ontving Prins twee Michelinsterren. De verfijnde smaken van zijn originele en gewaagde creaties vormen tezamen met de intieme setting een zaligmakend totaalplaatje. Seafood staat centraal, waarbij Japanse invloeden en Franse kooktechnieken domineren. Van talbot met buttermilk en firefly squid tot uiteenlopende zeevruchten als coquilles, oesters en mosselen. Hoofdsommelier Padró zorgt voor de ultieme smaakbeleving door ieder gerechtje te pairen met een sublieme wijn.

Bezoek in gezelschap van Marco Prins een gerenommeerde kaviaarproducent, uiteraard mét proeverij en wine pairing. Geniet tevens van een wijnproeverij bij Millbrook Vineyards & Winery op twee uur rijden van New York, te midden van glooiende heuvels en uitgestrekte wijngaarden. Bijzonder is ook het diner bij het drie Michelinsterren-restaurant Eleven Madison Park. Op de laatste avond geniet u van een diner met wijnarrangement in de Chef’s Table, het restaurant van Marco Prins die tevens uw gastheer is.

CULINAIR NEW YORK
Select gezelschap: max. 14 mensen
14 t/m 19 juni 2026
Indicatieprijs € 6.495 p.p.

Neem voor meer informatie over deze speciale culinaire reizen contact op met ExperienceTravel.nl
info@ExperienceTravel.nl | 073-707 43 40

Haute cuisine tovenaar Sidney Schutte in Mexico

Sidney Schutte is een man van de wereld en een culinaire duizendpoot. Zijn faam vergaarde hij met name met Spectrum, zijn tweesterrenrestaurant in het Waldorf Astoria Hotel in Amsterdam.

Recent voegde hij er in Blaricum een Franse bistro aan toe: Rust wat by Sydney Schutte. Maar ook buiten de eigen landsgrenzen maakt hij indruk met een eigen restaurant in Kuala Lumpur en als culinair adviseur van Cocina de Autor in Los Cabos, Mexico. En overall is zijn kenmerkende signatuur merkbaar en vooral te proeven. Veelzeggend is dat hij met zijn restaurant Molina in Kuala Lumpur slechts vijf maanden nodig had om een Michelinster te bemachtigen. Vooral in Mexico is zijn opmars bewonderenswaardig. Hij begon er een jaar of tien geleden vrijwel letterlijk op nul. Schutte bleef van zijn eigen kracht uitgaan en paste zijn kennis en ervaring, opgedaan in onder meer de Librije en als rechterhand van Ekkebus in Hong Kong, toe om op die manier niet alledaagse gerechten te vervaardigen. Verzadigd is hij echter allerminst. De wereld is continu in beweging, ook op culinair gebied. Hij toont u in Mexico graag hoe dat proces in zijn werk gaat.

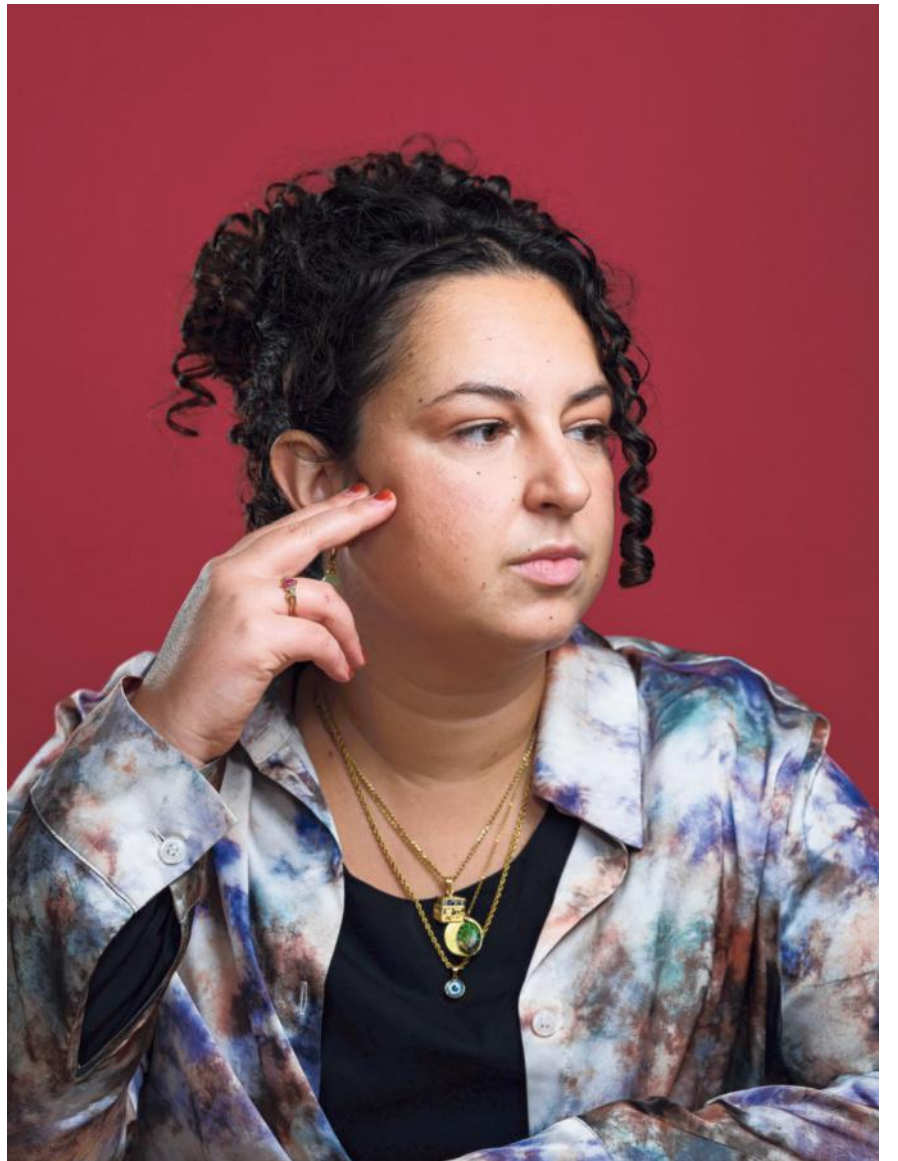
Uw culinaire ontdekkingsreis vangt aan in Mexico-Stad, waar u verblijft in het centraal gelegen St. Regis. U dineert onder meer in een van de beste restaurants van de stad en tijdens een culinaire wandeling door het oude centrum onder leiding van een gids maakt u kennis met de fijnste smaken van de Mexicaanse keuken. Een binnenlandse vlucht brengt u naar Los Cabos waar u uw intrek neemt in het hoogwaardige hotel Grand Velas (5* Deluxe, all-inclusive). Hierin is ook Cocina de Autor gevestigd, het restaurant van Sidney Schutte. Met

Sidney bezoekt u in Los Cabos zijn favoriete - en volgens hem beste - Tacorestaurant van Mexico. Een spectaculaire Whale Watching Safari laat u ook de andere geneugten van dit stukje Mexico zien. De laatste avond wordt in stijl afgesloten met een diner in Cocina de Autor, uiteraard in gezelschap van Sidney.

CULINAIR LOS CABOS, MEXICO
Select gezelschap: max. 20 mensen
15 t/m 21 november 2026
Indicatieprijs € 7.995 p.p

Meer informatie

nrc

WEEKEND

ZATERDAG 17 JANUARI &
ZONDAG 18 JANUARI 2026

Ziek van verlies

Rouw kan ook
het lichaam
aantasten

PAGINA 18-21

100 procent biologische koffie in composteerbare cups

DE KOFFIEJONGENS GEKOZEN TOT BESTE PRODUCT VAN HET JAAR

Een volledig biologisch assortiment van composteerbare koffiecups en koffiebonen, met oog voor kwaliteit en smaak. Die aanpak bleef niet onopgemerkt.

Een goede kop koffie uit een cup werd lange tijd vooral geassocieerd met aluminium. De Koffiejongens laten zien dat het ook anders kan, met een volledig biologisch assortiment composteerbare koffiecups en koffiebonen. Die combinatie is geen toeval, maar het resultaat van een duurzame ambitie die al jaren geleden werd ingezet.

CIRCULAIRE KOFFIEREVOLUTIE

In 2016 ontstond het idee voor composteerbare koffiecups. Twee vrienden, zonder achtergrond in de koffiebranche, maar met een duidelijke overtuiging dat het anders moest. „We maakten simpelweg keuzes die logisch voelden”, zegt Corné van Drogenbroek. „We vonden het absurd dat er zoveel plastic of aluminium nodig is om zo weinig koffie in te verpakken”, vult Walter Morriën aan. „Bij de productie van onze composteerbare cups komt vijf keer minder CO₂ vrij dan bij aluminium cups.”

Ons cupje moest bij het gft-afval kunnen, want koffieprut is een prima grondstof voor compost. Daarmee werd de koffiecup geen restafval, maar onderdeel van een kringloop. Daarbij werd bewust niet gekozen voor recycling, maar voor compostering. „De echte oplossing zit niet in een andere afvalbak, maar in een ander materiaal,” aldus Van Drogenbroek.

Die aanpak, gecombineerd met een duidelijke focus op smaak en kwaliteit,

Corné van Drogenbroek en Walter Morriën, oprichters van De Koffiejongens

werd onlangs bekroond met de titel Beste Product van het Jaar. Voor Morriën voelt die erkenning als een bevestiging. „Het is een kroon op het werk,” zegt hij. „Het laat zien dat verantwoorde keuzes en goede koffie prima samen kunnen gaan.”

TOPKWALITEIT ALS STANDAARD

Als verpakking en afval onderdeel worden van een kringloop, kan de koffie daarbinnen niet achterblijven. De overstap naar volledig biologische koffie was daarmee een logisch vervolg. Dat deze keuze ook terug te proeven is, blijkt uit de kwaliteit. Acht jaar na de eerste ideeën zetten De Koffiejongens een nieuwe standaard met koffie die meer dan 82 punten scoort op de internationale kwaliteitsschaal. Daarmee behoort de koffie tot de beste vijf procent van de wereld.

NATUURLIJK ECOSYSTEEM

Die kwaliteit begint bij de manier waarop koffie wordt verbouwd. In Brazilië werken

De Koffiejongens samen met boerderij Dutra, waar Victoria Dutra de vierde generatie koffieboeren vertegenwoordigt. „De manier waarop we telen, heeft direct invloed op de smaak in het kopje”, legt zij uit. „Op onze plantage groeien koffiestruiken tussen lokale boomsoorten en nieuwe gewassen zoals avocado en eucalyptus.”

De bomen geven schaduw aan de koffieplanten en trekken vogels en insecten aan. Zo ontstaat een natuurlijk ecosysteem dat zichzelf in balans houdt. „De smaak bewijst dat het werkt”, zegt Victoria. „Goede koffie begint bij een gezonde bodem, zonder kunstmest of pesticiden. De pure smaak die dat oplevert, daar draait het om.”

EERLIJKE PRIJS VOOR KWALITEIT

Naast kwaliteit speelt toegankelijkheid een belangrijke rol. Waar koffiecups in de markt vaak rond de €0,50 per stuk kosten, beginnen de composteerbare cups van De Koffiejongens bij €0,38 per cup. Door direct samen te werken met boeren ontstaat inzicht in elke stap van de keten. Dat maakt transparantie over prijs en herkomst mogelijk.

Die aanpak heeft ook effect in de regio's waar de koffie wordt verbouwd. Steeds meer boeren stappen over op deze manier van werken, omdat ze zien dat het bijdraagt aan een stabiel bedrijf en een gezondere omgeving.

KOFFIE DIE DE WERELD BETER (S)MAAKT

Sinds 2023 is De Koffiejongens B Corp-gecertificeerd en werkt het bedrijf toe naar een CO₂-neutrale koffieketen. „Voor klanten moet het makkelijk blijven”, zegt Van Drogenbroek. „Biologische koffie, composteerbare cups en koffiebonen die gewoon door de brievenbus passen. “We bewijzen elke dag dat het kan: goed voor de boer, goed voor de planeet en bovenal gewoon hele lekkere koffie.”

PROEVEN MET KORTING

Probeer de composteerbare koffiecups of koffiebonen van De Koffiejongens en ontvang €5 korting op je eerste twee bestellingen.

Gebruik de kortingscode 2X5NRC

Scan de QR-code of ga naar dekoffiejongens.nl/nrc

DE KOFFIE JONGENS

DEZE WEEK

CHATGPT

Het hoger onderwijs worstelt met AI: hoe is fraude aan te tonen, wat is een diploma nog waard?

PAGINA 4-6

INTERVIEW

Abel van Gijlswijk, zanger en schrijver: „Als ik dan niet de Punk Rock Messias ben, wat ben ik dan wel?”

PAGINA 8-10

OFF PISTE

Gedwongen door klimaatverandering zet het Franse wintersportgebied Super-Besse in op vierseizoens-toerisme. Alleen beginnerspistes worden opgespoten met sneeuw. „De hotels zijn hier betaalbaar.”

PAGINA 16-17

* ZIN

| IN DE KRANT |

Zien hoe de baby van de blijde verkondiging van kerstmis 2008 ineens aan het ontbijt verschijnt

„Er is maar één les uit genocide te trekken: je komt ermee weg. Misschien veroordeel je een paar mensen, misschien metsel je een paar gedenkstenen in muren, maar uiteindelijk kom je ermee weg.”

PAGINA 12-14

ROUW

Hartklachten, amper eetlust, telkens weer griep: ook het lijf lijdt onder verlies.

PAGINA 18-21

ESSAY

Christiaan Weijts, bijna 50, heeft géén midlifecrisis, niet hij maar anderen veranderen: „Kinderen groeien, ouders krimpen.” Wél verwarrend: het leven gaat niet meer vanzelf, het vraagt iets van hem.

PAGINA 22-24

IN BEELD

In het vergeten strookje land Transnistrië houden de inwoners elkaar overeind.

PAGINA 26-27

EN VERDER

COLUMN SARAH SLUIMER
PAGINA 11

AUTORUBRIEK
PAGINA 15

MIJN OUDERS
PAGINA 25

RECEPT
PAGINA 28

RESTAURANT
PAGINA 29

GIDS EN PUZZELS
PAGINA 30

DE LAATSTE BLADZIJDE
PAGINA 31

Wat zijn scripties waard, nu AI meeschrijft?

ChatGPT en andere generatieve AI-systemen hebben razendsnel hun weg gevonden in het hoger onderwijs. Universiteiten en hogescholen worstelen met de gevolgen: hoe valt fraude nog aan te tonen, en wat is een diploma waard als je niet zeker weet of het werk van de student zelf komt?

Door **Eva Klute**, **Milan de Bruijn** en **Jenne van der Wees**

D

De eindschrijft had de kroon op zijn academische loopbaan moeten zijn. Maar de begeleider van de Amsterdamse student vermoedde AI-fraude en na onderzoek ging de examencommissie daar in mee: de scriptie werd ongeldig verklaard, hij moest komend academisch jaar aan een nieuwe beginnen.

De student, die de fraude ontkent, tekende administratief beroep aan bij het College van Beroep voor de Examen (CBE).

En dus meldt de student zich met zijn advocaat op een donderdagochtend in december bij de receptie van het Maagdenhuis; ooit weeshuis voor katholieke meisjes, nu het bestuurlijk centrum van de Universiteit van Amsterdam (UvA). Aan de ronde houten tafel in het aangewezen vergaderzaaltje scheidt een lege stoel hem van vier examencommissieleden - onder wie docenten bij wie hij vakken heeft gevolgd. De sfeer is gespannen, er worden vooraf geen groeten of vriendelijke woorden gewisseld. CBE-voorzitter Maarten Mathon aan de andere kant van de tafel kijkt links, rechts, naar zijn twee collega's en vouwt zijn handen samen: de hoorzitting gaat beginnen.

Gebrekkig Engels dat plots overgaat in Engels van uitzonderlijk academisch ni-

Het Academieggebouw van de Universiteit Utrecht, bewerkt door NRC zoals AI dat zou kunnen doen. FOTO DIEUWERTJE BRAVENBOER. FOTOBEWERKING NRC

veau; een mondelinge bespreking waarin de student zijn eigen werk nauwelijks kon toelichten; verschillende passages die volgens een detectiesysteem door AI zijn gegenereerd: volgens examencommissievoorzitter Han Peters is er „geen twijfel over mogelijk” dat de student AI-fraude pleegde tijdens het schrijven van zijn scriptie. Natuurlijk, erkent Peters, valt AI-gebruik „moeilijk te bewijzen” en biedt alleen het „achter zijn laptop betrappen” van de student volledige zekerheid. Desondanks is de examencommissie overtuigd van haar zaak. De student hoort het aan, hevig 'nee' schuddend.

Nog geen twintig minuten later staat hij weer buiten. Frauduleus AI-gebruik kon niet buiten gerede twijfel worden vastgesteld en dus wordt de student in het gelijk gesteld, laat de griffier de volgende dag weten.

Chatbot als studiepartner

ChatGPT, door veel studenten onderhand liefkozend 'Chat' genoemd, is razendsnel het hoger onderwijs binnengedrongen. De 'generatieve' AI verschild fundamenteel van eerdere technologische innovaties als rekenmachine, spellingscontrole en vertaalprogramma's: zij is in staat zelf ideeën, argumentaties en teksten voort te brengen. Daarmee ondermijnt zij het ontwikkelen van allerlei vaardigheden die juist centraal staan in het hoger onderwijs, zoals zelfstandig, kritisch en onafhankelijk denken, schrijven en redeneren en het bedenken van originele invalshoeken.

Ruim vier op de vijf studenten heeft wel eens voor zijn studie gebruik gemaakt van geavanceerde AI-chatbots, blijkt uit onderzoek van de Universiteit Utrecht onder ruim 1.633 studenten. De chatbots fungeren als studiepartner bij het maken van samenvattingen, het beantwoorden van vragen en bij brainstormen. En vooral: als schrijfhulp.

Parallel aan de opkomst van AI is het aantal fraudemeldingen universiteiten fors gestegen, blijkt uit onderzoek van NRC onder de faculteiten geesteswetenschappen van de vier grootste Nederlandse universiteiten.

Alleen vorig jaar al werden aan de faculteit van de UvA 372 meldingen geregistreerd, ten opzichte van 221 het jaar ervoor. In een schriftelijke reactie op vragen van NRC schrijft de examencommissie te vermoeden dat het merendeel van de meldingen gebruik van AI betreft - tot voor kort hield de commissie dat niet bij. „De plotselinge beschikbaarheid en kracht” van generatieve AI heeft ook de Universiteit Utrecht „overrompeld”, laat de examencommissie van geesteswetenschappen weten. Van de 195 fraudezaken in studiejaar 2024-2025 waren er 110 AI-gerelateerd. Aan de Universiteit Leiden (UL) waren er bij die faculteit in datzelfde jaar 152 gevallen, waarvan 79 AI-gerelateerd.

De examencommissie Letteren van de Rijksuniversiteit Groningen (RUG) - die universiteit heeft geen faculteit Geesteswetenschappen - noemt de opkomst van AI als belangrijkste reden voor de jaarlijkse toename in het aantal fraudezaken. Een relatief geringe toename in het afgelopen academisch jaar - 83 zaken ten opzichte van 78 - komt doordat studenten steeds beter worden in het toepassen en maskeren van het gebruik van generatieve AI, vermoedt de examencommissie.

Scripties, essays en andere schrijfproducten zijn niet langer een vanzelfsprekend bewijs van individuele studenteninzet, ziet

OVER DIT ARTIKEL

NRC onderzocht de gevolgen van generatieve AI voor het hoger onderwijs in Nederland, specifiek op de Faculteiten der Geesteswetenschappen of Letteren van de vier grootste universiteiten. De reden voor deze afbakening is de prominente plek die schrijven inneemt binnen het curriculum van de studies op die faculteiten.

Voor dit onderzoek kreeg NRC inzage in fraudecijfers uit interne jaarverslagen van examencommissies. Daarnaast sprak de redactie (schriftelijk) met examencommissies, decanen, experts, advocaten en studenten. Ook woonde NRC zittingen bij van het College van Beroep voor de Examen en de Raad van State over AI-gerelateerde fraudezaken in het hoger onderwijs.

De studenten die in dit artikel worden opgevoerd zijn geanonimiseerd vanwege de mogelijke gevolgen voor hun (nog lopende) opleiding of carrière. Van de UvA-student die in beroep ging bij het CBE is de volledige naam bekend bij de redactie. De voornamen en opnames van de straatinterviewjes met de twee UvA-studenten zijn gedeeld met de redactie.

emeritus universitair hoofddocent bestuurs- en organisatiewetenschap aan de Universiteit Utrecht Eugène Loos, die onderzoek doet naar verantwoord AI-gebruik in het hoger onderwijs. „Als iemand een kennistoets, essay of scriptie heeft gemaakt, wat lezen we daar dan eigenlijk nog? Wie lezen we daar dan eigenlijk nog?”

Volgens Kelly Beekman, lector *technology-enhanced learning & assessment* bij Fontys Hogeschool, kan een flitsend betoog het resultaat zijn van wekenlang studeren en redeneren, maar net zo goed van een uitstekend geformuleerde *prompt* - de instructie, vraag, of tekst die je aan AI geeft om output te genereren. „De docent beoordeelt wat er op papier staat, maar heeft geen zicht op hoe het tot stand is gekomen.”

Generatieve AI zet de toetsing in het hoger onderwijs volledig op losse schroeven. Hoeveel waarde heeft een scriptie nog, als er geen betrouwbaar onderscheid meer kan worden gemaakt tussen mens en machine?

'Het is fijn als AI met ideeën komt'

„Je bent echt dom als je geen AI gebruikt”, zegt een 25-jarige student urban studies aan de UvA. Haar naam (bij de redactie bekend) mag niet in de krant, ze is nog bezig met haar scriptie. Daarbij gebruikt ze Chat, zegt ze, om haar zelf geschreven tekst te verbeteren aangezien haar Engels „niet altijd even vloeiend is”. Dus AI helpt „met het maken van mooiere zinnen, of het verbinden van alinea's”. Al sinds het begin van haar studie gebruikt ze Chat, die inmiddels haar schrijfstijl kent en kopieert. De UvA-student denkt wel zonder AI een scriptie te kunnen schrijven, „maar dan loop je achter op de rest”.

Een 23-jarige student international development studies van dezelfde universiteit, naam ook bij de redactie bekend, gebruikt AI voor het schrijven van opdrachten. „Maar ik wil wel mijn persoonlijke *touch* houden, dus ik herschrijf de tekst een beetje na het kopiëren en plakken.” Hoewel hij zijn studierichting zelf heeft gekozen, vindt hij niet alles even interessant. „Ik heb niet over alle onderwerpen eigen gedachten, dan is het

LEES VERDER OP PAGINA 6

ONDERZOEK

VERVOLG VAN PAGINA 5

fijn als AI met ideeën komt.” Naast enorme voordelen ziet hij ook een enkel nadeel. „Het enige zorgwekkende is dat ik door Chat niet al mijn hersens in iets steek. En van de opdrachten die ik door Chat laat doen, ont-houd ik maar weinig.”

Die vrees wordt gedeeld door een meer-derheid van de 1.633 door de Utrechtse uni-versiteit ondervraagde studenten. Zij vrezen dat het gebruik van kunstmatige intelligentie ten koste gaat van hun vermogen tot kritisch denken en problemen oplossen. Tegelijkertijd missen studenten duidelijkheid over de kaders waarbinnen ze AI kunnen gebruiken: slechts 2 procent ervaart de huidige begelei-ding en ondersteuning op dit punt als afdoen-de. Universitaire AI-richtlijnen benadrukken de eindverantwoordelijkheid van de student en schrijven voor transparant te zijn over wat gedaan is met behulp van AI. ‘Gebruiken mag, misbruiken niet’, is de mantra.

Hoeders van het diploma

De wettelijk verplichte examencommissies zijn binnen universiteiten en hogescholen verantwoordelijk voor het niveau van tenta-mens en diploma's. Ook het opsporen van fraude behoort tot hun taken. In het in de-cember verschenen rapport *Verder vooruit: Examencommissies in een veranderend hoger onderwijs* constateert de Inspectie van het Onderwijs dat de opkomst van AI voor de examencommissies „een risico voor de valideit en betrouwbaarheid van toetsen” met zich meebrengt en ook „een verhoogd risico op moeilijk detecteerbare fraude”.

Volgens het inspectierapport heeft in-middels meer dan 80 procent van de exa-mencommissies in Nederland te maken met AI-gelateerde fraudezaken. En deze vorm van fraude is volgens de examencommissies lastiger te bewijzen dan ‘conventioneel’ pla-giaat waarbij andermans teksten worden overgenomen. Universiteiten en hogescho-len hebben plots te maken met een alomte-genwoordige ghostwriter.

Quirijn van den Hoogen, voorzitter van de examencommissie Letteren aan de uni-versiteit in Groningen, herkent het beeld. „Schrijven is het onderzoek, in ons vak. Het is duidelijk dat daar voor ons echt een op-dracht zit.”

Marrigje Pajmans, gedelegeerde van de examencommissie Nederlandse taal en cul-tuur aan de UvA: „Docenten willen na een aangifte graag horen of een student wel of niet schuldig is gebleken. Maar de examen-commissie waakt ervoor studenten eventueel onterecht te beschuldigen – ze wil ook zeker geen gigantisch schandaal creëren.”

Er zijn detectiesystemen die een tekst op het gebruik van AI beoordelen, maar die blij-ken in de praktijk niet bruikbaar als sluitend bewijsmiddel. De systemen produceren zo-geheten *false positives*: het werk van een student wordt regelmatig onterecht aangemerkt als door AI gegenereerd. Bovendien zijn de detectiesystemen eenvoudig te om-zeilen middels kleine aanpassingen aan de gegenereerde tekst, zoals synoniemen. Om die redenen stelt de RUG in haar AI-beleid expliciet dat de uitkomsten van dit soort AI-detectiesystemen niet als bewijs voor frau-de kunnen dienen. Examinatoren moeten zelf de authenticiteit van een toets of schrijf-sel beoordelen, en een vermoeden van frau-de melden aan de examencommissie.

Achternaam, huidskleur, taalgebruik

AI-fraude komt vooral aan het licht door ‘slordig’ gebruik van generatieve AI: het op-nemen van niet-bestaande bronnen in een bibliografie, of het meekopieren van tekst van ChatGPT: „Is er nog iets anders dat ik voor je kan doen?” Maar volgens Pajmans zijn er ook tekstuele kenmerken waarop een docent kan letten. „Je kunt AI-gebruik her-kennen aan een vlakke, algemene stijl en formuleringen die sterk afwijken van het studiemateriaal”, zegt ze. „Ook bepaalde leestekens die AI vaak gebruikt, zoals het gedachtestreepje, en apostrofs, kunnen aanwijzingen zijn.” Maar, benadrukt ze, het blijft vaak giswerk. „Dan is het vooral een soort intuïtie.”

De examencommissie Letteren van de Rijksuniversiteit Groningen benadrukt dat vooral vakinhoudelijke kennis een rol speelt bij het herkennen van fraude. „Als je een vakgebied goed kent, voel je eerder nattig-heid”, aldus voorzitter Van den Hoogen. Dat werkt ook de andere kant op. „Als je geen nattigheid voelt, dan ga je ook niet zoeken.”

Volgens Pajmans brengt de grote rol van docenten bij het signaleren van fraude met zich mee dat onbewuste vooroordelen van invloed kunnen zijn. „De achternaam, de huidskleur en het taalgebruik van de stu-dent, spelen allemaal mee”, aldus Pajmans. „Eigenlijk zou iedereen in de examencom-missie een cursus in het herkennen van de eigen *bias* moeten volgen. Maar ja, kan je dat vragen van academici die sowieso al overwerkt zijn?”

Ook Casper van Vliet, die als hoger onder-wijsjurist jaarlijks meer dan honderd stu-denten bijstaat in fraudezaken, waarvan on-geveer de helft AI-gelateerd, ziet hoe af-komst een rol kan spelen. „Ik krijg regelmatig studenten met een migratieachtergrond, Turks, Syrisch, Marokkaans, van wie wordt gezegd: jij kan dit niet geschreven hebben”, zegt hij. „Eigenlijk wordt dan gezegd: we ge-loven niet dat jij zulke taal gebruikt of zo’n goed onderzoek hebt uitgevoerd.”

Geen smoking gun

Nadat een docent met een vermoeden van AI-fraude heeft aangeklopt bij de examen-commissie, begint zij een onderzoek. Als de examencommissie de verdenking gegrond acht, wordt de betreffende student om we-derhoor gevraagd middels zogeheten au-thenticiteitsgesprekken: een mondeling waarin studenten moeten aantonen dat het ingeleverde werk daadwerkelijk van eigen makelij is, door vragen te beantwoorden over de inhoud, de gebruikte bronnen en de toetstandkoming van het werk.

„Als wij ingrijpen, is dat een educatieve beslissing”, zegt Van den Hoogen van de Rijksuniversiteit Groningen. „Er is iets mis-gegaan, en dat betekent dat een student nog iets moet leren, iets wat andere studenten misschien al hebben opgepikt, of slimmer

hebben aangepakt.” Sancties zijn bedoeld als een correctie. „Het is geen juridisch tra-ject waar je jaren last van hebt. Het is een in-greep waardoor de student begrijpt: dit heb ik gedaan, dit is niet de bedoeling, en daar horen consequenties bij.”

Wie het oneens is met de uitkomst van een authenticiteitsgesprek – een waarschu-wing, uitsluiting van een vak of studiejaar – kan in beroep gaan bij het College van Be-roep voor de Examens (CBE). Daarna res-teert nog één optie: de afdeling bestuurs-rechtspraak van de Raad van State.

Die stap naar de hoogste bestuursrechter van Nederland is voor veel studenten een drempel, ziet advocaat Casper van Vliet. „Juridisch hebben mijn cliënten vaak best een poot om op te staan, maar dan moeten ze misschien wel driekwart jaar wachten op een uitspraak.” Dat is binnen de juridische kaders redelijk snel, maar kan in een stu-dentenjaar nog best lang duren. „Studenten denken dan toch vaak: ‘ik wil klaar zijn met deze studie’.” Daarnaast is het een grote stap om naar de rechter te stappen: „De Raad van State voelt toch als een intimiderend insti-tuut.” De kosten van zo’n proces zijn afhan-kelijk van de vorm van rechtsbijstand. Als een student kiest voor een sociale advocaat, betaalt hij de reiskosten en het griffiergeld. In een studentenzaak is dat 53 euro.

Toch kan het de student volgens Van Vliet zeker iets opleveren: ook in de rechtszaal blijken AI-verdenkingen moeilijk hard te maken. Volgens de raadsman schiet het on-derzoek vaak tekort. „Het is vaak lopende-bandwerk. Er worden heel snel aannames gedaan, terwijl het tijd kost een verdenking juridisch te onderbouwen.”

Voor een adequate onderbouwing zou-den examencommissies volgens hem alle eerdere toetsen en werkstukken van een student kunnen analyseren op taalgebruik, stijl en methodiek. Wijkt het stuk af? Dan heb je mogelijk steunbewijs. Maar zelfs dat is volgens hem niet voldoende. „Er is geen heterdaad. Geen *smoking gun*”, zegt Van Vliet. „Het gebruik van AI staat eigenlijk nooit onomstotelijk vast, tenzij een student zelf bekent AI gebruikt te hebben.”

Daardoor zijn de authenticiteitsgesprek-ken niet per se in het voordeel van de stu-dent. Want hoewel ze in theorie zijn bedoeld om studenten de ruimte te geven om hun werkwijze toe te lichten en om vermoedens weg te nemen, is het voor de examencom-missie tegelijkertijd een manier om bewijs te verzamelen voor eventuele procedures bij het CBE of de Raad van State. Door het grote gewicht dat aan een bekentenis of een slechtlopend authenticiteitsgesprek kleeft, nemen ze volgens Van Vliet in de praktijk al snel de vorm aan van een verhoor. „Dit klemt temeer nu studenten sinds enige tijd niet meer op hun zwijgrecht hoeven worden gewezen, terwijl ze dat recht nog wel heb-ben”, aldus de raadsman.

Van kennis naar proces

Hoewel authenticiteitsgesprekken als mid-del om fraude te achterhalen piepen en kra-ken, blijven ze de modus operandi om AI-fraude vast te stellen. Daar moeten we van-af, zegt Eugène Loos. „Je moet vooraf in-grijpen, zodat het helemaal niet op het bord van de examencommissie hoeft te ko-men.”

Daarvoor moet het onderwijs volgens Loos op de schop. Maar: „Het duurt twee jaar voordat studenten de technologie doorgronden, nog drie voor docenten door-hebben dat studenten het gebruiken, en nog eens vijf voor de universiteit denkt te weten wat ermee te doen”.

Loos ziet verschillende mogelijkheden. Is AI-gebruik (gedeeltelijk) toegestaan in een vak of toets? „Dan kun je studenten ver-plichten om te laten zien hoe ze de tool ge-bruikt hebben, door een bijlage van de con-versatie met de chatbot op te vragen”, aldus Loos. Wil een docent het gebruik van AI uit-sluiten, dan ligt de sleutel volgens hem bij slimmere toetsing. „Je zult je toets zo moe-ten maken dat die heel specifiek en actueel is. Chatbots kunnen in deze fase nog niet al-les, dus dan gaan ze fouten maken en din-gen verzinnen.”

De eerste verandering begint zich voor-zichtig af te tekenen, ziet ook de examen-commissie van de Groningse universiteit. „We hebben in onze examenregelingen toe-gevoegd dat een docent bij de verdenking van fraude altijd het recht heeft om de stu-dent te overhoren”, zegt Van den Hoogen. Volgens Jeroen Touwen, vice-decaan van de faculteit geesteswetenschappen en uni-versitair hoofddocent geschiedenis aan de Universiteit Leiden, zou het vastleggen van het leerproces „een harde eis” moeten worden. Eindprojecten moeten zich meer gaan richten op het tonen van het denk-proces en minder op het oppoetsen van het taalgebruik. „Als AI steeds meer kan, moet het vastleggen van de eigen denk-stappen een verplicht procesonderdeel worden.”

Toch ontbreekt deze „harde eis” nog in de examenreglementen van de meeste op-leidingen. „We zitten in een overgangsfase”, aldus Touwen over zijn universiteit, „en daarin zullen wel eens dingen fout gaan”. Toch helpen regels die het gebruik van generatieve AI geheel verbieden daar volgens hem niet bij. „De oplossing zit in het zoeken naar de nieuwe mazen die in het net zijn ontstaan, waar slecht preste-rende of kwaadwillende studenten door-heen glippen. Die mazen moeten gedicht worden door de docenten, maar zij hebben op dit moment te weinig handvatten om aan te tonen of iets al dan niet eigen werk is. Dus daar zal een aanpassing op moeten komen. De examencommissies, die moe-ten toezien op de kwaliteit van de toetsing, kunnen daarbij helpen.”

Dat ingrijpende maatregelen op korte ter-mijn uitblijven is geen onwil maar onmacht, benadrukt voorzitter Van den Hoogen van de examencommissie Letteren aan de RUG. „De bezuinigingen in het onderwijs helpen absoluut niet om nieuw beleid te ontwikke-len. Sterker nog, daardoor staat het stil.” Terwijl hervormingen hard nodig zijn, ziet ook de commissie. „De opkomst van AI vraagt echt om een nieuwe vorm van onder-wijs.”

Uw kompas naar het onvergetelijke

talisman
travel design

Bekijk ons verhaal

A

CV

Abel van Gijlswijk (1990, Amsterdam) rondde na een korte periode op het gymnasium de havo af in Amsterdam en studeerde enige tijd grafisch ontwerpen in Zwolle.

In 2007 richtte hij met vrienden de band The Don't Touch My Croque-Monsieurs op, waaruit in 2015 Hang Youth ontstond. Als 'Abel' maakte Van Gijlswijk verschillende rap-albums, met Sef vormt hij het duo IJsland, dat in 2024 het gelijknamige album uitbracht.

Hij was redacteur en presentator bij online-platform Vice en richtte in 2018 met Pepijn Lannen het label Burning Fik op. In 2021 speelde hij in de bioscoopfilm *De Oost*. Hij schreef het voorwoord bij de vertaling van *Capitalist Realism* van Mark Fisher.

„Abel van Gijlswijk. Wie kent iemand die hem niet kent?” staat voorin *Chaotisch denken voor gevorderden*. De uitleg: „Zanger van Hang Youth, de helft van IJsland, iconoclast, anarchist des vaderlands, mens van vlees en bloed.”

De Amsterdamse punkband Hang Youth brak vijf jaar geleden door met hyperkorte nummers als ‘Leg de Zuidas in de as’, ‘Je haat geen maandag, je haat kapitalisme’ en ‘Belastingdienst’ - met de regels „Ik zie zeker nut in een gemeenschappelijke pot / Maar als de rijken niet betalen is het hele ding kapot”.

Het sloeg aan. Grote festivals nodigden de band uit, die ook een trekpleister werd bij talloze demonstraties, of het nu een klimaatprotest was, een studentenmanifestatie of een oproep voor meer en betere woningen. „Hang Youth heeft geen boodschap, Hang Youth is de boodschap”, jubelde *NRC*.

Het bleef niet bij herrie, want Van Gijlswijk bleek ook een lezer en denker; een vrijetijdsfilosoof in plat Amsterdams, wat hem onweerstaanbaar maakte voor wat hij in zijn boek „linkse intellectuelen” noemt. Het VPRO-programma *Tegenlicht* portretteerde hem in 2022 als revolutionair die met het werk van de radicale filosoof Slavoj Žizek in de hand probeerde de code van het kapitalisme te kraken, het ‘oergelul’ te vinden. Een theaterprogramma (*Rebranding Anarchisme*) volgde, een boek werd aangekondigd. Een van de mogelijke titels ervan was *Punk Rock Messiah*, maar daar zagen auteur en uitgever uiteindelijk vanaf. Van Gijlswijk: „We waren bang dat mensen het als te hoogdravend zouden zien, dat ze de bitterzoete ironische laag zouden missen.”

Nu is het boek af en stapt Van Gijlswijk een Amsterdams café binnen in een zwarte hoodie, waarvan hij de capuchon tijdens het gesprek zo nu en dan op doet. Als hij praat doet hij dat niet in de uitroptekens van de Hang Youth-nummers, maar in de vraagtekens van iemand die gewend is hardop te denken. Zoals *Chaotisch denken voor gevorderden* veel meer een autobiografisch essay is dan een pamflet.

Hij woont in een voormalig kraakpand in een buurt die niet vrij is van symboliek. Eind jaren zestig zou alles op de Westelijke eilanden van Amsterdam tegen de vlakte gaan om plaats te maken voor een Manhattan aan het IJ, wat uiteindelijk door krakers en andere buurtbewoners werd voorkomen. „De krakers hebben Amsterdam gered. Op heel veel manieren”, zegt Van Gijlswijk. Intussen is de wijk alsnog te grazen genomen door het kapitaal. De pittoreske straten werden overspoeld door yuppen en expats. „Die wonen

hier achter muurtjes, die ken ik niet. Maar de burens in mijn gebouw ken ik allemaal. Dat zijn hele weirde Amsterdamse mensen. Dit café is ook nog een gewone buurtkroeg.”

Chaotisch denken voor gevorderden begint hier, in deze buurt. De slapeloze Van Gijlswijk kijkt uit over het IJ, in de richting van Amsterdam-Noord, „domein van een woest slag mensen”, waar hij opgroeide. Het gaat over hoe ook dat stadsdeel verandert: „Als alle chaos moet wijken voor woontorens, waar komt al het moois dan nog vandaan?” Hij schrijft ook over de weerklink die Hang Youth vond: „Ons succes was echt en onmiskenbaar het symptoom van iets groters. Er was wel degelijk hoop, bakken vol zelfs.”

Je schrijft over je succes als ‘Punk Rock Messiah’, maar je beschrijft ook het ongemak van die status. Zat die je in de weg?
„Ik had wel door hoe het werkt, maar op een bepaald moment maakt het niet meer uit wat je zegt. Dan kun je schreeuwen wat je wil dat je niet aan een bepaald beeld wil voldoen, maar niemand geeft alsnog een fok.”

Een messias is natuurlijk niet van zichzelf, maar van zijn volgelingen.
„Je wordt een icoontje, iets waarvan mensen verwachten dat je je ermee vereenzelvig. En uiteindelijk voed je het steeds genoeg om het beeld in leven te houden. Eigenlijk moet je het met wortels en al uit de grond trekken. Inmiddels merk ik dat journalisten bij iemand anders uitkomen als het gaat over bandjes die protestmuziek maken. Ik zeg nu nee tegen heel veel shit.”

Was er een moment waarop je dacht: ik wil die messias niet meer zijn?
„Op een dag ben ik gecrasht, hier buiten op het plein op een bankje. Ik zat daar helemaal overspannen, fysiek gesloopt van alle stress die ik had opgeslagen in mijn lijf. Toen heb ik alles afgezegd en een tweede theatertour die ik zou doen, gecancelld.”

Wanneer was dat precies?
„Ik ben heel slecht met tijd... Voor mijn gevoel is het drie maanden geleden, maar het is waarschijnlijk wel twee jaar.”

Je schrijft dat journalisten hun belangstelling verloren toen je genuanceerde dingen gingen zeggen. Stelde dat je teleur?
„In zekere zin, maar ik heb zelf ook mijn visie bijgesteld. Eerst was het: god, de revolutie moet gebeuren en ze willen dat ik ‘m leid. Maar wat mij betreft krijgen we geen Che Guevara-achtige opmars met heldere

doelstellingen. Het heeft zich bij mij ontwikkeld tot een meer esoterisch wereldbeeld, dat beter past bij mijn paradoxale zelf.”

Maar er zat toch wel een maatschappij veranderend elan achter Hang Youth?
„Het was letterlijk knoeien, kijken hoe ver we konden gaan met dingen zeggen. Het ging om wat we zelf nog wel geloofden, maar waarvan we wisten dat het voor bepaalde mensen aanstootgevend zou zijn.”

Als je „leg de Zuidas in de as” roept, willen mensen uiteindelijk weten waar de metafoor eindigt en waar de aansporing begint.
Grote ogen. „Moet ik dat zeggen? Dat weet ik niet.”

Julie werden de mascotte van een brede protestbeweging, nu deels weer ingezakt. Had je het idee dat er iets groots gebeurde?
„Het begon in de coronatijd. Die maakte van alles los. Ik zag in die tijd een film over de Nieuwmarktrellen in de jaren zeventig en dacht: wat sick, dat zou nu nooit meer kunnen. Mensen die de straat op gaan. En toen kon dat ineens juist wel. We moesten uitvinden hoe je dat doet, tegengas geven aan de macht. We wisten gewoon niet meer wat dat was, omdat we zo lang gepamperd waren en het heel chill hadden. Door corona realiseerden we ons dat we toch echt in een hoofdklem zaten met zijn allen. Met de wooncrisis, de ongelijkheid en daar bovenop natuurlijk het fucking klimaat. Het was de eerste keer dat wij zagen dat we ook de sjaak waren.”

Heeft het uiteindelijk nut gehad?
„In de loop der tijd werd het bij veel protesten toch ook weer vaag. ‘Tegen fascisme.’ Het is belangrijk om dat te laten horen. Maar tegelijkertijd werd het effect minder omdat de protesten genormaliseerd werden. Het dreigde een uitje te worden, een lifestyle-ding.”

Dat klinkt erg ontmoedigend.
„Ik geloof oprecht dat we heel veel kids hebben, hoe zeg je dat, geradicaliseerd. Of in elk geval politiek bewust gemaakt. Echt heel veel. En ik denk niet dat dat een verkeerd ding is. Wij waren de eersten die lieten zien dat dat kon.”

Was je daar zelf verbaasd over?
„Ik was me destijds net aan het verdiepen in de *critical theory*, ik zat heel diep in Žizek. Uit die ontdekking kwam de muziek voort. Dat was aanstekelijk, denk ik. Omdat ik zelf dacht: oh mijn god, zo heeft nog nooit iemand het bekeken, wow.”

LEES VERDER OP PAGINA 10

‘Ik geloof oprecht dat we heel veel kids hebben geradicaliseerd’

En nu?
„Het laatste album van Hang Youth heette *Er is hoop*“ [2024]. Ik ben niet optimistisch in de zin dat ik denk dat de revolutie uitbreekt en dat dan fucking utopia aanbreekt of zo. Mijn hoop is dat we in welke situatie dan ook waardevolle levens kunnen leiden.”

Horen daar dan nog nieuwe sociale structuren bij?
„Het is nog geen oogsttijd. Er moet eerst veel meer gezaaid worden. We moeten ons met onze verbeelding nieuwe toekomsten voorstellen. Nieuwe shit bedenken. Daarom is kunst veel belangrijker dan we denken. De machthebbers willen dat wij de kunst vergeten en voor altijd *AI-generated* Netflixseries kijken. En de *fucking* Top 2000 luisteren.

Staat Hang Youth niet in de Top 2000?
Schaterend: „Nee man, natuurlijk niet.”

Van Gijlswijk grijpt in zijn tas. „Ik heb hier daarnet nog iets over onderstreep”, zegt hij terwijl hij een exemplaar van het recente *Otherworlds. Mediterranean Lessons on Escaping History* van de Italiaanse filosoof Federico Campagna tevoorschijn haalt. Het staat vol onderstrepingen en uitroeptekens. Campagna betoogt dat de mens alleen met behulp van zijn verbeelding de realiteit kan benaderen. „*Fiction is the authentic meta-physical status of all worldly beings*”, leest

Van Gijlswijk voor. „De verbeelding wordt in onze cultuur enorm onderschat.”

Al in de Tegenlicht-documentaire uit 2022 bezoekt Van Gijlswijk de ‘Embassy of the Free Mind’, de kolossale esoterische bibliotheek die Joost Ritman (1941), ondernemer in plastic vliegtuigbestek, verzamelde. „Ik was al met mystiek bezig, maar dat wilde toen niemand horen. Voor mijn gevoel heb ik dit boek moeten schrijven om dat voor mezelf te *establishen*, om mezelf eraan te herinneren wat ik echt belangrijk vind.”

Je hebt een deel van het boek in die bibliotheek geschreven. Koos je die plek omdat het lekker rustig was of omdat je in een mystieke omgeving wilde zitten?

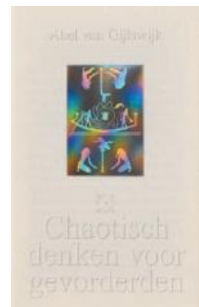
„Er hangt een beetje magie in de lucht daar. Ik hou ook van jongs af aan heel erg van kerken. Het is moeilijk om daar zonder clichés iets over te zeggen. Het is of je een klein draadje vindt en naarmate je daar langer aan trekt komt de hele vloerbedekking eraf en kom je op plekken waar je nog nooit bent geweest.”

Je bent daar niet mee grootgebracht toch?
„Zeker niet. Ik ben atheïstisch opgevoed, met het idee dat de kerk slecht en dom is. Mijn vader was wiskundige, die was heel rationeel.”

Wiskunde is toch ook de meest mystieke wetenschap van allemaal?
„Totaal. Pythagoras, die man van de driehoek, was ook een mysticus. Stel je voor dat je op een papyrusrol zit te krassen en ineens ziet

BOEK

Abel van Gijlswijk: *Chaotisch denken voor gevorderden*. Das Mag, 128 blz. € 22,99

dat a kwadraat plus b kwadraat c kwadraat is.”

Je eindigt het boek met het overlijden van je vader die je de dag voor zijn dood op een iep wijst en zegt ‘Mooi hè?’. Wat was hij voor iemand, behalve een heel erg rationele man?

„Hij kon heel goed piano en gitaar spelen. Op een gegeven moment is hij met vervroegd pensioen gegaan omdat hij gewoon geen zin meer had om te werken. Niet dat hij een reis wilde maken of zo. Hij wilde gewoon thuis chillen, gitaar spelen en wiskundesommetjes maken.”

Het ligt voor de hand dat je de muzikaliteit van hem hebt.

„Hij moedigde dat heel erg aan. En Kaj, de gitarist van Hang Youth met wie ik op de lagere school heb gezeten, heeft van hem gitaar leren spelen. Zelf luisterde hij de hele tijd naar Frank Zappa. Dat heeft me wel voorbereid op rare, complexe shit.”

Intussen probeert je moeder Amsterdam-Noord te redden door te strijden tegen de oprukkende chique flats, las ik. Komt daar dan je activisme vandaan?

„Dat willen mensen erin lezen, maar bij haar is het veel later begonnen, nadat ze leukemie had gehad. Wat ik met haar gemeen heb, is dat ik me graag met dingen bemoei omdat ik denk dat ze beter kunnen, maar dat lijkt me niet per se activistisch. Ik vind activisme een moeilijke term. Het is iets waar identiteitjes rondom worden geformeerd. Zoals met de Punk Rock Messias. Dan wordt er een beeldje van je gekleid, word je een soort van voodoo-poppetje. Of mensen boetseren een dingetje van zichzelf: dit ben ik en ik sta voor dit en dat. En het is niet verkeerd om ergens voor te staan, maar...” Lachend: „Iemand anders moet maar bedenken wat ik precies bedoel hiermee.”

Eerder had Van Gijlswijk het al gehad over het probleem van geëngageerde kunst. „Het gevaar is altijd dat die gereduceerd wordt tot propaganda, of dat de propaganda gereduceerd wordt tot kunst. Ik denk dat we ons daar bij Hang Youth ook wel schuldig aan gemaakt hebben. Maar tegelijk zit er in al die liedjes genoeg ambiguïteit, weirdness en humor om het van de propaganda te redden.”

Als je al je activiteiten van de laatste jaren overziet, waar ben je dan het meest tevreden over?

„Ik ga je vraag met een omweg beantwoorden. Ik ben tevreden dat ik blijkbaar bij zoveel mensen het vertrouwen heb opgebouwd dat als ik een fucking raar boek schrijf, mensen nog steeds geïnteresseerd zijn. Omdat ik in mijn hoofd nog steeds dacht: als ik dan niet de Punk Rock Messias ben, wat ben ik dan wel? Ik geloof heilig in wat ik doe, maar daar kraaide jarenlang geen haan naar. Bij Hang Youth werd het tastbaar. Dat was het eerste gerechtje wat ik chefte dat ze lustten van me.”

Je hebt vaak over Hang Youth gezegd: „Het is wel grappig, maar het is geen grap.”

„Dat zijn uitspraken die over het leven gaan. Als je het geluk hebt dat het in ieder geval ook nog grappig is, want geen grap is het in elk geval - het leven.”

COLUMN

SARAH SLUIMER

Straatartiest

Het miezerde en was koud. Sneeuw en regendruppels werden ijs, de straten waren glad. Ik was mijn handschoenen vergeten en hield mijn handen diep in de zakken van mijn jas verborgen. Ik speelde piano op mijn vingers, ‘Für Elise’. Een tic uit mijn kindertijd, sinds kort weer opgevlamd.

Vandaag was ik wakker geworden, had in bed de krant gelezen en was daarna door schrille angst overmeesterd. Niet omdat ik iets nieuws had gelezen, maar omdat er, precies deze ochtend, collectief besloten leek dat er geen plek meer is voor relativering met betrekking tot de stormen in de wereld. We roepen natuurlijk al tien jaar dat we in een spiraal terecht zijn gekomen, maar voor het eerst voelden we de G-krachten in die neerwaartse tocht.

Je zal maar in je gezicht geschoten worden, dacht ik. Tik tik tik, twee handen speelden diep in mijn zakken nu het thema van de ‘Turkse Mars’. Ik gleed weg over een kinderkopje, vond weer houvast. Zou JD Vance de ergste zijn? ‘Eerste Gymnopédie’, traag nu. Ik drukte een middelvinger hard in de muis van mijn hand.

Even verderop stond een kleine menigte mensen stil. Ze keken ergens naar. Ik probeerde me door de groep heen te wurmen, tot ik zag waar ze naar keken. Een tengerere vrouw in een duffeljasje, met bergschoenen aan haar voeten. Ze had lange zwarte krullen en

helderblauwe ogen. Haar gezicht was onwaarschijnlijk mooi. Een smalle, rechte neus, een gewelfde mond en jukbeenderen als kliffen. Ze zat kalm op een ouderwetse speaker, met een roos tussen haar tanden, een plastic tas aan haar voeten en keek onverschrokken om zich heen. Ik bleef staan en stopte met mijn pianogefriemel. Het thema van *The Godfather* zwol plots aan vanonder haar. Ze kwam over-

Ze zat kalm op een ouderwetse speaker, met een roos tussen haar tanden, een plastic tas aan haar voeten en keek onverschrokken om zich heen

eind, gaf een vrouw uit het publiek de roos en gebarde of ze haar man, een jongen nog, mocht lenen. Het mocht. De jongen, verlegen, ging op de speakerplek zitten.

En daar ging ze. Straattheater, zo oud als de mensheid. Evergreens, een clownsneus, pruiken, grapjes. Uit de plastic zak haalde ze steeds weer nieuwe rekwisieten. Ze vroeg een vrouw uit het publiek met haar te dansen, veranderde in een kat, veranderde in een oude man, trok een witte jurk over haar kleding

aan, ging trouwen met de jongen die op de speaker zat. Ze liet hem na een lange bruidswals gaan, kreeg een man die een hotdog at in haar vizier en imiteerde hem feilloos.

Er was niets uitzonderlijks aan de inhoud van haar optreden, maar alles aan haar was dat wel. Hoe ze bewoog, zo zeker, met die krullen, dat soepele lijf en die priemende ogen. Om haar mond was het vlekke- rig roze, alsof ze net uitgebreid gezoend had. Ze droeg geen handschoenen, want dat hoeft niet als je zoveel beweegt. Lange vingers, één zilveren ring.

Ik bleef, ook toen bijna al het publiek weg was. Ze rondde af, stopte haar spullen terug in de plastic tas en liep af. In haar loop gaf ze de volgende artiest, een vuurspuwer, een high five. Kennelijk deelden ze de speaker. Daarna ging ze in een portiek staan, tot aan haar kin in haar jas gedoken. Van daaruit keek ze onbewogen naar de strapatsen van haar collega. Ik haalde mijn handen uit mijn zakken, liet ze werkeloos bungelen.

Kon ik maar haar clownsneus zijn, dacht ik, en liep door. Ik stopte mijn handen in mijn zakken. De ‘Badenweiler Marsch’ zwol alweer aan.

■

Sarah Sluimer schrijft elke week een column. Ze is de auteur van boeken, essays en toneelstukken.

Mijn vader
luisterde veel
naar Frank
Zappa.
Dat heeft me
voorbereid
op rare,
complexe
shit

nrcwebwinkel

Adviesprijs
van 129,-
119,-

BLOOMING GOOD

Topkwaliteit kunstbloemen die jarenlang meegaan

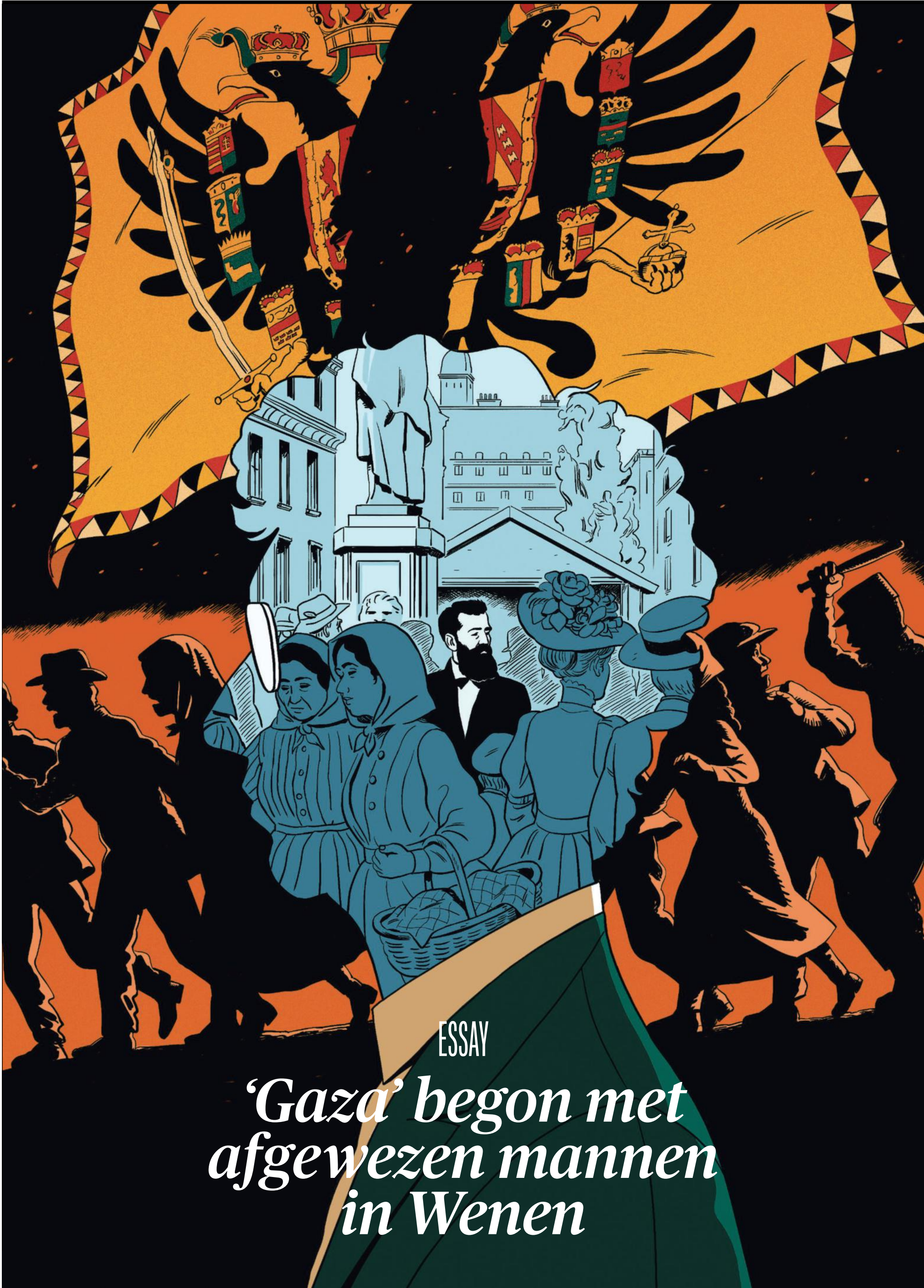
- › Ontdek de nieuwe boeketten
- › Geniet van luxe zijden bloemen
- › Duurzaam en onderhoudsvrij

Haal iets bijzonders in huis met de luxe kunstbloemen van Blooming Good. De zijden boeketten, samengesteld door topstylisten, staan garant voor de hoogste kwaliteit en een elegant design. Of het nu voor je woonkamer of kantoor is, de kunstbloemen passen bij elk interieur. Geen gedoe met onderhoud, wel de hele dag door genieten van perfect gestylde bloemen.

Nieuwe
boeketten

Bestel nu > nrcwebwinkel.nl/bloemen

ESSAY

‘Gaza’ begon met afgewezen mannen in Wenen

In zijn zoektocht naar de lijn tussen de ene genocide en de andere is Arnon Grunberg in Wenen en Jeruzalem. „Er is maar één les uit genocide te trekken: je komt ermee weg.”

Illustratie **Ming Ong**

H

Het zijn de laatste dagen van 2025 als ik in Wenen aankom. Er waait een ijskoude wind. Voor het Holocaust Monument heb ik afgesproken met Shoshana Duizend-Jensen, zij is historica en werkte mee aan een in 2003 verschenen rapport van 14.000 pagina's waarin voor het eerst de Oostenrijkse medeplichtigheid aan het Derde Rijk werd erkend. Lang had Oostenrijk zichzelf beschouwd als slachtoffer van de misdaden waar tegelijkertijd veel Oostenrijkers aan meededen en van profiteerden.

Duizend-Jensen is een tengere vrouw van in de zestig. Haar moeder was katholiek, haar vader Joods. Volgens de orthodoxe rabbijnen ben je alleen Joods als je moeder Joods is. Als volwassen vrouw is Duizend-Jensen toegetreden tot het orthodoxe Jodendom.

Deze ochtend heeft ze een boodschappenkarretje bij zich vol met mappen en foto's. Voor het gesprek zal zij mij door Wenen leiden om iets te vertellen over de verdwenen geschiedenis waaraan talloze soms zeer zichtbare, soms bijna onzichtbare gedenksteden, monumenten en waarschuwingsteksten herinneren. Op een onopvallende plek nabij het Donaukanaal stuiten we bijvoorbeeld op een gedenksteen die afgaande op de tekst duidelijk uit een heel andere tijd van de herinneringscultuur komt: „Hier stond het huis van de Gestapo. Het was voor veel Oostenrijkers de hel, het was voor velen van hen de voortuin van de dood. Van het huis is net als van het Duizendjarige Rijk niets dan puin overgebleven. Maar Oostenrijk is weer opgestaan en met haar ondozen, de onsterfelijke slachtoffers.”

Het zionisme is geboren, zou je kunnen zeggen, in het Oostenrijks-Hongaarse Keizerrijk, waar ook de grondlegger van dat zionisme vandaan kwam, Theodor Herzl (1860-1904). Het was de Weense satiricus Karl Kraus (1874-1936), volgens sommigen een Joodse zelfhater, die meende dat het zionisme en het antisemitisme spiegelbeelden van elkaar waren. Zowel de zionisten als de antisemieten gingen ervan uit dat Joodse assimilatie in een niet-Joodse wereld onmogelijk was, oftewel dat er geen toekomst voor de Joden in Europa was.

Na de rondwandeling gaan we in een koosjere bakkerij zitten waar je ook koffie kunt drinken. „Is het toeval dat het zionisme zo nauw verbonden is met het Oostenrijks-Hongaarse Keizerrijk, ik zou bijna willen zeggen, dat dat rijk het zionisme heeft gebaard?”, vraag ik.

„Nee,” zegt Duizend-Jensen, „zeker niet.” Ze bijt voorzichtig in een droog broodje. „Voor arme Joden die nog niet bij de bourgeoisie hoorden, waren er aan het begin van de twintigste eeuw twee wegen naar assimilatie. Communisme of zionisme. Zionisme is natuurlijk erg Joods, maar het is ook een weg uit het oude traditionele Jodendom. Mijn vader was communist. Hij overleefde de oorlog in Amerika, maar kwam na de oorlog terug naar Oostenrijk om hier, samen met zijn eerste vrouw die ook Joods en communist was, voor het communisme te werken. Toen werd hij verliefd op mijn moeder, een goed katholiek meisje, en kort daarna ging hij dood aan een hartinfarct.”

Het ware slachtoffer

Voor Kraus was het zionisme een vorm van defaitisme, en dat was een paar decennia voor het Derde Rijk tot bloei kwam. In 1945 zag defaitisme er anders uit. Sommige Joodse overlevenden noemden als antwoord op de vraag wat hun thuisland was de naam van het concentratiekamp dat ze overleefd hadden. „Mijn thuisland is Auschwitz-Birkenau.”

De gevolgen van zo'n paspoort zien we dagelijks om ons heen. Zij die meenden dat de vernietigingsmachine van het Derde Rijk een nieuwe verbeterde moraal zou voortbrengen, vergaten dat de verheerlijking van slachtoffers en slachtofferschap niet alleen positieve gevolgen heeft. Achter vrijwel alle agressie, ook die van het Derde Rijk, gaat de overtuiging schuil zelf het ware slachtoffer te zijn.

De juridische evenknie van die verbeterde moraal, de internationale orde, het internationale recht, wordt voor onze ogen afgebroken, het betonrot zat er overigens al behoorlijk in. Enkele oud-ministers en diplomaten protesteren door middel van open brieven tegen de afbraak. Prachtig, maar ik moet dan ook denken aan de Slowaakse Jood die bij een appel in Auschwitz protesteerde tegen het doodslaan van gevangenen, zich daarbij beroepend op toezeggingen van de Slowaakse president en katholieke priester Josef Tiso. De Slowaakse Jood werd met een doodgeslagen, daarna vroeg de Rottenführer (een paramilitaire rang in de nazipartij) of er verder iemand iets te klagen had.

In 1945 was er nog geen herinneringscultuur, nog geen poging de moraal van een nieuwe grondslag te voorzien. *Stunde Null*, zoals de Duitsers het noemen. Naast vreugde, opluchting, verdriet, verslagenheid en geilheid („heel Europa was een groot matras”, dichtte Remco Campert over 1945) was assimilatie voor de overgebleven Joden een gepasseerd station.

Assimilatie, van welke minderheid dan ook, was in diskrediet gebracht. In Mittel-

Europa hadden Joden veelal het Jiddisch verruild voor het Duits, de Thora voor Richard Wagner, de monotheïstische God voor de Oostenrijkse keizer. Mittel-Europa was immers niet alleen een geografische aanduiding maar ook een idee: de gedachte dat het specifiek Duitse geloof in de macht van cultuur de weg naar voren was, niet in de laatste plaats voor de Joden. Het geloof dat Duits, de lingua franca van Mittel-Europa de taal van de vooruitgang zou zijn.

De keizer verdween, Richard Wagner werd de huiscomponist van het Derde Rijk en het Duits de taal van de hel en zijn uitbaters.

Wenen was het monument van die ter ziele gegane assimilatie. De stad lag in puin, van de 200.000 Joden die daar in 1936 leefden, ongeveer 10 procent van de Weense bevolking was toen Joods, waren er aan het einde van de oorlog nog circa 6.000 over.

Word een Kafka

Wenen was ook de stad waar de grondlegger van het zionisme Theodor Herzl, een in Boedapest geboren Joodse schrijver en journalist, aansluiting zocht bij een Duits-nationalistische studentenvereniging, een zogenaemde Burschenschaft. Toen hij ontdekte dat Joden daar niet zo welkom waren, stapte hij van het Duitse nationalisme over op een heel nieuw soort nationalisme, het Joodse, dat uiteindelijk ruim een eeuw later zou culmineren in de catastrofe die Gaza heet.

Wenen, de stad waar Adolf Hitler zou ontdekken dat hij kunstschilder noch architect zou worden. Sommige afwijzingen zijn duidelijk, in Wenen nog meer dan elders.

Uit de geschiedenis van Mittel-Europa die zo nauw verbonden is met de Joden die daar leefden kan wat mij betreft maar één les worden getrokken: reken altijd op een afwijzing, maar doe alsof je liefde eeuwig is. Word geen Herzl, word een Kafka die zei: „Hoe kan ik bij de Joden horen? Ik hoor niet eens bij mezelf.”

„Was Wenen de geboorteplek van het zionisme?”, vraag ik aan Duizend-Jensen.

„Nee”, zegt ze. „In Galicië, de regio van het Oostenrijks-Hongaarse Keizerrijk rondom Lemberg dat nu Lviv heet, is de eerste zionistische jeugdbeweging opgericht, Haschomer Hatzair, die in het begin ook door het marxisme was beïnvloed en door de Duitse jongerenbeweging Wandervogel. De Joodse jeugd wilde niet meer in leerscholen de Thora bestuderen. Ze wilden door de bossen wandelen, dat deden ze ook, rondom Lemberg en later in Wenen, in het Wiener Wald.” „Toen gingen ze naar Palestina en daar waren geen bossen”, zeg ik, „of ze werden vergast.”

„Dat is de kortste samenvatting”, antwoordt Duizend-Jensen.

„Waarom wilde u eigenlijk officieel Joods worden?” wil ik nog weten. „Mijn moeder was lid van de Bund Deutscher Mädel [Hitlerjugend voor meisjes]. Ze beweerde altijd anti-nazi te zijn geweest, maar ik heb documenten gevonden waaruit bleek dat dat helemaal niet klopt. Ik kon niet meer tegen die verscheurdheid. Alles kwam in mijn familie

voor. Van ultraorthodoxe rabbijnen tot ooms die huizen van Joden ariseerden [plunderden].”

Als we naar buiten lopen zegt Duizend-Jensen. „Normaal word ik voor mijn rondleidingen betaald.” Haar man is kelder, zegt ze, en hij is ziek en hij is trouwens ook Nederlander. „Ik begrijp het”, zeg ik en ik loop naar de geldautomaat. Ze wijst me nog wat straatboekjes aan van historisch belang, maar de geschiedenis wordt bedekt door sociale woningbouw uit de jaren vijftig.

Stalin

Het Habsburgse Rijk was ondanks pogingen minderheden vreedzaam te laten samenleven een van de vreedvrouwen van de vernietiging van de twintigste eeuw. Is de natie staat dan toch onze hoop? Iemand die daarop antwoord kan geven is de Duits-Oostenrijkse historicus Philipp Ther, die over de natiestaat en etnische zuiveringen heeft geschreven.

Ther zit in een vrijwel leeg Café Florianihof - 2026 is nog maar net begonnen - achter een kop koffie. Hij is een nonchalant geklede man van in de vijftig. Omdat de zwaarte van de geschiedenis op hem drukte, schreef hij ook een lichter boek over de muziek van het Habsburgse Rijk.

„De eerste Joodse staat”, zegt Ther, „was de Boekovina in het Oostenrijks-Hongaarse Keizerrijk. Dat weten niet veel mensen. Er zijn allerlei vormen van statelijkheid. Onder druk van etnische spanningen nam het Habsburgse Rijk aan het begin van de twintigste eeuw een vlucht naar voren. Er werd verregaande autonomie toegekend aan minderheden, volgens het systeem dat lijkt op wat we nu nog hebben in Libanon.”

„De christenen leveren de president, de soennieten de premier, de sjiieten...”

Ther onderbreekt me. „Ja het is makkelijk dat belachelijk te maken, maar zo slecht is dat idee niet. Als het over autonomie gaat, wordt er tegenwoordig meteen aan een territorium gedacht, maar je kunt ook groepsautonomie hebben zonder territorium, als je de rechten van de bewuste groepen goed vastlegt. Problemen krijg je als de demografie enorm verandert.”

De Boekovina, een historisch gebied in het huidige Roemenië en Oekraïne, was de eerste Joodse staat, dat is ook nieuw voor mij. Ik wist dat Stalin met een Joodse staat had geëxperimenteerd in Siberië, maar of dat een strafkamp was of een staat, daarover lopen de meningen uiteen.

„De Eerste Wereldoorlog maakte een eind aan dit experiment”, zegt Ther en hij drinkt zijn koffie op.

„Klopt het dat het Oostenrijks-Hongaarse rijk een geslaagd multi-etnisch rijk was of is dat een mythe?”

„Elk rijk is multi-etnisch”, zegt Ther, „anders is het geen rijk, een multi-etnisch rijk is een pleonasme. Maar een rijk is nog iets anders, een rijk is altijd gegroundvest op een transcendentale idee, anders dan de natiestaat die gegrond is op de mensen die er wonen. Als je over ‘volk’ gaat spreken wordt het al ingewikkeld, want voor je het weet gaat de natiestaat zeggen ‘we moeten het volk zuiveren van onzuivere elementen’.

„De liberale natiestaat, waarin rechten van minderheden waren gewaarborgd, heeft het zo slecht niet gedaan. Maar of die toekomst heeft is de vraag. Ik ben historici-

LEES VERDER OP PAGINA 14

ESSAY

VERVOLG VAN PAGINA 13

cus, geen futuroloog, maar ik ben ook geen defaitist.”

„Als u geen defaitist bent bent u dan hoopvol?”

„Sommige van mijn boeken verkopen best goed,” antwoordt Ther als een sfinx, „maar ik kwam erachter dat die boeken alleen mensen bereiken die het al met me eens zijn. Toen kwam ik in een identiteitscrisis.”

Op weg naar het station loop ik langs de Sternkasse waar zich een trap bevindt die genoemd is naar Theodor Herzl. Op een bordje staat dat Herzl een schrijver en journalist was die het boek *Der Judenstaat* schreef en daarmee vormgaf aan ‘het dapper idee’ van de staat Israël.

Zelfmoordaanslag

Het wordt tijd om de restanten van het Oostenrijks-Hongaarse Keizerrijk niet meer in Wenen te zoeken, maar in de stad waar hei-

lige plaatsen van de joden, de christenen en de moslims op loopafstand van elkaar liggen. Oostenrijk heeft decennialang de slachtofferstatus ten onrechte omarmd. Maar wat zijn de gevolgen als je de slachtofferstatus min of meer terecht omarmt?

Ik vlieg via Parijs naar Tel Aviv, en van een restaurant in de Nahalat Binyamin Street waar je de indruk krijgt dat Tel Aviv in 2026 is wat Europa was in 1945, een groot matras, reis ik naar een buitenwijk van Jeruzalem.

Daar woont de Israëlische hoogleraar Nurit Peled-Elhanan. Zij doet onderzoek naar hoe subtiel en minder subtiel het onderwijs de staatsideologie beïnvloedt. Haar vader was Mattityahu Peled, een Israëlische generaal en vredesactivist, haar grootvader, Avraham Katznelson, ondertekende de Israëlische Onafhankelijkheidsverklaring. Haar dochter Smadar kwam in 1997 op dertienjarige leeftijd om het leven bij een zelfmoordaanslag. Na de dood van haar dochter sprak Peled deze woorden uit: „Mijn kleine meisje is vermoord, alleen omdat ze Israëlisch was, door een jongeman die werd onderdrukt en zo wanhopig was dat hij koos voor zelfmoord en moord, alleen omdat hij Palestijns was. Beiden zijn slachtoffer van de Israëlische bezetting van Palestina. Hun bloed is nu met elkaar vermengd op de straatstenen van Jeruzalem, die altijd onverschillig zijn geweest voor bloed.”

Als ik het huis binnenkom, zit Peled in

een jurk op de bank, een half aangeklede man op leeftijd zit verderop in de woning op een hometrainer.

In haar boek *Holocaust Education and the Simeotics of Othering* (2023) schrijft Peled dat de kreet ‘never again’ in Israël een „voortdurende bezorgdheid om uitroeiing” heeft veroorzaakt en „een algemeen gevoel van slachtofferschap” dat de Israëlische maatschappij op politiek, sociologisch en educatief niveau overheerst.

„Laten we beginnen met onderwijs”, zeg ik.

„Onderwijs is een manier om de toekomstige burgers te kneden”, zegt Peled. „Niemand wordt als moordenaar geboren en om een moordenaar te creëren, dat kost tijd. Of het zionisme van begin af aan messianistisch was weet ik niet, is ook niet zo belangrijk, ik weet dat het zionisme het taalgebruik van de messianistische verlossers heeft geleend om Joden te verleiden mee te doen. Elk fascistisch regime heeft mythes nodig.”

„U woont hier, u stemt hier, neem ik aan. Wat voor toekomst ziet u voor zich?”

„Er is een kleine groep Israëliërs die nog naar de luchtmachtbases gaat om te demonstrenen, die gezinnen in Gaza helpt. En een kleine groep kan een impact hebben, maar niet hier. De Palestijnen zijn verdwenen, niet alleen uit de tekstboeken, zelfs de demonstranten die in Tel Aviv tegen Netanyahu demonstreren denken niet aan de Pales-

tijnen. Zij zijn non-existent in het Israëlische discours. Er is geen toekomst voor liberale Joden zoals ik. Hoewel ik me helemaal niet als Jood zou identificeren. Ik heb een hekel aan vragen naar identiteit. Ik ben moeder, onderzoeker en onderwijzer. Meer niet.”

„Hoeveel thuis heb je nodig?”

Stilte.

Peled is de meest boze vrouw die ik ooit heb ontmoet.

„Kunnen we over Herzl spreken?”, vraag ik. „Herzl”, zegt ze, „had één droom. Hij wilde ariër zijn, hij wilde zo graag door de Duitse nationalisten als een van hen geaccepteerd worden dat hij bereid was een heel land ervoor op te bouwen.”

Ik moet denken aan de Weense schilder Oskar Kokoschka die een pop liet maken van zijn geliefde Alma Mahler-Werfel toen zij hem verliet. „En genocide dan?” vraag ik. „De moord op de Joden in Europa, de moord nu in Gaza. Zijn er lessen uit te trekken?”

„Lessen?” De ogen van Peled spuwen vuur. „Kijk naar de geschiedenis, kijk naar het heden, er is maar één les uit genocide te trekken: je komt ermee weg. Misschien veroordeel je een paar mensen, misschien met- sel je een paar gedenkstenen in muren, maar uiteindelijk kom je ermee weg.”

De man op de hometrainer fietst zwijgend door.

Ooit was de Avant het visitekaartje van Audi: zakelijk met een vleug testosteron. Met de A6 e-tron is die tijd onherroepelijk voorbij, constateert *Bas van Putten*.

AUTOTEST

De A6 heeft twee laadpoorten; links voor de snellader, rechts voor de AC-lader. De klepjes openen en sluiten elektrisch.

Verlichte logo's zijn een zinloze mode, maar de mensen schijnen het te willen.

Dit is het Performance-model en in deze tijd tel je als hanenmerk pas mee met vette zwarte velgen.

De digitale spiegels die Audi tegen bijbetaling levert zijn geen aanbeveling: de scherpjes zijn te klein, het camera-oog beslaat bij koud weer.

FOTO'S MERLJN DOOMERNIK

Ziehier alles wat fout ging bij Audi

Goede vraag of Audi-ceo Gernot Döllner 2026 uitzit. Zijn mensen lopen weg, de verkoopaantallen dalen fors, Amerikaanse importheffingen raken Audi hard, de kwaliteit loopt terug. Wat doet Döllner? Met Audi terugkeren naar de Formule 1. Miljarden investeren om coureurs straks veertiende te laten worden achter Max Verstappen en twaalf kansloze belagers. De racedroom erft hij van zijn voorgangers, maar Döllner houdt eraan vast met de krampachtige pep-talk die voor aanstaande verliezers vaak de laatste strohalm is. De verkwisting is een slag in het gezicht van klanten die in Audi dat technisch voorraanstaande Duitse topmerk willen blijven zien. Saneer je portfolio, Gernot. Je huis is in verval.

Ik reed de A6 e-tron Avant. De van oudsher 'Avant' genoemde stationversie van de grote Audi-middenklasser is met zijn sterk hellende achterruit sinds de jaren negentig visitekaartje van het merk. Hij definieerde het flatteuze zelfbeeld van de Duitse autobourgeoisie, zakelijk met een vleug testosteron. Toen Audi onder de naam S6 of RS6 steeds extremere sportieve versies op de markt bracht, vonden voetballers en ramkrakers de weg naar het merk, maar ze lieten Audi's aura ongemoeid. De auto's bleven topklasse.

De A6 e-tron illustreert alles wat er fout ging. Bijna alles; sturen doet hij voortreffelijk. Er mag iets goed gaan voor een ton. Ramp één is de vorm. Er is een reden waarom zoveel EV's suvs zijn. Onder de vloer maakt het accupakket de auto's fors hoger, te hoog voor een stationcar. Tegelijkertijd moest het dak van de A6 laag blij-

ven om het gestrekte Avant-profiel te behouden. Zo werd de A6-cabine tweezijdig geplet. De inzittenden betalen de prijs. De deuropeningen zijn lachwekkend krap. De A6-rijder moet zichzelf als sleutel in het sleutelgat kunnen steken. Eenmaal geland op de prima stoelen denk hij maar één ding: SUV, *sofort!*

Die gekmakende onhebbelijkheden. De kofferklep opent zich alleen met de afstandsbediening helemaal, na manuele ontgrendeling maar een klein stukje. Dat doet hij met alle poedelpret van dien ook spontaan in de wasbox. Op de middentunnel raakt je rechterhand continu de tip-toets van de alarmlichten als je probeert je telefoon in of uit de onbereikbare oplader te krijgen. Met de Q6 deelt de A6 de ver openzwaaiende, zware voordeuren die zich alleen met acrobatische toeren laten dichttrekken. Waar de handgreep hoort te zitten bevindt zich aan de bestuurderskant een belachelijk onhandig knoppenpaneel. Bij kou en sneeuw beslaat het camera-oog van de digitale buitenspiegels, met onplezierige gevolgen voor het uitzicht. Gelukkig is hij er ook met gewone spiegels.

Neus zonder karakter

Efficiënt is anders. Mijn laagste verbruik was 22,5 kWh op honderd kilometer, maar 26 wordt het bij een vlottere rijstijl zo. Dan nog haal je in de eerste winter sinds mensenheugenis 400 kilometer en 's zomers worden het er echt wel honderd meer, maar met zulke verbruikscijfers wil je die enorme 100 kWh-batterij snel kunnen opladen. Helaas bleef de snellaadsnelheid met maximaal 117 kW ver achter bij de beloofde 270, terwijl

ik aanmeerde met 50 kilometer restbereik. Mijn fout. Mijn eigen EV begint bij zo'n kritische actieradius automatisch met het voorverwarmen van de accu tot de voor snelladen optimale temperatuur. In de Audi blijkt je daarvoor eerst de laadbestemming in het navigatiesysteem te moeten invoeren. Doe het zelf, ding.

Wat mis ik de klare lijn van eerdere A6'en. En profiel lijkt het alsof de e-tron zichzelf aan de onderkant heeft willen doorkrassen. Je ziet een ongeconcentreerde potloodschets voor een ontwerp dat nooit zijn draai vond en de neus is karakterloos.

De later over het sjoemeldieselschandaal gestruikelde VW-ceo Martin Winterkorn kwam in zijn goede oude Audi-tijd met gereedschap bij de hand periodiek zijn sidderende ingenieurs inspecteren. Ploert van een vent, hart voor de zaak. Audi heeft de maatstaven losgelaten voor een afkalvende markt van thrillseekers die al aan het overlopen zijn naar BMW en Mercedes. Of naar een misschien wel door een weggekochte Audi-man getekende Chinees met twee keer het vermogen van de A6 voor tweederde van de prijs. Geen grap: designchef bij het Chinese BYD is Wolfgang Egger, ex-Audi.

Intussen bouwt Audi in China met staatsconcern SAIC speciale modellen voor de Chinese markt. Nep-Audi's, de techniek is Chinees, maar in China werd zo'n gelikt duizend-in-een-dozijnontwerp wel auto van het jaar 2026. Kudo's voor een Audi die het echte Audi opvreut, het kan verkeren. Hier niet te koop. Waarom zou je? Europa is dood.

Audi A6 e-tron Avant

Motor elektromotor
Vermogen 367 pk
Koppel 565 Nm
Aandrijving achter
Transmissie automaat
Topsnelheid 210 km/u
Acceleratie 0-100 5,4 seconden
Verbruik gemiddeld 14,8 kWh/ 100 km (fabrieksopgave)
CO₂-uitstoot 0 g/km
Energietabel A
Basisprijs 61.490 euro
Prijs testauto 99.095 euro

Door
Floor Bouma

Fotografie
Maxime Fraisse

Sledehonden van trainer
Julien Boivin in Super-Besse
na een rit met toeristen in
de regen.

Bibberende sledehonden trekken toeristen over half besneeuwde bergen

Gedwongen door sneeuwtekort biedt het Franse wintersportoord Super-Besse meer vermaak buiten de pistes. „De hotels zijn betaalbaar, we proberen het eens uit.”

B

Berggids Claire Costet (43) draagt een skibroek, een winterjas, dikke handschoenen, een muts, stevige bergschoenen met sneeuwschoenen eronder en... een grote zwarte paraplu. Die beschermt haar tegen de koude regen die met bakken uit de lucht komt op deze donderdagochtend in januari, waarop ze een wandeling op raquettes leidt in de bossen nabij Super-Besse. Dat skigebied ligt middenin in de vulkanische regio Auvergne in het hart van Frankrijk.

„Het ziet er een beetje gek uit”, zegt Costet terwijl ze met de paraplu boven haar hoofd en zeven toeristen in haar kielzog de licht besneeuwde bergen naast een vrijwel lege kinderskipiste oploopt. „Maar als ik mijn kleding iedere keer dat het regent nat laat worden, moet ik die elke paar maanden vervangen.” De kleding van de deelnemers, die zich zonder paraplu maar ook zonder morren de berg opwerken, kleurt intussen steeds donkerder. Hun handschoenen en mutsen druipen.

Ook de sneeuw waarop ze lopen lijdt onder de regen: het witte pak verdwijnt onder je voeten. Terwijl het er pas net lag: de vlokken vielen de afgelopen zeer koude dagen na een wekenlange warme periode. Vanwege de wisselvallige sneeuwval zijn de meeste van de 32 pistes van het skigebied, gelegen op 1.300 tot 1.850 meter hoogte, gesloten. Een dag na de regenachtige wandeling zal de temperatuur opnieuw kelderen en valt weer een fors pak sneeuw. En de dagen daarna stijgt de temperatuur tot ruim boven het nulpunt.

Dit gejojo van temperatuur en neerslag is het nieuwe normaal, verzucht burgemeester Lionel Gay (58) van het dorp Besse-et-Saint-

Anastaise waarin het skigebied ligt. „Door klimaatverandering hebben we niet alleen minder sneeuw, het weer is ook onnavolgbaar geworden. Eergisteren was het hier -14 graden, vandaag is het +3 en smelt de regen alles weg!” Een jaar of tien geleden had Super-Besse vrijwel elke winter meerdere periodes van opeenvolgende weken waarop sneeuw viel en bleef liggen. „Nu zijn we blij als de sneeuw langer dan een dag blijft.”

Vier seizoenen

Het veranderende klimaat dwingt Super-Besse en andere skigebieden zich aan te passen. Super-Besse begon daar relatief vroeg mee: tien jaar geleden ging het inzetten op vierseizoenstoerisme. Het afgelopen decennium werd een enorme kabelbaan gebouwd waarmee toeristen door de vallei kunnen glijden, maar ook een rodelbaan, een zwembad, een bowlingbaan, een avonturenpark en een achtbaan. Ook worden hethet jaar door activiteiten als escaperooms, mountainbiketours en wandelingen-met-gids aangeboden. In de toekomst wil Super-Besse ook onder meer coaching, yoga en zelfontwikkelingsprojecten in de natuur aanbieden.

„De transformatie werd aanvankelijk aangezwengeld door een ander probleem: we konden niet genoeg seizoenswerkers vinden en wilden het hele jaar werk kunnen aanbieden”, vertelt Gay. „En we móesten wel doordat we relatief laag liggen. Tien jaar geleden hadden we al de eerste problemen met sneeuwtekort.” Vincent Gratignol (61), directeur van het skigebied, voegt toe dat burgemeester Gay sterk geëngageerd is als het gaat om klimaatverandering. „Zonder de druk van mijn baas waren we uiteindelijk ook wel gediversifieerd, maar dan was het niet zo snel gegaan.”

Er kán in Super-Besse nog wel geskied worden: met water uit een nabijgelegen meer wordt sneeuw opgespoten waarmee de beginnerspistes het hele winterseizoen open worden gehouden. „We zijn een skigebied dat gericht is op families dus we willen dat kinderen in Super-Besse kunnen blijven leren skiën”, zegt Gay. „De andere activiteiten zijn ontwikkeld om hun ouders te plezieren, en de kinderen na de skiles.” In sneeuwloze weken zijn de beginnerspistes de enige witte stroken in het gebied; op deze regenachtige donderdag verandert de sneeuw er binnen enkele uren in een grijze slush puppy waarop slechts enkele skiërs zich wagen.

De keuze om toch sneeuw te blijven produceren, is ook een economische: het skigebied gebruikt de inkomsten uit skitoerisme voor de ontwikkeling van de andere activiteiten. Dat model werkt, vertelt Gay: „Inmiddels komt zo’n 30 tot 50 procent van onze omzet uit niet-sneeuwgerelateerde activiteiten. Voor een gemiddeld skigebied op deze hoogte is dat slechts 4 à 5 procent.”

Inmiddels geldt Super-Besse als een voorbeeld. Geregeld komen burgemeesters en directeurs van andere skigebieden die minder ver zijn er inspiratie opdoen voor klimaatadaptatie. En families uit de nabijgelegen stad Clermont-Ferrand, die hun huisjes massaal verkochten toen er steeds minder sneeuw begon te vallen, keerden de laatste jaren terug, zagen Gay en Gratignol. Gay: „Waarbij meespeelt dat niet iedereen het kan betalen naar dure, hoger gelegen gebieden te gaan.”

‘Wintervakantie’

De deelnemers aan de wandeling-op-sneeuwschoenen tonen zich tevreden. Maud Hautot (44), dik ingepakt, vertelt dat zij en haar man dit jaar bewust voor Super-Besse kozen, hoewel haar man fervent skiër is. „De hotels zijn hier betaalbaar en we dachten: we proberen het eens uit. We wisten van tevoren dat er waarschijnlijk weinig sneeuw zou zijn, dus we hadden ons erop ingesteld dat we vooral zouden gaan wandelen. En dat vinden we prima”, zegt ze terwijl ze door de sneeuw en regen ploegt.

Ook de 61-jarige Jean-Marc Hulot, die met zijn schoonzoon en zoon meedoet aan de wandeling, zegt dat zijn familie bewust koos voor „een wintervakantie” in plaats van een skivakantie, al hadden meerdere mensen uit hun familie graag de lange latten ondergebonden. „We wilden in de bergen zijn en dit gebied was korter reizen dan de Alpen of de Pyreneeën. Dus dan skiën we maar niet”, zegt hij schouderophalend.

Voor gids Costet, die al achttien jaar wandeltochten begeleidt, betekent klimaatverandering vooral „dat ik minder vaak sneeuwschoenen onderbind. Maar gelukkig kunnen we ook wandelen als er geen

sneeuw ligt.” Een andere verandering is dat Costet toeristen wat probeert bij te brengen over klimaatverandering. Zo stopt ze deze dag geregeld om te vertellen over de gevolgen die in Super-Besse waarneembaar zijn. „Door de droogte afgelopen zomer verloren deze bomen hun bladeren al in augustus”, zegt ze bijvoorbeeld. De groep blijft stil als hun gids uitlegt dat dit een eerste teken is dat de bomen kunnen afsterven.

Ook aanbieders van andere toeristische activiteiten passen zich noodgedwongen aan aan het veranderende klimaat. Mountainbikeverhuurders halen hun fietsen eerder van stal. Verhuurders van vakantiehuisjes en restaurantuitbaters openen ook in de zomer. De lokale langlaufclub is al een jaar of drie slechts enkele dagen per winter open - deze winter is ze überhaupt nog niet open geweest. Een gloednieuw klimpark trekt in de koude winter weinig bekijks. Het cafeetje ernaast, met houten meubilair en één medewerkster, oogt verlaten.

Husky’s

Julien Boivin (45) biedt tochten aan met husky’s en andere sledehonden. Hij vertelt dat hij steeds vaker de sleeën moet inwisselen voor karts, waarop toeristen staand kunnen plaatsnemen. „Het voordeel van mijn vak is dat het al geschikt was voor alle seizoenen”, zegt Boivin nadat hij zijn doorweekte honden heeft bevrijd van hun harnas na een ritje met een Frans echtpaar door de half besneeuwde bergen. „Ook de honden vinden het prima: die rennen altijd wel. Hoewel dit regenachtige weer ook voor hen verschrikkelijk is” - de dieren bibberen en laten hun oren hangen.

Maar Boivin merkt dat hij mensen vaker teleurstelt. „Veel toeristen willen een slede-tocht met husky’s maken over een wit landschap, in de zon. Die droom kunnen we steeds minder vaak waarmaken.” Hij verbaast zich geregeld over die weinig realistische verwachtingen. „Mensen denken dat hier nog altijd meters sneeuw ligt. Maar iedereen weet toch dat er klimaatverandering is? En we hebben webcams waarop je kunt zien hoe het gebied erbij ligt - we kunnen hier vaak niet eens een sneeuwpop maken!” De hondentrainer denkt dat het een vorm van ontkenning is, „mensen lijken de realiteit niet onder ogen te willen zien.”

Ook burgemeester Gay begint daarover. „Ik wil niet overkomen als iemand die anderen de les probeert te lezen, maar ik zie dat in andere gebieden nog steeds volledig wordt ingezet op skiën terwijl zij al lang in de transitiefase zouden moeten zitten. Er zijn nog steeds burgemeesters die klimaatadaptatie zien als iets irritants of onnodigs.” Volgens hem speelt mee dat de meeste burgemeesters van Franse dorpen met skigebieden politiek rechts georiënteerd zijn. „Het zijn vaak mensen die geloven dat technologie alles gaat oplossen”, zegt hij. Zoals snowfarming waarbij natuurlijke sneeuw wordt opgeslagen en een volgend seizoen hergebruikt. „Zij voelen zich daaringesterkt omdat wereldwijd te weinig gedaan wordt om klimaatverandering tegen te gaan.” Het werkt op hem demoraliserend. „Er moet een breder begrip komen over de ernst van het probleem en nationale en internationale leiders moeten aan de bak. Anders kunnen we ons aanpassen tot we een ons wegen, maar zullen we uiteindelijk alsnog worden ingehaald.”

Sneeuwschoenwandeling in Super-Besse

„We kunnen hier vaak niet eens een sneeuwpop maken”

Burgemeester Lionel Gay van Besse-et-Saint-Anastaise in Super-Besse.

Kris van der Riet (45) verloor zijn moeder vorig jaar door een ongeluk

‘Mijn lijf kwam in een overlevingsmodus terecht’

‘Het was vrijdag 25 april 2025, een zonovergoten lentedag. Rond het middaguur belde mijn zus, aan haar stem hoorde ik meteen dat het ernstig was. Onze moeder was die ochtend overleden bij een bootongeluk in de haven van Terschelling. Ik heb het direct aan mijn twee zoons van dertien en elf verteld. Samen hebben we een half uur zitten huilen op de bank. Mijn moeder betekende enorm veel voor mij, en ze was een lieve oma voor onze zoons. Met haar dood verdween haar vanzelfsprekende aanwezigheid in ons leven. Toen ik die avond in Harlingen aankwam, kon ik niet meer voluit ademen: mijn adem stakte ergens rond mijn middenrif. Als ik probeerde dieper in te ademen, voelde ik een scherpe pijn. Dat is nog dagen zo gebleven. Mijn lijf kwam in een overlevingsmodus terecht. Het voelde elke dag alsof ik een nacht had doorgehaald op een houseparty. Wanneer ik ’s avonds met mijn vrouw de hond uitliet, en in de verte staarde, brandden mijn ogen en voelde ik een stekende pijn in mijn voorhoofd. Mijn zin om te bewegen verdween. Normaliter ben ik in

het voorjaar juist heel energiek en stap ik regelmatig op de fiets, maar nu was ik futloos. Bovendien voelde ik me heel kwetsbaar rond mijn bekkengebied – mijn moeders bekken was bij het ongeluk verbrijzeld. Naast dit alles vlamde mijn psoriasis op, een aandoening die ik sinds mijn vijftiende heb. Bij stress speelt het soms op, in milde vorm, maar nu leek het wel alsof mijn huid in de fik stond. Ik kreeg overal ontstekingen. „Ik ben niet naar een arts gegaan, want ik besefte meteen dat deze klachten voortkwamen uit mijn rouw. Ervaring met verlies had ik al een beetje, want in mijn tiener-tijd is mijn moeder een aantal jaren psychisch ziek geweest, waardoor ik haar weinig zag. Als tiener stopte ik mijn verdriet weg, en was ik vaak te vinden in het plaatselijke jeugdhonk; jointjes roken, gabbermuziek luisteren, feesten. Intussen sta ik anders in het leven en wist ik dat ik mijn klachten niet moest negeren. Ik besloot rust te nemen, en erover te praten. Op de voetbalclub vertelde ik mijn teamgenoten dat ik ging fietsen op Terschelling om mijn moeder te gedenken. Het betekende veel voor me dat ik

mijn verdriet daar kon delen en warme reacties ontving. Mijn moeders dood bracht ook oude pijn naar boven tussen mijn vader, zus en mij, maar in plaats van het te negeren, zijn we erover gaan praten, wat tot mooie gesprekken leidde. „Achteraf gaf mijn moeders dood me de kans om mezelf beter te leren kennen en mijn contact met de mensen om me heen te verdiepen. Inmiddels kan ik weer normaal ademen, mijn huid is gekalmeerd en het kwetsbare gevoel is verdwenen. Afgelopen zomer waren we met de familie bij Sail, waar mijn ouders altijd samen naartoe gingen. We voeren op het Noordzeekanaal met de ondergaande zon, onze jongens lagen voorop het dek, mijn vrouw, zus en vader zaten naast me. Het was onze eerste boottocht zonder mijn moeder, maar ik voelde haar aanwezigheid. Dit was zo’n dag waar zij altijd intens van genoot. Ik voelde een pijnlijk gemis in mijn lijf, maar het was ook een troost dat zij op zulke momenten altijd dichtbij zal zijn.”

Tekst
Christel Don

Hartklachten, haaruitval, hernia: wat rouw kan doen met je lichaam

Fysieke klachten worden vaak niet met rouw in verband gebracht. Ten onrechte, zeggen (ervarings)deskundigen. „Toen ik mijn rouwklachten eindelijk serieus nam, begon mijn lichaam te herstellen.”

V

Verlies van iemand die je dierbaar is, of iets waar je aan gehecht bent, kan het lijf behoorlijk ontregelen. In het eerste etmaal na de dood van een dierbare is bijvoorbeeld de kans op een hartaanval 21 keer hoger dan op zo maar een andere dag. Na verlies stijgen in het lichaam de ontstekingswaarden. Rouwendan melden plotselinge vatbaarheid voor griep, gordelroos of longproblemen. Anderen worstelen met slaapproblemen, te veel of juist

Fotografie
Annabel Oosteweeghel

amper eetlust, of onverklaarbare spanningen in rug en nek.

Deze voorbeelden beschrijft de Amerikaanse neurowetenschapper en psycholoog Mary-Frances O’Connor in haar boek *Het rouwende lichaam* (2025). Ze baseert zich op decennia aan wetenschappelijk onderzoek naar het effect van de intense stress van rouw op het lichaam. Het boek is een tweeledig pleidooi: we moeten beter naar ons ‘schreeuwende en jammerende’ lichaam luisteren na een groot verlies, én de lichamelijke dimensie van rouw verdient meer aandacht onder huisartsen en andere zogenoemde eerstelijns hulpverleners.

Rouw is geen ziekte, maar je kunt er wel flink ziek van worden, weet ook rouw- en verliesdeskundige Riet Fiddelaers-Jaspers, die O’Connors boek naar het Nederlands vertaalde. „Onderzoek naar rouw ging lange tijd vooral over emoties en wat het psychisch met ons doet. O’Connor was de eerste die de effecten van rouwstress op het brein en lichaam onderzocht.” Haar bevindingen sluiten naadloos aan bij wat Fiddelaers-Jaspers (die verbonden is aan het Expertisecentrum Omgaan met Verlies) altijd al zag in haar praktijk: het merendeel van haar cliënten heeft óók fysieke klachten. De relatie tussen rouw en lichamelijke klachten, verdient meer aandacht, be-togt ook zij. „Rouw is een enorm stressvolle gebeurtenis voor je lijf: het geeft aantoonbaar een verhoogd risico op ziekte en zelfs overlijden. Als we dat serieus nemen, dan is goede gezondheidszorg na een groot verlies geen luxe, maar noodzaak.”

Het zou goed zijn als er meer aandacht voor komt binnen de huisartsenopleiding, zegt huisartsenopleider Joyce Nouwens (46). Samen met haar collega runt ze een kleine praktijk van zo’n 3.200 patiënten in Oosterhout, waar ze jaarlijks ook een arts-in-opleiding begeleidt. „Tijdens de opleiding leer je wel over psychische klachten na verlies en over de stadia van rouw”, vertelt ze. „Maar dat je ook een hernia, ontstekingen of hartklachten kunt krijgen als gevolg van rouw staat niet expliciet in de leerboeken.”

Als huisarts kun je bij terugkerende lichamelijke klachten zonder duidelijke oorzaak standaard naar verlies vragen, zegt Nouwens. „Ik bel patiënten sowieso altijd binnen een dag nadat een dierbare is overleden, en zo nodig blijf ik dat nog een aantal keer doen, waar-bij ik ook naar lichamelijke klachten vraag.” Extra voordeel is dat de huisarts hierdoor vroegtijdig kan ingrijpen, wat voorkomt dat iemand later veel meer medische zorg nodig heeft.

Hoe behandel je lichamelijke klachten door rouw? „Een patiënt kan flink last hebben van ontstekingen of een hernia, dus in zo’n geval kun je natuurlijk medicatie of andere behandeling adviseren”, zegt Nouwens. „Maar als je rouw vermoedt als onderliggende oorzaak, is het eveneens wijs om door te verwijzen naar bijvoorbeeld een rouwtherapeut.” Zelf is ze dan ook blij met de drie ondersteunende zorgverleners die in haar praktijk werken, op het gebied van psychische begeleiding, palliatieve zorg en somatische klachten. Nouwens: „Zij hebben meer tijd dan ik, een half uur per persoon, en er zijn meerdere afspraken mogelijk – dat geeft ruimte om klachten diepgaand te onderzoeken.”

LEES VERDER OP PAGINA 20

De zoon van Sandra Hogeveen (39) liep ernstig hersenletsel op

‘Geen enkele arts dacht aan rouw’

‘In 2012 vond er een ernstig incident plaats bij de gastouder van onze zoon Thijs, die op dat moment zes maanden oud was. Hij liep zwaar hersenletsel op, het was aanvankelijk niet eens zeker of hij het wel zou overleven. De artsen konden niet zeggen of hij ooit nog zou leren lopen of praten, alles werd een groot vraagteken. „Toen we thuiskwamen, leefden we als gezin in een nieuwe werkelijkheid. Thijs had dag en nacht zorg nodig. Er volgden tientallen afspraken in het ziekenhuis met neurologen en kinderartsen. Door het gebeurde vertrouwden we niemand meer, dus we deden alles zelf. Eigenlijk moesten we een compleet nieuwe identiteit opbouwen, want veel uit ons oude leven paste niet meer. Mijn baan als verpleegkundige moest ik met pijn in het hart opgeven. We waren alleen maar bezig met overleven. „Dat ging jaren goed, tot in 2016 onze dochter werd geboren. Met een baby gaat alles in een lager tempo, er is meer tijd voor reflectie en ineens kreeg ik allerlei lichamelijke klachten. Het begon met een hernia, gevolgd door

een flinke ontsteking in mijn been en ‘brainfog’, een dof gevoel in m’n hoofd. Plotseling had ik meer medische afspraken dan ik kon tellen. De ene arts dacht aan MS, de volgende aan reuma. Er werd medicatie voorgesteld, maar niemand legde de link met rouw. Dat heb ik echt als een gemis ervaren. Stel je voor dat een arts had gezegd: joh, het is niet niks wat jij allemaal hebt meege-maakt, ben je weleens met je rouw aan de slag gegaan? „Een lichaam in rouw geeft je allerlei signalen, en als je die negeert, word je ziek. Pas toen ik in 2023 begon aan de opleiding rouw- en verliesbegeleider voelde ik wat er aan mijn fysieke klachten ten grondslag lag, en waar ik jarenlang geen aandacht aan had besteed. Het verdriet, de onmacht, de schuldgevoelens en de pijn. Om daar ruimte voor te maken trok ik de natuur in, las ik veel over rouw en ben ik anders naar mijn lichaam gaan kijken. In plaats van te denken: stomme rug, stom lijf, ontwikkelde ik een begripvolle houding naar mijn lichaam – mijn klachten hadden me wat te vertellen. „Stap voor stap ging het beter.

De hernia verdween, de ontstekingen bleven weg. We zijn ruim dertien jaar verder, en alle fysieke klachten zijn voorbij. Mensen vragen weleens of ik er nog steeds verdriet van heb, en ja, dat heb ik. Op Thijs’ verjaardag overvalt het me vaak. Naast het grote geluk dat we hem hebben gekregen, is er ook verdriet om de dromen die niet zijn uitgekomen, en hoe het anders had kunnen zijn. „Thijs zelf bloeit op. Hij is een blijie, energieke jongeman van veertien. Hij heeft nog steeds bij alles begeleiding nodig, maar daar krijgen we hulp bij van onze fantastische pgb’ers [mensen betaald uit persoonsgebonden budget] en familie. Hij functioneert op een laag niveau, maar hij leeft zijn leven vol overgave en we leren veel van hem. Terugkijkend zie ik ook wat het verlies me heeft gebracht. Ik ben bewustere keuzes gaan maken zowel privé als in mijn werk, ik geniet meer en ben milder geworden. Daar heb ik een grote prijs voor betaald, maar ik heb ermee te leven. Want, zoals ik eens las in een boek over rouw: je hebt geen invloed op de wind, maar wel op hoe je je zeilen zet.”

Mijn haren vielen uit, ik kreeg een grote kale plek op mijn hoofd

Farah Zeidan (30) verloor als tiener kort na elkaar haar moeder en oma

‘Na mijn moeders dood sliep ik dagen aan een stuk’

Op 6 oktober 2011, een dag die in mijn geheugen staat gegrift, vertelde mijn moeder dat ze longkanker had. Ik was zestien. Twee weken later kwam de definitieve diagnose: het was uitgezaaid en niet meer te genezen. Mijn moeder heeft nog twee jaar geleefd. Ze liet nooit zien hoe slecht het met haar ging, tot het zo ernstig werd dat ze hulp nodig had en ik haar nog een tijd heb verzorgd. Toen mijn moeder op een zeker moment naar een

hospice ging, ben ik bij mijn oma gaan wonen. „Mijn moeders dood bracht me volledig uit balans. Ze was altijd mijn beste vriendin geweest. Ze haalde me op om te lunchen tijdens een tussenuur en kon de ruimte vullen met haar blijdschap. Dat onze relatie ook wel wat symbiotisch was, zag ik pas achteraf: ze had altijd veel voor me bepaald, waardoor ik na haar dood eigenlijk niet wist wie ik zonder haar was. Na haar overlij-

den sliep ik uren aan een stuk, soms wel drie dagen achter elkaar, ik werd alleen wakker om kort iets te drinken of te eten. Daarnaast verloor ik mezelf in diëten. Ik at zo min mogelijk en sportte veel, waardoor ik steeds dunner werd. Als ik er van buiten prachtig uitzie, zien mensen niet hoe rot ik me vanbinnen voel, dacht ik. „En toen overleed, zeven maanden na mijn moeder, ineens ook mijn oma. Dat was zo’n klap, dat

ik geen enkele herinnering meer heb aan haar uitvaart. Ik ben op mezelf gaan wonen, want ik was inmiddels achttien. Ik bleef afvalen, slapen, feesten – het dempte mijn verdriet, waar ik verder zelden over sprak. Intussen haalde ik mijn eindexamen, mede dankzij een geweldige decaan die me tijdens de examenperiode bij haar in huis nam, zodat ze voor me kon zorgen. „Naarmate de tijd verstreek kreeg ik steeds meer fysieke klachten. Mijn haren vielen uit, ik kreeg een grote kale plek op mijn hoofd, en ik was zo moe dat ik alleen nog maar kon slapen. Vijf jaar later bereikte ik het dieptepunt: ik kon niet meer bedenken waarom ik nog zou opstaan. Een manager op mijn werk zorgde ervoor dat ik in de ziektekwet terecht kwam, ik had er nooit bij stilgestaan dat dat kon. Vanaf dat moment heb ik alles aangegrepen om te herstellen: paarden therapie, sport. Wat me staande heeft gehouden is rouwtherapie. Je moet het zelf doen, maar je hoeft het niet alleen te doen, zei mijn therapeut – die zin geeft me nog steeds houvast. „Toen ik mijn rouwklachten eindelijk serieus nam, begon mijn lichaam te herstellen. Er werd een schildklierafwijking vastgesteld, waarvoor ik medicijnen krijg. Twaalf jaar na de dood van mijn oma en moeder sta ik op een heel andere plek. Ik heb bijna mijn studie journalistiek afgerond, ben verloofd en durf weer te dromen. De rouw is niet weg, maar ik weet me er steeds opnieuw toe te verhouden. Als ik ga trouwen, als ik moeder word, of – mijn droom – correspondent in Egypte, zal mijn moeder er niet zijn, dat blijft een groot verdriet. Maar ik hoef die pijn niet te overwinnen, ik draag het. Dat het me niet meer overneemt is genoeg.”

Soms ging zomaar mijn smartwatch af, omdat mijn hartslag gevaarlijk omhoogschoot

Ilse Hemmes (56) verloor in korte tijd haar vader, moeder en man

‘Ik had mijn lijf niet meer onder controle’

Het laatste telefoongesprek met mijn vader was in april 2020, toen de coronapandemie net was begonnen. Mijn vader woonde in Suriname, in mijn jeugd zag ik hem weinig, ik groeide op bij mijn moeder in Nederland. In dat laatste gesprek heb ik hem in een opwelling verteld wat hij voor mij betekende. Enkele dagen later overleed hij onverwachts. Zijn dood kwam aan als een mokerslag. Je moet weten dat ik vanaf mijn twintigste altijd

geld apart had staan voor als hij plotseling zou overlijden. Ik heb al jong mensen verloren en wist hoe belangrijk het is dat je op zo’n moment goed afscheid kan nemen. Maar dat kon nu niet vanwege de coronacrisis. „De fysieke impact was groot. Het is bijna niet te beschrijven hoe zwaar mijn lijf en ledematen voelden. Het was net alsof er een steen in mijn buik zat, en ik had het gevoel alsof mijn keel dichtgeknepen zat. Ik heb een eigen

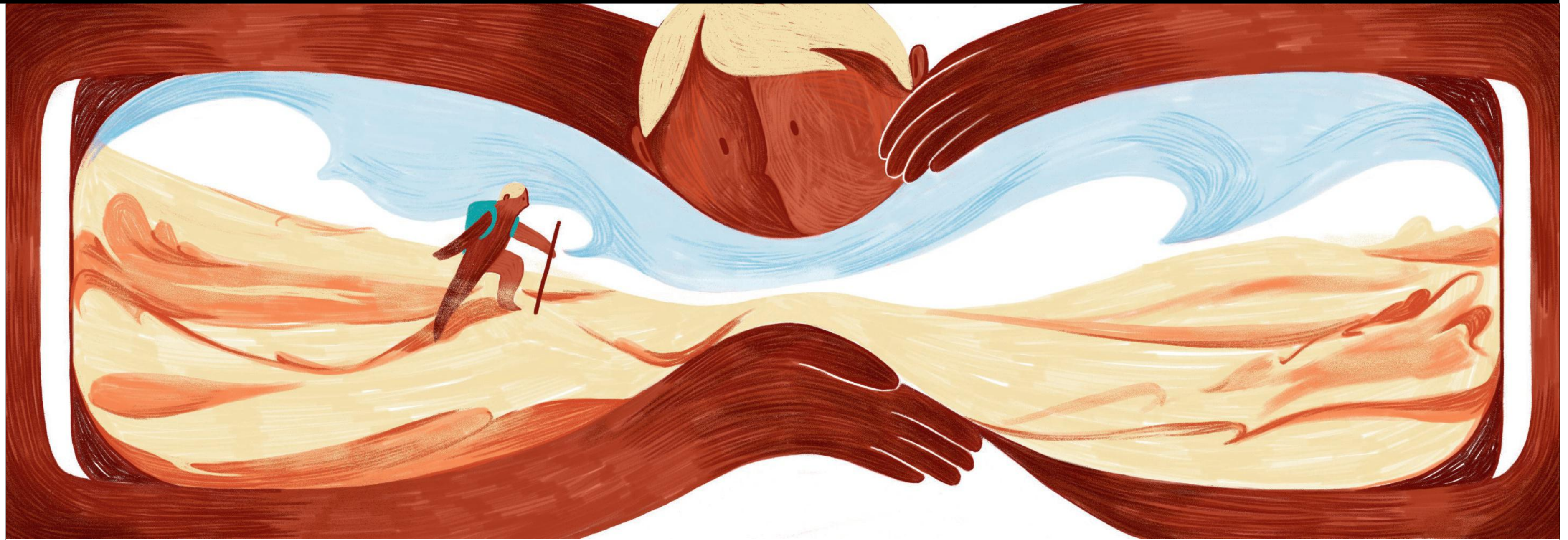
uitvaartbedrijf, maar kon amper werken, omdat ik op werk steeds met mijn eigen verlies werd geconfronteerd. Als ik een rouwauto zag, draaide mijn maag zich om. Zag ik een kist dan voelde ik misselijkheid opkomen, ik was hele dagen misselijk. Op een dag vroeg een collega of ik even met een familie wilde praten die ik eerder al eens had begeleid. Ik voelde me redelijk, dus stemde ik in. Wij willen het lichaam van onze vader, die in het buitenland

is overleden, laten verplaatsen, hoe doen we dat, vroeg de familie. Ik hoorde alleen: vader, buitenland, verplaatsen, en alles begon te draaien en ik barstte in huilen uit. Vreselijk, ik had mijn lichaam niet meer onder controle. „In diezelfde periode overleed mijn moeder. Zij was al een tijd terminaal ziek en ik was haar mantelzorger. Haar dood voelde anders, omdat ik met haar nog alles heb kunnen bespreken wat belangrijk was. Van haar kon ik goed afscheid nemen. Datzelfde geldt voor mijn man, die eind 2021 corona kreeg en moest worden opgenomen. Na korte tijd aan de beademing knapte hij op en het leek goed te gaan, tot hij een dubbele klaplong kreeg en alsnog overleed. „Met mijn man verloor ik mijn grote steun en toeverlaat. Maar alles zat goed tussen ons, waardoor het anders voelde dan na mijn vaders dood. Wel sliep ik slecht. Ik viel weliswaar in slaap, maar werd drie of vier uur later wakker en kon de slaap dan niet meer vatten. Ik lag maar te draaien, alles voelde zwaar en ik transpireerde veel. Zat ik op de bank, dan ging soms zomaar mijn smartwatch af omdat mijn hartslag gevaarlijk omhoogschoot. De laatste jaren heb ik ook bovengemiddeld vaak griep, en ik zit inmiddels tegen een burn-out aan. „Ik beseft nu dat ik hier te lang overheen heb geleefd. Ik kom weliswaar bij de huisarts, maar die koppelt mijn klachten niet aan rouw. Het zijn schatten, maar als ik over slaapproblemen begin, schrijven ze een slaappil voor, het ontbreekt aan kennis op dit vlak. Ik heb zelf een rouwtherapeut gezocht, en ik heb alsnog afscheid van mijn vader genomen. Met een eigen ritueel op de rivier in Suriname waar mijn vaders as is uitgestrooid. Dat heeft mijn pijn verzacht, net als mijn besluit om de komende jaren stapsgewijs mijn bedrijf los te laten. Mijn lijf schreeuwt om rust, het is tijd om daarnaar te gaan luisteren.”

Christiaan Weijts
is schrijver.

Illustratie
Caitlin Becker Hof

ESSAY

Ik een midlifecrisis? Nee, die hebben alleen anderen

‘Oud’ zit vooral in je hoofd, maar het wordt wel steeds ongelooftwaardiger om te doen alsof het ware leven nog gaat beginnen, vindt *Christiaan Weijts* bij zijn vijftigste verjaardag.

D

De middelste dag van mijn leven was 3 augustus 2016. Althans, volgens de statistieken, die beweren dat de levensverwachting voor Nederlandse mannen 80,5 jaar is. Het midden is een kruispunt zonder stoplichten of haai-entanden. Een doodgevone woensdag in de zomer. Het enige wat ik blijf te hebben gefotografeerd zijn artikelnummers voor het zelfbedieningsmagazijn van IKEA. Dat is wat je doet als je midden in het leven staat. Een lo-geerbed kopen. Het staat achter mij in deze werkkamer. De opwelling om dit hypothetische middelpunt te lo-kaliseren kreeg ik rond de jaarwisseling. Zulke overgan-gen hebben altijd een raar soort dubbelperspectief van terug- en vooruitblikken, maar nu, bij het kalenderjaar waarin ik vijftig word, was het nog wat sterker. Gelukkig hoort het zo. Op ‘middelbare leeftijd’ leef je in een „tege-lijkertijd retrospectieve en prospectieve modus”, lees ik in *In het midden van het leven* (2025), waarin de Zwitser-se filosoofe Barbara Bleisch deze levensfase onderzoekt. Het onderste glas van de zandloper is halfvol, het bo-venste halfleeg. „Die nachtmerrie van boven de vijftig zijn”, noteerde Simone de Beauvoir in haar dagboek.

„Opeens staar je de vijftig aan”, schreef Hilary Mantel verschrikt in haar autobiografie. „Als je je omdraait en kijkt naar de jaren die achter je liggen, ontwaar je de geesten van andere levens die je had kunnen leiden.” Dat ik niets van dat alles ervaar – dat ik hooguit op een melige manier verbijsterd ben over het bestaan van een 50-plus-partij, van een seniorentijdschrift met die doel-groep, van Abrahampoppen, van die SIRE-campagne, af-gelopen zomer, tegen vooroordelen over vijftigplussers – bewijst dat niet juist hoe hardnekkig ik het getal weg-druk? Dat het moment nabij is van de aanschaf van een glimmende Ducati waarmee ik van mijn eigen sterfelij-keid weg scheur met een piepjong ding achterop?

Vanuit het einde
Tijdens mijn laatste jaarwisseling als veertiger herinner-de ik me ook een eindejaarsbijeenkomst van zeventien jaar geleden. Ik was net in Den Haag gaan samenwonen, en in de Kloosterkerk, aan het Lange Voorhout, was een cantatedienst. In de kou, bij harsachtige wierookgeur, schoven we aan op de harde bankjes, mijn vriendin en

ik. Een dag eerder hadden we ontdekt dat zij zwanger was. We hadden het blijde nieuws net gedeeld met haar vader. Hoewel geen van ons tweeën religieus was, von-den we dit een passende manier om het te vieren.

Beatrix – toen nog koningin – schoof onopvallend aan (gefluister, kerkgangers die elkaar aanstootten), en daar begon het. Wij kwamen louter voor de muziek van Bach. De stichtelijke woorden tussendoor namen we voor lief. De prediker van dienst had erg zijn best gedaan om zijn verhaal netjes te schikken naar het eindejaarsthem. Hij kwam steeds terug op deze formule: „Je moet het leven vormgeven vanuit het einde.”

Wij gniffelden, probeerden elkaar niet aan te kijken om te voorkomen dat we in de lach zouden schieten. Wij stonden exact aan de andere kant, die van het nieuwe begin, de jeugdige overmoed enzovoorts. We hadden lak aan het einde.

Nog steeds ben ik sceptisch als ik berichten tegenkom als ‘zeven dingen die mensen het meeste betreuren om hun sterfbed’. Toch is het die ene zin die ik heb onthou-den en die steeds terugkeert. Aan het sterfbed van die-zelfde schoonvader. Bij een uitvaart van een jong meisje in deze zelfde kerk. Maar ook bij minder hartverscheu-rende gebeurtenissen, zoals de afgelopen jaarwisseling, en bij dat getal 50, dat als een ongenodigde feestganger mijn kamer binnen komt banjeren.

Vanaf het logeerbed – languit, vuile schoenen nog aan – roept hij me toe dat ik iets moet doen. Me zorgen ma-ken. Een crisis beleven. De balans opmaken. De ‘tweede helft’ van mijn leven gaan inrichten. „Vanuit het einde!” Hoe had je je dat voorgesteld, vriend? Mij verbeelden dat ik een reutelaar ben op een toekomstig IKEA-bed, en me dan ook nog eens voorstellen dat ik terugkijk op wat ik nog ga meemaken? Dat is even acrobatisch als achter-uitrijden over de snelweg terwijl je navigeert via je zij-spiegels.

Het idee dat je vanuit een slotakkoord zou moeten le-ven vind ik haast onbetamelijk. Alsof het leven een door plot gedreven verhaal is dat toewerkt naar een ontkno-ping. De dubieuze implicatie van die preek is dat het he-den instrumenteel is. Dat je de projectleider moet wor-den van je eigen leven, en dit zodanig benut dat het later goed uitpakt: hecht sociaal netwerk op je oude dag, roy-ale overwaarde op je hypotheek, eersterangsplekje in het hiernamaals. Alsof er geen ziekte, ongeluk en ander

toeval is. Alsof totaal onverwachte wendingen en ont-moetingen voor ons leven niet juist vaak het beste blij-ken.

Vers Gen Z-vlees
‘Het beste’: ook al zo’n gegijzelde term. O ja, er zijn bibliotheekzalen vol wetenschappelijk onderzoek naar de ‘beste jaren’. Er is de befaamde U-curve, waarin be-ginnende twintigers hun geluk niet op kunnen, waarna ze al gauw het jarenlange dal in tuimelen van carrière, kinderen en stress, waar ze pas uit krabbelen rond hun pensioen.

Of gaat die vlieger niet meer op? Jongeren zijn tegen-woordig ongelukkiger. En volgens de laatste weten-schappelijke inzichten piekt het menselijke brein juist tussen de 55 en de 60.

De ondertitel van Bleisch’ midlifecrisisboek luidt: *Fi-losofie van de beste jaren*. Je ervaart weliswaar niets meer voor het eerst – intens, overweldigend – maar juist door je rijping is er een ‘dedramatisering’. Je hebt een bepaal-

de positie verworven, bent op een ‘plateau’ beland, van-af waar je je leven in beide richtingen kunt overzien en alles kunt relativëren. „Verwachten we tegenwoordig misschien te veel van de liefde, het werk en het leven in het algemeen?”, vraagt Bleisch. „Is ons eigen korte be-staan misschien minder pompeus, uitgestrekt en gla-moureus dan we ons in jongere jaren hadden voorge-steld?”

Bij het lezen van die passage drongen zich herinnerin-gen op aan het Boekenbal van 2011. Harry Mulisch was niet meer. Het was het eerste Bal zonder afvaardiging van de Grote Drie. In het voorprogramma stond een soort nieuwe Grote Vier op de planken. Ernest van der Kwast, Gustaaf Peek, Esther Gerritsen en ik openden het Bal. Een wat arbitraire greep uit een grotere groep schrij-vers die keer op keer in groepsportretten opdraafden om de rol te vertolken van nieuwe, veelbelovende generatie. We zouden eerst bij *De Wereld Draait Door* zitten, wer-den op het laatste moment afgebeeld, en dronken onbe-kommerd backstage. Niemand had het idee ‘er al te zijn’. We laafden ons aan het verhaal van Het Grote Straks.

Inmiddels hebben wij allemaal met onze ogen geknip-perd en zijn we plots ‘van middelbare leeftijd’. Of we de belofte waarmaakten, doet er hier even niet toe. Wat mij, terugkijkend, verbaast is het vaste verhaal over wanneer iets opkomt, piekt en eindigt. Na een paar boeken die onthaald waren met schouderklompjes behoorden we tot de categorie van de ‘belofte’. Het mediascript spiegelde ons voor dat onze ‘beste jaren’ ergens in de toekomst la-gen.

Als we goed hadden geluisterd hadden we toen de zaag onder onze podiumplankjes al kunnen horen. Op datzelfde Boekenbal, ergens in de gangen van de Schouwburg, werd precies die nacht de kiem gelegd voor het tijdschrift *Das Magazin* en de latere uitgeverij Das Mag, waar zich een heel nieuwe schrijversgeneratie – broekies en snotneuzen van amper dertig – omheen ging groeperen. Inmiddels bereiken ook de millennials van Das Mag stilaan de middelbare leeftijd, en worden ze op-gevolgd door een nieuwe lichting vers Gen Z-vlees.

Bij het laatste Boekenbal-voorprogramma had ik een stoel achter die van Gustaaf Peek. Ik tikte hem op de

LEES VERDER OP PAGINA 24

VERVOLG VAN PAGINA 23

schouder. Het grote straks was veranderd in een terloops weet-je-nog.

Haarimplantaten

Die prediker in de Kloosterkerk wilde het leven ordenen vanuit het einde. Het Boekenbal bekeek alles vanuit het begin. Wetenschappers suggereren dat er ergens een optimum is, dat je absoluut niet mag mislopen, al twisten ze over de locatie ervan. Waren die beginjaren ongemerkt onze ‘beste jaren’ geweest, juist omdat we dachten dat ze nog moesten komen?

Dat geloof ik niet. Op de drempel naar de vijftig voel ik me juist fysiek en mentaal sterker dan toen (ik drink minder, tob minder, ben gaan hardlopen etc.), maar de opwinding, de overwinningsroes en het applaus zijn getemperd. Als die Beste Jaren al bestaan, ligt de piek voor alle verschillende gebieden van het leven elders, en is het ook nog eens sterk afhankelijk van persoonlijke omstandigheden.

Beste Jaren zijn een „illusie en idealisering”, stelde P.F. Thomése (1958) onlangs in *de Volkskrant*. Allemaal projectie, en iets uit het „lifestyle-jargon”. Inderdaad, het zinnigste wat je erover kunt zeggen is dat de Beste Jaren altijd elders zijn. Iemand met een onvervalste midlifecrisis zou zeggen dat de eerste helft de generale repetitie is waarvan je in de tweede helft inziet dat het de première zelf was.

Maar ik heb geen midlifecrisis. Alleen de anderen veranderen. Kinderen groeien, ouders krimpen. Zwagers beginnen aan het kerstdiner over haarimplantaten. Broers over 50+-supplementen. Neven over preventieve health-scans. Nichten over opvliegers, schoonzussen over hormoonpreparaten en nachtzweet.

Alleen de anderen veranderen. Rond mijn dertigste sloot ik een paar vriendschappen met vijftigers die nu ineens kwalen krijgen, terwijl die ontmoetingen toch echt

pas eergisteren waren. En dan heb ik het alleen maar over degenen die er nog zijn.

Jezelf aankleden

Als je een levensloop dan per se zou willen opdelen in twee speelhelften, dan is de eerste die waarin jijzelf niet het meeste aan de bal bent. De buitenwereld domineert het spel. Er zijn mijlpalen: eindmusicals, examenfeesten, masterbullen. Eerste baan, boek, baby. Het voltrekt zich onder applaus. En het houdt je bezig. Je hoeft niet veel stil te staan bij de zin van het leven als je luiers verschoont, opvoedt, van deadline naar deadline springt.

Het verwarrende van ‘midlife’ is niet dat je ouder wordt (dat, ik benadruk het nogmaals, gebeurt alleen bij anderen), maar dat het steeds ongeloofwaardiger is om te doen alsof het ware leven nog gaat beginnen. Dat het leven niet meer vanzelf gaat, maar iets van je vraagt.

Choreograaf Hans van Manen (1932-2025) stelde: „Vóór je vijftigste moet je er goed uitzien zonder kleren, na je vijftigste mét.” Ik neem aan dat hij dit heel letterlijk bedoelde, maar je kunt het ook overdrachtelijk zien. In de tweede helft moet je veel meer zelf vormgeven, initiëren. Daarvóór kon je nog denken dat er een betekenis was, een rol waarin je ‘helemaal op je plek’ bent, of iets anders dat je kunt ‘vinden’, als een sleutelbos die je kwijt was geraakt, maar na je vijftigste moet je jezelf aankleden, de betekenissen zelf maken.

Al het fictieve en potentiële valt weg: de vroegere levens die je niet geleefd hebt, maar ook die toekomstige ideale persoon die eindelijk alles goed maakt. Vanaf nu is het menens. Dat is niet zozeer leven ‘vanuit het einde’, maar vooral in het heden. Het gaat erom dat je leeft mét dat besef van het verglijden van de tijd. Dat is net iets anders.

Dat is bijvoorbeeld zien hoe de baby van de blijde verkondiging van kerstmis 2008 ineens aan het ontbijt verschijnt, ergens diep op Nieuwjaarsmiddag, met wat mede-zestienjarigen, die het logeerbed adequaat hadden gebruikt. Ze vroegen elkaar: „En? Wat is jullie bucketlist voor 2026?” Ach, de bucketlist. Dat aandoenlijke proclamatie-pamflet uit de eerste helft.

Waar het in de tweede om gaat? Deze zomer had ik het er met een buurman over. Hij kwam met zakken tuinaarde en planten voorbij. Hij ging een strook verwaarloosd snippergroen inrichten als collectief moestuintje. Hij zei: je kunt afwachten en zeggen dat ‘iemand’ er ‘eigenlijk’ iets aan moet doen, maar je kunt het zelf ook initiëren. Dat deed hij vaker de laatste jaren.

Naar zoiets kijk ik steeds vaker met bewondering. Het zijn geen grootse initiatieven. Niemand noemt het een project. Er is geen missionstatement, geen subsidieaanvraag, geen persbericht. Het mislukt half, of lukt bij toeval. Toch blijven mensen hangen, maken een praatje. Zo simpel kan het zijn.

Ik bewonder niet zozeer de ondernemingszin als wel de achteloosheid. Niet wachten tot iemand belt. Je niet afvragen wat er van je wordt verwacht, en ook niet wat je zelf nog allemaal graag zou willen. Het is veel eenvoudiger: wat is hier nodig? Nou, dan gaan we dat doen. Van het clubje tuinerende burens dat hier inmiddels bij is aangehaakt, is iedereen van middelbare leeftijd. Maar een midlifecrisis? Nee, die hebben alleen de anderen.

MIJN OUDERS

Foto en tekst:
Rob den Boer(1959)

Op de foto: Klazien den Boer-de
Waardt (1933-2020) en Wouter
Arie den Boer (1933-2018)

‘Mijn vader werd de kolenboer binnen de familie, tot hilariteit van zijn zwagers’

Verweesd kwam mijn vader Wout uit de oorlog; zijn moeder was overleden in 1939, zijn vader Arie, een kaashandelaar, ging samenwonen met de huishoudster (waar hij nog een halfbroer en -zus aan overhiel), werd in 1942 tewerkgesteld in Duitsland en kwam daar te overlijden. Oma Den Boer ligt begraven op een historische begraafplaats in Gouda, Opa Den Boer op de Nederlandse erebegrafplaats in Düsseldorf.

Mijn vader kwam in de oorlog terecht bij een pleeggezin in Waddinxveen, de familie Van Leeuwen, van origine een boerenfamilie, en werd daar enig erfgenaam. In 1950 werd hij door zijn pleegvader naar Canada gestuurd om daar „de wereld te ontdekken”. Hij was nachtwaker in een psychiatrische in-

stelling, boerenhulp en uiteindelijk vakfotograaf.

Inmiddels had hij mijn moeder ontmoet, dochter van een welgestelde zand- en grindhandelaar. In 1955 vertrok zij naar Canada waar zij in 1957 trouwden, één jaar later keerden ze terug en gingen in Waddinxveen wonen. Daar kregen ze drie zoons: eerst kwam ik, daarna Ewoud (1962) en Jacco (1965). Mijn vader ging in het familiebedrijf werken – dat was inmiddels getransformeerd naar een olie- en kolenhandel. Begin jaren zestig werd mijn vader de kolenboer binnen de familie. Dit tot hilariteit van zijn zwagers De Waardt, die een bloeiende bouwmaterialenzaak exploiteerden. Samen met een neef richtte mijn vader in 1972 een autobedrijf op, dealer van Toyota-personenwagens en MAN-

vrachtwagens. Mijn moeder heeft altijd meegewerkt in deze bedrijven, die nog steeds bestaan, en zorgde voor de kinderen.

Nog vele jaren later bezochten mijn ouders de families in Canada die zij daar hadden leren kennen. Na een huwelijk van ruim zestig jaar, ze woonden toen nog zelfstandig én bij elkaar in Waddinxveen, overleed mijn vader aan acute leukemie. Twee jaar later overleed mijn moeder in een verzorgingstehuis in Gouda, door dementie en het gemis van Wout.”

■

Foto's van ouders zijn welkom via mijnouders@nrc.nl

Advertentie

nrcwebwinkel

Weekdeals

GELDIG T/M 18 JANUARI 2026

Bekijk alles

LENCO Muzieksysteem

40% korting

ADVIESPRIJS 299,00
179,90

HIFI STEREOSET MET DAB+ EN FM-RADIO

- Ook geschikt voor cd's, MP3's en afspreken via Bluetooth
- Kan draadloos smartphones opladen
- Hoofdunit met 2 losse luidsprekers

MARIO RUSSO Herentrui

71% korting

ADVIESPRIJS 69,95
19,95

GEMAAKT VAN 100% KATOEN

- Met wafelstructuur, ronde hals en in meerdere kleuren
- Kan zowel casual als netjes worden gedragen
- Bekijk meer kleding van Mario Russo online

NEDIS Ventilator-kachel

46% korting

ADVIESPRIJS 119,95
64,95

IDEAAL VOOR RUIMTES TOT 20 M²

- Met energiezuinige PTC-verwarmingstechnologie
- Digitale thermostaat en programmeerbare timer
- Bekijk meer Nedis verwarming online

Bestel nu nrcwebwinkel.nl/weekdeals

Advertentie

nrcwebwinkel

Adviesprijs 56,95
44,95

DE RADIATOR VENTILATOR

SPEEDCOMFORT

Verwarm je ruimte 2x zo snel en bespaar tot 22% energie

- Fluisterstil
- Geen gereedschap nodig
- 10 jaar garantie
- Verbruik: slechts 32 cent stroom per jaar

De SpeedComfort radiatorventilator plaats je in een handomdraai. Je voelt direct meer en sneller warmtecomfort. Dat betekent dat de thermostaat lager kan en je dus tot wel 22% energie bespaart.

Bestel nu nrcwebwinkel.nl/speedcomfort

Fotografie
Paul van der Stap

Tekst
Floris Akkerman

Met zijn zwarte muts op staat hij op het punt haar te kussen, terwijl zij lachend de camera in kijkt. Ze heeft haar hand door zijn arm gestoken. Het stel wandelt naar huis over een verlaten weg met scheuren, die wordt omringd door kale bomen en struiken en bruine aarde. Het melkachtige winterlicht maakt de foto zacht, zonder scherpe contrasten en schaduwen. Het geeft extra tederheid aan het beeld, legt fotograaf Paul van der Stap uit.

Hij kwam het stel tegen toen hij in 2019 wegreed uit het dorp Majak ('Vuurtoeren') in Transnistrië, een pro-Russisch strookje land tussen Moldavië en Oekraïne dat zich afscheidde van Moldavië na een oorlog begin jaren negentig. Een gebied met het stigma van een van de buitenwereld afgesloten autoritaire staat, waar het leven grauw, armoedig en uitzichtloos is. Het zucht onder de gevolgen van de oorlog in Oekraïne, zoals de energiecrisis begin vorig jaar toen de inwoners in het donker en de kou kwamen te zitten.

Transnistrië is een versleten land, vindt Van der Stap, die het gebied tussen 2018 en 2024 tien keer bezocht. Er gebeurt niks, er groeit niks, er ontwikkelt niks. „Dingen zijn kapot, stuk. In deze wereld moeten de bewoners overleven.”

Tegenover dit sombere beeld ziet Van der Stap (58) ook de zorg van de Transnistriërs voor elkaar, waarbij ze elkaar veel aanraken. „Er wordt al heel snel omhelsd. Maar het kan ook zijn dat je even een hand op iemand legt of elkaar vasthoudt. Ze raken elkaar op allerlei manieren aan. Het is daar een hele natuurlijke manier van omgang.”

De foto's uit zijn boek *This Bittersweet Life* laten die warmte en genegenheid zien. Zoals bij de twee melancholische veteranen uit de oorlog in Afghanistan die dicht tegen elkaar aanzitten aan een goedgevulde tafel met cognac en wodka en brood, augurken en worst, waarbij de een zijn arm om de ander heeft geslagen.

De zorg voor elkaar zit niet alleen in aanrakingen, benadrukt Van der Stap. Net zo belangrijk zijn schone scholen, het onderhoud van het dorpspark, gastvrijheid en iets te eten weggeven ook al heb je zelf weinig.

De Transnistriërs hebben elkaar nodig, zegt Van der Stap. De afscheiding van Moldavië heeft de bevolking niets gebracht. Alleen de elite, vertelt hij, wist ervan te profiteren door zich te verrijken, terwijl de bevolking geen steun hoeft te verwachten van de autoriteiten. „Daarom zijn mensen op elkaar aangewezen en ontstaan er hechte gemeenschappen waarin ze voor elkaar zorgen. Dit zit diep in hun genen.”

Paul van der Stap, *This Bittersweet Life*. Uitgeverij Slowdocs, 256 blz, 40 euro (NL) / 45 euro (EN) www.thisbittersweetlife.com

Warme gebaren in een versleten land

Spruitjes zijn geëvolueerd van voer voor een jeugdtrauma – bitter – tot onweerstaanbaar lekker frituurmateriaal, vindt *Janneke Vreugdenhil*.

Vet lekkere spruitjes

FOTO JANNEKE VREUGDENHIL

Wet je wat lekker is, vroeg vriend T me laatst. Vertel, zei ik, en spitste mijn oren, want als iemand weet wat lekker is, is T het wel. Hij is zo iemand die als je bij hem komt eten Nanjing saltwater duck voor je maakt, naar een recept van de door ons beiden bewonderde Fuchsia Dunlop. Als je bij hem op de handgemalen koffie gaat, heeft hij de lekkerste taartjes die in onze stad te vinden zijn gehaald. En als je onverwacht bij hem langs fietst en er is toevallig niets in huis, dan bakt hij stukjes appel voor je in boter en bestroot ze met suiker, kaneel en een minisnufje zout om de smaak op te halen.

Afijn, het bleek om gefrituurde spruitjes te gaan. Die had hij gemaakt en ze waren boven verwachting verrukkelijk. Moest ik ook eens doen. Nu rolde ik niet meteen van mijn stoel van verbazing, want ik mag graag tempura van boerenkoolspruitjes maken. Boerenkoolspruitjes - ze worden ook wel kalettes of flower sprouts genoemd - zijn die krullerige, paarse spruitjes die nog het meest op mini-boerenkooltjes lijken, en dat ook deels zijn. Het gaat om een kruising tussen een spruitje en boerenkool en ze zijn, zoals gezegd, erg aantrekkelijk wanneer je ze door een tempurabeslagje haalt en frituurt.

Maar T had doodordinaire spruitjes gebruikt en ze gewoon naakt gefrituurd, dus dat is wat ik nadeed. Een deel van de spruitjes halveerde ik. De andere helft liet ik heel, waarbij ik wel een klein kruisje in het kontje kerfde, opdat ze wat sneller zouden garen. In kleine porties in de hete olie, waarin ze al in een minuut of twee à drie goudbruin kleurden. Daarna uitlekken op een dubbele laag keukenpapier en snufje zout erover.

En zo hee, ze waren bijna ontstellend overheerlijk. *Who needs* vega bitterballen, dacht ik, wanneer je simpelweg spruitjes in de frituur kunt gooien? De gehalveerde exemplaren waren trouwens de beste. Dat komt omdat een spruitje bestaat uit vele laagjes flinterdunne koolblaadjes. Wanneer je ze heel laat, worden tijdens het frituren alleen de buitenste blaadjes crispy. Maar snijd ze doormidden en je eindigt met één en al millefeuille-achtige knisperigheid.

We gaan ze maken, uiteraard. En hoewel ze eigenlijk al goddelijk genoeg zijn van zichzelf, geef ik u er ook nog een recept bij voor een sausje om te dippen.

Daarnaast wil ik het nog hebben over het roosteren van spruitjes en hoe dit een totaal andere groente oplevert dan

wanneer je ze kookt. Spruiten bevatten bepaalde bitterstoffen, zogeheten glucosinolaten, en wanneer je ze in water kookt doe je feitelijk niets om daar iets tegenover te stellen. Het is geen wonder dat het wat oudere deel van de Nederlandse bevolking een trauma heeft overgehouden aan de spruitjes uit hun jeugd. Destijds waren spruitjes nog veel bitterder dan nu - de grootste bitterheid is er inmiddels uit geteeld - én onze moeders, oma's en overgrootmoeders kookten ze veel langer, wat die bitterstoffen alleen maar sterker naar voren doet komen.

Roosteren daarentegen, houd me tegen als ik te lyrisch word, laat juist de suikers die óók in spruitjes zitten *shinen*. Hoe langer je ze roostert, hoe meer maillardreactie er plaatsvindt - lees: hoe meer ze karamelliseren - en hoe zoeter ze worden. Begrijp me goed, ik heb helemaal niets tegen kortgekookte of bijvoorbeeld roergebakken spruitjes. Maar roosteren is in mijn ogen toch echt de bereidingswijze waarmee je deze groente de meeste eer bewijst. Nu ja, naast frituren dus, maar dat is dan weer niet de al-lergezondste manier en daarom maar voor af en toe.

■

Gefrituurde spruitjes met balsamico-sojasausdip

Zoals gezegd hebben gefrituurde spruitjes eigenlijk niets nodig behalve een snufje zout. Maar nadat ik ze de eerste keer naar volle tevredenheid au naturel had gegeten, kon ik het de tweede keer toch niet laten er een sausje bij te maken. Wat bleek? Daarvan werden ze, zo mogelijk, nog iets onweerstaanbaarder. Het dipsausje is heel eenvoudig, maar staat tegelijkertijd bol van de smaken. De sojasaus zorgt voor zout en umami, de balsamicoazijn voor zuur en een snufje suiker brengt die twee in balans. Geraspte gember geeft er pit aan en geraspte knoflook, nu ja, knoflokerigheid. En er gaat geen olie of ander vet in, wat de boel lekker licht houdt. Kortom, een topsausje. Gemáákt voor gefrituurde spruitjes.

Voor 4 personen (als borrelhap)
Voor de balsamico-sojasausdip

2 tl balsamicoazijn; 2 el lichte sojasaus (zoals Kikkoman); ¼ tl suiker; 1 teen knoflook, fijn-geraspt; 1 el gemberwortel, fijngeraspt

Voor de spruitjes

400 g spruitjes, gehalveerd; plantaardige olie om in te frituren

Meng voor het dipsausje alle ingrediënten in een kommetje. Laat liefst even 15-20 minuten staan zodat de smaken kunnen intrekken.

Verhit een laag plantaardige olie in een wok of frituurpan tot 175 graden Celsius. Frituur hierin kleine porties van de spruitjes in een paar minuten goudbruin.

Laat de spruitjes uitlekken op een dubbele laag keukenpapier en bestrooi met een snufje zout.

Serveer ze zo heet mogelijk, met een kommetje van de balsamicodip om ze in te dopen.

Geroosterde spruitjes met pittige groene tahinsaus

Omdat hij makkelijker te maken is in een iets grotere hoeveelheid, houdt u waarschijnlijk tahinsaus over. Weet dat hij niet alleen bij spruitjes, maar ook bij allerhande andere geroosterde groenten past. Hij doet het ook heel goed bij vis of kip. En wanneer u hem een klein beetje verdunt met water, kan hij zelfs dienstdoen als sladressing. Een restje saus blijft in een schone pot in de koelkast ongeveer 2 weken goed.

Voor 4 personen

Voor de tahinsaus

1 teen knoflook, fijngesneden; 1 groene (jalapeño- of gewone) chilipeper, grof gesneden; 20 g bladpeterselie (blaadjes en steeltjes); 15 g koriander (blaadjes en steeltjes) 15 g dille (alleen het blad); 50 g tahin; 50 ml citroensap; 50 ml olijfolie; 1-2 el water

Voor de spruitjes

800 g spruitjes, gehalveerd; 2 el olijfolie; grof zout

Verwarm de oven voor op 200 graden Celsius. Verdeel de spruiten over een met bakpapier beklede bakplaat.

Bestrooi met grof zout, besprenkel met olijfolie, hussel en schuif in de oven. Laat de spruiten 20-25 minuten roosteren, tot ze een beetje knapperig en gekaramelliseerd zijn.

Schud halverwege even aan de bakplaat, zodat de spruitjes mooi gelijkmatig bruinen. Doe voor de saus de knoflook, chilipeper, kruiden, tahin, het citroensap en de olijfolie in de blender of keukenmachine en pureer.

Voeg zo nodig 1 of 2 eetlepels water toe voor een vloeende saus. Proef en maak de saus op smaak met zout en versgemalen peper.

Doe de geroosterde spruiten over op een schaal en lepel er wat tahinsaus over. Geef de rest van de saus apart erbij.

Het eten is helemaal niet onaardig bij Oan Tafel, schrijft *Joël Broekaert*. Maar de wijn komt met platgeslagen clichés, en de hyperefficiëntie maakt het er niet gezelliger op.

Oan Tafel in Wergea
FOTO LISA SNIP

Tegen 3,5 uur matige wijn kan het eten niet op

Appeltjes en peren waren mij beoofd. Dat kan natuurlijk een hoop betekenen. Van de grannysmith-zuren in een sauvignon blanc waarvan het glazuur van je tanden springt, tot zomers-zoete rode appeltjes of kruidige kweeperen. Deze witte wijn zou ik echter omschrijven als muf, vlak en bedompt. Van het soort dat ik denk: zou dit echt de bedoeling zijn? Misschien is-ie niet goed meer...

Zo'n situatie vraagt om tact. Je wilt erover in gesprek gaan zonder direct een motie van wantrouwen in te dienen. Ik koos voor een voorzichtig: „De wijn lijkt erg gesloten, ik proef eigenlijk geen fruit.” Dat werd onmiddellijk gepareerd met: „Smaken verschillen, meneer.” Bam, deur dicht.

Ik bood nog een opening, ditmaal iets minder omfloerst: „Heeft u de wijn geproefd?”

„Ja, natuurlijk. Ik heb de wijnen uitgezocht.”

„Oké, dat begrijp ik. Maar heeft u deze specifieke fles ook geproefd?”

„Jazeker.”

Na enig aandringen rook ze even ostentatief aan het glas om daarna met een strakke blik te verkondigen dat dit precies was zoals het hoorde. Kous af.

Dan heb ik mijn best gedaan, beste lezer. Maar op deze manier kan ik weinig anders concluderen dan dat de sommelier mij vieze wijn heeft geschonken. Dat heb ik natuurlijk niet gezegd, en ook zij is de hele avond vriendelijk en professioneel gebleven. Maar het is nooit meer helemaal goed gekomen tussen ons.

Los van of de fles nu wel of niet goed meer was, had ze dit natuurlijk makkelijk op een andere manier kunnen oplossen. Soit. Wat voor u van belang is,

is dat u voor de wijn niet naar Wergea hoeft af te reizen. Want de rest van de avond was het ook niet veel soeps.

Dranken worden geserveerd met compleet platgeslagen clichés als „complexe smaken en frisse zuren” afgewisseld met onnavolgbare taalkundige misbaksels als „de komkommer sluit goed aan bij de groene reflecties in het vegetarische voorgerecht”.

„Koel geserveerd voor een frisse stijl” blijkt in het geval van de Califormische gamay een eufemisme voor ‘werkelijk steenkoud’. En bijna elk alcoholvrij alternatief komt met een takje munt - dat er naarmate de avond vordert steeds verleppter bij hangt... En oh ja, de prima chenin blanc is speciaal gekozen omdat-ie zo goed gaat met vette vis (zie inzet). Vervolgens wordt er kabeljauw geserveerd.

Hyperefficiënte correctheid

De bediening werkt volgens een strak stramien van hyperefficiënte correctheid. Het is allemaal niet onaardig bedoeld, maar gezellig is anders. Letterlijk nog voor de voordeur, met onze voeten op het trottoir, moeten we onze namen noemen en zeggen of we geserveerd hebben. Willen we een aperitief. Ja, nee? Hoeveel gangen, wijn erbij. Tik. Tak. Vervolgens zijn we overgeleverd aan het rooster van de keukens die de gangen per cluster tafels als een schoolopdracht afmaakt ongeacht het tempo waarin we eten. Na twee uur hebben we onze amuses en drie vriendelijk en professioneel gebleven. Maar het is nooit meer helemaal goed gekomen tussen ons.

Los van of de fles nu wel of niet goed meer was, had ze dit natuurlijk makkelijk op een andere manier kunnen oplossen. Soit. Wat voor u van belang is,

van een piepjonge chef die onverstoord baar te werk gaat en zijn basis goed op orde heeft. Elk gerecht heeft een schuimpje, kruijpje, crèmeppje en/of gelletje. Dat is soms wat obligaat, maar het vliegt slechts een enkele keer echt uit de bocht. En het is, zeker in deze tijden, best schappelijk geprijsd.

Het beste gerecht van de avond is de rouleau van boerderijkip met pompoen, krokante kippenhuid en een heel frisse, luchtige saus van frysling - een mousserende wijn van Friese bodem. De muntolie smaakt echt naar kruisemunt (uit de Marokkaanse muntthee), dat sluit heel leuk aan bij de vleug ras-el-hanoutkruiden.

Elk gerecht heeft een schuimpje, kruijpje, crèmeppje en/of gelletje. Dat is soms wat obligaat

Ook de kabeljauw is een gebalan- ceerd gerecht met fruitig-zure duindoornbessen en een bloemrijke hartigheid van gefermenteerde zwarte knoflook, en wat parelgort om het allemaal te dragen. De cuisson van de gekonfijte forel (in olijfolie met citroen) is heerlijk glibberig en botermals. Vanille en een crumble van brandnetel en wasabi geven een leuke moderne twist aan een klassiek palet van een appel-zuring-vinaigrette bij de forel, radijs en gebrande prei. Alleen de ‘parels’ van ponzu zijn problematisch. Om te beginnen heeft 2004 gebeld: ze willen hun parels terug. Daarnaast zijn ze smaaktechnisch totaal onnodig. Maar het grootste

VAN DE KAART

Vette vis

Vis wordt in de keuken ‘vette vis’ genoemd als die meer dan 8 procent vet bevat, zoals makreel, haring en kweekzalm. Ansjovis, forel en tonijn staan te boek als matig vette vissen (3 tot 7 procent). Het Voedingscentrum noemt alles boven de 5 procent vet. Waar iedereen het in ieder geval over eens is, is dat kabeljauw met 0,7 tot 1 procent een magere vis is. Vanuit gezondheidsperspectief is dat belangrijk, omdat vette vis veel gezonde onverzadigde vetzuren bevat. In de keuken is het vetgehalte belangrijk om de juiste bereiding te kiezen, genoeg zuren ertegenover te zetten, en een bijpassende wijn te kiezen.

euvel is dat ze zo vreselijk koud zijn, dat je de rest nauwelijks proeft.

De vegetariër krijgt dezelfde gerechten met groenten in plaats van dierlijke eiwitten. Dat is een beetje ouderwets (en tevens efficiënt voor de keukens). Maar daarbij moet wel gezegd dat de stukjes venkel, courgette en knolselderij met veel respect en aandacht zijn klaargemaakt en ook de kruiding van de gerechten erop is aangepast.

Zo kabbelt het voort. Een millefeuille van knolselderij is technisch perfect uitgevoerd, maar qua smaak weinig verrijnd - het is knallen met pittige kimchi en umami van gepekeld eidooier. Het hoofdgerecht valt helaas tegen: het hert had malser gekund, de rode-kool-tjar is vooral zoet, de bloedworst plakkerig en de hertenjus is afgebonden met wel heel veel chocolade, die had ook op de dameblanche niet misstaan.

Na een speelse ‘lolly’ van eekhoorn-tjesbroodpaté, in duindoornmel en met stukjes gekaramelliseerde witte chocolade, sluiten we dan weer op niveau af met een zeer geslaagde, romige rijstetpap met een schuimig ijs van kokos, frisse sappige perengelei en een klein beetje roze peper voor wat kruidigs. Onderaan de streep blijft een restaurantbezoek toch een totaalervaring. Het eten bij Oan Tafel is echt niet slecht, maar ook weer geen 3,5 uur aan matige wijn en mistroostige munttakjes waard.

■

Oan Tafel, Wergea
Prijs: ca. 250 euro (2 p.)
●●○○○

Alpha 00
Politieserie.
Zondag,
NPO 3, 20.20 uur.

Industry seizoen 4
Dramaserie.
HBO Max, elke maan-
dag een nieuwe afl..

Suika Game Planet
Voor Nintendo Switch,
Switch 2,
Aladdin X.

Noorderslag 2026
Zaterdag,
NPO 3FM, 19.00 uur.

NRC maakt ieder weekend een selectie uit het media-aanbod. Meer kijk-, lees-, luister- en gametips zijn te vinden in de Slim Leven-gidsen op nrc.nl en in de cultuurnieuwsbrieven van NRC.

De mobiele eenheid

In de nieuwe serie *Alpha 00* leidt Diana (Sallie Harmsen) een researcheteam dat gespecialiseerd is in undercoverwerk en razendsnel tactisch ingrijpen. Vanuit het hypermoderne mobiele commandocentrum – de Alpha 00 – coördineert het team ter plaatse complexe operaties. Elk van de zes afleveringen, waarvan op zondag de eerste twee worden uitgezonden, richt zich op één urgente zaak, van een vermiste meisje in een bos tot een gijzeling. De serie is geschreven door Simon de Waal (*Baantjer*, *Het gouden uur*), waarbij elke aflevering werd geregistreerd door aanstormend Nederlands talent. Harmsen: „Het is een verhaal over loyaliteit, waarheid en de prijs van verantwoordelijkheid.”

Nieuw seizoen ‘Industry’

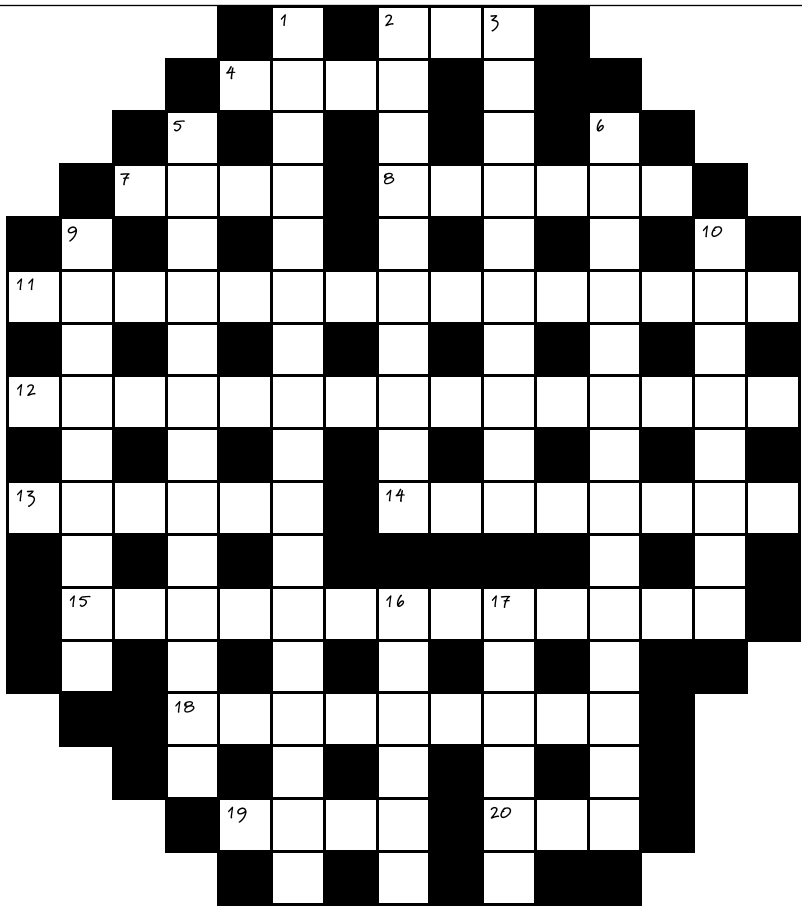
De veelgeprezen Britse serie *Industry*, over de meedogenloze financiële wereld, is terug. Het vorige seizoen eindigde met een strikje eromheen. Het Londense kantoor van Pierpoint & Co was gesloten nadat de investeringsbank was verkocht aan investeerders in het Midden-Oosten. De wereld van de serie is nu groter. Geld is immers overal. Net als bedrog. Zonder de beperkingen van de Pierpoint handelsvloer kan de serie ook raken aan politiek, media en het Britse klassensysteem. Een fintech start-up die een soort PayPal voor sekssites wil zijn, zorgt dat de twee vrouwen die het hart van de serie vormen, tegenover elkaar komen te staan. Het seizoen ontloopt zich tot een behoorlijk opwindende financiële thriller.

Fruit tactisch plaatsen

Enkele jaren geleden was Japans puzzelspel *Suika Game* een onverwacht hitje. Door twee soorten fruit tegen elkaar te duwen vormde je steeds grotere vruchten, om uiteindelijk de begeerde watermeloen te maken. Een simpel idee, maar net als puzzelgenoten *Tetris* en *Threes* is het een knappe taak om het overzicht te houden en niet game over te gaan zodra je scherm overvol raakt. Het vervolg *Suika Game Planet* doet dit alles dunnetjes over, met één twist: ditmaal drop je het fruit niet in een bak, maar cirkel je 360 graden rond een zwaartekrachtveld. Hierdoor kun je van alle kanten je fruit tactisch plaatsen. Dat maakt het spel iets toegankelijker voor nieuwkomers en net wat anders voor oudgedienden.

Live vanaf Noorderslag

NPO 3FM staat sinds donderdag in het teken van Eurosonic Noorderslag, het grootste showcasefestival van Europa op het gebied van de popmuziek. Veelbelovende acts uit Nederland en de rest van Europa krijgen hier de kans zich te presenteren aan publiek en professionals. Voor veel artiesten is dit festival de springplank om door te stoten naar de podia van grote festivals. Zaterdag staat in het teken van Noorderslag, waar artiesten uit Nederland centraal staan. Rond 22.45 uur is horen wie de Popprijs 2026 wint. De afgelopen jaren ging de prijs naar Roxxy Dekker, Joost Klein, Di-rect, Goldband en Floor Jansen. Ook op NPO-zender FunX is Noorderslag te volgen.

© STUDIO STEENHUIS, MEER PUZZELS OP WWW.STEENHUISPUZZELS.NL

Horizontaal:

- 2. Erg ongezond plaatje (3)
- 4. Komt druipend van de mat (4)
- 7. Twee voornaamwoorden om uit te kiezen (4)
- 8. Vet spaghettihair (6)
- 11. Het niet redden dan dus de tunnel nemen (11+4)
- 12. Door de VS geïnitieerd bedrijf waar men binnenbekleding verwijdt (15)
- 13. (Geeft de pagina) een ander gezicht (6)
- 14. Dr. No of De graaf van Monte-Cristo (8)
- 15. Kwekers met een spirituele boodschap (13)
- 18. Blijft men ook na zijn peurtijd (9)
- 19. Is thuis in Engeland (4)
- 20. Weerstand die binnen de familie opklinkt (3)

Verticaal:

- 1. Zij gaan eerst (7+2+8)
- 2. De woede van een spook getuigt van positieve energie (10)
- 3. Dan is het tijd om de vruchten van de groei te plukken (10)
- 5. De piek van de wateroverlast is voorbij en dat is te merken aan de grappen (3+6+4)
- 6. Kerk waar geen huwelijken worden ingezegend (14)
- 9. Drank in het verkeerde lichaam, dat is een hele branche (9)
- 10. Hulpmiddelen voor mensen die ongezond willen blijven (8)
- 16. Min of meer overdreven cirkel (6)
- 17. In hoge mate belachelijk (6)

Drie inzenders van een goede oplossing krijgen een boekenbon van 20 euro. Oplossingen moeten uiterlijk a.s. woensdag om 9 uur in het bezit zijn van de Cryptogram-redactie. Per brief, briefkaart; postbus 20652, 1001 NR Amsterdam; per e-mail: scripto@nrc.nl

Oplossing cryptogram van 10 januari:

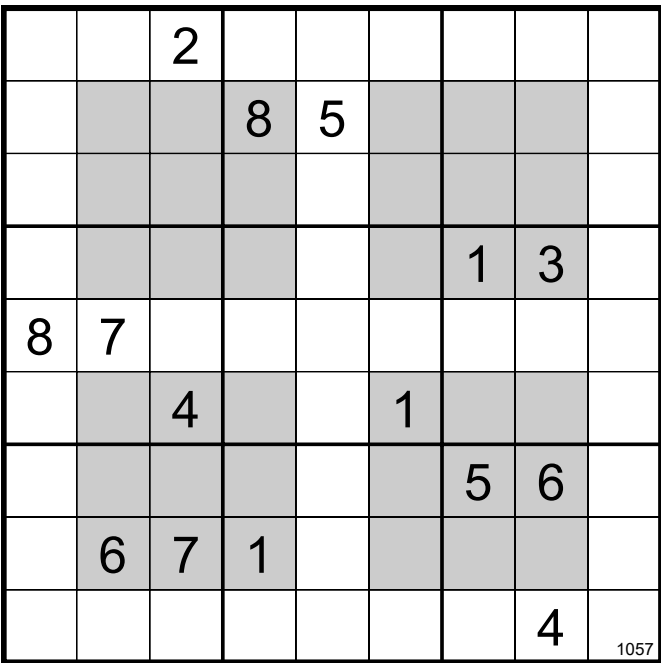
Horizontaal: 4. spoorweg; 6. centreren; 8. stront eigenwijs; 9. onder vuur liggen; 11. taser; 13. huwbaar; 14. babyuitzet; 15. zak; 16. emeritaat; 17. trekezel.

Verticaal: 1. Open Universiteit; 2. door de lucht zeilen; 3. zwart geld wit maken; 5. genen; 6. Curie; 7. pijpenrek; 8. Sinatra; 10. glaszetter; 12. Spyker.

De boekenbonnen zijn toegekend aan:

J.W. Böschen, Stevensweert
E.A. Anema-Boer, Nijkerk
Mark Duintjer, Voorburg

J. J. Steenhuis

8	5	1	2	7	9	6	3	4
4	2	3	1	6	5	9	8	7
9	6	7	4	8	3	1	2	5
3	9	8	5	1	6	4	7	2
2	7	6	3	9	4	8	5	1
5	1	4	7	2	8	3	9	6
7	3	2	9	4	1	5	6	8
1	8	5	6	3	2	7	4	9
6	4	9	8	5	7	2	1	3

Plaats de cijfers 1 tot en met 9 zo in het diagram dat elk cijfer precies één keer voorkomt in elke rij, kolom, de negen vetomrande 3x3 vakken, én de vier grijze 3x3 vakken.
© Peter Ritmeester
PZZL.com

Hierboven: de oplossing van vorige week

Meer puzzels en boeken van Peter Ritmeester op www.pzzl.com

Marcel Bergmeijer (links) in 1978 met zijn broertje Michael op de boot naar Isle of Wight – volgens Michael de enige buitenlandse vakantie van het gezin. FOTO'S PRIVÉ-ARCHIEF EN KENNETH RÜSENBERG

1978

Hij was altijd onderweg, altijd zoekende

Muzikale avonturier Marcel Bergmeijer (1966-2025) moest niets hebben van een burgerlijk bestaan. Maar hij had altijd mensen om zich heen, met wie hij eindeloze gesprekken voerde.

Hij was nog student, halverwege de jaren tachtig, toen zijn moeder overleed aan kanker. Marcel Bergmeijer raakte zijn kamer kwijt en belandde op straat. Het contact met zijn jongere broer Michael verwaterde. Op een dag besloot die op goed geluk door Diemen te fietsen - hij wist dat Marcel daar eerder in een studentenhuis had gewoond. Toen hij al op de terugweg was, hoorde hij opens een stem: 'Michael!'. Marcel had hem vanuit zijn raam gezien, „alsof het zo moest zijn”. Sindsdien was het contact weer goed.

Zo'n tweehonderd mensen namen eind november in een bomvolle Mozes en Aäronkerk in Amsterdam afscheid van Marcel Bergmeijer, die op 5 november thuis dood werd gevonden - hij was 59 jaar. „Marcel is daar waar hij graag stond: op de voorgrond”, zei Quirien van Berkel van het Drugspastoraat Amsterdam, die de dienst leidde. De bezoekers kennen Bergmeijer van vroeger, via de heavymetal-scene of uit het nachtleven. Ze zagen hem bij de gratis eetplekken in de stad, bij daklozenkoor de Straatklinders of bij schrijfclub Kantlijn. De laatste jaren bezocht hij de workshops creatief schrijven voor Amsterdammers die 'de wind niet mee hebben gehad' zelfs drie keer per week.

Marcel was sociaal en geliefd, blijkt bij het afscheid. Er liggen geprinte teksten van zijn hand - ondertekend met 'Marcellius', zijn pseudoniem - waaronder wat zijn laatste gedicht zou zijn: *Niet doorsnee*.

Doorsnee was hij zeker niet, zegt Michael. Onrustig wel, en „gevoelig, misschien wel overgevoelig”. In zijn gedicht *Onbewust bewust van mijn onrust* schrijft Marcel: „Ze maken me iedere dag gek/die planten, mensen en dieren

in mijn droom. Als ik probeer te slapen zijn zij klaarwakker/ze laten me niet met rust.” „Het was zo'n fijne vent, *not a bad bone in his body*”, zegt Michael. „Hij genoot van mensen, had altijd mensen om zich heen, gewoon omdat hij van ze hield. Het was echt een knuffelbeer.”

Internaat

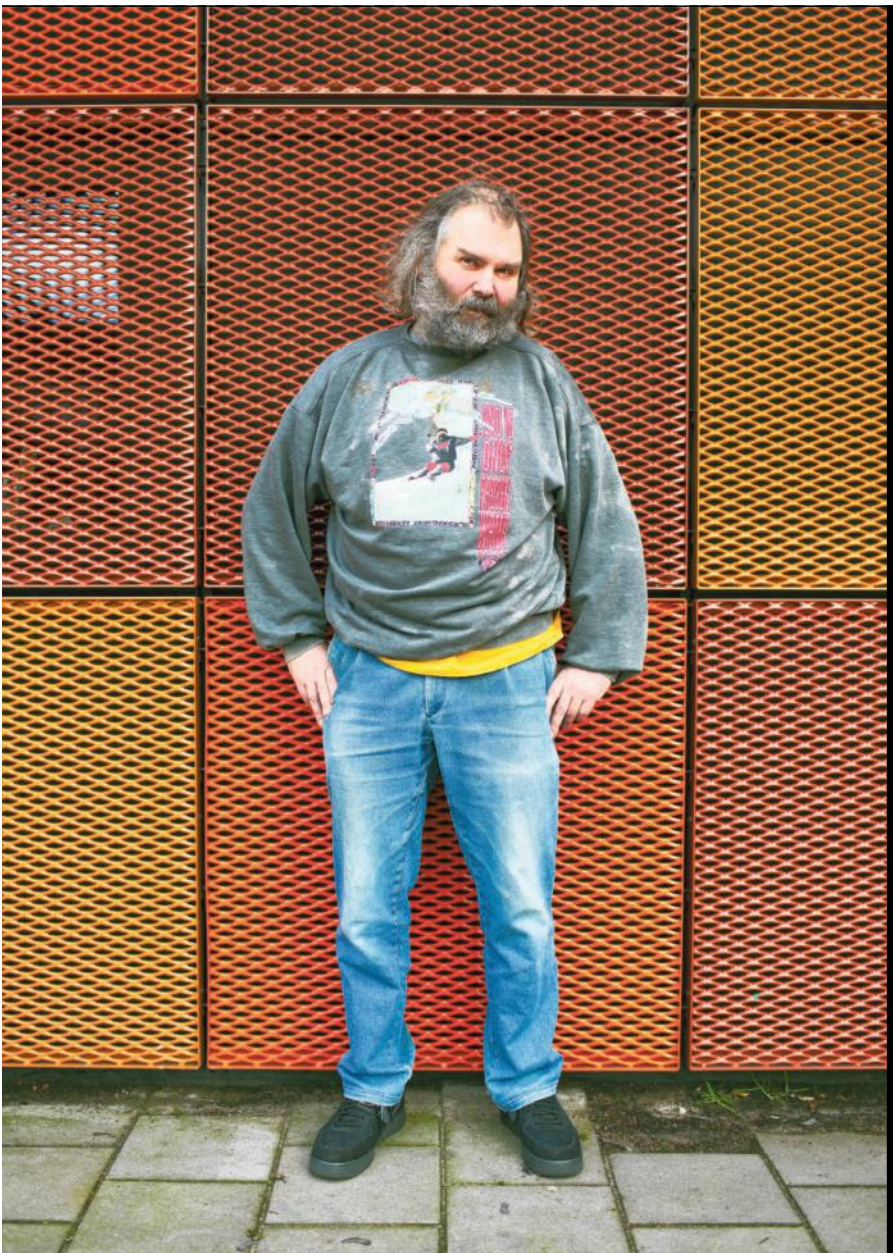
Marcel Bergmeijer werd geboren in Amsterdam-Oud-West in 1966. Een makkelijke jeugd had hij niet, als oudste zoon van een autoritaire vader die op zijn beurt óók zwaar getekend was door het leven. Pa Bergmeijer was al op zijn veertiende het ouderlijk huis ontvlucht en gaan varen.

De zachteardige Marcel botste met zijn rechtlijnige vader. En hoewel hij „een ongelooflijk goed stel hersens” had, en waarschijnlijk vwo had aangekund, heeft dat „door een combinatie van jeugdtrauma's en een tegendraads karakter niet zo mogen zijn”, zegt Michael. Met hun moeder had Marcel een betere band, maar dat hij als jongen van zestien naar een internaat werd gestuurd, bleef hij haar altijd verwijten.

Na het internaat ging Marcel Engels studeren aan de hogeschool. Hij maakte de opleiding niet af, begon met de sociale academie, maar vertrok ook daar voortijdig.

„Marcel was altijd nog bezig met zijn jeugd, de band met onze vader”, vertelt Michael. Zijn leven lang hield hij problemen met autoriteit, bleef hij „wars van kleinburgerlijkheid”. Zijn zucht naar vrijheid betekende ook: altijd onderweg, altijd zoekende. Ook naar de liefde. Hij had wel vaste vriendinnen, maar relaties liepen stuk. Elke breuk leidde tot nieuwe onzekerheden. „Ik denk dat hij een soort verlatingsangst ontwikkelde, na het verlies van onze moeder, het

In deze rubriek elk weekende een portret van iemand die recent is overleden.

2024

ouderlijk huis. Misschien compenseerde hij dat door het verzamelen van mensen, van spullen en boeken.”

Paul Berendsen ontmoette Marcel zo'n vijftien jaar geleden en zag hem sindsdien geregeld, bij vrienden thuis, bij exposities of filmvertoningen. „Dan bleven we vaak lang napraten.” Af en toe bleef Marcel logeren. „Tot diep in de nacht praatten we over van alles. Hij was een spraakwaterval waar je niet al tijd tussenkwam.” Die gesprekken gaat hij missen, net als „de interesse die hij in mensen had, en zijn humor”.

Doorsnee was hij zeker niet. Onrustig wel, en 'gevoelig, misschien wel overgevoelig'

Het was een typische humor, vol woordspelingen en associaties, zegt vriend Clemens van Gerwen. „Je moest ervan houden.” In juli was Marcel nog op zijn verjaardag. Het werd laat. Iedereen vond Marcel een interessante man, herinnert Van Gerwen zich. „Hij maakte altijd met iedereen contact, vooral met de vrouwen. Dat was soms een *challenge* tussen Marcel en mij, wie de meeste vrouwen kon versieren.”

Van Gerwen ontmoette Marcel op een filmavond. Ook bij hem logeerde Marcel regelmatig. „Dan dronk Marcel de hele voorraad op, en werd het vijf uur 'sochtends. Of hij eiste eieren bij het ontbijt, ook als ik die niet in huis had - dan moest ik maar naar de supermarkt.”

Een vaste baan vinden, het lukte Marcel nooit. Lezen, schrijven en voor-

al muziek waren zijn grote liefdes: hij bezocht talloze optredens van Iron Maiden, Motörhead, Judas Priest, Kiss, Metallica en Black Sabbath. Het leverde hem een onuitputtelijke voorraad bandshirts op, zijn vaste uniform.

Zijn jarenlange deelname aan het daklozenkoor de Straatklinders leidde in 2019 tot de hoofdrol in 'straatopera' *De Discipelen* van filmmaker Ramón Gieling. Vier jaar eerder figureerde hij al in Gielings film *Erbarne Dich*, over de Matthäus-Passion. Zijn rol: Jezus. De lange haren en baard had hij al. En toch: wat had een heavymetalfan die meeschreeuwde met *Highway to Hell* nou met het leven van Jezus? „Misschien meer dan je op het eerste gezicht zou denken”, zegt Van Berkel van het Drugspastoraat. „Een zoektocht naar vrijheid, het sociale, het empathische, wars zijn van regels en beperkingen.”

Begin november werd Marcel door vrienden gemist bij de gratis maaltijd waarbij ze elke dinsdag samenkwamen. Bij de Kantlijn was hij na 20 oktober niet meer gezien. Zijn broer besloot op 5 november de politie te bellen, al verwachtte hij niet dat dat nodig was. Bergmeijer was niet ziek, hij dronk nog wel maar niet problematisch, drugs gebruikte hij al jaren niet meer. Hij fietste kilometers per dag, was „sterk als een os, altijd met bloesjes op de wangen”.

De laatste jaren was Marcel bezig een stabiel leven en meer rust voor zichzelf te creëren, vertelt Michael.

Die ochtend werd Marcel dood gevonden in zijn huis in Diemen. De doodsoorzaak is niet bekend, een autopsy wilde Michael niet. „Het is naar alle waarschijnlijkheid een natuurlijke dood geweest, dat is het belangrijkste.”

D-reizen

De beste vroegboekdeals boek je bij D-reizen

Live Your **D**reams

Boek jouw verre reis nu op D-reizen.nl of in één van onze winkels

Boek **24/7** jouw vakantie!

Altijd de **beste** deal

Klantenbeoordeling: **9.0**

Persoonlijk advies op maat

& VERDER

8/9

Horeca

Cafés hebben het zwaar: koffietenten nemen plaats in van bruine kroegen

12/13

Ov-reizen

OVpay vervangt de verouderde OV-chipkaart. Hoe betalen veranderde

20/21

Spitsuur

Ze trouwden op Bonaire omdat twee vrouwen dat op Aruba nog niet konden

FOTO JOHN G. MABANGLO / ANP / EPA

Hier een grote stad bouwen?

Techmiljardairs willen een compleet nieuwe stad uit de grond stampen nabij Silicon Valley. Niet tot ieders vreugde.

16/18

BRONCODE

In de VS is overheid een techbedrijf geworden, met defensie als corebusiness

Deze week presenteerde de Amerikaanse minister van Defensie Pete Hegseth zijn nieuwe AI-strategie. De boodschap was helder: *we need to accelerate as hell*.

Stijn Bronzwaer en vier andere economie-redacteurs schrijven hier wekelijks over technologische ontwikkelingen.

Pete Hegseth, de Amerikaanse minister van Defensie (of Oorlog), is klaar met het slappe gedoe. Met de „*peacetime science fair*”, zoals Hegseth het dinsdag noemde tijdens een speech bij Musk's ruimtevaartbedrijf SpaceX in Brownsville, Texas. „*We need to accelerate as hell*”

Als de bliksem accelereren dus. Wat hij bedoelt: de VS zijn te lang te voorzichtig geweest als het aankomt op het gebruik van AI-technologie binnen defensie. Te veel bezig met veiligheid, opwerpen van barrières, uitbannen van risico's, voorkomen van burgerslachtoffers. En te weinig met: experimenteren, vechten, winnen, actie. Te weinig met *move fast and break things*: de taal van start-ups die binnen de Amerikaanse overheid met de dag luider klinkt.

En dus wordt Emil Michael (ex-Uber) de nieuwe Chief Technology Officer voor het ministerie en wordt Cameron Stanley (ex-Amazon) de nieuwe Chief Digital en AI. Zij moeten de „innovatiepijpleiding” aanleggen om Amerika in staat te stellen zijn vijanden te verslaan met de nieuwste oorlogswapens van Palantir, Google en Amazon. Iedereen weet: de Amerikaanse overheid is definitief een techbedrijf geworden, met defensie als belangrijkste bedrijfssonderdeel.

Hegseth kwam met een aantal nieuwe projecten. *Swarm forge*: nieuwe manieren van vechten met AI-gestuurde zwermen drones. Of *agent network*: AI-assistenten die militairen helpen bij hun planning en beslissingen over leven en dood. Deze assistenten krijgen meer ruimte om „specifieke taken autonoom uit te voeren”, vertelde Hegseth. De droom van techbedrijven komt uit: toegang tot systemen wordt vereenvoudigd. Barrières worden weggenomen. Data worden toegankelijk en gecombineerd. De AI-assistent doet

de rest. *What could possibly go wrong?*

Het is de absolute nachtmerrie van iemand als Stuart Russell, AI-wetenschapper aan Berkeley. Ik sprak hem in november 2023 en toen al zei hij te vrezen voor AI die militaire systemen overneemt. Hij riep om een *kill switch*: een knop om een AI-systeem altijd fysiek te kunnen uitschakelen, om te voorkomen dat computers ooit de controle overnemen.

Over zo'n knop hoor je tegenwoordig niemand meer. Compleet onarmd is binnen de overheid het idee van Silicon Valley dat de VS superieur blijven als het land zo snel mogelijk superieure AI ontwikkelt.

Dat AI een steeds belangrijker rol krijgt binnen defensie, is niet nieuw; ook vorig president Joe Biden kondigde daarin investeringen aan. Met dit verschil: de regering-Trump heeft elk voorbehoud bij veiligheid of risicobeheersing laten varen. En ze geeft contracten aan bedrijven die zich ideologisch verwant voelen met de koers van de president.

*AI-assistent
Grok krijgt
toegang tot alle
systemen van
het Pentagon,
want Grok is
„niet woke”*

Zo vertelde Hegseth dinsdag dat Grok, de AI-assistent van Elon Musk, vanaf deze maand toegang krijgt tot alle systemen van het Pentagon. Dat zijn systemen met „operationele data uit twee decennia aan militaire en inlichtingenoperaties”, waarbij bedrijven straks de ruimte krijgen om te opereren „zonder ideologische restricties die wettige militaire toepassing beperken”.

Grok ligt in Europa intussen zwaar onder vuur omdat de chatbot op verzoek seksueel suggestieve afbeeldingen van minderjarigen kan genereren. Kan het Hegseth wat schelen? Zijn keuze voor Grok had een heel andere reden, zei hij tegen het publiek - met Elon Musk op de eerste rij. „Onze AI zal niet woke zijn.”

VERDIENVERMOGEN

Bonusplafond voor bankiers wordt beperkt

Na de Kredietcrisis van 2008 werd het bonusplafond ingevoerd, om de financiële sector in toom te houden. Deze week bleek dat dit plafond mogelijk deels gaat verdwijnen. Wat speelt er?

Eva Smal

AMSTERDAM

Het was geen geheim. Het stond in jaarverslagen en kwam regelmatig voorbij in gesprekken met journalisten en politici: het in Nederland strengere bonusplafond is banken, maar ook snelgroeiende financiële techbedrijven als Adyen en Mollie, een doorn in het oog.

Het bonusplafond houdt in dat alle medewerkers van banken, verzekeraars en beleggingsinstellingen een bonus van maximaal 20 procent van hun vaste salaris mogen krijgen. Vaak wordt die uitgekeerd in de vorm van aandelen of opties, maar ook directe uitbetalingen zijn mogelijk. Het plafond is in 2015 ingevoerd onder een kabinet van PvdA en VVD.

Het doel: perverse financiële prikkels verwijderen uit de financiële sector, om te voorkomen dat er ooit nog een kredietcrisis zoals in 2008 kan ontstaan. De overtuiging is dat de bonus- en de tijdsdijns werden uitgedeeld in de sector hebben veroorzaakt dat bankiers te grote risico's namen.

De kritiek van Nederlandse financiële instellingen: in de rest van Europa geldt een hoger maximum, en wel van 100 procent variabele beloning bovenop de vaste inkomsten. Die geldt bovendien voor een beperktere groep van alleen bankiers met daadwerkelijk zeggenschap over risico's van de instelling.

Fintechs

Er zou meer aandacht moeten zijn voor hoe „fintechs in Nederland beperkt worden door het bonusplafond voor banken”, zei Adriaan Mol, oprichter van betaalbedrijf Mollie, eind vorig jaar tegen *Het Financieele Dagblad*. Stefaan Decraene, de Belgische topman van Rabobank, noemde de bonusbeperking - naast de extra kapitaaleisen die in Nederland gelden voor banken - in november nog een „blokkerende factor” voor investeringen in Nederland.

Lang leken zij echter geen gehoor te vinden in de Tweede Kamer. Nog in 2024 nam de meerderheid in de Kamer een motie aan waarin werd opgeroepen om de strengere *bonuscap* in stand te houden - een motie gesteund door D66. Maar zelfs tot enige verrassing van de financiële instellingen zelf ligt versoepeling van de bonusregels nu plots wel op tafel in de Tweede Kamer, nog voor er een nieuw kabinet op het bordes staat.

Aan een wetsvoorstel om ondernemers te verplichten altijd cashgeld te accepteren, plakten VVD, CDA en D66 een voorstel om het bonusplafond aan te passen. Waarom kan dit nu wel? Dat hangt samen met de drang onder politici om „het concurrentievermogen en vestigingsklimaat te versterken”, zoals de schrijvers van het amendement zelf schrijven. Het afschaffen van 'Nederlandse koppen' - een laag regels bovenop de Europese regels - hoort daarbij. De strengere bonusregels zijn daar een voorbeeld van.

Die drang is er in heel politiek Europa: minder nationale regels moeten ervoor zorgen dat er in de Europese Unie een gelijk spelveld komt voor bedrijven. Dit moet de Europese markt - en voor banken en verzekeraars in het bijzonder de Europese kapitaalmarkt - versterken. Bedrijven, en zeker ook banken, zeggen dat al jaren. Maar sinds het rapport-Draghi uitkwam in de zomer van 2024, waarin wordt gepleit voor een competitiever Europa, vindt dat pleidooi ook politiek gehoor.

Een van de argumenten voor de stelling dat financiële instellingen op achterstand worden gezet door het bonusplafond, halen de formerende partijen VVD, D66 en CDA uit een evaluatie van het bonusbeleid door onafhankelijk economisch onderzoeksbureau SEO in opdracht van het ministerie van Financiën, gepubliceerd in oktober 2024. Op basis van interviews met toezichthouders, marktpartijen en *headhunters* schrijft SEO dat de sector meent door het bonusplafond moeilijker aan personeel te komen en het moeilijker te kunnen behouden. Iets wat SEO in instroom- en uitstroomcijfers in de sector overigens niet terugvindt, al werd die berekening enorm bemoeilijkt door de aanhoudende krimp van de Nederlandse financiële sector het afgelopen decennium. Daardoor nam het aantal medewerkers sowieso al flink af.

Maar het argument dat banken moeilijker talentvolle bankiers konden aanwerven vanwege het ontbreken van hoge bonussen, kreeg eerder nooit de handen op elkaar in Den Haag. 'De bankier' zit daar sowieso nog vaak in het verdomhoekje vanwege de kredietcrisis, toen bijna alle Nederlandse banken met staatssteun moesten worden gered.

Het klopt ook wel dat Nederlandse banken sinds de kredietcrisis enorm zijn veranderd. Niet alleen zijn ze enorm ingekrompen, qua personeel, omzet en internationale aanwezigheid, het belang van een goed werkende IT is nog belangrijker geworden. Dat komt door de digitalisering van bankzaken en het sluiten van fysieke vestigingen.

Bij ING, de grootste bank van Nederland en ook een grote Europese speler, bestaat dan ook een derde van het personeel uit IT'ers. Die IT'ers moeten ervoor zorgen dat consumenten 100 procent van de tijd hun rekening kunnen controleren in de app en overboekingen kunnen doen. Die overboekingen worden sinds een paar jaar zelfs direct uitgevoerd, terwijl er vroeger een paar dagen zat tussen opdracht en uitvoering.

Bedrijven en overheden willen de miljoenen en miljarden die ze overmaken ook snel en efficiënt uitgevoerd zien door hun bank. „Daarvoor is heel

nrc

ZATERDAG 17 JANUARI & ZONDAG 18 JANUARI 2026

Hoofdkantoor van ABN AMRO aan de Zuidas in Amsterdam. Banken hebben altijd beweerd dat ze moeilijker talentvolle bankiers kunnen vinden door het bonusplafond. FOTO BERLINDA VAN DAM/ANP

„Het gaat ons om de beloningseisen onder de raad van bestuur”, zei ze. „We willen bijvoorbeeld goede IT-specialisten aantrekken.” Ook in de SEO-evaluatie kwam dit punt expliciet naar voren.

Dát argument werd gehoord in Den Haag.

Dit gebeurde al direct na de publicatie van de evaluatie van SEO in april vorig jaar: toen ging het ministerie van Financiën op zoek naar een oplossing voor specifiek dit 'specialistische' personeel - al lijkt die zoektocht stilgevalten te zijn na het vallen van het kabinet. Ook de schrijvers van het VVD/D66/JA21-amendement noemen dit expliciet: „Deze specialisten zijn essentieel voor de veiligheid en innovatiekracht van de financiële sector.”

Het klopt ook wel dat Nederlandse banken sinds de kredietcrisis enorm zijn veranderd. Niet alleen zijn ze enorm ingekrompen, qua personeel, omzet en internationale aanwezigheid, het belang van een goed werkende IT is nog belangrijker geworden. Dat komt door de digitalisering van bankzaken en het sluiten van fysieke vestigingen.

Bij ING, de grootste bank van Nederland en ook een grote Europese speler, bestaat dan ook een derde van het personeel uit IT'ers. Die IT'ers moeten ervoor zorgen dat consumenten 100 procent van de tijd hun rekening kunnen controleren in de app en overboekingen kunnen doen. Die overboekingen worden sinds een paar jaar zelfs direct uitgevoerd, terwijl er vroeger een paar dagen zat tussen opdracht en uitvoering.

Bedrijven en overheden willen de miljoenen en miljarden die ze overmaken ook snel en efficiënt uitgevoerd zien door hun bank. „Daarvoor is heel

goede IT nodig, en dat vraagt enorme investeringen”, zei Hugo Peek, topman in Nederland van de Franse bank BNP Paribas, donderdag nog in deze krant. De Amerikaanse bankmoolch JP Morgan gaf in 2025 18 miljard euro uit aan technologische ontwikkeling, bleek uit de jaarcijfers deze week.

Willen Nederlandse banken mee kunnen in die enorme digitaliserings-slag - wat nu in toenemende mate gaat over het toepassen van kunstmatige intelligentie - dan moeten ze beter IT-personeel kunnen aantrekken, is de rede-nering.

Maar het Kamer-amendement ver-ruimt niet alleen de bonusmogelijkheden voor deze technici in Nederland. In het amendement wordt de reikwijdte van het Nederlandse bonusplafond min of meer gelijkgeschakeld aan de Europese regels. Dat houdt in dat het bonusplafond, dat wel op 20 procent blijft, alleen nog geldt voor personeel „wier werkzaamheden het risicoprofiel van de onderneming wezenlijk beïnvloeden”.

Voor al het andere personeel in financiële instellingen zou dan geen bonusplafond meer gelden, ook niet het Europese maximum van 100 procent, mocht het amendement op 27 januari worden aangenomen. Dat betekent dat niet alleen de IT'er voortaan ongebreidelde bonussen kan krijgen, maar in theorie ook een groot deel van de andere medewerkers van een bank. Denk aan mensen die dagelijkse bankzaken regelen, klanten screenen op witwassen, hypotheke aanvragen en vermogens klanten adviseren.

In de Kamer werd door de aankomende oppositie verholgen gereageerd op het feit dat 'bankiers' zo weer bonus-

IT'ers zouden moeilijker te werven zijn door banken vanwege de *bonuscap*

sen kunnen gaan verdienen - terwijl het bonusplafond juist was bedoeld om de financiële sector na de kredietcrisis van 2008 in toom te houden. Volgens de indieners van het amendement gaat dat echter niet overboord: „Het vermindere van perverse prikkels en borging van het klantbelang blijft gehandhaafd”, schrijven zij, omdat het plafond van maximaal 20 procent „onverkort” blijft gelden voor de groep binnen financiële instellingen die, zoals gezegd, „daadwerkelijk het risicoprofiel van de onderneming wezenlijk beïnvloeden”.

Risicoprofiel bank bepalende factor

Wie dat zijn? Daar is geen eenduidige afchecklijst voor, al zijn er wel richtlijnen. Banken mogen de betreffende personen zelf 'identificeren'. De toezicht-houders kijken wel streng mee.

Hoeveel mensen eronder vallen, is afhankelijk van het risicoprofiel van de bank als geheel: bij een bank als ASN Bank, die vrijwel alleen consumenten als klant heeft en geen grote bedrijven, zijn er minder mensen die risico's kunnen nemen dan bij een bank als ING, die voor grote zakelijke klanten grote financiële transacties uitvoert.

Uiteraard vallen de leden van het bestuur en van de raad van commissarissen onder het bonusplafond, en ook de managers vlak onder het bestuur. Ook mensen die 500.000 euro per jaar verdienen worden automatisch gezien als van invloed op de risico's die een bank neemt. Senior handelaren die namens de bank grote transacties uitvoeren op de financiële markten vallen er in de meeste gevallen ook onder, net als mensen die dat soort transacties intern moeten controleren.

Vakbond FNV Finance reageert sterk afwijzend op het amendement: de bond vreest voor het terugkeren van de „perverse prikkels die een belangrijke rol speelden bij de kredietcrisis in 2008”. Vakbond De Unie, die zich meer richt op personeel in het middenkader en de hogere echelons van bedrijven, is daarentegen blij dat het bonusplafond lijkt te gaan verdwijnen. „De individuele bankmedewerker is veel te hard aangepakt na de kredietcrisis”, zegt voorzitter Reinier Castelein. „De bankier moest zich jarenlang schamen, dat gaat er uiteindelijk weer vanaf.” Hij verwacht wel dat de banken in hun bonusverstrekking de grenzen zullen gaan opzoeken. „Daar moet wel streng op worden meegekeken.”

Voor het aannemen van IT-personeel bij Mollie lost de verandering van het bonusplafond overigens weinig op, zegt oprichter Mol over de telefoon. „Zij is een kleine pleister op een wonde, ze maakt het verschil in het speelveld met onze concurrenten uit het buitenland wat kleiner.” Hij zou veel liever zien dat opties niet langer onder de bonusbeperking vallen. Dat zijn financiële instrumenten waarmee iemand het recht krijgt om over een tijd een aandeel te kopen. Als Mollie dan naar de beurs gaat of verkocht wordt, kan een werknemer meedelen in de opbrengst.

Mol „ik vind het prima dat er een beperking zit op sec geldbonussen, die geven mijns inziens inderdaad perverse incentives. Maar opties zijn per definitie een langetermijnproduct. En een optie geeft mij de mogelijkheid om mijn werknemers mee te laten delen. Wat is daar nou verkeerd aan?”

Een gepantserd militair personeelsvoertuig van de Tsjechische fabrikant CSG is te zien op een wapenbeurs in Londen. FOTO JOHN KEEBLE/GETTY IMAGES

Jorg Leijten

AMSTERDAM

Begin jaren negentig lachten de bazen van grote defensieconcerns Jaroslav Strnad nog uit. De Tsjechische schroothandelaar zag kansen in het opkopen van oud oorlogsmaterieel bij Oostblokstaten, die hun defensiespullen nu immers uit het Westen konden halen. Zo knapte Strnad bijvoorbeeld oude Sovjettanks op, die hij aan landen in Afrika en Azië verkocht.

Industriegiganten die modern materieel produceerden, keken neer op het kruimelwerk dat Strnad met zijn bedrijf aan de onderkant van de markt deed. De ondernemer gaf daar weinig om. „Op een gegeven moment hadden we meer materieel in voorraad dan de Tsjechische en Slowaakse legers samen”, vertelde zijn zoon Michal – inmiddels eigenaar en de rijkste man van Tsjechië – aan zakenblad *Forbes*.

Van opknappen van tweedehandsmaterieel is inmiddels geen sprake meer bij het concern dat tegenwoordig Czechoslovak Group (CSG) heet. Het hoofdkantoor in Praag maakte woensdag bekend dat het bedrijf binnen enkele weken debuteert op de Amsterdamse beurs. Daardoor kunnen beleggers straks handelen in een relatief onbekende grote defensie-onderneming, maar wel ’s werelds hardstgroeiende.

Defensiebedrijven floreren

Dat het bedrijf juist nu een notering in Amsterdam krijgt, is geen toeval. Defensiebedrijven floreren op de beurs. Het is een bijeffect van de mondiale geopolitieke spanningen: investeren in zelfverdediging is terug van weggevoest. Kijk naar de verhoogde uitga-

BEURSGANG

Tsjechische CSG, het snelstgroeiende defensiebedrijf ter wereld, gaat naar Amsterdamse beurs

Het Tsjechische defensiebedrijf CSG begon met schroothandel en werd groot door Sovjettanks op te knappen. Inmiddels dicht het concern zich een beurswaarde toe van 30 miljard euro.

Michal Strnad, eigenaar en bestuursvoorzitter van CSG: „Ik ga zeker door met wat ik doe en wil er de beste in zijn.”
FOTO MARTIN DIVISEK/EPA

vennorm voor NAVO-leden, en naar Duitsland dat de schuldenrem heeft losgelaten om volop geld uit te kunnen geven aan defensie.

De kleine schroothandelaar is inmiddels uitgegroeid tot een concern met diverse dochterbedrijven. Het maakt voornamelijk munitie en pantservoertuigen en levert Oekraïne onder meer materieel voor de strijd tegen Rusland. Daarnaast koopt het voor de Oekraïners munitie in bij andere partijen.

De grote wereldwijde spanningen en hernieuwde aandacht voor defensie leggen CSG geen windeieren. Van de 4,5 miljard euro die het omzette in de eerste negen maanden van 2025, kwam een kwart uit Oekraïne. De rest van Europa is goed voor de helft van CSG's omzet. Bedroeg de concernomzet in 2023 nog 1,7 miljard euro, in 2024 ging het al om 4 miljard. Het zojuist afgesloten jaar zal daar royaal overheen gaan.

Na drie kwartalen had CSG in 2025 voor 14 miljard euro aan opdrachten in het orderboek staan. De omzetgroei zal over het gehele jaar naar verwachting op ruim 180 procent uitkomen, en daarmee is het volgens persbureau Reuters het snelstgroeiende defensiebedrijf ter wereld. Bij het concern werken ruim 5.700 mensen. Ter vergelijking: de Duitse defensiegrootmacht Rheinmetall sloot 2024 af met 9,7 miljard euro omzet en een orderboek ter waarde van 55 miljard euro. De ambitie van Strnad is de Duitsers in te halen als Europa's nummer één op defensiegebied.

CSG is niet onomstreden. Zo deed het volgens *Forbes* zaken met Elbit, het Israëlische defensiebedrijf dat onder meer wapens levert aan het nationale leger. Die worden ingezet bij de geno-

cide in Gaza. Niet bekend is of Elbit nog klant is bij CSG.

„Persoonlijk heb ik er geen morele dilemma's over”, zei huidig eigenaar Michal Strnad in een interview over de immorele kanten van wapen- en munitieproductie dat inmiddels van de bedrijfswebsite is verwijderd. „Ik ga zeker door met wat ik doe en ik wil er de beste in zijn.”

AEX-kanshebber

De beursgang van CSG kan dit jaar een Europa's grootste worden. Het bedrijf wil voor 750 miljoen euro aan nieuwe aandelen uitgeven. Daarnaast brengt Strnad een deel van zijn eigen belang naar de beurs. Tegenover Reuters verklaarde hij onlangs dat zo'n 15 procent van de aandelen CSG straks vrij verhandelbaar moet zijn. In totaal kan de beursgang 3 miljard euro opleveren, becijferde Bloomberg.

Over belangstelling voor de stukken heeft het bedrijf niet te klagen. Grote institutionele beleggers als BlackRock, Artisan Partners en een dochteronderneming van de Qatar Investment Authority hebben zich al gecommitteerd voor 900 miljoen euro.

Waar het sommetje van Bloomberg CSG op 20 miljard euro waardeert, gaat het bedrijf er zelf vanuit dat de stukken zoveel kunnen opbrengen dat zijn beurswaarde zelfs uitkomt op zo'n 30 miljard. Daarmee zou het evenveel waard zijn als AEX-fonds ASMI. Andere analisten rekenen op waardering tussen de 25 en 28 miljard euro, ruimschoots meer dan wat bedrijven als Philips en KPN nu waard zijn op de beurs.

CSG deed ook zaken met Israëlische defensiebedrijf Elbit dat wapens levert aan het leger die zijn ingezet bij de genocide in Gaza

CSG lijkt zo vrijwel zeker meteen een kandidaat voor de hoofdingex in Amsterdam. Het zou dan in de AEX de plaats kunnen innemen van koffiemaker JDE Peet's, dat vertrekt als de overname door Keurig Dr Pepper doorgaat.

Waarom voor Amsterdam is gekozen, wil het bedrijf niet toelichten. Volgens verschillende media zou ook de Londense beurs zijn overwogen, maar werd het Nederland omdat de regelgeving er gunstiger uitpakt voor het defensiebedrijf.

Meer beursgangen op komst

De komst van CSG naar Amsterdam past in een golf aan beursgangen van defensiebedrijven. Zo meldde de Frans-Duitse tankbouwer KNDS enkele weken terug dit jaar notering in Frankfurt en Parijs na te streven. Het Duitse technologiebedrijf Vincorion zou overwegen die stap dit kwartaal te nemen, de Britse metaalonderneming Doncaster Group later dit jaar.

Een einde aan de oorlog in Oekraïne hoeft defensiebedrijven en de belangstelling ervoor overigens niet op te breken. Algemeen wordt de stijging van de investeringen in de sector als structureel gezien, met het oog op de groeiende onrust in de wereld en het feit dat Europa voor zijn defensie meer op zichzelf is aangewezen.

Voor beursexploitant Euronext lijkt na de aankondiging van CSG meer goed nieuws in aantocht. Telecomprovider Odido gaat volgens Bloomberg deze maand ook een beursgang aankondigen. Vorig jaar waren daarvoor al geruchten, maar bleef die stap uit.

AUSTRALIË

Socialemediaverbod voor 16- lijkt succes

Sinds Australië kinderen onder 16 jaar verbod op sociale media te gaan, zijn 4,7 miljoen accounts van tieners verwijderd

Laura Wismans

AMSTERDAM

Ruim een maand nadat in Australië het verbod op sociale media voor jongeren onder de 16 jaar is ingegaan, zijn ongeveer 4,7 miljoen accounts van Australische tieners gedeactiveerd, meldt de Australische internettoezichthouder in het eerste verslag over de naleving van het verbod.

Meta zei eerder al dat het ongeveer 550.000 accounts van minderjarigen had verwijderd van zijn platforms Instagram, Facebook en Threads. De minimumleeftijd geldt ook voor YouTube, TikTok, Snapchat en X. Reddit heeft gezegd zich aan de wet te zullen houden, maar heeft wel de Australische overheid aangeklaagd in een poging het verbod ongedaan te maken. Ook Meta

is openlijk kritisch over het verbod.

Dat ze toch voortvarend zijn gaan verwijderen komt doordat ze hoge boetes kunnen verwachten als ze dat niet doen, tot 49,5 miljoen Australische dollar (28,5 miljoen euro). Kinderen of ouders worden niet aansprakelijk gesteld.

Ondanks de klachten van de socialemediabedrijven zei premier Anthony Albanese in een persconferentie dat het „bemoedigend” was dat socialemediabedrijven een „betekenisvolle inspanning” leverden om zich aan de wet te houden en kinderen van hun platforms te weren, schrijft de Australische nieuwsgazer ABC. „Verandering vindt niet van de ene op de andere dag plaats”, zei hij. „Maar deze eerste tekenen laten zien dat het belangrijk is dat we actie hebben ondernomen.”

Minister van Communicatie Anika Wells noemde het aantal gedeactiveerde accounts tijdens de persconferentie een enorme prestatie. „Hoewel het nog vroeg is, kan elk gedeactiveerd account betekenen dat een jongere meer vrije tijd heeft om offline een gemeenschap op te bouwen en een eigen identiteit te ontwikkelen.”

Advertentie

Onrustig van je ton op de bank?

Hou op zeg.

Je bent toch geen Govert?

Wizzkid. Heeft lekker gecash't toen hij zijn tech-startup verkocht. Direct knalde zijn bloeddruk naar 160/110.
Twijfelt over beleggen. Want waarin? Zeewierboerderijen, voedingssupplementen of AI?
Maar wat als hij verkeerd gokt? Tijd voor de klankschaal.
Adem in, adem uit Govert. Straks een glas Kombucha.

Nergens voor nodig, die onrust.

Beleg lekker bij BridgeFund.
Daar wordt jouw geld gespreid over 9.500+ Nederlandse mkb'ers.
Dat is super defensief voor wie van zeker houdt.
Krijg je een vaste jaarrente voor tot wel 5,75%.
Maandelijks uitgekeerd.
Lekker hoor.

Dus hup, naar
bridgefund.nl/beleggen.

Vaste rente tot 5,75%

- Spreiding over 9.500+ mkb-bedrijven
- Optie voor maandelijkse rente-uitkering.

BRIDGE FUND

DE BEDRIJFSKANTINE

Elke week luncht *NRC* mee bij een bedrijf. Deze week: Jersey Koeien Klein Slendebroek V.O.F.

Vader **Bert Ruitenberg**, zoon **Roy** en dochter **Suzanne** in de keuken van hun woonhuis, recht tegenover de koeienschuur. FOTO'S SIMON LENSSENS

Roy Ruitenberg neemt altijd een tray rauwe melk mee op wintersport

Naam bedrijf: Jersey Koeien Klein Slendebroek V.O.F.
Locatie: Dalfsen (Hoonhorst)
Branche: agrarisch melkveebedrijf
Jaaromzet: doet het bedrijf geen uitspraken over
Aantal werknemers: 1,5
Kosten lunch: 30 euro

In een grote schuur staat een rij bruine koeien met halsbanden om. Braaf sjokken ze richting twee pompende machines om gemolken te worden. Bert Ruitenberg (52) – skinny jeans, coltrui, Prins Bernhard jr.-brilmontuur – is samen met zoon Roy de eigenaar van de 101 Jersey-koeien. „Alles gaat bij ons via de app, wij zijn geen domme boeren”, zegt Bert met de handen in de zij.

Hij houdt al dertig jaar koeien. Twee jaar geleden stapte hij over op het kleinere Jersey-ras, dat minder mest produceert, maar eiwitrijkere en vettere melk geeft dan gewone koeien. Bert: „De machines draaien 24/7, via de halsband kan de machine zien wie er aan de beurt is.” Op de boerderij staan een rauwe-melktap en een verkoopautomaat met daarin stukken Jersey-kaas. „Bij de melktap is het altijd druk”, zegt Bert. Naast klanten uit de buurt komt ook vaak „de allochtone Nederlander” naar de melktap. Bert: „Die tappen dan twintig liter in een keer en maken daar zelf kefir of yoghurt van.” De rest van de melk wordt verwerkt tot kaas, boter en yoghurt en gaat naar de supermarkt.

Havermelk
Zoon Roy (22) komt de schuur in. Onder een kraantje spoelt hij zijn laarzen met stalen neuzen schoon. Hij heeft net de mestpomp aangezet, de pinken en het jongvee gevoerd. Roy is nog groter dan Bert. Met een gigantische gespierde hand wijst hij de schuur in en legt uit hoe de melkmachines werken. Roy en Bert drinken elke dag rauwe melk. Bert wil weten of ik alleen maar havermelk te drinken krijg in Amsterdam.

Door de automatisering kunnen Roy en Bert gemakkelijk met z’n tweeën de boerderij runnen. Vroeg opstaan om te melken hoeft niet meer. Bert is net te-

rug van een weekje Tenerife met zijn vrouw. „Honderd koeien lukt ook wel in je eentje”, zegt Roy. Hij werkt twee dagen op het bedrijf en drie dagen bij andere melkveehouders in de buurt. Van maart tot november staan de koeien buiten, dan is er iets meer werk. Vader Bert is ook fractievoorzitter van de lokale tak van het CDA, zes zetels: „Daar gaat behoorlijk wat tijd in zitten.”

Normaal is het iets soberder, maar Roy is vandaag jarig, dus vandaar dat we luxebroodjes en croissants hebben

Bert

Elke dag luncht het gezin om 12 uur in de keuken van hun woonhuis tegenover de koeienschuur. Om vijf uur wordt er gegeten. Of we even onze schoenen uit willen doen, „als het kan”, vraagt Bert bij de deur. Roy verwisselt zijn laarzen voor een paar roomblanke klompen die meer lijken op houten kano's dan op schoenen. „Mijn zoon leeft op maat 48. Dat is nog weleens lastig”, zegt Bert.

Op sokken schuifelen we de keuken in. Dochter Suzanne (24) zit al aan de

rijkelijk gedekte tafel. Suzanne is leerkracht op een basisschool. Ze heeft niks met koeien. Op tafel staan glazen flessen melk en perensap, de boter en kaas komen van de eigen koe. „Normaal is het iets soberder, maar Roy is vandaag jarig, dus vandaar dat we luxebroodjes en croissants hebben”, zegt Bert. Roy is 22 geworden. Vanavond komt zijn oma op bezoek om het te vieren.

„Vrijdag heb ik het al gevierd met de kameraden, gewoon hier in m'n keetje.” Roy heeft een eigen keet op het terrein. Hoe het was vrijdag? „Wazig, veel bier, veel gezelligheid”, zegt Roy terwijl een kaiserbroodje filet américain in zijn enorme hand verdwijnt. „Het is wel gebruikelijk dat de jongelui hier elkaar ontmoeten in de keet”, zegt Bert. Voor feestjes wat verderop heeft Roy een andere oplossing gevonden. Met zijn vrienden kocht hij een oude Cadillac-limousine. Handig, want er passen negen mensen in. Roy: „Op de terugweg soms wat meer.”

Roy belegt een croissant met Jersey-kaas en boter, hij gaat komende week „met de kameraden” op wintersport. Vorig jaar had hij een tray rauwe melk van de boerderij meegenomen. Dit jaar neemt hij er twee mee: „Het was gauw op, er is niks beters na een gezellige avond.”

Emma Vos

KLIMAAT

Ambities 2026 voor windparken op zee met de helft teruggeschroefd

Het demissionaire kabinet verwacht dit jaar investeerders voor nog hooguit één windpark van 1 gigawatt warm te laten lopen.

Rosa Uijtewaal

DEN HAAG

Nog maar één windpark wil het demissionaire kabinet aanbesteden in 2026. Dus geen twee, zoals was gepland. Het *Actieplan windenergie op zee*, dat het kabinet een halfjaar geleden opstelde ten behoeve van de aanbestedingen, blijkt onvoldoende effectief. In dat plan maakte demissionair minister Sophie Hermans (Klimaat en Groene Groei, VVD) 1 miljard euro vrij om windparken, voor het eerst in jaren, weer met overheidsgeld te subsidiëren.

Vrijdag werd bekend dat het kabinet 2,5 miljard euro hiervoor beschikbaar stelt, maar dat niet genoeg acht om twee windparken met een capaciteit van elk 1GW (elektriciteit voor grofweg twee miljoen huishoudens) succesvol aan te kunnen besteden dit jaar. Het kabinet vroeg het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) om advies over de hoogte van de subsidie en volgt dit nu naar eigen zeggen op. In een reactie aan *NRC* zegt minister Hermans dat de markt „verder verslechterd” is „dan we een halfjaar geleden dachten”.

Het is een grote tegenvaller voor Hermans, in een periode dat de uitrol van windenergie op zee stokt. Het besluit komt nadat in oktober duidelijk is geworden dat geen enkele windparkenbouwer zich op het project Nederwiek 1-A had ingeschreven. Marktpartijen zien de kosten voor de bouw en financiering van de parken stijgen. Daarbij speelt mee dat de industrie langzamer elektrificeert dan verwacht.

Die onzekerheid houdt zowel windparkenbouwers als de industrie gevan-

gen. Die laatste heeft veel energienodig, het liefst voor de laagste prijs, maar investeerders in offshore-windenergie moeten hun investeringen in dertig jaar kunnen terugverdienen en betwijfelen of er dan genoeg vraag zal zijn.

In de Kamerbrief noemt de minister windenergie van zee „essentieel” en benadrukt ze dat er „tot 2040 geen alternatieven [zijn] die tijdig en op deze schaal duurzame elektriciteit kunnen opwekken”. Hermans acht windparken op zee nodig om de klimaatdoelstellingen te behalen en onafhankelijker te worden van andere landen. Ze wil dan ook voorkomen dat de offshore-windsector stilvalt in 2026.

Wat meespeelt, is dat hoogspanningsbeheerder Tennet aanzienlijke investeringen heeft gedaan om toekomstige windenergie aan land te kunnen brengen. Omdat Tennet de kosten op termijn financiert via nettarieven, die burgers en bedrijven betalen, is het zaak vertraging zo veel mogelijk „te beperken”, aldus de minister.

Boekhoudkundige truc

Naast de circa 900 miljoen euro die het kabinet in september vanuit het Klimaatfonds voor de windparken reserveerde, komt er dankzij een boekhoudkundige truc nog eens 1,6 miljard euro bij. Dat geld komt uit een toekomstig potje van een verduurzamingssubsidie. De grofweg 2,5 miljard euro die het kabinet zo vrijspeelt, is voor de aanbesteding van het windpark IJmuiden VerGamma-A, bestemd voor de Maasvlakte.

Windparkenbouwers wordt gegarandeerd dat bij een (te) lage marktprijs voor hun elektriciteit het Rijk vijftien jaar lang bijspringt, tot een vastgesteld

De markt is verder verslechterd dan we een halfjaar geleden dachten

Sophie Hermans
minister Klimaat en Groene Groei

bedrag. In haar brief haalt Hermans aan dat in Ierland en Polen aanbestedingen slaagden met vergelijkbare bedragen.

Het Nederlandse besluit de ambities voor windparken op zee nogmaals terug te schroeven, komt op een opvallend moment. Deze week maakte het VK furor in de energiewereld door een aanbesteding te laten slagen voor windparken met een capaciteit van maar liefst 8,4 GW. Het roept de vraag op waarom het daar wel kan. De laatste jaren mislukte subsidieloze aanbestedingen voor windparken in Europa steeds vaker.

In reactie daarop komt de Europese Commissie vanaf 2027 met een nieuwe contractvorm, de zogeheten *contracts for difference*: de overheid compenseert een te lage elektriciteitsprijs, maar de windparkexploitant draagt bij zeer hoge inkomsten weer af aan de overheid. Het is een succesvolle aanpak die het Verenigd Koninkrijk al langer toepast.

„Met deze *contracts of difference* neemt de overheid eigenlijk het investeringsrisico over van het bedrijf”, zegt Pieter Boot van het International Centre of Energy Policy. „De prijsverwachting vormt voor investeerders de grootste onzekerheid. In het VK krijgen bedrijven een vaste prijs voor een termijn van twintig jaar. Het risico is daarmee niet weg, maar verplaatst naar de staat.”

In de Nederlandse windsector wordt nu reikhalzend uitgekeken naar deze nieuwe contractvormen. In die zin is 2026 een overgangsjaar. Over het kabinetsbesluit zegt Jan Vos van windbranchevereniging NedZero: „Beter een geslaagde aanbesteding dan te weinig budget voor meerdere.”

Maar Vos is kritisch. „Als je uitzoomt zie je weinig strategische visie. Aan de

ene kant wordt het rapport-Wennink [adviezen om te investeren in economie van de toekomst] met veel fanfare onthaald, maar op het moment dat je windenergie moet produceren, geeft het kabinet niet thuis. Wij zeggen al twee jaar dat tenders mislukken in het buitenland. Nu is er te laat ingegrepen en is er nog te weinig geld beschikbaar.”

Vos verwacht niet dat steeds zoveel subsidie nodig is voor nieuwe windparken. „Als je voorspelbaar en grootschalig aanbesteedt, wordt het goedkoper. Kijk maar naar het VK, of Nederland de afgelopen tien jaar.”

Volgens minister Hermans is het „een grote stap” om windparken weer te subsidiëren. Wel haalt ze aan dat het PBL inschat dat de subsidie ook weer minder kan worden als de sector weer op gang komt. Maar, zegt ze, „dat zal ook van veel factoren afhangen, dat hebben we ook niet allemaal zelf in de hand”.

Puzzel
Hoe het verder moet met offshore-windenergie, is aan het volgende kabinet. Duidelijk is wel dat de eerdere ambitie om al in 2030 zo'n 21 GW stroom te kunnen op wekken op zee met de huidige plannen nog niet eens voor de helft is te verwezenlijken. Van de formerende partijen committeren CDA en D66 zich in elk geval aan het aanjagen van windenergie op zee. Zij lieten optekenen dat ze in windenergie op zee zou „blijven investeren”.

Ook is duidelijk dat zowel voor nieuwe windparken op zee als bijvoorbeeld het stroomnet extra geld moet worden gevonden. Hoe de financiële puzzel uitvalt, is mede afhankelijk van steun van andere partijen in de Kamer.

Windpark **Hollandse Kust Zuid** van Vattenfall, zo'n achttien kilometer voor de kust van IJmuiden. De 139 windturbines hier leveren stroom voor ruim 1,5 miljoen huishoudens. FOTO JEFFREY GROENEWEG/ANP

Het Rotterdamse **Café Kleiweg**. Eind 2025 werd het uitgeroepen tot Echt Rotterdams Erfgoed, met negen andere bruine kroegen, als uitvloeisel van een unaniem aangenomen motie in de gemeenteraad.

ROTTERDAM

Stap Café Kleiweg in het noorden van Rotterdam binnen en het is alsof de tijd heeft stilgestaan. Kleedjes op tafel, donkerbruine houten lambrisering tegen de muur, een biertje kost nog altijd 2,65 euro. In de hoek naast de bar twee fruitautomaten. De barkrukken die voor de gokmachines staan, zijn de enige in de kroeg met gevoerde zittingen.

Toch zit alles er pas twee jaar in. Eind 2023 woedde er een uitslaande brand in het appartement boven de kroeg. Café Kleiweg zelf bleef gespaard, maar had wel flinke waterschade van de bluswerkzaamheden.

Eigenaar Michel de Kroon had de kroeg toen net een jaar overgenomen. „Na de brand heb ik alles gefilmd”, zegt hij. „Zodat we het precies weer konden herstellen.” De meubels en de houten vloer werden gedroogd, de bar werd geschuurd en opnieuw gebeist. Op zijn telefoon laat De Kroon een filmpje zien van de avond voor de brand: een stampvolle kroeg. Aan de balken van het verlaagde plafond boven de bar zijn Feyenoord-shirts en -sjaals te zien, die hangen er nu opnieuw.

Het café opende zijn deuren 96 jaar geleden voor het eerst. Toen De Kroon (55) het in 2022 overnam, werd hij enigszins argwanend door de vaste gasten aangekeken. „Ze dachten: daar heb je weer zo’n yup met een goudomrande bril, die wil er zeker een hippe tent van maken. Maar ik wilde het houden zoals ’t was.” Daar was niets aan veranderd toen hij de zaak noodgedwongen moest renoveren.

Eind 2025 werd het café uitgeroepen tot

HORECA

Steeds meer kroegen gaan dicht, wat niet alleen de schuld is van Gen Z

Sinds begin 2020 is een op de vijf cafés verdwenen, terwijl koffiezaken en zaken waar je online maaltijden kan bestellen in de lift zitten. Vaak wordt voor een verklaring naar het gedrag van jongere generaties gewezen, maar de verschuiving speelt breder.

Door **Timo Nijssen** Fotografie **Hedayatullah Amid**

Echt Rotterdams Erfgoed, samen met nog negen andere bruine kroegen. Daar ging een unaniem aangenomen motie in de gemeenteraad aan vooraf, waarin werd gesignaleerd dat de bruine kroeg het moeilijk heeft en „ook in Rotterdam steeds vaker plaatsmaakt voor een hippe koffietent of luxe cocktailbar”. De gemeentelijke erkenning moet ze een steuntje in de rug geven. In Amsterdam werd eerder een vergelijkbare motie aangenomen, en ook in Tilburg en Utrecht gaan stemmen op om kroegen als erfgoed te bestempelen.

Een op de vijf cafés is verdwenen

Het café heeft het inderdaad zwaar. Sinds begin 2020 is ruim één op de vijf kroegen en discotheken verdwenen, meldde Koninklijke Horeca Nederland (KHN) deze week. Nederland telt nu nog 4.642 kroegen, ruim 1.250 minder dan voor het uitbreken van de coronapandemie.

In Limburg was de daling het sterkst, hoewel daar nog altijd de meeste kroegen per 100.000 inwoners zijn. Flevoland is de provincie met de minste cafés, zowel in absolute als relatieve zin: 28 kroegen zijn daar nog.

Wie wil er in zo’n markt nog een kroeg overnemen?

Die negatieve berichten helpen in ieder geval niet, vindt De Kroon. „Laat ze eens wat positiefs vertellen bij de KHN. Je kunt nog steeds een topzaak hebben.” Niet dat hij daar geen werk aan heeft gehad: Café Kleiweg teerde toen hij het overnam te sterk op een paar oude stamgasten. „De meesten daarvan zijn inmiddels overleden.”

„We hebben er meer een open zaak van gemaakt. De kleedjes op tafel zijn hetzelfde gebleven en het biljart ook, maar we hebben

De barkrukken die voor de **gokmachines** staan, zijn de enige in de kroeg met gevoerde zittingen.

wel goede wijnen in mooie glazen toevoegd. En we zijn op social media gegaan, dat moet je ook als bruine kroeg doen.” Op Instagram plaatst hij filmpjes van de sfeer, prompt komen er dan mensen kijken. Ook organiseert hij evenementen: biljartles, een mosseldag.

Zo wist De Kroon ook een nieuw publiek aan te spreken. „De kracht van een bruine kroeg zit in terugkerende bezoekers, je moet genoeg mensen hebben die twee keer per week een tientje komen brengen. Daar heb je meer aan dan iemand die eens in de zes maanden popie jopie komt doen en 100 euro uitgeeft.”

Horecasector als geheel blijft stabiel

Tegenover de sluitingen in het nachtleven staat flinke groei onder koffiebars, toetjeszaken en restaurants die zich vooral bezighouden met bezorg- en afhaalmaaltijden. De horecabranche als geheel blijft daardoor vrij stabiel.

KHN-voorzitter Marijke Vuik ziet jongeren, Gen Z (de generatie geboren tussen 1997 en 2012) in het bijzonder, als drijvende kracht achter de verschuiving. „Zij zoeken heel veel overdag de horeca op om bijvoorbeeld te gaan lunchen”, zegt ze tegen persbureau ANP.

Daar valt wat tegen in te brengen. De daling is namelijk al langer te zien, tussen 2015 en 2020 verdwenen er ook al ruim duizend cafés. De vijf jaar daarvoor eveneens. De meeste Gen Z’ers waren toen nog veel te jong om een biertje te mogen bestellen. „In studentensteden neemt het tot laat stappen juist minder af en doen cafés het beter”, ziet Jos Klerx. Hij volgt de horecasector voor de Rabobank. Klerx wijst daarnaast op de vergrijzing, waardoor er een gro-

te groep mensen met tijd en geld is. „Die zie je ook niet en masse terug in het café.”

Wel ziet Klerx dat er meer concurrentie is om de tijd en het geld van jongeren. „Zij hebben tegenwoordig relatief veel vrijetijdsaanbod. Als je naar een festival gaat, kun je niet in het café zitten.”

De Kroon herkent in zijn kroeg niet dat de jongeren afgehaakt zouden zijn, hoewel er op deze donderdagmiddag vooral veel grijze haren te zien zijn. „Doordeweeks zijn de meeste gasten wel 40-plus. Maar in het weekend is dat meer fifty-fifty. Jongeren komen hier ook, die vinden de retrostijl leuk.” De Kroon ziet hen vaker speciaalbiër bestellen, waar de oudere gasten het bij een pilsje houden.

Volgens bankier Klerx sluit het aanbod van de traditionele kroeg niet meer aan bij de verwachtingen van een brede groep con-

We zijn op social media gegaan, dat moet je ook als bruine kroeg doen

Michel de Kroon

eigenaar Café Kleiweg in Rotterdam

sumenten. „We gaan zeker nog wel naar het café, maar dat is in de binnensteden. Daar is meer reuring, dan hebben mensen de neiging om toch nog even te blijven zitten. In woonbuurten mis je dat.”

„Als je alleen maar drinken aanbiedt, begint je dag pas laat. Mensen komen dan niet voor lunch en diner, die omzet lopen de neiging om toch nog even te blijven zitten. In woonbuurten mis je dat.”

„Het ligt er maar net aan waar je zit”, zegt De Kroon over de verschuiving naar horeca-bezoek overdag. „Het is hier nog nooit leeg geweest terwijl we open waren.”

Koffie halen als sociale activiteit

Vier kilometer ten zuiden van Café Kleiweg in het centrum van Rotterdam zit FiveFiveFive, een koffiebar-annex-fietsclub. Op de toonbank ligt ook hier een kleedje, daarop staat het pinapparaat. Achter in de zaak staat een batterij indoorfietsen waarop wielrenklases worden gegeven.

Ruseva Stanimira (30) en Osman N. Osman (27) hebben er net koffie gehaald: zij een flat white en hij een cappuccino, allebei met karamel. „Heel haveremelkelite van ons”, vindt Osman. Koffie buiten de deur halen doen ze wel vaker, zeker sinds je tijdens corona alleen nog maar wandeldates kon doen.

„Het is een sociaal ding, je gaat even samen koffie halen”, zegt Stanimira. Uitgaan

Michel de Kroon, eigenaar van Café Kleiweg: „De meeste oude stamgasten zijn nu overleden.”

deden ze vroeger meer dan nu, sinds de pandemie hebben bars hun aantrekkingskracht verloren. „We zijn nu gewend geraakt aan thuis borrelen. Dat is goedkoper, en in een café is niet altijd plek.”

Bij FiveFiveFive, open sinds 2020, wordt ‘specialty coffee’ gezet, van kwaliteitsbonen die kleinschalig geproduceerd worden. Een deel van de klanten komt daar speciaal voor, zegt eigenaar Rolf Villanueva (61). „De massa komt hier per ongeluk binnen, en ontdekt dan dat je goede koffie ook zonder suiker kunt drinken.”

Villanueva wil dat gasten zich in zijn zaak thuis voelen. „Op straat zitten mensen allemaal in hun eigen bubbel met oortjes in. En bij zaken als Starbucks en Coffee Company zitten alleen maar laptopmensen. Hier krijg je meer persoonlijk contact.” Voor de buurt-functie staat er in de zaak een pakketauto-

maat van Vinted Go, de eigen bezorgdienst van tweedehandsmarktplaats Vinted.

Net als een bruine kroeg moet deze hippe koffiebar het vooral van vaste bezoekers hebben. Die zijn volgens de uitbater van alle leeftijden. „Je hebt pas een klant als-ie terugkomt”, vindt Villanueva. Het concept van een wielercfé draagt daaraan bij, de community zit daar vanzelf al ingebakken. In de winter komen sporters binnen trainen, in de zomer spreken ze voor de deur af om samen een tocht te rijden.

Op de vraag hoe ze ervoor willen zorgen dat mensen niet alleen thuis op de bank blijven zitten, hebben De Kroon en Villanueva vrijwel identieke antwoorden. „Je moet lief voor ze zijn, persoonlijk contact bieden”, zegt de kroegbaas. „Wees gewoon aardig, op een manier die je meent en die niet oppervlakkig is”, zegt de barista.

Advertentie

BijzondereZaken.nl

Zoek & vind alle zaken die bijzonder zijn!

Zaken & Transacties

CURSUS DAYTRADEN Risicolooos leren

GROEPS-CURSUS 675-
2e persoon half geld ex btw

Nu ook privé-cursus
Persoonlijke begeleiding 1-op-1

Wat krijgt u voor uw geld?

- ✓ Cursus in Hotel vd Valk
- ✓ Vers ontbijt en lunch
- ✓ Gratis Handelsrobot
- ✓ 8 weken live meekijken
- ✓ Opfrisdag naar keuze
- ✓ Boek met stappenplan
- ✓ 100% persoonlijke service

Risicolooos leren
Maak alle fouten op een demo-account voordat u met echt geld begint

Originele reacties cursisten

Ruimte voor vragen

Vakantiepotje
Mijn winst van de laatste drie weken is rechtstreeks in de vakantiepot gegaan. Spanje, here we come!

Interactieve cursus met live handel.
Veel ruimte voor vragen en kennisdeling.

Cursusdata Hotel vd Valk Breukelen:
vrijdag 30 jan, vrijdag 6 feb en vrijdag 6 mrt
Let op! U kunt snel winst boeken maar net zo snel verlies lijden

WWW.ROBWESSELS.NL 010 519 21 15

BlueCity is gevestigd in het voormalige Tropicana-zwembad in Rotterdam.

INTERVIEW **DUURZAAM ONDERNEMEN**

Start-upbegeleider ziet circulaire bedrijven vastlopen. ‘Er is een vals gevoel van vooruitgang’

Waarom komt de circulaire economie maar niet van de grond? Sabine Biesheuvel, afzwaaiend directeur van BlueCity, zag vele wereldverbeteraars bedrogen uitkomen.

Door **Liza van Lonkhuyzen** Fotografie **Joost Rutten**

De grote groene glijbaan staat overeind alsof er geen dag verstreken is. Metershoog steekt hij uit boven de tegelvloer van het oude zwembad.

Muren zijn beschilderd met weelderige jungleplanten en tropische vogels. De voormalige wildwaterbaan is een expositieroute waarlangs innovatieve materialen zijn uitgesteld. Zoals een straattegel die is gemaakt van bagger en een schoudertas van ‘leer’ dat is vervaardigd uit planten.

„Het was de reden om ooit dit pand te kopen”, zegt Sabine Biesheuvel (42), oprichter en vertrekend directeur van BlueCity. „We wisten dat het aandacht ging trekken. Dat heeft dit thema gewoon nodig.”

BlueCity is nu tien jaar gevestigd in het voormalige Rotterdamse Tropicana-zwembad, pal aan de Nieuwe Maas en met zicht op de Erasmusbrug. Het is een onorthodox pand, bedoeld voor onorthodoxe ideeën: een plek voor jonge bedrijven die zich toelagen op circulair ondernemen.

De ondernemers bij BlueCity werken vooral in productieruimtes onder het voormalige zwembad. In gedeelde laboratoria staan koelkasten, microscopen, mengmachines en ketels om te zoeken naar, zo hopen ze, de *biobased*

materialen van de toekomst. Ze maken circulaire zonnepanelen, folies uit reststromen van een bierbrouwerij en werken aan schiprecycling. De bedrijven krijgen hulp van BlueCity bij productontwikkeling, klanten vinden, juridische hobbels en aantrekken van financiering.

Waar in de politiek aanvankelijk veel *buzz* was rond de term circulaire economie, is de gehoopte versnelling uitgebleven. Het Planbureau voor de Leefomgeving waarschuwt sinds 2019 dat de circulaire economie niet van de grond komt. Het CBS berekende dat de toegevoegde waarde van de circulaire economie (reparatie, recycling) al twintig jaar stabiel is, rond 4 procent van het bruto binnenlands product.

In januari zwaait Biesheuvel na elf jaar af als directeur. Ze zet een stap op zij vanwege een nieuwe koers bij BlueCity waarbij het bedrijfsmodel wordt versimpeld. De start-uphub had een breed aanbod van allerlei activiteiten en draaide verlies. Biesheuvel gaat zich richten op ondernemingen die buiten BlueCity bezig zijn met opschalen.

Je vertrek heeft te maken met een nieuwe koers van BlueCity. Hoe zit dat precies?

„BlueCity ging zich toelagen op een

heel breed pakket taken: ondernemers helpen met hun innovatie, daarna het ingewikkelde proces van opschaling en voorlichting. We gingen van één businessmodel naar zes verschillende modellen in één bedrijf. Dat werd zeer complex, en het lukte niet om al die zes financieel gezond te krijgen. We organiseerden evenementen, hadden een projectbureau, deden aan voorlichting. Daar bovenop ging het restaurant failliet, en gingen we dat daarna zelf uitbaten - achteraf geen goed idee. We deden te veel.

„Daarnaast hadden we afgelopen jaren gewoonweg pech: twee branden in twee van de bedrijven die bij ons huurden, de pandemie, inbraken vanwege onze apparatuur. Allemaal dingen die niet in een bedrijfsplan staan, maar wel gebeuren.

„BlueCity heeft nu bewust gekozen voor focus op beginnende ondernemers. Daar is dit pand ook het meest geschikt voor. Na elf jaar pionieren wil ik me buiten BlueCity richten op de opschalingsfase van bedrijven, omdat dit juist zo lastig is voor ze.”

Waarom is die opschaling zo belangrijk volgens jou?

„Er zijn genoeg goede ideeën. Vaak worden ze warm onthaald door de maatschappij. Misschien winnen ze

wel een innovatieprijs, of krijgen ze een grote subsidie los. Maar doorpakken is heel moeilijk. Verkoopvolumes zijn te laag, financiers en omgevingsdiensten stellen vooral kritische vragen over businessmodellen en risico's. Ze lopen vast.

Zeker sinds het stopzetten van het Nationaal Groeifonds in 2024 lijkt het alsof we een enorme afslag hebben gemist om serieus in te zetten op de circulaire economie. In het herziene circulaire programma heeft de overheid haar budget zelfs flink verlaagd, naar 45 miljoen. Dat is dan onze volledige circulaire agenda.”

Welke ondernemers klopten afgelopen tien jaar bij je aan?

„Ik zag eigenlijk twee groepen. Allereerst, en zeker in het begin, veel ambachtelijke bedrijven. Die maken bijvoorbeeld meubels van resthout of leer van afgedankt fruit. In deze groep start-ups zit een hoge doorloop, omdat het arbeidsintensief en moeilijk schaalbaar is - en omdat het lastig concurreren is met goedkope spullen uit het buitenland.”

„Nieuwe spullen komen doorgaans uit enorme volumepartijen van ver. Ze worden niet belast op de impact die ze hebben op het milieu. Arbeidskosten in Nederland zijn een stuk hoger, net

als onze energiekosten. Ook is bedrijfsruimte kostbaar.”

Wat is de andere groep bedrijven die jullie zien?

„Dat zijn de meer industrieel schaalbare concepten, zoals in de *biotech* of de chemie. De uitdagingen van deze groep komen deels overeen: ruimte, energiekosten. Zij vinden daarnaast moeilijk geschikte financiering en er is te weinig capaciteit of kennis bij omgevingsdiensten over de technologie die ze willen opschalen.”

De overheid heeft een grondstoffenstrategie geschreven. Die gaat vooral over doelen, en zegt weinig over hoe we daar komen. In de praktijk is het voor bedrijven ongelooflijk moeilijk om tegen de lineaire wegwerpeconomie in te zwemmen.

„Circulaire economie is van oorsprong een onderwerp dat beledigd is bij lokale overheden en het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat, verantwoordelijk voor de leefomgeving. Het ministerie dat zulke grondstofnotities schrijft, houdt zich bezig met hoe we zo goed mogelijk omgaan met afval en het aanjagen van recycling. We kunnen bijvoorbeeld wel ambachtscentra opzetten om nieuwe producten te maken met weggegooid spullen uit de mili-

eustraat, als we niet tegelijk zorgen dat Ikea minder slecht geproduceerde meubels verkoopt, hebben we daar te weinig aan.”

Op welke manier zou de overheid het wel moeten doen?

„Door strategische keuzes te maken waar Nederland op moet inzetten. En bedrijven helpen hobbels te nemen - zoals ruimte vinden, stikstofregels, netcongestie, vergunningen - waar ze nu nauwelijks overheen komen. Een van de dingen die wij bij BlueCity deden om bedrijven te helpen, is samen met gemeente, provincie en omgevingsdiensten in een heel vroeg stadium overleggen over wat nodig is voor een omgevingsvergunning. Anders is het voor bedrijven heel moeilijk precies te weten waar ze aan moeten voldoen en duurt dit proces eindeloos.

„Ondernemers in de circulaire economie komen bovendien juridische obstakels tegen. Als ze met een reststroom willen werken, heet dat juridisch gezien afval. Het is heel ingewikkeld om dat te mogen gebruiken als grondstof. Zo had SeaWood hier last van toen het op het terrein van een afvalverwerker iets wilde opzetten om van zeewier en tomatenvezels plaatmateriaal te maken.”

Is er te weinig durfkapitaal voor circulaire ondernemingen?

„Ja, ik zie een financieel systeem dat niet toereikend is. Bovendien is er een enorme disbalans - vooral bij private investeerders - in de hoge investeringen in software en AI-ontwikkelingen ten opzichte van wat er naar duurzame bedrijven gaat. Het aantal partijen dat grootschalig investeert in circulaire processen kan ik op één hand tellen. De snelheid waarmee het geld bovendien terug moet worden verdiend, sluit niet aan bij de tijd die ervoor nodig is.”

Heeft het allemaal wel zin zolang de grenzen openstaan voor goedkoop wegwerpspul uit het buitenland?

„De vraag stellen is hem natuurlijk ook deels beantwoorden. Het Planbureau voor de Leefomgeving zegt: je kan het niet oplossen door bedrijven in hun vroege fase te helpen met wat subsidie. Je moet zorgen dat er een markt komt voor deze bedrijven, zodat ze hun productie kunnen opschalen. Anders gooien we feitelijk publiek geld weg.”

Zou je meer eisen willen stellen aan spullen? Zoals: een product moet voor zoveel procent uit gerecycled materiaal bestaan?

”

Circulair in 2050? Dat gaat ‘m natuurlijk niet worden. Als je circulair wil worden, moet je echt je tanden laten zien

„Ja, dat is echt nodig. Zeker bij plastic. Dat draait natuurlijk om olie, oorspronkelijk bedoeld voor brandstof. Maar omdat de vraag naar brandstof gaat teruglopen door elektrische auto's, is er een perverse prikkel om dan maar nog meer plastic te maken. Terwijl we beter kunnen recyclen wat er nu is.”

Je ziet veel ondernemers binnenstappen die de wereld willen verbeteren, en dan bedrogen uitkomen.

„Ik merk dat het best complex is voor ondernemers om uit te zoomen en scherp te krijgen of slecht ondernemerschap te verwijten valt, en waar het systeem gewoon echt niet meewerkt.”

De overheid belooft nog altijd: in 2050 zijn we circulair.

„Ja. Dat gaat ‘m natuurlijk niet worden. Als je circulair wil worden, moet je echt je tanden laten zien. Serieus investeren, normeren en beleid voeren om mensen minder te laten consumeren. Strenger optreden tegen reclames die leiden tot overconsumptie bijvoorbeeld. Onze samenleving is helemaal ingericht met prikkels voor meer consumptie. Je kan een stadscentrum niet meer in zonder door van alles te worden verleid.”

Sabine Biesheuvel: „Er is een enorme disbalans in de hoge investeringen in software en AI-ontwikkelingen ten opzichte van wat er naar duurzame bedrijven gaat.”

De **nieuwe OV-pas** kost 6 euro, dat is goedkoper dan de huidige OV-chipkaart, waar je 7,50 euro voor betaalde. STUDIO PARADOX DESIGN

Jan Benjamin

AMERSFOORT

Wie reist met het openbaar vervoer kent de piepjes. Eén geluidje: inchecken gelukt. Twee keer: uitchecken oké. Dissonante piepjes: let op, er ging iets mis.

Die vertrouwde geluiden blijven, zegt Bas van Weele. „Ze zitten in het onderbewuste geheugen van veel reizigers.” Maar achter die piepjes, zegt de programmadirecteur van betaalsysteem OVpay, voltrekt zich dezer dagen een van de grootste veranderingen in het Nederlandse openbaar vervoer sinds het einde van de strippenkaart en de introductie van de OV-chipkaart.

OVpay is het betaalprogramma van de negen bus- en treinbedrijven die in Nederland het openbaar vervoer verzorgen en hun coöperatie Translink. Twee jaar geleden introduceerden Van Weele en zijn collega's reizen met je betaalpas. Zo kan iedereen (ook buitenlandse reizigers) reizen op rekening: je betaalt achteraf. En nu werken zij aan de vervanger van de (technisch verouderde) OV-chipkaart, de OV-pas. Daarmee reis je op een moderne manier op saldo, prepaid dus. De totale vervanging kost de ov-branche 100 tot 150 miljoen euro. Overigens blijft het ook in de nieuwe situatie mogelijk met je (digitale of fysieke) bankpas in- en uit te checken.

OPENBAAR VERVOER

Nieuwe OV-pas vervangt straks de verouderde OV-chipkaart

Een nieuwe pas voor openbaarvervoergebruikers komt eraan. Hoe betalen in bus, trein, tram en metro fundamenteel verandert.

In november 2025 zijn de ov-bedrijven voorzichtig begonnen met het invoeren van de OV-pas. Om technische problemen te voorkomen doen ze dat langzaam: eerst krijgen reizigers van wie de OV-chipkaart verloopt ter vervanging een OV-pas aangeboden (die kost 6 euro, de oude OV-chipkaart was 7,50 euro). Daarmee kan je nu nog alleen reizen voor volledig tarief. De komende maanden gaan vervoerders ook hun abonnementen en kortingskaarten overzetten op de nieuwe OV-pas.

Uiterlijk eind 2027 verdwijnt de OV-chipkaart. Dan moeten vele miljoenen kaarten zijn vervangen. Iedereen moet om: forensen die reizen met een abonnement van het werk, studenten met hun ov-kaart, reizigers met een kortingskaart of ander abonnement.

Voor de dagelijkse reiziger lijkt het vooral een technische upgrade. Maar de overgang raakt aan fundamentele vragen: wie betaalt wanneer, hoe veilig en anoniem is betalen voor je reis nog, en wordt het ov hiermee werkelijk eenvoudiger?

Geen kaartje meer kopen

Volgens Translink verlaagt OVpay de drempel tot het ov voor met name incidentele reizigers. Wie niet vaak de trein, bus, tram of metro pakt, hoeft nu niet meer een kaartje te kopen, maar pakt simpelweg zijn bankkaart. Uit onderzoek van Translink onder

Nieuwe OV-pas geen anonieme kaart meer

1.200 mensen (februari 2025) blijkt dat reizigers eerder voor het openbaar vervoer kiezen nu ze eenvoudig met hun betaalpas (vaak de digitale pas, ofwel via je telefoon) kunnen in- en uitchecken. Ook buitenlandse toeristen kunnen met hun eigen bankpas of credit card met het Nederlandse ov reizen. Inmiddels wordt ongeveer één op de vijf ritten met een betaalpas gemaakt; bij ritten tegen voltarief zelfs meer dan de helft.

Harde cijfers over extra reizigers zijn er niet, maar Van Weele ziet vooral effect bij toeristen en dagjesmensen. „Je hoeft geen kaart meer te kopen of saldo te laden. Dat maakt het ov toegankelijker voor mensen die het niet dagelijks gebruiken.”

Misbruik betaalpassen

Dat gemak heeft ook een keerzijde. Reizen met de betaalpas brengt nieuwe kwetsbaarheden met zich mee. Zo worden digitale wegwerpbetalpassen - prepaidpassen die je na gebruik kan weggooiën - misbruikt om gratis te reizen. Wie zo'n pas gebruikt en hem vóór het einde van de dag wist, kan de afschrijving ontlopen.

Volgens Van Weele wordt de controle daarop steeds beter, maar blijft het een kat-en-muisspel. „Het is actie en reactie, een wapenwedloop met kwaadwillenden.” Het percentage reisgeld dat zo niet kan worden geïnd, daalt. Juist daarom is de OV-pas prepaid: door

vooraf te betalen of met saldo te reizen, is het risico dat de reis niet wordt betaald lager. Zo moet het nieuwe systeem uiteindelijk minder fraudegevoelig worden, aldus Van Weele. Fraude met de digitale bankpas blijft evenwel een punt van aandacht.

Voor alle treinen één incheckzuil

De echte belofte van het nieuwe OVpay-systeem ligt in wat nog moet komen, aldus Van Weele. Vervoerders kunnen onder meer diensten introduceren met prijsplafonds; de Amsterdamse stadsvervoerder GVB hanteert al een maximum van 10 euro per dag. Ook kan een vervoerder alternatieve kortingen aanbieden dankzij de OV-pas; reis je meer, dan krijg je meer korting.

Een langgekoesterde wens is 'single check-in, check-out' bij de trein: niet meer in- en uitchecken bij elke vervoerder afzonderlijk. „Dat willen we oppakken na 2027, als de OV-chipkaart helemaal is gestopt.” Eén incheckzuil voor alle vervoerders is actueel, nu zich steeds meer treinbedrijven (denk aan GoVolta en RRRreis) aandienen die op het Nederlandse spoor willen rijden.

Voorlopig is Van Weeles boodschap vooral geruststellend. De piepjes blijven hetzelfde. De kleur blijft hetzelfde. En wie nog saldo op een chipkaart heeft, kan dat eenvoudig terugvragen, zegt Van Weele. „We willen niemand belemmeren. Het ov moet beschikbaar blijven voor iedereen.”

Openbaar vervoer over de grens

Betalen in trein, bus, metro en tram in het buitenland

Nederland is op dit moment het eerste land ter wereld met een volledig landelijk beschikbaar systeem voor 'open-loop contactloos betalen': reizigers kunnen nu met iedere contactloze bankpas, creditcard of digitale wallet inchecken en uitchecken in trein, tram, metro en bus zonder vooraf tickets te kopen of een aparte vervoerskaart te laden via het landelijke OVpay-netwerk. Dit maakt betalen in het ov vergelijkbaar met een reguliere winkeltransactie.

'Open loop contactloos' is een betaalsysteem van de grote banken en creditcardbedrijven waarbij je je eigen, bestaande contactloze betaalmiddel (bankpas, creditcard, smartphone met Apple Pay/Google Pay) gebruikt om te betalen bij verschillende locaties en diensten, zonder dat het betaalmiddel beperkt is tot één specifieke aanbieder, zoals bij een gesloten systeem (een kaartje voor één vervoerder, een cadeaubon voor één winkel).

De nieuwe OV-pas daarentegen is een 'closed loop': een specifieke ov-kaart die alleen in trein, bus, metro en tram werkt. Hij gebruikt wel de moderne betaal- en check-in-infrastructuur van OVpay; dat is nieuw in de wereld. De OV-pas is voor studenten, zakelijke reizigers (abonnement van het werk)

en reizigers met andersoortige korting. Plus voor mensen die niet kunnen of willen reizen met hun bankpas.

Ook **Singapore** loopt voorop. Daar bestaat sinds 2019 het SimplyGo-systeem dat contactloze bankkaarten en mobiele wallets (Apple Pay, Google Pay) accepteert in metro's en bussen, naast de traditionele tickets. Reizigers hoeven geen ov-kaart meer op te laden; de pashouder betaalt direct via zijn bankkaart, het systeem op de achtergrond registreert de ritten en rekent af.

Het verschil: Nederland heeft één landelijk **open-loop systeem** voor contactloze betalingen dat bankpas en digitale afhandeling uniform maakt voor alle ov. Singapore biedt om te betalen bij verschillende locaties en diensten, zonder dat het betaalmiddel beperkt is tot één specifieke aanbieder, zoals bij een gesloten systeem (een kaartje voor één vervoerder, een cadeaubon voor één winkel).

Andere stedelijke netwerken, zoals **Londen, New York, Tokio of Toronto**, kennen al langer contactloos betalen via bankpas of wallet op metro's en stadsvervoer, maar die systemen zijn vaak beperkt tot steden of regio's en hebben niet altijd landelijke dekking of uniforme tariefverwerking zoals in Nederland.

In **Japan** zijn contactloze IC-cards (Suica, Pasma) al lang

een nationale standaard voor ov-betalingen, maar deze zijn technisch gescheiden van reguliere bankkaarten en vormen een eigen ecosysteem.

Andere Europese landen zijn minder ver. **België** biedt op stedelijke netwerken zoals Brussel contactloos betalen met een bankkaart of smartphone, maar dit is nog geen landelijk open-loop systeem en gebeurt naast de traditionele smartcard die per vervoerder en regio verschillend producten kan laden.

In **Duitsland** werken veel regionale vervoerders (in grote steden als Berlijn, München en Düsseldorf) met eigen kaartjes en apps, en contactloos betalen met bankkaart is geen standaard landelijke functionaliteit. Wel is het digitale ticket via apps gangbaar, en abonnementen zoals het Deutschlandticket worden digitaal verspreid.

In **Frankrijk** is contactloos betalen in het openbaar vervoer vooral geconcentreerd in grote regio's (bijvoorbeeld het Navigo-systeem in Parijs). Daar zijn ov-kaarten en mobiele tickets breed geaccepteerd. Landelijk gezien ontbreekt een uniforme open-loop betalingsinfrastructuur, maar contactloze systemen via apps en smartcards zijn er op veel stedelijke netwerken.

nrc carrière samen ambities waarmaken

hoogheemraadschap
**Hollands
Noorderkwartier**

Voor Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier (HHNK) is ADJ op zoek naar een

secretaris-directeur

- verbindende kracht en strategische spil die bestuur en organisatie samenbrengt
- geeft met visie en bestuurlijke sensitiviteit richting in een dynamische omgeving
- weet overzicht te houden, stabiliteit te borgen én vernieuwing mogelijk te maken

Interesse? zie het wervingsprofiel op www.adj.nl of bel ons via +31 (0)30 737 11 85

Uitzoeken en uitproberen is voor advocaat en rechter-plaatsvervanger Ot van Daalen (47) de beste manier om zijn onrust te bezweren. Hij doet graag dingen zelf. En hij vindt het leuk om een beetje te pielen met techniek. Toen hij rechten studeerde verdiende hij bij door voor anderen te programmeren.

Tegenwoordig runt hij zijn eigen advocatenkantoor en probeert hij uit te vogelen welk deel van het werk zich met AI laat automatiseren. Aan de keukentafel thuis in Amsterdam laat hij op een laptop de toepassing zien die hij heeft gebouwd met Claude, het grote taalmodel van bedrijf Anthropic. Dat wordt veel gebruikt om mee te programmeren.

Van Daalen test onder meer of het lukt om besprekingen voor te laten bereiden, e-mails te laten beantwoorden en de urenadministratie te doen voor de facturen. Voor de gein heeft hij ook iets gebouwd waardoor op het beeldscherm boven de espressomachine de actuele koppen te zien zijn van media die hij volgt. Zijn advocatenkantoor draait op zijn eigen server op de zolder van zijn huis, omdat hij de grote techbedrijven niet vertrouwt met de geheimen van zijn cliënten. „De warmte die van die server afkomt kan ik goed gebruiken op die koude verdieping,” zegt hij tijdens het koffiezetten.

Voor zijn boek dat in november 2025 verscheen ging hij op eenzelfde manier te werk. Al jaren groeide zijn onrust. Door de overstromingen in Limburg en een bijna-overstroming van Amsterdam, door een technische storing in de spui in IJmuiden. Door de pandemie, de oorlog in Oekraïne, bosbranden die vaker voorkomen en neerslag die steeds extremere pieken heeft. „Ik had het daar veel over met vrienden, las veel. Waar eindigt het als je die lijnen doortrekt? Qua overstromingen was in Nederland recent alleen Limburg de sjaak. Blijft dat zo?”

Hij trok de lijnen zelf door en probeerde zijn zorgen te factchecken. De methode was een beetje zoals bij zijn juridische dossiers. Van Daalen verzamelde veel informatie, vlooid rapporten door en is uiteindelijk ook met een aantal betrokkenen gaan praten. Het boek dat eruit rolde heet *Voorbereid. Zo zien de grootste Nederlandse rampscenari's eruit*.

Scenario's en draaiboeken

In zeven gemakkelijk leesbare hoofdstukken loopt de jurist de meest waarschijnlijke rampscenari's langs. Je hebt geen stroom meer. Je huis staat onder water. Het internet doet het niet. Iedereen in Nederland wordt ziek. Je kunt niet meer pinnen. Er komt oorlog. En: een autocraat grijpt de macht.

Per thema bekijkt hij hoe de ramp eruit zou zien en vervolgens hoe Nederland daarop is voorbereid. Want voor een deel van de scenario's bestaan gewoon draaiboeken en plannen. Zijn die geruststellend en *up-to-date*? Wie doet wat als de gemalen geen stroom meer krijgen? Hoe betalen en communiceren we zonder internet?

Hardop denkend geeft hij in het boek advies. De meeste hoofdstukken bevatten een of twee 'pro-tips'. Zoals: zorg ervoor dat je zonnepanelen een stopcontact hebben. Dan kun je zelf stroom aftappen als het elektriciteitsnet het laat afweten. En zorg ervoor dat je een kopie van je identiteitsdocumenten hebt, voor als je niet meer bij de originelen kunt. In het hoofdstuk over geld rekent hij uit hoeveel je per persoon nodig hebt als je moet vluchten en bovendien een paar maanden zonder inkomen zult moeten overbruggen. Zijn ruwe schatting is 18.000 euro per persoon. Hoe bewaar je dat geld – als je dat hebt – het slimst? In dollars of in euro's of bitcoin?

Tijdens het schrijven sloot hij zich aan bij de Internet Resiliency Club in Amsterdam, vertelt hij. Dat is een groep burgers die eens per maand bijeenkomt om te bouwen aan alternatieve communicatienetwerken voor als het internet uitvalt. In de Signal-groep van de club bleken veel oude bekenden te zitten uit de digitale burgerrechtenbeweging, waarin Van Daalen al lang actief is. Hij was onder meer directeur van Bits of Freedom.

Ot van Daalen: „Het is geen toeval dat mensen met vragen over weerbaarheid zich ook met digitale burgerrechten bezighouden.”

WEERBAARHEID

‘Onze systemen komen uit een voorspelbare wereld. Die wereld is er niet meer’

Advocaat en rechter-plaatsvervanger Ot van Daalen beschreef in een boek verschillende rampscenario's en hoe je je daartegen kunt weren. „Ik hoop dat we nu beseffen dat volledig afhankelijk zijn van Amerikaanse spullen geen optie is.”

Door **Marloes de Koning** Fotografie **Simon Lenskens**

„Het is geen toeval dat mensen met vragen over weerbaarheid zich ook met digitale burgerrechten bezighouden. Mijn theorie: ze kijken met een *security mindset* en vinden privacy en burgerrechten belangrijk, omdat ze rekening houden met extreme risico's. Zoals dat een dictator aan de macht komt. Ze kijken niet naar hoe waarschijnlijk het is dat iets gebeurt, maar naar de impact als het gebeurt.

„Dat is een veel productievere manier om naar de wereld te kijken, want de wereld is minder voorspelbaar geworden.”

Wat is dat voor menstype?

„Ze zijn breed geïnteresseerd en heel autonoom. Heel precies. Ze willen technologie begrijpen. Ze hacken tuinlampjes met een zonnepaneeltje en stoppen daar dan een klein antennetje in. En ze houden er rekening mee dat het serieus mis kan gaan. Het zijn de mensen die in het dagelijks leven het internet draaiende houden.”

Een beetje zoals jijzelf?

Lacht. „Behalve dat ik het internet niet draaiende houd.

„Als je het breder trekt denk ik dat er een relatie is met de Tweede Wereldoorlog. Als je via overlevering hebt meegekregen dat gekke dingen kunnen gebeuren neem je die toch serieuzer.” Dat geldt ook voor zijn eigen familie. Zowel zijn grootmoeder van moederskant als zijn grootvader van vaderskant was Joods en moest vluchten en onderduiken.

Je noemt onderzoek doen „een soort zelfhulptherapie”. Hielp het om rustiger te slapen?

„Ja. Ik ben een stuk minder onrustig geworden. Sommige zorgen bleken niet realistisch. Ik dacht bijvoorbeeld altijd dat de dreiging van overstromingen vanuit zee kwam; dat de dijken door zouden breken en huizen vijf meter onder water zou komen te staan. Maar de dreiging is eerder van regenwater dat we niet afgevoerd krijgen, bijvoorbeeld doordat de gemalen het niet aankunnen. En dan komt Amsterdam misschien maar dertig centimeter onder te staan.

„Het hoofdstuk over voedsel heb ik na wat onderzoek niet afgemaakt. We zijn een redelijk zelfvoorzienend land. Het dieet zou saai-er worden als er geen import meer mogelijk is, maar dat is geen ramp. Wat ik over de weerbaarheid van het elektriciteitsnetwerk leerde vond ik ook redelijk geruststellend.

„Maar op andere punten leerde ik hoe kwetsbaar we wél zijn. Ik heb een beter begrip gekregen van onze digitale verbondenheid. Hoelang het duurt tot het telefoonnetwerk uitvalt. Wanneer je niet meer kunt betalen.

„Vroeger haalden we water uit een put in onze achtertuin, nu hebben we een waterbedrijf. In een wereld waarin we er niet zeker van kunnen zijn dat alles waarvan we afhankelijk zijn blijft werken, is het zaak om op kleine schaal infrastructuur te repliceren. Water in huis halen dus, en kaarsen en een powerbank. Maar je kunt geen reserve-internet bouwen.”

Hoe kan het dan wel?

„In de Internet Resiliency Club proberen we voor een lokaal communicatienetwerk te zorgen. We komen er nu achter dat zo'n netwerk alleen functioneert als er genoeg mensen aan meedoen. Er moet voldoende dichtheid zijn om elkaar ook te kunnen bereiken. Die dichtheid blijkt in Amsterdam nog heel beperkt. Als onderdeel van een pilot gaan we tientallen zenders uitdelen aan vrijwilligers.

„En uiteindelijk bepaalt eigenaarschap van technologie wat je ermee kunt doen. Als jij niet de eigenaar bent van je eigen software en hardware, dan heb je ook niet de volledige zeggenschap over je digitale infrastructuur en dus minder vrijheid. Die les is niet nieuw. Dat is in wezen waar de open-source-beweging al tientallen jaren op hamert.

„Ik hoop dat we nu beseffen dat volledig afhankelijk zijn van Amerikaanse spullen geen optie is. Als we digitaal weerbaarder willen worden moet Europa in mijn ogen op de *open source*-trein stappen. Want dan ligt

er iets om mee verder te bouwen.

„En ik hoop dat de escalatie rondom Groenland de alarmbellen doet afgaan. Dat doordringt dat je discussies daarover in de ministerraad beter niet via [Amerikaanse software als] Microsoft kunt voeren. En dat we Groenland niet eens [tegen de Verenigde Staten] zouden kunnen verdedigen zolang alle wapens uit de VS komen.

Een deel van het boek gaat over geld. Je noemt ook cryptovaluta als iets om mogelijk achter de hand te hebben. Hoe kijk je daarnaar?

„Ik denk dat papieren geld de beste technologie is. Dat loopt niet vast. En het grote voordeel van cash, dat crypto niet heeft, is dat alle mensen het hebben en betaling ermee accepteren. Ik weet ook niet of ik zou willen dat geld niet door de overheid [via centrale banken] geregeld wordt, zoals bij crypto. De digitale euro [uitgegeven door de centrale bank] vind ik geen slecht idee.”

Wat vind je zelf het meest verontrustende hoofdstuk?

„Toch de overstromingen. Omdat we niet genoeg geld in die infrastructuur steken. Veel gemalen zijn aan vervanging of onderhoud toe. Het draait allemaal, maar het is niet gebouwd op de spannende tijd die we tegemoet gaan.

„Ik ben achtergebleven met een mix van bewondering en zorg. Bewondering voor dat

Er gebeuren dingen waar ik niet van wist. Zoals het beïnvloeden van benoemingen van rechters, zoals door de PVV tot twee keer toe is geprobeerd bij de Hoge Raad

het internet, en de elektriciteit, überhaupt werkt. Maar het zijn fragiele systemen, maakt in een wereld die voorspelbaar was. Die wereld is er niet meer. We gaan naar een extremere wereld. Met hogere pieken, hardere regens, onvoorspelbaardere leiders. We moeten meer back-up, decentraler, meer open source.

Ik had verwacht dat je het hoofdstuk over autocratie zou kiezen. Zeker als jurist.

„Die dreiging verbaasde me. Er gebeuren dingen waar ik niet van wist. Zoals het beïnvloeden van benoemingen van rechters, zoals door de PVV tot twee keer toe is geprobeerd bij de Hoge Raad.

„Hongarije en Polen zijn binnen Europa de negatieve voorbeelden en een vergelijking met hen is terecht. Hier zouden we ook rechters kunnen ontslaan door de pensioenleeftijd te verlagen. En het probleem is dat het een knoop is die je niet meer kunt ontwarren. Want alles wat je doet om het recht te zetten – bijvoorbeeld de leeftijd weer verhogen en rechters opnieuw te benoemen – is ook politieke inmenging met de rechterlijke macht.”

Wat heb je door het werk aan dit boek aangepast in je leven?

„Ik implementeerde terwijl ik aan het schrijven was. Ik heb bijvoorbeeld een rugzak klaarstaan voor het geval ik het huis uit moet. Ik eindig het boek heel bewust met een slotwoord over het sociale noodpakket. Het is belangrijk goed te zijn met burens en familie. Tijdens het schrijven zat ik op de bank met mijn laptop en sprak ik niemand meer. Mijn zus vindt me daarom minder geloofwaardig. Grappig dat jij adviseert dat je goed contact moet houden, spotte ze.

„Nu probeer ik het zelf ter harte te nemen. Ik heb de Internet Resiliency Club, met allemaal leuke internetneds. Er komt misschien een buurtfeestje. De buurvrouw appte. 'Ik de barbecue, jij het water.' En mijn goede voornemen voor 2026 is: vaker een biertje drinken met vrienden.”

XXXX

AMSTERDAM

Regio Amsterdam en omstreken

Gehring

Heijdenrijk

Framemakers since 1845

“The best kept secret of my painting”

www.gehringheijdenrijk.nl
Telefoon 020-6451566
Email info@gehringheijdenrijk.com
Eigen parkeergelegenheid

BIJZONDEREZAKEN.NL

Wilt u deelnemen aan deze rubriek: info@zadkinemedia.nl

ROTTERDAM

Regio Rotterdam en omstreken

KOOP NU

JE TICKETS

VOOR

IFFR 2026

IFFR.COM

55TH INTERNATIONAL

FESTIVAL

FILM ROTTERDAM 29/1-8/2 2026

EEN WAARDEVOL

AFSCHIED

Een waardevolle uitvaart, een dierbare herinnering. Met respect voor tradities en de mogelijkheden van vandaag.

010 – 447 99 00 | vanderspekuitvaart.nl

VAN DER SPEK
UITVAART

BIJZONDEREZAKEN.NL

Wilt u deelnemen aan deze rubriek: info@zadkinemedia.nl

Het gebied in Californië ten noorden van San Francisco waarvoor ‘California Forever’ plannen heeft voor de bouw van een volledig nieuwe stad. FOTO AARON WOJACK/THE NEW YORK TIMES/ANP

CALIFORNIË

Techmiljardairs willen Californische wooncrisis oplossen met nieuwe stad

Silicon Valley-miljardairs steken massaal geld in een nieuw te bouwen stad in de buurt van San Francisco. Omwonenden zijn er niet gerust op. „Je moet het zo zien: dit land is ons kind.”

Door **Milo van Bokkum**

RIO VISTA

Eenkele jaren geleden werden Al Medvitz (82) en Jeannie McCormack (81) voor een lunch uitgenodigd door een makelaar. Hij deed een voorstel: voor 10 miljoen dollar konden ze hun ranch ten noordoosten van San Francisco, waar ze schapen houden, verkopen. Ze zouden voorlopig mogen blijven werken op het land en de opbrengsten houden. Wie de koper zou zijn, bleef geheim. Medvitz en McCormack weigerden. „Ik heb een brief geschreven: we onderhandelen niet”, zegt Medvitz op zijn veranda, met een prachtig uitzicht over glooiende heuvels. Dat een van de grootste stedelijke gebieden van het land hier vlakbij ligt, merk je niet. McCormack en hij zijn blij op hun land, dat voor een deel al sinds de negentiende eeuw in de familie zit, en voelen niets voor verkoop aan een anonieme partij. Ook een tweede bod van 30 miljoen dollar sloegen ze af.

Sommigen van zijn bureaus dachten er anders over. Op een toer over zijn uitgestrekte bezit wijst Medvitz van achter het stuur van zijn pick-up op een drooggevalen sloot. „De andere kant is van hen.” Zo zijn er nog meer percelen; Medvitz is grotendeels omringd door de partij aan wie hij zelf weigerde te verkopen. Inmiddels weet hij wel wie dat is, hoewel dat nog een tijd heeft geduurd na het eerste bod. Na veel ophef en speculatie over wie er massaal grond aan het opkopen was in Solano County, bleek de waarheid in 2023 nog vreemder dan de veelgehoorde suggestie dat China erachter zat. De koper bleek een bedrijf genaamd ‘California Forever’. Dat is een project van Silicon Valley-miljardairs, onder wie LinkedIn-oprichter Reid Hoffman en de bekende durfinvesteerder Marc Andreessen, met als doel een geheel nieuwe stad te bouwen in de regio San Francisco. De bedoeling is, aldus California Forever, de kolossale huizen crisis in de staat te verlichten. In de omgeving is hierover een enorme discussie losgebarsten, die aan veel

aspecten van het moderne Californië raakt. Voorstanders zien in het plan het grote gebaar dat de staat nodig heeft om uit een breed gedragen gevoel van stagnatie te komen. Maar veel omwonenden zien vooral een megalomaan plan met dubieuze intenties: zijn deze investeerders wel te vertrouwen? Of is California Forever deel van het controverse ‘network state’-plan van Silicon Valley: een wereldwijd web van libertarische vrijstaten vol cryptomijnen en zonder regels? **Wonen is onbetaalbaar** Tussen de plaatsen Suisun en Rio Vista is het dertig kilometer rijden, maar bochten zitten er nauwelijks in Highway 12. Het gebied is weids en open, op enkele boerenbedrijven na. Bijna alle percelen zijn in handen van California Forever. Het idee om hier een stad te bouwen komt niet van een Amerikaan, maar van de 38-jarige Tsjech Jan Sramek. Hij woont al sinds 2013 in Californië, met vrouw en kinderen, na een korte carrière in Europa als twintiger bij Goldman Sachs. Hij kwam naar de staat om

zijn dromen na te jagen in Silicon Valley. „Als kind van de post-Sovjet-wereld associeerde ik Californië met de *American Dream*”, vertelt hij aan de telefoon. Sramek werd ook enigszins succesvol, schreef *The New York Times*: hij richtte een bedrijf voor educatiesoftware op, Better, dat hij na een paar jaar verkocht. Maar wat hem vooral vormde, was teleurstelling in de staat. Sramek trof in Californië niet de droom van zijn jeugd, maar slecht functionerende infrastructuur en een enorme huizen crisis. Wonen in de regio San Francisco is voor velen onbetaalbaar; duizenden mensen forenzen elke dag urenlang naar de regio. Dakloosheid is een probleem van astronomische omvang, onder elk snelwegviaduct staan tentjes. Al vissende in een zijtak van de baai van de stad raakte Sramek naar eigen zeggen bekend met de grote, open ruimte in Solano County waar hij nu wil bouwen. „Ik dacht: Californië boekt geen vooruitgang met huizenbouw. Waarom doen we dat niet op dit land?” Het heeft volgens Sramek rela-

tief weinig ecologische en agriculturale waarde. „En het bevindt zich dicht bij grote steden.” **Op Europa geïnspireerde stad** Sramek zegt dat hij begon te dromen van een op Europa geïnspireerde stad: voetgangervriendelijk, fietspaden, veel groen, dichte bebouwing. Hij wist via zijn kennis Patrick Collison, de oprichter van betalingsbedrijf Stripe, in contact te komen met bekende namen uit Silicon Valley. Daar viel zijn idee in vruchtbare aarde: het idee dat Californië radicale oplossingen nodig heeft voor de veronderstelde crisis waar het in verkeert, leeft in deze kringen breed. Al gauw wist Sramek via via steenrijke namen achter zich te scharen: Andreessen en Hoffman, maar ook Laurene Powell Jobs, de weduwe van Steve Jobs, en Michael Moritz, van het prominente investeringsfonds Sequoia. Zij voorzagen Sramek van een goedgevulde oorlogskas; de afgelopen jaren kocht hij voor bijna een miljard dollar zeshonderd landeigenaren uit – een oppervlakte van maar liefst 250 vierkante kilometer. California Forever

bood veel meer dan de waarde van het land. „We hebben behoorlijk wat mensen miljonair gemaakt”, zegt Sramek. Dat dat in het geheim gebeurde, is volgens hem niet meer dan logisch. „Als universiteiten meer land aankopen voor hun campus, doen ze dat ook anoniem.” Dat sommige boeren als Medvitz niet verkochten, is niet erg: de eerste fase van de stad moet komen op een relatief klein deel van de aangekochte grond. Daar moeten 20.000 huizen komen voor 150.000 mensen, zo is het plan. Later kan dat groeien naar 400.000 inwoners. Een deel van het aangekochte land moet dienen voor energieproductie, met bijvoorbeeld zonnepanelen. Van de kwalificatie ‘megalomaan’ ligt Sramek allang niet meer wakker, daar is hij al aan gewend. Maar het grote gebaar is juist zijn punt: volgens hem heeft Californië radicale oplossingen nodig. Wat niet betekent dat de stad er ook komt: via een complex bureaucratisch spel moet de gemeente Suisun nog instemmen met een wijziging van het bestemmingsplan, wat op zijn vroegst volgend jaar zal zijn (daarna is de grond ook direct meer waard). Tot nu toe lijkt het stadsbestuur er wel oren naar te hebben: Suisun is een van de armste plaatsen van de regio. Het heeft weinig werkgelegenheid en California Forever belooft ook een bedrijvenpark en een scheepswerf te openen. „Op dit moment gaat de helft van de inwoners voor werk de county uit”, zegt Sramek.

Moeras vol wildlife Duane Kromm en Marilyn Farley doen het regelmatig, vertellen ze in hun auto: mensen op sleeptouw nemen om ze te overtuigen van de idiotie van Srameks plan. Het gepensioneerde stel is een geolied team. Farley achter het stuur, de bezoeker naast haar, Kromm achterin. Bij het instappen overhandigt hij vanaf de achterbank een plattegrondje van de regio. Farley is Suisun nog niet uitgereden of Kromm wijst naar buiten en zegt: „Dit is een van de grootste moerassen van het land. Het zit vol met *wildlife*.” Even verderop begint hij over een boerderij langs de weg. Die is verwikkeld in een rechtszaak met California Forever. Aangeklaagd, zegt Kromm, vanwege vermeende prijsafspraken. De betreffende familie praat om juridische redenen niet met de pers. Kromm, een nette, vriendelijke man, is een voormalige lokale politicus en een van de aanvoers van het verzet tegen California Forever. Dat bestaat uit burgerorganisaties zoals zijn Solano Together, maar ook natuurclubs uit de regio en boeren als Medvitz en McCormack. Wat Kromm en Farley betreft is het schijn dat Sramek een vriendelijke man met goede bedoelingen is: hij deinst niet terug voor een hard juridisch spel. „Hoe verwacht hij dat de lokale gemeenschap hem zal omarmen als hij boeren aanklaagt?”, zegt Farley van achter het stuur. Kromm en Farley rolden in eerste instantie in het verzet vanuit hun diepgewortelde streven om open ruimte te behouden. Beiden strijden daar al langer voor: Farley was directeur van de Solano Land Trust, die stukken grond in de county beheert. Kromm was in 1984 betrokken bij een (niet-bindend) convenant in de regio om nieuwe projecten te laten plaatsvinden in bestaande kernen. Kromm: „Het idee was: daar hoort het thuis. Het is compact, je hebt er al water, riolen, infrastructuur. Dat beschermt boerenland en open ruimte.” In de VS dreigen ontwikkelaars alles

NRC 170126 / FG / Bron: Datawrapper, OSM.org

Ze weigerden een bod van 10 miljoen dollar. Ook een tweede bod van 30 miljoen dollar sloegen ze af

De 38-jarige Tsjech **Jan Sramek** bedacht het plan hier een stad te bouwen. FOTO ANP/THE NEW YORK TIMES

vol te bouwen met eindeloze *sprawl* (wildgroei) als je ze niet tegenhoudt, is hun idee. In Noord-Californië leeft dat gevoel nog eens extra sterk: als je niet oplet, ben je opeens Los Angeles, met z'n eindeloze bebouwing en snelwegen. **Zijn ze wel te vertrouwen?** Maar gaandeweg begonnen Kromm en Farley zich de afgelopen jaren misschien nog wel meer zorgen te maken over iets anders. Want zijn de techmiljardairs die het project steunen wel te vertrouwen? Het stel raakte met name bezorgd over de rol van Marc Andreessen. Deze miljardair, die rijk werd in de begintijd van het internet en onder meer de blauwe hyperlink bedacht, wordt soms omschreven als de ‘hoofddideoloog’ van Silicon Valley. Hij is pro-Trump, pro-crypto, pro-markt, tegen moderatie op sociale media, tegen ‘duurzaamheid’ en ‘bureaucratie’. Omstreken Silicon Valley-zwaargewichten als Elon Musk en Pieter Thiel behoren tot zijn naaste contacten. Andreessen investeerde eerder in Próspera, een experimentele semi-autonome bitcoin-stad in Honduras, met eigen wetten en een winst oogmerk. Het is het meest concrete voorbeeld van een plek uit de ‘*network state*’, een term die de ronde doet in techkringen en slaat op een netwerk van ‘autonome plekken’ die moeten concurreren met natiestaten. Deze ambitie van Thiel en Andreessen zou zich ook uiten in interesse in Groenland, waar techlibertariërs hopen een kolonie te kunnen openen als de VS het gebied annexeren. „We weten niet of dit is wat ze willen”, zegt Marilyn Farley vanachter het stuur. Maar ze is er totaal niet gerust op. „Willen ze een nieuwe bestuursvorm zonder dat ze het zeggen? Gaan ze het riool en het water privatiseren?” Ofschoon er weinig directe aanwijzingen voor zijn behalve de betrokkenheid van Andreessen, begrijpt Raymond Craib de zorgen van Farley goed. Craib is historicus aan Cornell University (in de staat New York) en schreef een boek over de utopische fantasieën van sommige tech-libertariërs, waaronder Próspera. Hij heeft een erg ongemakkelijk gevoel bij California Forever, vertelt hij aan de telefoon. „De figuren die erbij betrokken zijn en de historie van over- _____ LEES VERDER OP PAGINA E18

Een onvoltooid woonproject met rijtjeshuizen in wat de **Californië-delta** wordt genoemd, aan de westelijke rand van de Central Valley. FOTO GEORGE ROSE/GETTY IMAGES

— VERVOLG VAN PAGINA E17

moed en hubris [hoogmoed] bij dit soort projecten maken me wel nerveus.”

Het doet hem in de verte denken aan Elon Musk, die „liever Mars wil koloniseren dan de aarde verbeteren”. Waarom steken ze het geld niet in bestaande steden? Tegelijkertijd benadrukt Craib dat hij niet „te agressief” wil zijn. California Forever is moeilijk te duiden. „Het kan ook gewoon een vastgoedgok zijn.”

‘Brede groep mensen’

NRC ontmoet Jan Sramek niet, maar door de telefoon klinkt wat vaak over hem wordt gezegd: hij is vlot, vriendelijk en niet van zijn stuk te brengen.

Moet je dit gebied echt volbouwen? Sorry, zegt Sramek, maar kleine projecten in bestaande steden gaat gewoon het probleem niet oplossen.

Is dit niet gewoon nieuwe *sprawl* à la LA? Nee, *sprawl* is lage dichtheid, dit wordt hoge dichtheid.

Gaat dit tot meer autobewegingen leiden? Nee, het lokale bedrijvenpark zorgt voor werkgelegenheid.

Bouwt hij met hulp van Andreessen een tech-utopie? „Ik wilde altijd al een brede groep investeerders”, zegt Sramek. „Een groep die de diversiteit van Californië representeert.” Sramek wijst erop dat Reid Hoffman en Michael Moritz bekende donoren van de Democratische partij zijn. „Ik denk dat de gemeenschap gerustgesteld kan zijn door de brede groep mensen.”

Sramek probeert aan de telefoon zijn project juist zo ‘normaal’ mogelijk voor te stellen. Daarvoor plaatst hij het op zijn beurt niet in de context van de network state,

maar van de ‘*Abundance*-agenda’. Dat gedachtegoed maakt de laatste jaren opgang in de Verenigde Staten, en met name in Californië. Sommigen zien het zelfs als de blauwdruk voor een nieuw Democratisch partijprogramma.

Nadelen groter dan de voordelen

Volgens de denkers die deze ideologie vormgeven, met de centrumlinkse Californië en *The New York Times*-columnist Ezra Klein voorop, is het in de VS door allerlei regelgeving makkelijker geworden grote projecten te blokkeren dan te bouwen. Dat had ooit goede bedoelingen, zoals de bescherming van het milieu en eigendom. Maar inmiddels zijn de nadelen groter dan de voordelen.

Zo lukt het Californië al jaren niet om een relatief simpele hogesnelheidslijn af te bouwen en genoeg huizen te bouwen. Er zijn altijd bezwaarmakers, eendeloze hoeveelheden milieuwetgeving en juridische mogelijkheden. Daardoor voorziet de staat niet meer in de behoeften van mensen en verdwijnt het zelfbeeld van een ‘plek van mogelijkheden’. Wat kan Californië nog?

Hoewel Sramek het zelf niet zal zeggen, is het duidelijk dat in zijn visie mensen als Kromm juist het probleem zijn. Californië, en misschien nog wel specifiek Noord-Californië, zit vol juridisch onderlegde burgers wier eigen huizen meer dan een miljoen waard zijn, maar die elke ontwikkeling in hun buurt tegenhouden met een trukendoos aan procedures.

Dat die nu een keer niet winnen, is volgens Sramek een zaak van het hoogste belang. Met typisch Amerikaanse bravoureschetst de Tsjech zijn project als het „succes” – een „reset” zelfs – dat de staat én de

”
Hoe verwacht Sramek dat de lokale gemeenschap hem zal omarmen als hij boeren aanklaagt?

Marilyn Farley
Gepensioneerd omwonende

Abundance-beweging wanhopig zoeken: er kunnen wel grote dingen. „We hebben een nieuw symbool nodig, een beetje zoals de transcontinentale spoorweg dat in de *Gilded Age* [rond 1880] was.”

Maar zit de Abundance-beweging wel op Sramek te wachten? Of zit juist de tech-utopische associatie van California Forever hem in de weg? Vanuit voorman Ezra Klein blijft het al jaren angstvallig stil. Opvallend: Klein schreef ondertussen wel erg kritisch over de „reactionair-futuristische” ideeën van Marc Andreessen. Dat dit soort mensen de toekomst van de staat zou bepalen, lijkt hem geen goed idee.

Gevraagd naar zijn verhouding met Klein, zegt Sramek: „Ik heb wel een keertje met Derek Thompson gepraat.” Dat is Kleins minder bekende co-auteur van het boek *Abundance*.

Botsende visies

De strijd om California Forever gaat in veel opzichten over botsende visies op de staat zelf. Wordt het een speelplaats van de tech-elite? Komt Californië er dankzij de Abundance-beweging weer bovenop? Of overwint het oudere, diepgewortelde wantrouwen richting vastgoedontwikkelaars – wat je op z’n best natuurbescherming noemt en op z’n slechtst een *not in my backyard*-houding?

Boeren Medvitz en McCormack beschouwen zichzelf in ieder geval al als winnaars. „Geld komt niet voor in mijn waardesysteem”, zegt Medvitz tijdens de toer over zijn land in zijn pick-up. Voor de motorkap stuift zijn kudde schapen over de weg, in de verte zijn de percelen van California Forever zichtbaar. „Je moet het zo zien: dit land is ons kind.”

MET EEN OBLIGATIE VAN THE GOOD ROLL BOUW JE MEE AAN EEN DUURZAME PAPIERKETEN. VANAF €100

The Good Roll bewijst dat geld meer kan doen dan op de bank staan. Jij kunt nu investeren in een obligatie met een vast rendement van 10% per jaar, én bijdragen aan een wereld waarin papier geen bos kost.

Samen met duizenden investeerders zetten we een radicale stap: we bouwen een fabriek in Ghana die lokaal bamboe verwerkt tot toiletpapier. Dat is niet alleen duurzaam, maar ook sociaal: we creëren werk, waarde en kansen op een plek waar dat het verschil maakt.

WAAROM INVESTEREN IN THE GOOD ROLL?

- 10% rente per jaar
- Lage instap – vanaf €100
- Vastgestelde looptijd
- Echte impact
- Duurzaam product, bewezen merk

WAT MAAKT DEZE FABRIEK(EN) UNIEK?

In Ghana groeit bamboe in overvloed. Toch wordt toiletpapier er grotendeels geïmporteerd vaak gemaakt van bomen, met hoge transportkosten en zonder lokale toegevoegde waarde. Wij veranderen dit door lokaal te oogsten, eerlijke prijzen en langdurige samenwerkingen. Daarnaast verminderen wij de druk op bossen wereldwijd en de winst vloeit terug in de regio en naar de investeerders.

DIT IS JOUW KANS.

Een sterk rendement. Een tastbaar verschil. Een investering die werkt.

*vijf jaar lang rente van 10%

Let op! U belegt buiten AFM-toezicht. Geen prospectusplicht voor deze activiteit.

85% OPGEHAALD

85%

50% RENDEMENT IN 5 JAAR*

Certified

Corporation

In Spitsuur vertellen stellen en singles hoe zij werk en privé combineren. Meedoen? Mail naar werk@nrc.nl

SPITSUUR

Cinthia Kelly (links) en **Sueli Quant** in hun huis op Aruba. „We gaan nu drie keer per week naar de gym. Om half vijf ’s ochtends. Ja, echt vroeg! Maar het kan niet anders.” FOTO MONA VAN DEN BERG

IN HET KORT

Cinthia Quant (32) en **Sueli Kelly (30)** wonen op Aruba. Ze ontmoetten elkaar in Costa Rica, waar ze allebei psychologie studeerden. Ze kregen een relatie en keerden terug naar Aruba, waar ze nu in het ouderlijk huis van Sueli wonen. Cinthia is werkzaam bij een centrum voor huiselijk geweld. Sueli is psychologisch medewerker in het lager beroepsonderwijs. Daarnaast runnen ze samen een eigen psychologiepraktijk. Allebei verdienen ze rond de 3.000 Amerikaanse dollar per maand. Cinthia: „Dat is wel aan de bovenkant qua salaris voor Aruba.”

Wat is je laatst verstuurde Tikkie?

Cinthia: „Tikkie hebben we hier niet op Aruba. Maar we maken wel gewoon geld naar elkaar over. Eergister betaalde een vriendin me 23 dollar voor een pizza-avondje.”

Weekboodschappen of iedere dag naar de supermarkt?

Sueli: „We hebben een financieel adviseur die ons helpt bij geldzaken. Zij tipte dat het voordeliger is om één keer per maand grote boodschappen te doen. Groente en fruit snijden we klein en doen we in de vriezer. En als de melk of eieren op zijn, kopen we die los in de supermarkt. Bij elkaar kopen we dan toch minder.”

Wat is je laatste grootste uitgave?

Een cruisevakantie naar Alaska. „We hebben er een jaar voor gespaard. Het was geweldig!” Met zakgeld erbij kostte de trip zo’n 5.000 dollar.

Tweedehands of liever nieuw?

Cinthia: „Nieuw. Je hebt hier wel de Facebook-pagina Vraag&Aanbod, maar dat is niet heel uitgebreid.”

Wie ruimt het huis op?

Cinthia: „Dat ben ik! Ik ben een actief type, altijd bezig op te ruimen of schoon te maken.” Sueli: „Ik ben meer het type dat zegt: kan ik niet een robot kopen die mijn huishoudelijke taakjes doet?”

Wat was echt een miskoop?

De auto van Sueli, een hybride MG. „Ik heb ’m nieuw gekocht, dus dan moet je er eigenlijk lang mee doen. Maar nu, na anderhalf jaar, ben ik het model eigenlijk wel zat. Ik wil liever een grotere auto.”

Wie bedenkt wat je gaat eten?

Momenteel koopt Cinthia het meest. „Maar dat is iedere dag weer een strijd. Ik vraag aan Sueli: wat wil je eten? Amerikaans, Mexicaans, Italiaans? En dan zegt zij: mmm, weet ik niet. Pff, irritant.”

Waar geef je met schuldgevoel geld aan uit?

Sueli: „Omdat hier alles gericht is op toeristen, is uit eten gaan heel duur. Maar we vinden het heel lekker en gezellig. Dus we gaan toch wel één keer in de week.”

Waar spaar je voor?

Vakanties en voor verbouwingen aan het huis. Sueli: „We willen een uitbouw en eigenlijk wil ik ook een zwembad.”

Beste tip voor huishouden of financiën?

Plan in je agenda wanneer je het huis schoonmaakt en houd je daar ook aan. Cinthia: „Als je het niet inplant, wordt de rommel steeds erger en erger en duurt het ook langer om schoon te maken.”

‘Als we in dit tempo door zouden gaan, zouden we crashen’

Sueli Kelly en Cinthia Quant leerden elkaar kennen tijdens een studie psychologie in Costa Rica. Nu wonen ze op Aruba, waar ze allebei geboren zijn. 2026 wordt een nieuwe start: „We willen gezonder leven en beter voor onszelf zorgen. Op een manier dat we het lang volhouden.”

Sueli: „Aruba is een mooie, rustige plek om te wonen. Heel *peaceful*.”
Cinthia: „We zijn allebei hier geboren, maar hebben rond onze studententijd zes jaar in Costa Rica gewoond, in de hoofdstad San José. Daar is het leven altijd druk. Het kostte zomaar anderhalf uur om van stage naar huis te komen. Nu ben ik na mijn werk in tien minuten thuis.”
Sueli: „We wonen sinds vijf jaar in mijn ouderlijk huis; dat stond leeg. De buurt hier is ruim opgezet en het is dichtbij de natuur. Vanuit mijn oude slaapkamerraam kan ik de zee zien.”
Cinthia: „In huis maken we het graag gezellig. Sinds ik Sueli ken, pakken we met Kerst altijd groot uit. Vanaf 1 november versieren we het hele huis. Met twee kerstbomen: één in de eetkamer en één in de woonkamer.”
Sueli: „De lichtjes, de geur van de kerstboom... ik hou daar echt van.”
Cinthia: „Eigenlijk wilden we niet terug uit Costa Rica, maar door ons aflopende visum moesten we wel. We leerden elkaar kennen tijdens onze studie psychologie. Dat was een periode van een nieuw soort ontdekte vrijheid. We hadden er onze coming-out en konden samen uren analyseren en praten. Alle psychologie-theorieën waar we over leerden, konden we toepassen op onze eigen levens. We zaten in een bubbel van *open minded*, progressieve mensen. Dus toen we terugkwamen, waren wij behoorlijk veranderd, maar op Aruba voelde het alsof de tijd had stilgestaan.”
Sueli: „De cultuur hier is best conservatief. Veel is nog taboe. In het begin durfden we niet hand in hand over straat.”
Cinthia: „Sinds vorig jaar kunnen twee mensen van hetzelfde geslacht trouwen op Aruba. Daar was enorm veel discussie over. Maar uiteindelijk is het er doorgekomen. Daar wilden wij niet op wachten; we zijn in 2023 op Bonaire getrouwd. Een dag later gaven we een groot feest op Aruba voor vrienden, familie en collega’s.”
Sueli: „Onze familie had het er in het begin moeilijk mee

”
We zouden niet parttime kunnen werken; dan kunnen we de rekeningen niet meer betalen

dat wij een relatie hadden. Tot op de dag van de bruiloft was het spannend of mijn vader erbij zou zijn. En of mijn moeder zich rustig zou houden. Maar ze waren er allebei en hebben ons daarmee - een soort van - geaccepteerd. Dat was een grote opluchting. Het droeg eraan bij dat wij iets vrijer en zelfverzekerder zijn geworden. En tegelijkertijd be-seffen we dat ieder zijn eigen proces heeft. Dat kost soms tijd.”
Eindelijk rust
Sueli: „Lang had ik het idee dat ik ooit weer naar het buitenland zou verhuizen, maar toevallig zei ik vorige maand tegen Cinthia: ik zie mezelf hier eigenlijk niet meer vertrekken. Ik heb eindelijk rust gevonden. Dat komt ook door mijn baan. Ik werk als psycholoog met kinderen en jongeren op een school voor lager beroepsonderwijs. Ik geef workshops aan de docenten en bied een luisterend oor voor de jongeren. Ik vind het heel waardevol om bij te dragen aan hun mentale welzijn.”
Cinthia: „Ik werk als programmamanager bij een stichting tegen huiselijk geweld, waar ook een opvanglocatie voor vrouwen bij hoort. Verder begeleiden we losse casussen, verzorgen trainingen en workshops. Ik zorg er als manager voor dat al die programma’s lopen en rooster mezelf ook af en toe in als workshopleider of casusbegeleider.”
Sueli: „Cinthia en ik hebben ook nog een eigen praktijk, waar we losse cliënten zien. En als het goed is, haal ik in april mijn master in klinische psychologie voor kinderen en adolescenten.”
Cinthia: „Ik volg nog een master in seksualiteit en relatie-therapie. Ja, het is best wel veel. Op een gegeven moment zit je in een cirkel van hard werken waar je lastig meer uitkomt. Je denkt eerst: ik wil een serieuze baan, ik wil het goed geregeld hebben. Vervolgens heb je een huis, een auto en dan denk je: ik kan nu niet minder gaan werken, want dan stort alles in elkaar. Aruba is ook nog eens een duur eiland. Dus we zouden niet parttime kunnen werken; dan

kunnen we de rekeningen niet meer betalen.”
Sueli: „Twee, drie maanden geleden hebben we wel op de rem getrapt. Ik merkte dat ik moe was, snel ziek, sneller geïrriteerd. Cinthia vond het ook te druk. Als we in dit tempo door zouden gaan, zouden we crashen. Dus 2026 wordt echt een nieuwe start. We hebben tijdens Oud en Nieuw een brief aan onszelf geschreven met gewoontes en regels die we in 2025 achter ons laten. Die hebben we met het vuurwerk de lucht in geschoten.”
Strand in de agenda
Sueli: „In 2026 willen we gezonder leven, en beter voor onszelf zorgen. Op een manier dat we het lang volhouden.”
Cinthia: „We gaan nu drie keer in de week naar de gym. Om half vijf ’s ochtends. Ja, echt vroeg! Maar het kan niet anders. Sueli moet om zeven uur op haar werk zijn. Dus we sporten tot half zes en daarna gaat Sueli zich klaarmaken voor de dag. Daar neemt ze graag de tijd voor. Make-up doen, haar doen. Ik maak ondertussen ontbijt.”
Sueli: „Een ander voornemen is dat we meer ruimte willen maken voor ontspanning. We plannen nu relax-blokjes in onze agenda. Het is toch gek dat je alles plant in je leven, behalve ontspanning? Op zondag hebben we een blokje ‘strand’ in de agenda. We gaan heel vroeg, zodat de zon nog niet te heet is en er niet te veel mensen zijn. We gaan het water in, zien de vissen en staren naar de lucht. Heel mindful.”
Cinthia: „Als we weer thuis zijn, maakt Sueli soep als ik geluk heb. Altijd haar groente- en kippensoep. *I love it!*”
Sueli: „Daarna gaan we chillen. We kijken onze favoriete series of films, of ik zing met mijn microfoonset die ik van Cinthia heb gekregen. Ik zing van alles: pop, indie, ballads. In het Engels of Spaans. Dan zijn er zo twee uur voorbij zonder dat ik het door heb.”
Cinthia: „Ik hoop dat er in 2026 nog heel veel van dat soort zondagen komen!”
Jette Pellemans

Blue Monday? Maak er werk van

Maak van aanstaande maandag je beste Blue Monday ooit.
Zet die stap.
Maak nieuwe plannen.
Ontdek te gekke kansen.
En ga voor een carrière waar je blij van wordt.

yer.nl

Detachering • Recruitment • Tech Solutions

Geboren

Geboren!
Willem Reinout Theo van Vloten
zoon van
Joanne Groot Nuelend en Jaime van Vloten
Utrecht, 8 januari 2026

Geboren!
Edze Pieter
zoon van Fidessa van Rietschoten en David Kok
broertje van Philip
Naarden-Vesting, 2 januari 2026

Geboren!
Philou Lauren Bekenkamp Kramer
Brigitte Bekenkamp-Kramer, Julian Kramer
Amsterdam, 10 januari 2026

Geboren
Elyas Korstiaan Rijkent van der Torren
Zoon van Ward van der Torren en Wendy van Lubek
Broertje van Isaac
's-Gravenhage, 9 januari 2026

Geboren!
Nina Anna Syl Kootstra
Rutger & Sabine Kootstra-van der Meijden
Mees & Willem
Bussum, 13 januari 2026

Trots en dolgelukkig zijn wij met de geboorte van
Louis Willem Rudolf
Oscar en Otteline Keunen-Croll
Leiden, 8 januari 2026

In memoriam

dankbetuiging

Dankbetuiging na het overlijden van
Hans van Manen
11 juli 1932 - 17 december 2025

De uitvaart van Hans was zoals hij het had gewild: prachtig van vorm, maar niet formeel. Helder maar niet simpel. Wars van sentiment, maar niet zonder tranen. Wij zijn ontroerd en dankbaar vanwege de eensgezindheid die iedereen toonde in zijn bewondering en liefde voor Hans. Verdrietig hem te verliezen, gelukkig vanwege het schitterende leven dat hij met ons heeft gedeeld.

Expression of gratitude upon the passing of Hans van Manen.

Hans' funeral was as he would have wanted it: beautiful in its form, but not formal. Crystal clear, but not simple. Averse to sentimentality, but not without tears. We are moved and grateful for the unity everyone showed in their admiration and love for Hans. Sad to lose him, but joyful for the wonderful life he shared with us.

Henk van Dijk Maria Bairovic Willem Aerts Dana Acherman
Amsterdam, 17 januari 2026

Overleden

Dino is gestopt met het lezen van de NRC ...

Verdrietig, maar dankbaar voor zijn leven met ons
namen wij afscheid van mijn lieve man,
onze lieve vader, schoonvader en grootvader

Dino Jacob Ledeboer

Voorburg, 24 augustus 1936 Den Haag, 10 januari 2026

Dieuwke Ledeboer - ten Kate
Aletta Ledeboer en Leo Jessen
Jan, Cato
Bernard Ledeboer en Eveline van Sandick
Adriaan, Dieuwke

Condolences ontvangen wij graag op
Parkweg 3a, 2585 JG Den Haag of via dledeboer@kpnmail.nl

Wij hebben kennis genomen van het verdrietige bericht dat onze
oud-collega, oud-bestuurder

Hans Gortemaker

afgelopen weekend op 77-jarige leeftijd is overleden. Hans trad tijdens zijn opleiding tot registeraccountant in 1970 in dienst bij Dijker en Doornbos, één van onze rechtsvoorgangers. Hans was voor veel (jonge) collega's de ultieme mentor: altijd vrolijk, intelligent en heel zorgzaam. Hij combineerde zijn werk altijd met zijn docentschap aan de Erasmus Universiteit.

Halverwege de jaren '90 trad Hans toe tot het bestuur van onze accountancypraktijk, later bekleedde hij verschillende functies in het internationale netwerk van PwC. Tot het laatst bleef hij heel begaan met PwC en betrokken bij zijn accountancysector.

We zijn Hans veel dank verschuldigd voor alles wat hij voor onze organisatie heeft betekend. We gaan Hans missen en wensen zijn vrouw Hannie, hun kinderen en verdere familie veel sterkte toe.

De raad van bestuur van PwC Nederland

“Voor wie ik liefheb wil ik heten”
Neeltje Maria Min

Met veel verdriet hebben wij afscheid moeten nemen van onze allerliefste moeder, schoonmoeder en oma

Anne Maria Hubertina Deben
Anne-Marie

* Brunssum, 10 september 1944 † Klimmen, 9 januari 2026

weduwe van
Ignace America

Saskia America - Bevers en Rob Bevers
Sophie en Ghaleb
Louise en Ben
Patrick America en Sherly America - Gosal

Correspondentieadres: Stationsplein 20 L3, 2312 AK Leiden

De uitvaartdienst heeft in besloten kring plaatsgevonden.

Uitvaartvereniging Voorendaal

“Quand il me prend dans ses bras, je vois la vie en rose”

Vandaag nemen wij afscheid van onze lieve moeder, schoonmoeder en (over-)grootmoeder Manise. 100 jaar, een prachtige leeftijd.

We zijn dankbaar dat je zo lang bij ons was.
Zonder jou waren wij vandaag niet samen geweest.

DENISE SIMONE
WERNER - KELLERER

Chevalier de l'Ordre des Palmes Académiques

08 - 06 - 1925 13 - 01 - 2026
Chippis (CH) Amsterdam (NL)

Echtgenote van Willem Werner, in liefdevolle herinnering

Michèle Werner Haarlem

Guy Werner, in liefdevolle herinnering

Josée Werner Amsterdam
Bas des Tombe en Paulina Gual Amsterdam
Otis des Tombe Gual
Sander en Sophie des Tombe Waller Haarlem
Thijs des Tombe Amsterdam

Xavier Werner en Magali de Frémery Laren
Mila Werner en Bram Wikkerink Amsterdam
Guylou Werner Amsterdam
Xavier Werner en Laura Liethof Amsterdam

Het afscheid vindt plaats in kleine kring.

Correspondentieadres: Croesenstraat 5, 2015 JJ Haarlem
mwerner5190@gmail.com

Intens verdrietig nemen wij afscheid van mijn dierbare man, onze zorgzame, toegewijde vader en liefdevolle opa

Boudewijn Hoek

* Delft, † Den Haag,
17 mei 1927 9 januari 2026

Wij zijn heel dankbaar dat we zo lang mochten genieten van zijn scherpe geest, wijsheid en humor.

Door Hoek - Nanninga

Liesbeth en Martijn
Douwe
Jet
Siep

Anna en Valentijn
Bruno
Talie “Roos”
Bouwo
Staf

De crematie heeft inmiddels in besloten kring plaatsgevonden.

Correspondentieadres:
Jan Muschlaan 97
2597 TR Den Haag

Heel verdrietig hebben wij afscheid moeten nemen van onze markante en levenskrachtige zwager en oom

Boudewijn Hoek

Liesbeth † en Jan † van Rhee-Nanninga
Caroline en Ad † Kamp-Nanninga
Joost en Marion van Heyningen Nanninga
-van der Vlies
Neven en nichten

Il ne faut pas pleurer pour ce qui n'est plus
Mais être heureux pour ce qui a été

Intens verdrietig hebben wij afscheid moeten nemen van onze Lieve moeder, schoonmoeder en grootmoeder

Wijnanda Lutske Thiadens-Heins

Amsterdam Aerdenhout
1 februari 1940 14 januari 2026

Weduwe van Arend Marten Albert Julius Thiadens

Zevenhuizen: Folkert Thiadens & Sandra Goldfinger
Emmi & Thomas

Amsterdam: Machteld & Peter van Ketwich Verschuur-Thiadens
Joppe & Beer

Curaçao: Annechien & Maurice Jilesen-Thiadens
Celine, Vincent & Anique

Mama zal in besloten kring worden bijgezet in het familiegraf.

Met groot verdriet geven wij kennis van het overlijden van mijn innig geliefde man, onze dierbare vader, opa en zwager

Marc Nico Spijker

Emeritus hoogleraar Numerieke wiskunde
Universiteit Leiden

Leiden, 15 juli 1939 Oegstgeest, 11 januari 2026

Marijke Spijker-Assink
Anja †
Nynke en Albert
Lisanne en Wouter
Marlies en Sjoerd

Michiel, Antoinette en Lorelei

Terweeweg 148
2341 CX Oegstgeest

De uitvaart zal in besloten kring plaatsvinden.

Dankbaar voor de vele dierbare herinneringen hebben wij afscheid genomen van onze lieve tante

Anne-Marie Deurvorst

Weduwe van mr. W.L.Renaud

Zutphen, Den Haag,
17 mei 1930 9 januari 2026

Den Haag
Eugenie de van der Schueren

Noordwijk
Titia en Maurits de Brauw-Deurvorst

Het afscheid heeft in kleine kring plaatsgevonden.

Correspondentieadres:
E.M.T. de van der Schueren
eugeniedvds@gmail.com

Zacht en rustig is ingeslapen mijn geliefde partner

Josephine Maria Emilie
Krugers Dagneaux

Nijmegen Amsterdam
2 mei 1940 13 januari 2026

Lieverd, je hebt je strijd gestreden en bent moedig ten onder gegaan!

Rust zacht
Frits

Correspondentieadres:
F.R.W. de Maar
Wimbledonpark 131
1185 XM Amstelveen

Het afscheid zal in besloten kring plaatsvinden.

“The lady in red
Is dancing with me, cheek to cheek
There's nobody here, it's just you and me
It's where I want to be”

Met veel verdriet hebben wij onverwachts mijn dierbare echtgenote, onze moeder, en oma verloren. We zullen haar ongelooflijk missen.

Ingrid Hulshoff - den Hollander

* 's-Gravenhage, 22 mei 1946 † Bressanone, Italië, 4 januari 2026

Wassenaar: Maarten Hulshoff
Amsterdam: Bastiaan Hulshoff
Sophie en Suzanne
Laren: Waldo en Caroline Bemer - Hulshoff
Ellena en Oliver
Wassenaar: Olaf en Sophie van Tuijl - Hulshoff
Maxwell, Louise en Oscar

Het afscheid van Ingrid zal in besloten kring plaatsvinden.

In plaats van bloemen waarderen wij een donatie aan de Antoni van Leeuwenhoek Foundation. NL26 RABO 0102 9000 00

m@hulshoff.org, 't Hulsebosch
Groot Haesebroekseweg 7a, 2243 HV Wassenaar

dag lieve

Ingrid

Je was een bijzonder mens.

Je vrienden van het eerste uur
Wouter en Marianne de Bruijn-Costerus,
Guido en Irene van den Elshout-Boer,
Wouter-Jan Perquin, Gius Schilte,
Hans Smulders

Het leven ten volle geleefd

Roel Vos

Emmen, 19 december 1938 Groningen, 9 januari 2026

Wij zijn erg verdrietig

Albertiene Hadders
Martine Vos en Henk Jan Dokter
Niels Anema
Tiemen Anema en Wies van Lieshout
Annechien Vos en Bert Beuving
Jur Wardenier en Loes Niamut
Rens Wardenier en Verena Ovaa
Han Hadders en Dorenda van Seumeren

Op verzoek van Roel heeft het afscheid in besloten kring plaatsgevonden.

Praediniussingel 20-10, 9711 AG Groningen

*Je moet zeilen op de wind van vandaag.
De wind van gisteren helpt je niet vooruit.
De wind van morgen blijft misschien wel uit.
Je moet zeilen op de wind van vandaag.*

Plotseling is overleden

François Frédéric Pigeaud

Frans

* 10 december 1955 † 9 januari 2026

Onze allerliefste man, papa, schoonvader, opa kapitein, zoon.
We missen je zo.

Enspijk:	Marleen Pigeaud - Klessens 🐾 <i>Charlie</i>
Amsterdam:	Frédérique en Jeroen van Dorp - Pigeaud <i>Julie, Filipa</i>
Zürich (CH):	Lennard en Milou Pigeaud - Teeuwen <i>Gilles</i>
Rotterdam:	Martijn Pigeaud en Ires van Veen
Baarn:	Marianne Pigeaud - Faber

Correspondentieadres: Miltenburg Uitvaartverzorging
T.a.v. Familie Pigeaud, Vlierweg 1-B, 3991 BA Houten

Het afscheid heeft in besloten kring plaatsgevonden.

Pit was een een uniek, loyaal mooi mens
die op eigen wijze leefde, liefhad en deelde.

**mr. Alibert Cornelis
Visser van Ijzendoorn**

Pit Visser

‘s Gravenhage 24 - 04 - 1930 ‘s Gravenhage 13 - 01 - 2026

Peter Visser

Dirk Visser en Leonie Barner
Penélope, Robin, Ben, Philippa

Steven Visser en Eva van Imhoff
Abe, Anna, Vita

Judith Suyling

Jan Visser

neven en nichten

Het afscheid is in besloten kring.

Correspondentieadres
Stijl & Traditie Uitvaartzorg
Bezuidenhoutseweg 215
2594 AK ‘s - Gravenhage

*‘O tell me the truth about love’
W.H. Auden*

Na een voltooid leven nemen wij liefdevol afscheid van
onze vader, schoonvader en opa

**Petrus Paulus Leonardus
Adrianus Baart**

Peter-Paul

Utrecht, 4 februari 1950 Wassenaar, 9 januari 2026

Liefdevolle echtgenoot van Els Baart - Roeloffzen
† 17 september 2016

Wassenaar:	Jan-Willem en Rebecca Ben, Tom
Amsterdam:	Sophie en Daphne
Hilversum:	Justine en Pjotr Féline, Reinier
Amsterdam:	Stijn en Eva Hidde, Mees

Peter-Paul verblijft tot de dag van de uitvaart in
Het Clingendaelhuys, Thérèse Schwartzstraat 1 te Den Haag,
waar geen gelegenheid is om hem te bezoeken.

Het afscheid zal plaatsvinden in Kasteel de Wittenburg,
Landgoed de Wittenburg 1 te Wassenaar, op 19 januari om 11.30 uur.

Correspondentieadres:
Engelen & Spoor uitvaartverzorging
T.a.v. Familie Baart
Benoordenhoutseweg 279
2596 BJ Den Haag

Met veel verdriet nemen wij afscheid van
onze dierbare vriend

Peter-Paul Baart

Wim en Anne Benneker - Sanders
en kinderen

*Hij bepaalde zijn eigen koers,
de wind in de zeilen,
het roer stevig vast,
"Hou het schip recht."*

Met intens verdriet, maar vervuld met liefde en prachtige herinneringen, nemen wij
afschied van mijn allerliefste man, onze vader, grootvader en schoonvader

STEPHEN GIEBEL

drager van het Nieuw-Guinea Herinneringskruis met gesp

echtgenoot van Marianne Giebel – van Huët

☆ 's-Gravenhage, 27 januari 1941 † Nijmegen, 13 januari 2026

Marianne
Stephanie en Haico
Rosie Maé
Marianne en Bas
Roseanne en Jorrit

Wij gaan zijn warmte, levenslust en humor enorm missen en zijn dankbaar voor
alles wat hij voor ons heeft betekend. Hij laat een onmetelijk grote leegte achter.

Het afscheid vindt in besloten kring plaats.

Correspondentieadres: fam.giebel@outlook.com

Bedroefd over het verlies maar dankbaar
voor de mooie tijd samen, namen wij
afschied van mijn grote liefde,
onze lieve moeder en schoonmoeder
en onze oma Margot.

**Margot
Engelsman-Siteur**

Maria Johanna Gerarda

Utrecht, 8 februari 1947 Leiden, 10 januari 2026

Leiden Steven Engelsman

Utrecht Wytse Engelsman en Esther Nuus
Tijn, Pim en Wout

Bussum Douwe en Marie-Claire
Engelsman-van Staveren
Olivia en Victor

Roodenburgerstraat 33, 2313 HJ Leiden

Je gaf ons allemaal een mooi en liefdevol leven,
Dankbaar voor je liefde, rust en kracht,
Je leeft voor altijd voort in ons hart.

Met groot verdriet nemen we afscheid van
mijn allerliefste man, vader, schoonvader
en trotse opa

Klaas Jacob van Eldik

19 augustus 1947 12 januari 2026

We gaan hem enorm missen.

Corry van Eldik- Strankinga

Heemstede:
Rob en Nicole van Eldik- de Bièvre
Amick, Carine, Sieger

Singapore:
Martijn en Leonie van Eldik- van Willigenburg
Jikke, Felix, Taco, Lotte

Tiel:
Jorien en Louis Gerritsen- van Eldik
Hajo, Feline, Florian

Tiel:
Cora en Koen Gutte- van Eldik
Harm, Emke, Lara

Correspondentieadres:
Burg. Stolklaan 32
4002 WJ Tiel

De begrafenis vindt plaats
op zaterdag 17 januari 2026.

Intens verdrietig zijn wij door het zeer
onverwachte overlijden van onze lieve zoon,
broer en oom. We koesteren alle mooie
herinneringen aan Frans en gaan hem enorm
missen. Vaer wel, pater familias.

*De Aurora draagt je verder.
Au-delà de l'horizon.*

**ir. François Frédéric
Pigeaud**

Frans

Louis † en Marianne Pigeaud - Faber
Erik Pigeaud †
Ernest Pigeaud en Eslie Vrolijk
Mélanie Pigeaud en Jeroen Ruigrok
Maurits en Mieke Pigeaud - Wijdeveld
Vincent Pigeaud en Gwen Feld
Louise Pigeaud en Max Vullinghs
Mariëtte en Michèl Rudolphie - Pigeaud
Claire Rudolphie en Emilio Schütt

Met veel verdriet zeggen wij ‘vaarwel’
tegen onze geestige, geïnteresseerde en
aimabele schoonzoon, zwager en oom

Frans Pigeaud

Paul † en Ineke Klessens - Hiltermann

Maarten en Françoise Klessens - Godfroy
Jolanta en Bart Schreuder - Klessens
Peter Klessens en Anja Munters
Bas en Sjakila Klessens - Alladien
Carine en Jan Willem † Top - Klessens

Nichten en neven

Onze gedachten gaan uit
naar Marleen en haar kinderen.

Enige en algemene kennisgeving

Tot ons verdriet is overleden onze unieke vader,
schoonvader en grootvader

**Dr Henry Adriaan
Baert van Opstall**

Hans

Katwijk, 24 december 1935 ‘s-Gravenhage, 15 januari 2026

Weduwnaar van Annelies Baert van Opstall-von Ronnen †

Thalia van Opstall
Moose, Juno en Aspen
Jorrit en Renilde van Opstall-Kok
Maurits, Nienke en Pieter
Elisabeth van Opstall
Alexander, Sebastian en Elena
Emma Blijdenstein en Haakon Brouwer
Willem en Hugo

Het afscheid vindt plaats in besloten kring.

Correspondentie via: Het Afscheidsbureau
o.v.v. Dhr. H.A. Baert van Opstall
Ambachtsweg 28, 2291 EX Wateringen
of via email: jet4332@gmail.com

Enige en Algemene Kennisgeving.

Zondag 11 januari is tot ons intens verdriet overleden onze lieve, wilskrachtige, trouwe, humorvolle, betrokken, zorgzame zoon, vader, broer, zwager en oom

Sam Alexander Strumphler

Bordeaux6 september 1966

Haarlem11 januari 2026

Marlof en Tineke Strumphler-de Jong

Mike en Lara Strumphler-Malmendier

Tom Strumphler en Vivian Pire

Henriette en Jakob van Keulen-Strumphler

Francine en Jonas Saxton- Strumphler

Neven en nichten

De crematie heeft in besloten kring plaatsgevonden.

Correspondentieadres:
Bispinckpark 29, 2061SG Bloemendaal

Thuis in zijn vertrouwde omgeving is onze lieve vader, schoonvader en trotse opa overleden

Johan Naborn

weduwnaar van
Antoinette Naborn-van der Koogh

Ridder der vierde klasse
Officier in de Orde van Oranje-Nassau

Velsen, 25 oktober 1938
Maasland, 14 januari 2026

Zijn leven werd gekenmerkt door de levenslust, gedrevenheid en aandacht voor iedereen die hij lief had. De vele mooie en dierbare herinneringen die hij ons heeft gegeven blijven ons voor altijd bij.

Curly

Wouter Jan en Karlijn

Joris

Karsten

Lisette en Joost Jan

SeppieBrody

Correspondentieadres:
Waaijers Uitvaartverzorging
t.a.v. familie Naborn - Olmendreef 160
3137 CR Vlaardingen

Hans is thuis waar het gezin de laatste dagen met elkaar doorbrengt. Geen bezoek aan huis.

Wij nemen afscheid van Hans op donderdag 22 januari om 11.00 uur in de Oude Kerk Maasland, Kerkplein 1, 3155 AM Maasland.

Aansluitend is er de gelegenheid om de familie te condoleren in het naastgelegen Trefpunt tot 13.30 uur.

Het gezin zal daarna Hans, in besloten kring, naar zijn laatste rustplaats op begraafplaats Emaus begeleiden.

Met verdriet geven wij kennis van het overlijden van

Dirk Mooij

3 april 1947 – 9 januari 2026

weduwnaar van *Ria Mooij-Smit*

Hij heeft alles uit het leven gehaald. De mooie herinneringen blijven.

Namens de hele familie en alle dierbaren, zijn kinderen Masja en Lennard.

Het afscheid heeft in besloten kring plaatsgevonden.

Correspondentie: Zandweg 25, 3233 ER Oostvoorne

Verdrietig hebben wij afscheid genomen van

Madelaine von Devivere - van der Willigen

16 maart 1939 - 11 januari 2026

Hans

Hanneke en Steffi

Jacob

Jasper

Diederik en Saskia

Bas

Hidde

Anneke Verbeek

Suzanne en Paul Schras

De crematieplechtigheid zal in besloten kring plaatsvinden.

Rijnkade 4, 3442 EA Woerden

Met verdriet, maar vooral ook grote dankbaarheid voor al hetgeen wat hij voor ons heeft betekend, geven wij u kennis van het overlijden van

Jan Willem Tellegen

Wassenaar, 30 oktober 1939 Utrecht, 15 januari 2026

Olga Tellegen-Couperus

Anna Tellegen & Onno Hofstede

Rosalie & Charlotte

Lucia Tellegen & Joshua Lee

De afscheidsbijeenkomst vindt plaats op woensdag 21 januari om 13.00 uur bij Fries en Fruitig in Nijhuizum. Aansluitend wordt Jan Willem begraven bij het kerkje op de begraafplaats aldaar.

Correspondentie: Alting & Res Uitvaarten
T.a.v. familie Tellegen, Postbus 85429, 3508 AK Utrecht

nrc
ZATERDAG 17 JANUARI & ZONDAG 18 JANUARI 2026

Familieberichten E29

Onze lieve, ondernemende, en avontuurlijke broer is toch nog plotseling overleden.

Peter Rudolf Segaar

15-2-1948, Curaçao 7-1-2026, Weert

Heemstede Annelies Speelman Segaar
Evelien Speelman en gezin
Geertje Speelman en gezin
Hermijn Speelman en gezin

Utrecht Marion Segaar

Onze gedachten zijn bij Carola, Troy en Olla. Peter was reuze trots op hen.

Zo veelzijdig, altijd bescheiden

Verdrietig, maar vol liefde, hebben wij afscheid genomen van mijn lieve man, vader, schoonvader en onze trotse grootvader

ir. Coenraad Helmich ter Kuile

Coen

Neede, 27 oktober 1943 Oosterhout, 7 januari 2026

Ine ter Kuile-van Liempt

Sander en Mariëlle ter Kuile-Bruil
Nero, Levi

Claire ter Kuile

Het afscheid vindt in besloten kring plaats.

Correspondentiesadres: Indigohof 55, 4904 LZ Oosterhout

*“Two roads diverged in a wood, and I -
I took the one less travelled by,
And that has made all the difference.”*

Na een lang, productief en gelukkig leven is in alle rust overleden onze lieve vader, schoonvader en opa Ben.

Riemsdijk Bernardus Johan van Eldik

weduwnaar van Louise Maria van Eldik - Polman

Officier in de Orde van Oranje-Nassau

* 14 december 1928 † 11 januari 2026

Oosterbeek: Koen R. van Eldik
Kathelijne H.J. van Eldik - Kasperts
Matts, Tess, Fé

Arnhem: Paul H. van Eldik
Carine F. van Eldik - Vlas
Jord, Ties, Laurine

Correspondentieadres: Van Limburg Stirumweg 6, 6861 WL Oosterbeek

De crematieplechtigheid zal in besloten kring plaatsvinden.

*Intens verdrietig, maar dankbaar voor alles
wat zij in haar zorgzame leven voor ons heeft betekend,
hebben wij afscheid moeten nemen van
mijn lieve dappere vrouw, onze moeder en oma*

Mirjam van den Bergh - van Vlijmen

Maria Adolphine Bernadette van den Bergh - van Vlijmen

Sassenheim, 1 juli 1954 Blaricum, 11 januari 2026

Rob

Marlotte & Patrick
Tommy, JP, Freddie

Hidde & Fieke

Laurien & Erik
Kiki

Het afscheid vindt plaats in besloten kring.

*Op 11 januari namen wij afscheid van onze lieve,
dappere zus, schoonzus en tante*

Mirjam van den Bergh - van Vlijmen

Joost & Reggy

Marc & Esther

Ivo †

Alexandra & Ruud

Neven en nichten

Heel verdrietig nemen wij afscheid van ons dappere schoonzusje

Mirjam van den Bergh - van Vlijmen

Linny & Maarten Seckel-van den Bergh

Noor van den Bergh & Philip Gardiner

Neven en nichten

Vertrokken... maar niet weg...

Met groot verdriet, maar dankbaar voor wie ze was, nemen wij afscheid van mijn lieve vrouw, onze moeder en oma

Ellen Dries
Petronella Catharina Maria

Rotterdam,
29 juli 1945

Steenwijk,
10 januari 2026

Steenwijk:

Rein Guise

Haarlem:

Derrick & Astrid
Mila, Louise

Soest:

Jolinde & Matthieu
Olivier, Job

Bussum:

Jan Hendrik & Liesbeth
Ids, Thirza, Maxime

Zeist:

Rein-Jan & Margot
Sjors
Cornelie & Martijn
Jimmy

Het afscheid heeft in besloten kring plaatsgevonden.

Correspondentieadres:
De wiende 9, 8332 LB Steenwijk

Met groot verdriet, maar diepe dankbaarheid voor wie hij was, laten wij u weten dat is overleden op zaterdag 10 januari 2026, in de leeftijd van 76 jaar

Evert Jan Bouman

Wij nodigen u uit om samen met ons afscheid van hem te nemen op 19 januari 2026, om 10:45 bij Crematorium DELA Kennermeland op de Vergierdeweg 271 2026 BJ Haarlem.

Met liefdevolle groet,
Rutger-Jan Bouman,
Eleni Kourni & Nefeli Bouman
Inkea Bouman.

Met verdriet, doch met een overheersend gevoel van grote dankbaarheid hebben wij afscheid genomen van onze dierbare vader, schoonvader en opa Clé

Clemens Maria Mauritius Molle
Natuurbeschermers

Veldhoven, 14 december 1943

Valkenswaard, 13 januari 2026

Heeze

Willem Molle en Marieke Bakermans
Sebas en Benjamin

Waalre

Charlotte Molle en Maikel Versantvoort
Cis

Den Haag

Clemens Molle

Valkenswaard

Laurens Molle en Eline Bosma
Philippe

Op zijn uitdrukkelijke wens heeft het afscheid in zeer beperkte kring plaatsgevonden.

Algemene kennisgeving

Diep verdrietig geven wij u kennis van het overlijden van onze lieve, unieke vader, mijn Edraket en onze lieve, slimme, erudiete broer, zwager en oom.

Wij houden van hem en wij missen hem.

Gerardus Maria Bakker jr.
ED

Amsterdam, 6 augustus 1961

Rotterdam, 11 januari 2026

Geliefde en zorgzame zoon van Gerardus Maria Bakker sr. † en Josephina Jacomina Maria Bakker-van Wittmarschen †

Rotterdam,

Luco en Eline Bakker
Mirjam Boers

Hilversum,

Marianne en Jan Willem Henkelman-Bakker
Willem, Thijs, Aleid

Den Haag,

Thecla en Bouke den Hoed-Bakker
Bram

Correspondentieadres: Luco en Eline Bakker
Sigrid uitvaartbegeleiding IJsselstroom 81 2721 AX Zoetermeer

Intens bedroefd zijn we vanwege het overlijden van onze jaarclubgenoot

Ed Bakker

Hij was een warme en trouwe vriend, we missen hem enorm. Zijn scherpzinnigheid, humor en originaliteit zullen ons altijd bijblijven.

Jaarclub Sta Paf
Rotterdamsch Studenten Corps 1981

Bertil Blok
Arthur de Bok
Norbert de Bruijn
Bob Hofland
Peter de Jong
Roland de Jong
Helmar Klink

Jan-Paul Kranendonk
Han van Mierlo
Paul Roszbach
Jeroen den Tex
Peter Uelen
Jan Valkier
Gerro Vonk

We zien elkaar weer aan Odin's banket.

Ed Bakker

That road we walked together alone
In the sun, rain, mist and shade
will gather again one day.
for now, so long.

Ed, Cees, Willem & Mat

‘Wat hebben we van je genoten!’
Ed was de 1e KJ én de linking pin tussen de founders en nieuwe lichteningen van Huize Kajoedrift.
Behouden vaart Kajoë

Ed Bakker
Veelzijdig, eigenzinnig, intens, belezen,
muziek keizer, vol humor, gul en nieuwsgierig

Alle Kajoes
Rotterdam, Scheepstimmermanslaan 17a

nrc
ZATERDAG 17 JANUARI & ZONDAG 18 JANUARI 2026

Diepbedroefd, maar intens dankbaar voor wie zij was en wat zij voor ons en vele heeft betekend, is in haar slaap overleden mijn lieve vrouw, onze (schoon)moeder en oma

Maria (Riet)
Vegter - van der Vlis

Zenuwarts
Officier in de Orde van Oranje-Nassau

Vlaardinger-Ambacht,
19 november 1929

Bennebroek,
12 januari 2026

Klaas
Dienko
Eleanora en John-Peter
Thijmen, Rolf en Felice

Correspondentieadres:
Vrijburglaan 36, 2051 LD Overveen

†

Enige en algemene kennisgeving

Na een rijk leven is vredig ingeslapen onze lieve, sterke moeder, grootmoeder en schoonmoeder

Fatima van der Hoog

weduwe van Ben Gudde †

Den Haag,
4 september 1937

Maastricht,
14 januari 2026

Amsterdam: Jurjen & Isabel Munting-Fernández
Femke, Claire, Sietse

Den Haag: Claire & Frederik Rutgers-Munting
Ruben

Het afscheid van Fatima zal plaatsvinden op zaterdag 24 januari om 12:00 in de Sint Janskerk aan het Vrijthof, Maastricht.

Correspondentie adres:
Groenewegje 131, 2515 LR Den Haag

“Ik ben dankbaar voor mijn leven”

mr. E.J. Schonebaum - Willems
Dieneke

weduwe van ir. K.C. Schonebaum

* Amsterdam
27 augustus 1931

† Zeist
13 januari 2026

Karel en Leonieke Schonebaum - Quak
Frederiek, Leonoor, Kees

Diederik en Hansje Schonebaum - Ringnald
Pieter Niko, Gerben, Johan

Marietje en Jan van Berkel - Schonebaum
Thijs, Martijn, Lotte

Kees Schonebaum
Dorien, Ella

Achterkleinkinderen en partners van kleinkinderen

De uitvaart heeft in kleine kring plaatsgevonden.

Correspondentieadres: Voorneveld Uitvaartzorg
t.a.v. familie Schonebaum
Laan van Beek en Royen 40 | 3701 AK Zeist

Met droefheid nemen wij kennis van het overlijden van

mr. P.W.M. (Paul) Broekhoven

Mr. Broekhoven stelde als rechter en bestuurder zijn werkzame leven in dienst van de rechtsstaat en rechtspraak in binnen- en buitenland. Hij zette zich in voor samenwerking binnen de gerechten in een tijd waarin dit niet vanzelfsprekend was. Daarvoor zijn wij hem zeer dankbaar.

Wij wensen zijn familie en naasten veel sterkte bij het dragen van dit verlies.

Henk Naves,
voorzitter Raad voor de rechtspraak

Bart van Meegen,
voorzitter presidentenvergadering

Met dankbaarheid voor al dat hij gegeven heeft en zijn grote kracht, hebben wij afscheid genomen van onze lieve echtgenoot, Pappie, Grootpappie en broer

Berndt Everts

Arnhem,
8 mei 1940

Utrecht,
10 januari 2026

Doorn

Pauline Everts - van Lynden

Middelburg

Paul Berndt Everts
Mila

Den Haag

Vanessa Everts

Baarn

Frederik Everts

Het afscheid heeft in besloten kring plaatsgevonden.

Correspondentieadres:
Alting & Res Uitvaarten
Postbus 85429
3508 AK Utrecht

Geluk, emotie, herinnering

Op een eenvoudige, snelle en zekere manier uw familiebericht samenstellen en plaatsen in NRC

nrcadverteren.nl/familieberichten

Detachering • Recruitment • Tech Solutions

Alle ruimte voor jouw ambities

Zet je volgende carrière stap met YER

Aankomend Channel Manager Nederland

Bedrijf

Somfy is een innovatief Frans familiebedrijf, al 50 jaar wereldleider en pionier in elektromotoren en besturingssystemen voor o.a. automatische zonwering voor gebouwen.

Functie

Als succesvolle salesprofessional met leiderschapspotentieel ontwikkel je binnen één jaar naar een managementpositie, waarin je eindverantwoordelijk zult zijn voor het saleskanaal in Nederland. Als natuurlijke verbinder ontwikkel je je salesteam met visie en commerciële daadkracht. Je analyseert groeikansen en boekt uitstekende resultaten.

Locatie: Hoofddorp / **Ervaring:** +8 jaar / **Sector:** Electrical/Electronic Manufacturing / **Opleiding:** Hbo/wo / **Voorwaarden:** Goed salarispakket + bonus + auto

Contactpersoon YER

Marie-José van Riel, +31 6 215 344 35

Commercial Manager – Capital Equipment & Services (Netherlands)

Bedrijf

GEA is een wereldwijde marktleider in geavanceerde systemen en componenten voor de voedingsmiddelen-, farmaceutische en agrarische sector, die met innovatieve en duurzame procesoplossingen efficiëntie en toekomstgerichte technologieën bevordert.

Functie

Als Commercial Manager – Capital Equipment & Services stuur je het sales- en serviceteam aan, bepaal je de commerciële strategie en realiseer je groei en resultaatverbetering voor GEA Separation & Flow Technologies in Nederland. Je bent lid van het MT.

Locatie: Cuijk/hybride / **Ervaring:** +10 jaar / **Sector:** Engineering & Development / **Opleiding:** Hbo/wo / **Voorwaarden:** Uitstekende arbeidsvoorwaarden + bonus + auto

Contactpersoon YER

Rob Engels, +31 6 455 788 00

Accountmanager Key Account FMCG

Bedrijf

Topbrands is een internationale speler in Personal Care, Home Care en Confectionery die wereldwijd levert via diverse kanalen, waarbij ze slimme inkoop, innovatie en eigen merken combineren om in te spelen op trends en klantbehoeften.

Functie

Als Accountmanager FMCG bouw en onderhoud je duurzame relatie met de key account van Topbrands. Je combineert strategisch meedenken over het productportfolio met een hands-on aanpak. Je zorgt ervoor dat het volledige proces, van deal tot levering, soepel verloopt.

Locatie: Oud-Beijerland / **Ervaring:** 3-5 jaar / **Sector:** Consumer Goods / **Opleiding:** Hbo / **Voorwaarden:** Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER

Karen Bausch, +31 6 292 392 02

Salesmanager

Bedrijf

Zorgboodschap is dé totaalleverancier van eten en drinken voor de zorg. Vanuit Sassenheim - Lisse bedienen ze dagelijks meer dan 250 zorglocaties. Innovatie en groei staan centraal.

Functie

Als Salesmanager versterk je een gedreven salesteam, bouw je aan strategische klantrelaties en draag je zichtbaar bij aan de commerciële groei van Zorgboodschap. Je combineert operationele daadkracht met strategisch inzicht en weet precies hoe je waarde toevoegt aan langdurige samenwerkingen.

Locatie: Sassenheim - Lisse / **Ervaring:** 3-5 jaar / **Sector:** Wholesale / **Opleiding:** Hbo / **Voorwaarden:** Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER

Nikki de Munk, +31 6 330 142 43

Scan de QR-code en
bekijk alle vacatures
yer.nl/nrc

YER. Al bijna 40 jaar specialist in topfuncties binnen het hogere segment

YER
ambitions in motion

& VERDER

2/3

Er wordt gevestigd op de pijlinktvis alsof er geen toekomst bestaat, schrijft *Ben Vollaard*

8/9

Maarten Boudry: waarom toch zoveel mensenhaat in de milieubeweging?

10/11

Zwangeren die voor *free birth* kiezen, voelen zich door zorg in de steek gelaten, ziet *Rodante van der Waal*

ILLUSTRATIE HANNEKE ROZEMULLER

Nú bouwen aan wereldmacht

De transformatie van de VS laat zien: Europa moet zijn eigen verhaal heruitvinden, betoogt *Luuk van Middelaar*.

4/5

DAT MAG JIJ VINDEN

ILLUSTRATE SUZAN HUNK

Inspiratieloze MAGA-aftreksels

Thomas Hogeling beschouwt wekelijks de publieke opinie. Wat wordt er gezegd en vooral niet gezegd?

Nadat Donald Trump zegt Groenland te willen inlijven, verschijnt een ludieke Deense petitie om Californië over te nemen: *Måke California Great Again*. Tijdens de NAVO-top weet een Scheveningse visboer wel wat hij op zijn haringkar moet schrijven: *Make Your Lunch Great Again*. Een Vice-documentaire over klimaatactivist Greta Thunberg uit 2019 heet *Make The World Greta Again*. De Vlaamse tennisser Zizou Bergs heeft grote ambities, zijn motto is dan ook *Make Belgian Tennis Great Again*. Tijdens Pride dragen mensen petjes met de letters MAGA, met daaronder in kleinere letters de betekenis: *Make America Gay Again*. Bij Milieu-defensie kun je petjes kopen met *Make Earth Cool Again*. Minister Brekelmans van Defensie roept op de NAVO te versterken: *Make NATO Great Again!*

Je kunt veel zeggen van Trump, maar z'n slogan blijft wel hangen. Heeft-ie natuurlijk niet zelf bedacht; Ronald Reagan gebruikte hem al voor zijn presidentscampagne in 1980 en ook Bill Clinton flirtte er een poosje mee – succes kent vele vaders, laten we maar zeggen. Al sinds MAGA in 2016 werd geherintroduceerd, zien we een eindeloze stroom aan parodieën en adaptaties. Soms met een uitgesproken boodschap tegen Trumps politiek, zoals de punk-song *Make Racists Afraid Again*, soms zonder connectie met Trump, zoals de koffiepodcast *Make Coffee Great Again*, maar zeker zo vaak komen Trumpisten zelf met nieuwe varianten, zo worden de nieuwe zorgplannen in de Verenigde Staten gepromoot met *Make America Healthy Again*, en met *Make Iran Great Again* beweert Trump de protesterende Iraniers te steunen.

Zo nu en dan wordt het verwarrend. Neem *Make Europe Great Again*, heerlijk af te korten als ME-GA. Dat kan slaan op het motto van het EU-voorzitterschap van het Hongarije van Orbán, of de slogan

van een ultrarechts congres van Patriots.eu waar onder anderen Geert Wilders te gast was, of op een keurige BNR-podcast met dezelfde titel. MAGA is meer dan een slogan, het is een wereldwijd groeiende beweging, een fascistoïde franchise die verder kan worden uitgebouwd. Dat aanhangers voortborduren op dat succesvolle zinnetje, begrijp ik dus. Maar waarom zou je het anders nog doen? Zo'n parodie zegt vooral dat het om te lachen is, die gekke Trump met zijn rare fratsen, dat je dat allemaal niet te serieus moet nemen. Maar het is geen 2016 meer, toen we het nog leuk vonden dat latenighthost Jimmy Fallon het haar van Trump in de war maakte – wat sportief dat hij dat toeliet! Het is 2026 en zoals Kustaw Bessems het afgelopen week in *de Volkskrant* zei: het fascisme staart ons recht in het gezicht.

Een parodie bevestigt met name de kracht van het origineel

Een parodie bevestigt met name de kracht van het origineel. Daarom komen al die bekende artiesten zo graag opdraven bij *Even Tot Hier* om een herschreven versie van hun eigen liedje te zingen. En bij Nike zullen ze er ook niet van wakker liggen dat er T-shirts bestaan met een spemacel in de vorm van hun swoosh-logo en de tekst „Just did it“. Ook als je denkt met zo'n parodie een anti-Trumpboodschap te brengen, draag je dus bij aan MAGA.

Het voordeel van adaptatie is dat je gebruikmaakt van het succes van het origineel; mensen herkennen het meteen, het is laagdrempelig communiceren. Maar met al die inspiratieloze, slappe MAGA-aftreksels hadden we al lang geleden moeten stoppen. En als het je dan toch niet zoveel uitmaakt, varieer dan een beetje. Er zijn meer slogans die je kunt afstoffen. Misschien zien we bij de volgende klimaatdemonstratie dan wel leuke sweaters met in gotische letters *Ein Reich, Ein Volk, Ein Planet*.

Leuk, ludiek, geinig.

Ben Vollaard is hoogleraar aan de Universiteit Tilburg, waar hij onderzoek doet naar natuurbeluid en kottervissers.

FOTO ANP / SCIENCE PHOTO LIBRARY

Een lege Noordzee voor het volle bord van de Italiaan

Na vijftig jaar overbevissing van tong en schol heeft de Nederlandse visserij een nieuwe soort ontdekt, de pijlinktvis. Die mag ongelimiteerd gevangen, met voorspelbare gevolgen, schrijft *Ben Vollaard*.

Er was eens, niet lang geleden, een pijlinktvis. Hij was van het vrolijke soort. Hij liet z'n kleuren graag verschieten, van wit naar blauwgroen en roodbruin. Rustig zwom hij met zijn golvende twee vinnen door het Noordzeewater. Met zijn grote, bijna menselijke ogen keek hij nieuwsgierig om zich heen. Soms blies hij het water hard uit zijn mantel en spoot hij weg, uit *spielerei* of van schrik.

Dit zou het begin kunnen zijn van een verhaal waarin de pijlinktvis na allerlei avonturen een inktvisprinses in zijn tien armen sluit. Maar zover komt het niet. Want vóór dit *happy end* - inktvis sterft kort na de voortplanting – wordt hij opgeschrikt door een wolk stof, opgeworpen door over de bodem slepende lijnen met aan het uiteinde een net. Hij vlucht weg, niet wetend dat hij zich hierdoor juist laat insluiten. Het net wordt samen met allerlei ander zeeleven omhoog getakeld. Eenmaal boven maakt iemand de klauwen zeeleven open en stort alles op het dek. De pijlinktvis stikt. Ruim de helft van de vangst gaat dood weer overboord, de rest is voor de handel. Niet veel later ligt de pijlinktvis, in ringen gesneden, op het bord van een Italiaan.

Pijlinktvissen zijn in korte tijd een belangrijke doelsoort geworden voor de Nederlandse kottervisserij, een vloot van 200 schepen die op de Noordzee en omliggende wateren jaagt op zeeleven op en net boven de bodem. Op de visafslagen van IJmuiden

en Urk komen er deze winter in één week tijd wel een miljoen van binnen. Per stuk zijn ze rond de 2,50 euro waard. Ze liggen in kisten te wachten op vervoer naar het buitenland. Want net als garnalen, schol en tong uit de Noordzee is bijna alle pijlinktvis voor de export. De weinige vis die Nederlanders eten komt van elders, denk aan zalm, tonijn en tropische garnalen.

Pijlinktvissen mogen ongelimiteerd worden opgevisd, ook in de winter, wanneer ze zich voortplanten. Dan concentreren zij zich in daarvoor geschikte gebieden, waardoor visserijbedrijven daar makkelijk grote hoeveelheden kunnen vangen. Omdat pijlinktvissen zich maar één keer voortplanten kan zo in één klap de basis van een toekomstig cohort verdwijnen. Deze ongelimiteerde jacht voorspelt dus weinig goeds. In de visserij geldt een harde wet, ook voor kortlevende soorten als de inktvis: wie nu veel vangt, vangt later weinig – of niets. Ervaringen elders laten zien dat de inktvisvangsten snel en onverwachts kunnen instorten.

Elkaar kapot concurreren

De inktvismanie is mede ingegeven door de malaise in de tong- en scholvisserij, traditioneel de pijlers van de kottector. De vangsten van deze platvissen zijn al decennia geleden ingestort door overbevissing. Volgens de Internationale Raad voor het Onderzoek van de Zee (ICES), een onafhankelijk onderzoek- en adviesorgaan waar ook Nederlandse biologen deel van uitmaken, zijn de tong en schol vijftig jaar lang overbevist. In de jacht op deze platvissen gebruikten visserij-

bedrijven steeds sterkere motoren en kleinere mazen, waardoor de neergang nog werd verdiept. De malaise in de visserij is dus niet het gevolg van windmolenparken op zee, hoge brandstofprijzen, regeldruk en de Brexit. Ze is grotendeels zelf veroorzaakt. Overbevissing geldt ook de garnalenvisserij, waar dit jaar tientallen schepen uit de vaart worden genomen.

Wat hier misgaat, is dat visserijbedrijven niet handelen naar hun gemeenschappelijk belang, het duurzaam gebruik van de visbestanden. Wanneer het ieder voor zich is, heeft het geen zin een vis met het oog op de toekomst te laten zwemmen. Een ander bedrijf zal die dan immers opvissen. In de jacht op vis concurreren de visserijbedrijven elkaar dus kapot.

Soortgelijke problemen spelen overal, denk aan hoe een voetbalvereniging zuinig

is op de grasvelden door ze niet bij veel regen te gebruiken. Voor een team is het jammer als een training een keer niet doorgaat, maar het is goed voor de toekomst van de hele club. Wat de voetbalvereniging doet, lukt de visserijbedrijven niet. Zij vissen alsof er geen toekomst bestaat.

Met belastinggeld uitgekocht

De overheid heeft dit gat niet opgevuld. Zoals gezegd, de pijlinktvis mag onbeperkt gevangen. Vangstbeperkingen op tong en schol kwamen er ook pas toen het al was misgegaan – en ze bestonden vanwege gebrekkige controle vooral op papier. De resulterende neergang van visserijbedrijven werd verzacht met overheidssubsidies. Als dat niet meer ging werden ze met belastinggeld uitgekocht. Dit herhaalde zich elke vijf tot tien jaar.

Wat te doen? Geen pijlinktvis bestellen helpt niet, die eten we al nauwelijks. De schuld afschuiven op een falende overheid is te makkelijk, want de overheid, dat zijn wij. Er gebeurt niks zolang niet meer Nederlanders zich hard maken voor wat hier op het spel staat: een zee vol leven die een toekomst biedt voor ons allemaal. Samen kunnen wij onze volksvertegenwoordigers aanvuren tot actie, die zitten er immers voor ons welzijn. De pijlinktvis is er dan niet alleen maar voor op het bord van de Italiaan. Het is een bijzonder dier en vormt een belangrijke schakel in de voedselketen. Door écht minder te vangen, kan hij toch zijn prinses vinden, haar met één van zijn lange armen tot een hoogtepunt brengen en zo hun en onze toekomst veiligstellen.

**Zij vissen
alsof er geen
toekomst
bestaat**

Luuk van Middelaar is politiek filosoof en historicus.

Europa is een machtsblok in wording - alleen moeten we dat zelf nog gaan inzien

De gedaantewisseling van de VS in de tweede termijn van Trump geeft Europa een dubbele opdracht, schrijft *Luuk van Middelaar*: ons wapenen vanwege het vertrek van een beschermer én ons kunnen verdedigen voor wanneer hij op ons afkomt.

In *De heerser* (1513) bespreekt Niccolò Machiavelli wat een leider een steviger machtsbasis geeft: liefde of vrees. Voor beide valt wat te zeggen. Wie populair is heeft minder vijanden; tegen wie angst inboezemt, durven slechts weinigen op te staan. Uiteindelijk kiest de Florentijn voor vrees.

Amerika vestigde zijn macht in Europa tachtig jaar lang op liefde - op de chocolade-repen van de bevrijders, de droomfabrieken van Hollywood en Apple, op Kennedy's *Ich bin ein Berliner* en Obama's koele charme. Onder Trump wisselt de Amerikaanse Republiek van strategie en gedaante. *The Don* schraagt zijn macht op angst. In eigen land wordt met intimidatie en geweld elke oppositie klein gehouden. Buitenlands is het parool: wij zijn de sterkste en de VS doen wat ik wil.

Deze gedaantewisseling ontregelt de Europeanen volkomen. Ons object van liefde - overzee, dus eenvoudig te idealiseren - is plots een boeman. Het geeft Europa een dubbele opdracht voor 2026 en erna: ons wapenen vanwege het vertrek van een beschermer én ons kunnen verdedigen voor wanneer hij op ons afkomt.

In deze opening van het jaar voltrekt Amerika's imperiale metamorfose zich zij-zingwekkend snel, van Venezuela tot Groenland. „[Natuurlijk] kun je over internationale subtiliteiten babbelen zoveel je wilt”, aldus Trumps topadviseur Stephen Miller begin januari tegen CNN, „maar we leven in een wereld geregeerd door sterkte, door kracht, door macht.” De president zelf noemde de Europese leiders „zwak” - zware belediging uit de mond van een *strongman* - en zei dat dat de enige inperking van zijn machtsstreven niet ligt in internationaal recht maar in „mijn moraliteit”.

In Europa kunnen we het tij van de nieu-

we geopolitieke orde niet keren, zeker niet alleen; wel moeten we ons dringend aanpassen, op straffe van verlies van onze vrijheid, voorspoed en veiligheid. Paniek is onnodig. Zeker, Trump houdt van permanente chaos en legt een razend ritme aan de nieuwscyclus op. Toch zijn de grote lijnen glashelder. In de kern deelt het Witte Huis twee dreunen aan Europa uit: strategische verlating en ideologische aanval. Beide maken deel uit van dezelfde beweging; ze vragen om een dubbele respons.

De verlating

De eerste dreun, die van Amerika's terugtrekking en focus op het westelijk halfrond, lag al besloten in Trumps inaugurerende. Daarin geen woord over Rusland en Oekraïne, terwijl de enige vermelding van China niet Taiwan betrof (obsessie van alle voorgaande Amerikaanse regeringen) maar China's onwelkome aanwezigheid in en om het Panamakanaal - dus op zijn terrein. Impliciet bedeede hij elke grootmacht de eigen invloedssfeer toe. Die schetsmatige update van de 19de-eeuwse Monroe-doctrine - die het westelijk halfrond uitriep tot Amerika's achterland waar andere grootmachten zich buiten moesten houden - werd in de Nationale Veiligheidsstrategie van december 2025 uitgewerkt tot imperialistisch programma. In razende vaart neemt team-Trump sinds 3 januari de uitvoering ter hand, met de kidnapping van Nicolás Maduro, de intimidatie van buurlanden Mexico, Colombia en Cuba, en de dreiging van militaire actie tegen Groenland.

Met deze acties verlaat Trump openlijk de internationale orde van na 1945 en keert hij terug naar de grootmachtpolitiek uit de 19de eeuw, waarin het draait om respect voor soevereiniteit en het vinden van een altijd precare machtbalans tussen spelers. Dit is

de Kissingeriaanse trek in Trumps buitenlandsbeleid, het loslaten van de pretentie om wereldwijd universele waarden en regels op te leggen en te handhaven. Een waarlijk historische verschuiving, die de mondiale geopolitieke architectuur op nieuwe grond stut. Onthullend voor deze 'realpolitieke' trek was een uitgelekte conceptversie van de Nationale Veiligheidsstrategie: deze voorzag een kern van vijf machten - de 'C5' bestaand uit de VS, China, Rusland, India en Japan - optredend als mondiaal directorium. Precies zo domineerde van 1815 tot 1853 het vijftal Europese machten Londen, Parijs, Berlijn, Wenen en Moskou alle kleintjes. Maar in de C5 van 2025 krijgt geen Europese staat nog een plek aan tafel.

Terugkeer van de geschiedenis

Deze kanteling markeert voor Europa het eind van een tijdperk. Zeker, al na de Russische inval in Oekraïne in 2022 was sprake van een 'terugkeer van de geschiedenis', of met het woord van bondskanselier Olaf Scholz: een „*Zeitenwende*”, historisch keerpunt. Inderdaad maakte Vladimir Poetin voor ons continent een einde aan het zorgeloze tijdvak na 1989 volgend op de Koude Oorlog. Toch is de cesuur die Trump brengt fundamenteeler. Zijn presidentschap sluit het tijdvak af dat in West-Europa in 1945 begon. Daarom is dit voor ons in Nederland, Denemarken, Duitsland of Frankrijk amper te bevatten. Drie generaties leefden op Amerikaans krediet, onder bescherming van de U.S. Army en U.S. Navy, met het Vrijheidsbeeld in New York als baken. Aan de volgende generaties gaat die luxe voorbij.

Het antwoord van Europa op deze eerste opdoffer kan en moet liggen in de versnelling van de ontplooiing tot machtsblok. We moeten de middelen en mentaliteit ontwikkelen om onze politieke, economische en

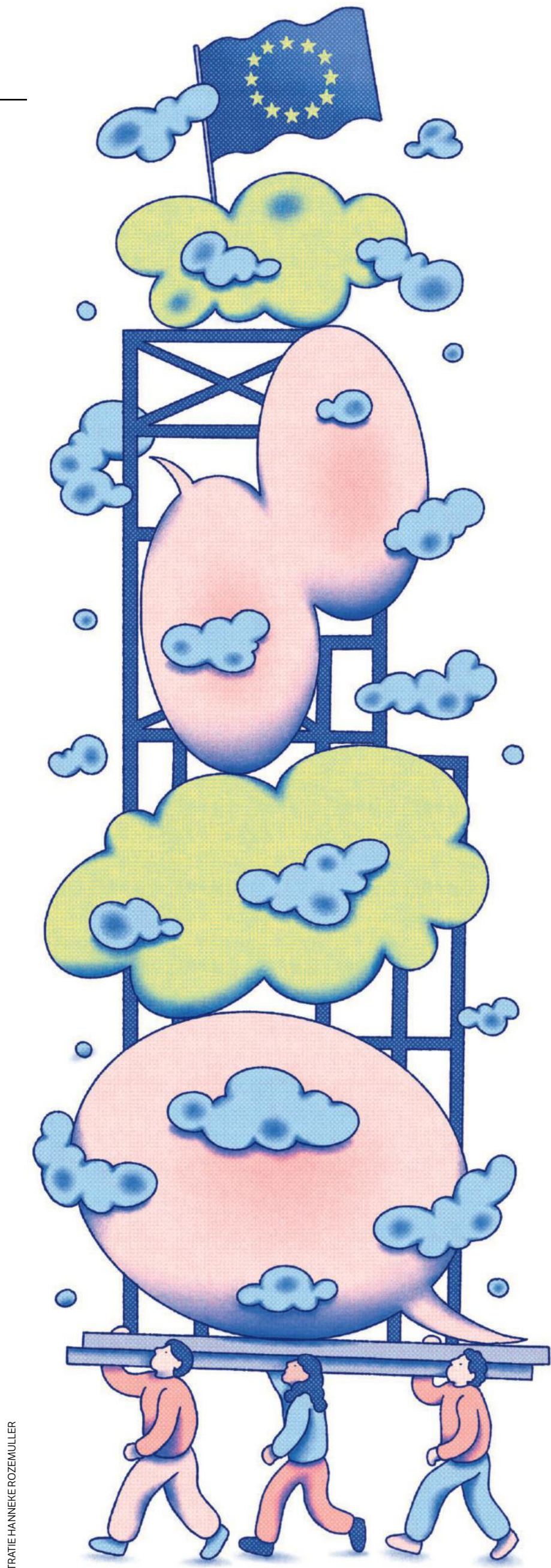
veiligheidsbelangen te verdedigen, zonodig tegen de VS in. Klagen over schending van internationaal recht is geen strategie. Extra investering in defensie is dat wel: wie zijn grondgebied niet kan verdedigen, geldt voor de groten niet als serieuze speler en wordt prooi.

In algemene zin is deze wending naar machtspolitiek eenvoudig navolgbaar en een programma op hoofdlijnen snel uit te tekenen. Veel praktisch en begripsmatig voorwerk is gedaan; Emmanuel Macrons notie uit 2017 van „Europese soevereiniteit” was een startpunt. Van industriepolitiek tot euro en defensiebeleid staat veel in de steigers, al is nog veel meer te doen.

Tegelijk moet Europa leren in machts-evenwichten te denken: wanneer de VS zich van beschermer tot vijand ontpoppen, wordt prudente toenadering tot China of India een zaak van staatsraison. In dit licht mag het na 25 jaar goedgekeurde handelsverdrag tussen de EU en Mercosur (met Argentinië, Brazilië, Paraguay en Uruguay) als groot strategisch succes worden gevierd. Nu blijft het vanwege boerenprotesten bij verontschuldiging gemompel.

De culturele aanval

Veel lastiger is het antwoord op de tweede mokerslag die het Witte Huis aan Europa uitdeelt: de culturele aanval. Dit is de 'MAGA-impuls' in Trumps buitenlandbeleid. Hier beet vicepresident J.D. Vance in februari 2025 het spits af met zijn aanklachtsrede in München tegen Europese democratie en rechtsstaat en zijn steun voor de nationale-populistische AfD in volle Duitse campagne-tijd. Ook op dit vlak verhief, eind vorig jaar, de Nationale Veiligheidsstrategie zulke ruwe noties tot heus programma voor een cultuur- en propagandaoorlog tegen de EU en Europa.

ILLUSTRATIE HANNIEKE ROZEMULLER

OPINIE
1 jaar Trump

Dit ideologische front wordt in Europa misverstaan en onderschat. Men leest er enkel een giftige schimpescheut in en miskent dat de politieke macht van MAGA rust op een verhaal, op een wereldbeeld van gevaar, strijd en zege dat de achterban boeit en opzweept. Zodoende bracht nog geen EU-regeringsleider een geloofwaardig tegenverhaal dat Europa's zelfvertrouwen en handelingsvermogen versterkt.

Trump zelf mag meer pragmaticus dan ideoloog zijn, MAGA is een revolutionaire beweging die - evenals de jakobijnen of bolsjewieken - haar evangelie ook buiten de landsgrenzen wil verbreiden. Wanneer regeringen in Warschau, Rome, Boedapest of Parijs jouw MAGA-vlag hijsen, sta je sterker.

Deze revolutionaire ijver wordt nog vergroot doordat MAGA-ideologen Europa zien als culturele tweelingzus die op het verkeerde pad is geraakt. Zij hebben een reactionair idee van 'het Westen' en een blank, christelijk 'Europa'. Ze vereenzelvigen het huidige 'woke' Europa met de verfoeide progressieve, kosmopolitische stedelijke elites van zowel Democratische als oud-Republikeinse snit aan Amerika's oost- en westkust, dus met de mogelijke bronnen van binnenlands verzet (media, universiteiten, ngo's) die de regering-Trump uit de weg wil ruimen.

Met andere woorden: door zusterpartijen in Europa aan de macht te helpen, beoogt de MAGA-beweging in één moeite elke vorm van Amerikaanse oppositie te ontmoedigen en het zwijgen op te leggen. Het is binnenlandse politiek. Hoe meer MAGA (of 'MEGA') wint in Europa, hoe meer Trump kan claimen een onstuitbare kracht te zijn, de loop de van de geschiedenis te belichamen - die je ook in Baltimore of San Francisco niet kunt tegenhouden.

Spiegel voorhouden

Hoe moet Europa deze tweede, ideologische mokerslag beantwoorden? Neem allereerst narratieve macht serieus. Erken de aantrekkingskracht en noodzaak van een verhaal van identiteit en cultuur. Weerleg de doempraat over Europa's neergang en houd juist het gebroken Amerika een spiegel voor. Het is de voorwaarde om de MAGA-aanval te weerstaan. Europa moet dringend zijn verhaal en zelfbeeld loskoppelen van de Verenigde Staten, juist om onze eigen plaats in de nieuwe multipolaire wereld op te eisen. Strategische volwassenwording? Dan ook narratieve emancipatie.

Na de Tweede Wereldoorlog zochten Europeanen een moreel houvast in universele waarden en normen, op een moment dat nationalistische retoriek het continent tot de rand van de ondergang had gebracht. Zo konden we de altijd ongemakkelijke vragen van identiteit, politieke gemeenschap en groepsgevoel uit de weg te gaan.

Het is echter kortzichtig om een historisch narratief over hoe een natie of groep zich door de tijd beweegt automatisch af te doen als propaganda, pseudowetenschap of desinformatie. Narrativiteit is een onontkoombare trek van de geopolitieke of multipolaire wereld: het is het uitvloeisel van het samenleven en bijwijken in conflict zijn met andere machten of beschavingen. Zonder verhaal over wie 'wij' zijn, waar we vandaan komen en naartoe willen gaan, kom je het wereldtoneel überhaupt niet op.

Een groot verhaal biedt een politiek kompas om te navigeren en keuzes te maken tussen moeilijke dilemma's. Het is enkel dankzij wat diplomaten '*Grand Strategy*' noemen dat concrete belangen en doelen kunnen worden geïdentificeerd, dagelijkse beleidsbesluiten genomen en kortetermijnkosten afgewogen tegen langetermijnbaten. Het is ook enkel dankzij zo'n breed perspectief dat tragische besluiten (vrede of rechtvaardigheid? Meer welvaart of meer zelfbeschikking?) betekenisvol aan het publiek kunnen worden voorgelegd.

Het risico voor de Europese Unie is dat ze zonder Amerikaanse hegemonie en de verbindende lijn van universele waarden uiteenvalt in strijdende nationale verhalen. Om dit gevaar te keren moeten we iets armeren dat kleiner is dan universalisme en groter dan nationalismen, een idee van Europa als unieke plek, met een unieke geschiedenis, heden en toekomst.

Evenals bij aanvang van Trumps eerste termijn, toen Macron het oude begrip 'soevereiniteit' afstofte om de EU tot daden en machtsontplooiing te bewegen, zo moeten we nu andere notie uit de taboesfeer halen en Europa toestaan over zichzelf te spreken als een 'beschaving', als een politieke gemeenschap die het waard is te worden verdedigd.

Misplaatst universalisme

Wij zijn een continent van kleine staten met oude landschappen, steden, talen en culturen die ook al vijf eeuwen vernieuwing, wetenschap en modernisering omarmen - met dank aan twijfel, debat en tegenspraak. Een plek van ongekende vrijheid, welvaart en rechtszekerheid, zonder doodstraf en met de juridische gelijkheid van man en vrouw hoog in het vaandel. Een continent met een specifieke ligging en gedeelde strategische belangen, tussen de Atlantische Oceaan in het westen, de Middellandse Zee in het zuiden, de Noordpool daarboven en burens van Rusland tot Turkije ten oosten van ons.

Als oude 'beschaving', zo worden we ook gezien door de Chinezen of de Indiërs, die zelf moeiteloos een hoogtechnologische toekomst binnentreden vanuit een sterk besef dat ze al millennia bestaan. Zij vinden het onbegrijpelijk dat wij Europeanen dit zelf niet zien en vanwege misplaatst universalisme en strategische luiheid verslaafd blijven aan Amerika's macht.

Na een tragische twintigste eeuw, die tot zelfbinding en onmondigheid dwong, moeten we nu weer de taal van de macht leren spreken en de macht van de taal opeisen.

Erken de aantrekkingskracht en noodzaak van een verhaal van identiteit en cultuur. Weerleg de doempraat over Europa's neergang

VIRTUFIT

Verbeter je conditie en verbrand calorieën

Houten roeitrainer met waterweerstand

- Roeitrainer met natuurlijke waterweerstand voor een realistische roeibeleving die zich moeiteloos aan jouw kracht aanpast
- Premium eikenhout voor een luxe uitstraling in elk interieur
- Gebruiksvriendelijk en ruimtebesparend door rechtop te plaatsen

PERSOON IN HET NIEUWS

WIE

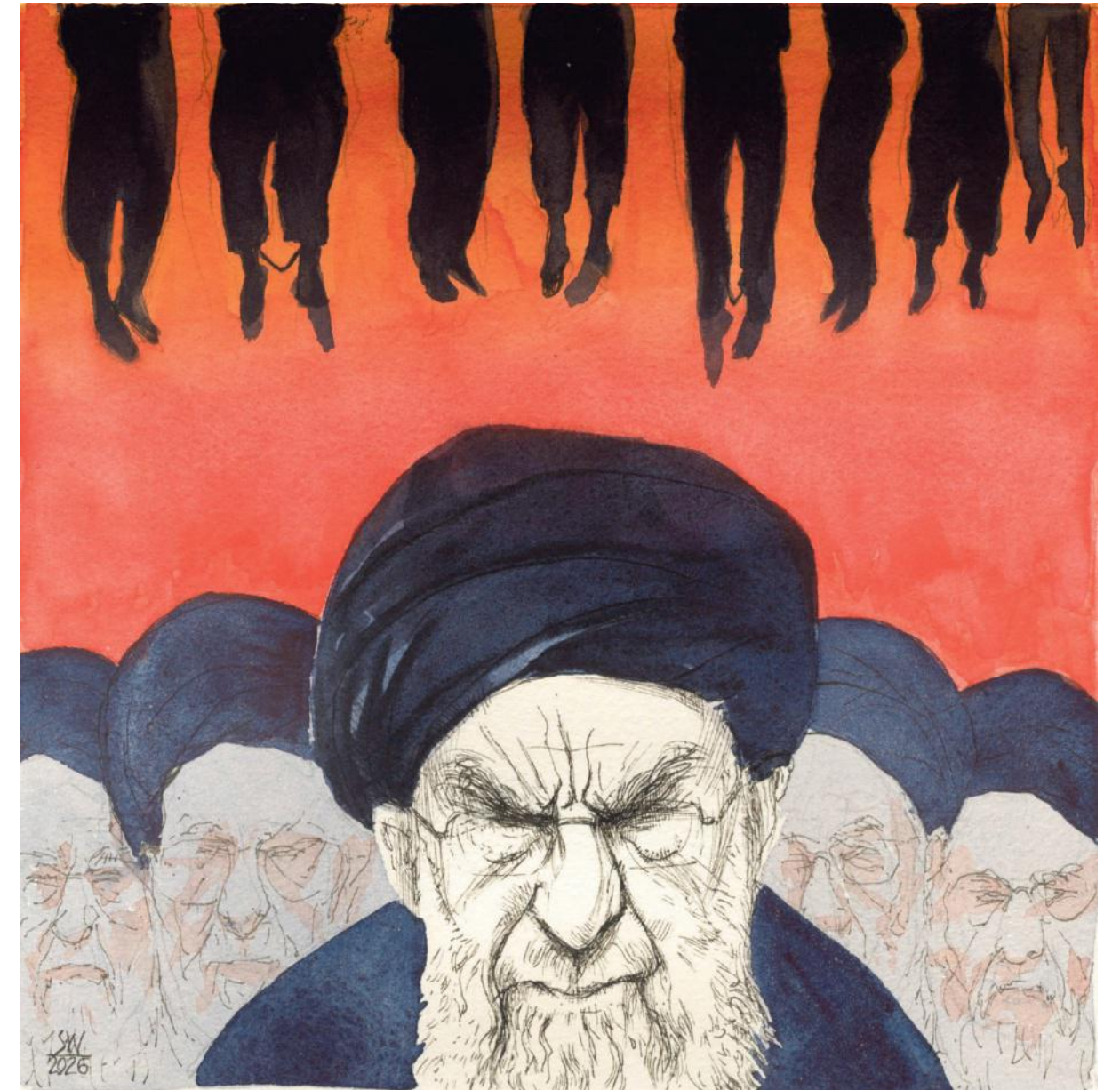
Ayatollah Ali Khamenei, opperste leider van Iran.

WAAROM

Het regime komt steeds verder in het nauw en slaat steeds harder terug. Vorig jaar ruim 1.500 ophangingen, en alleen deze week volgens schattingen weer duizenden demonstranten gedood.

HOE

Waterverf en inkt.

Siegfried Woldhek

Crosstrainer

- Ervaar de kracht van een complete workout
- Met 24 trainingsprogramma's en 32 weerstandsniveaus
- Inclusief bluetooth hartslagmeting

Loopband

- Breed en krachtig loopvlak
- Wandelen tot serieus hardlopen met hellingshoek tot 15%
- Hoogwaardig fitnessapparaat voor thuisgebruik

Hometrainer

- Lage instap met verstelbaar zadel en stuur
- 32 weerstandsniveaus en 24 trainingsprogramma's
- Bluetooth hartslagmeting met hartslag gestuurde training

COLUMN
TESSA SPARREBOOM

Zo productief als Ruben Terlou

China rukt op en dat is voor niemand leuk, behalve voor Xi Jinping en voor de VPRO. Die laatste autoriteit zendt de komende weken de serie *Ruben langs de Zuid-Chinese Zee* uit. Terwijl de Chinezen jaarlijks miljoenen kilo's synthetische, licht ontvlambare prullaria onze kant op sturen, sturen wij één exportproduct terug: Ruben Terlou. Ruben Terlou is wat je krijgt als je op AliExpress de perfecte schoonzoon bestelt. Alleen de naam al klinkt als een verstandige keuze. Ruben is lang, komt zijn haren en draagt een overhemd, een smartwatch, Salomons en een bril (maar ongetwijfeld van een niet al te schokkende sterkte). Ruben is in staat om voor iedere willekeurige Tibetaanse keuterboer interesse op te brengen en dus vast ook voor schoonfamilie. Hij heeft een degelijk beroep, wat zeg ik, drie degelijke beroepen: naast documentairemaker is hij arts en prijswinnend fotograaf. Zijn hobby is niet voetbal of Formule 1, maar vogels kijken, „vooral zeevogels„. Bij nader inzien is hij van te degelijke kwaliteit om op een Chinese webshop te kunnen bestellen.

Ruben lijkt zowel fysiek als qua gedrag enorm op die andere beroemde documentairemaker, Louis Theroux. Net zo redelijk, goedaardig en geïnteresseerd in de medemens. Maar er is een belangrijk ver-

schil: Theroux begint waar hij zich ook ter wereld bevindt in *received pronunciation* tegen zijn onderwerpen te blaten. Zo niet Ruben, die Chinees spreekt, of Mandarijn, zoals hij waarschijnlijk zelf zou zeggen. Krijgt er iemand een hartstilstand op de vlucht naar Hangzhou, dan is Ruben in staat om zowel de patiënt te behandelen als het cabinepersoneel in hun eigen taal te instrueren de AED erbij te halen.

Inmiddels heeft Ruben tien series op zijn naam staan. Ik kijk naar Ruben zoals het Westen naar China kijkt: met het besef dat ik nooit zo productief zal zijn als hij. De Chinese filosoof Confucius (Ruben zou Kngfz schrijven) zei ooit: „Geef mij werk wat bij mij past en ik hoeft nooit meer te werken.” Ruben heeft het toch maar mooi voor elkaar. Voor anderen zou het een hel zijn, maar hem zie je genieten als hij in de eerste aflevering van zijn nieuwe serie armzalige vissersdorpen bezoekt, dertig uur lang op open water langs Chinese patrouilleboten vaart en gesprekken aanknoopt met straalbezopen Vietnamveteranen die hun PTSS in Filipijnse bars proberen weg te drinken. Dat alles om ons iets bij te kunnen leren over Zuidoost-Azië. (Inderdaad, Ruben heeft ons al zoveel van China laten zien, dat hij zijn operatiegebied heeft uitgebreid).

„Wij zien het gebied rond de Zuid-Chinese Zee vooral als een backpackersbe-

stemming, maar het is veel meer”, aldus Ruben in een recent interview. Dat klinkt misschien als een open deur, maar dat is het zeker niet voor een volk dat van oudsher inderdaad geneigd is om alleen maar oog te hebben voor wat er in verre oorden te halen valt, of het nou gaat om grond, specerijen of het beste bed in het hostel.

aan Ruben de taak om onze ogen te openen. En dat terwijl hij aangeeft „niet per se in het middelpunt van de aandacht” te willen staan. Op zo'n uitspraak kun je niet altijd blind afgaan, maar je hoeft maar naar de schutkleuren van Rubens overhemden te kijken om te weten dat hij het meent. De interviewer merkt op dat hij „geen achternaam meer nodig” heeft (*Ruben langs de Zuid-Chinese Zee*). Ruben: „Ja, vreselijk, (...) maar de redenering is dat het betere kijkcijfers oplevert.” „Je bent een merk geworden.” „Nou ja.” En veel meer heeft het merk er niet over te zeggen.

Nog een keer Confucius, nu ik toch nog op citaten.net zit: „Wie op veertigjarige leeftijd nog gehaat wordt, zal dat altijd blijven.” Moelijker is het om op je veertigste alom geliefd te zijn en die reputatie hoog te houden, maar als het iemand lukt, dan de veertigjarige Ruben Terlou.

Maarten Boudry is filosoof en auteur van *Het verraad aan de verlichting. Pleidooi voor een nieuwe vooruitgangsbeweging*.

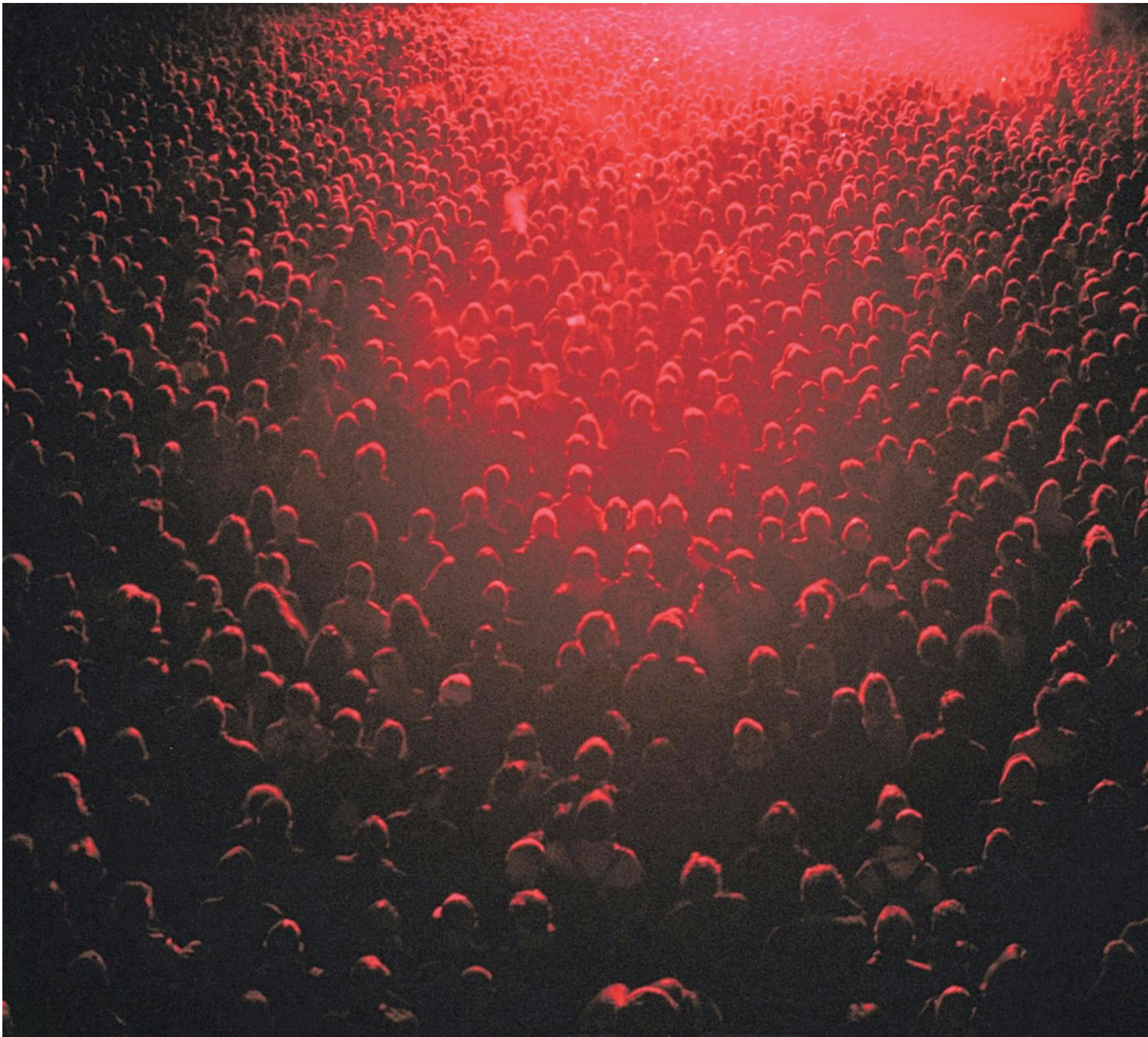

FOTO HOLLIE FERNANDO / GETTY IMAGES

In het westerse milieudenken is er maar één parasiet: de mens

In het welvarende Westen verlangen we terug naar een harmonie met de natuur die nooit heeft bestaan, betoogt *Maarten Boudry*. De grootste fanaten slaan door in groene zelfhaat.

OPINIE

Mens en milieu

In Cixin Liu’s verbluffende sciencefictiontrilogie *Remembrance of Earth’s Past* (2006-2010) zendt een verbitterde Chinese natuurkundige een radiobericht naar Trisolaris, een geavanceerde buitenaardse beschaving, met de uitnodiging om de aarde te komen veroveren. Ye Wenjie hoopt aanvankelijk dat de wijze aliens kosmische gerechtigheid zullen brengen, maar ze beseft niet – of verdringt – dat ze onze soort helemaal willen uitroeien. Samen met enkele andere mensenhaters richt ze een soort aardse vijfde colonne op, de Earth-Trisolaris Organization, die de veroveraars helpt bij onze verdelging. Hun drijfveer? Een radicaal ecologisme, dat de mens als een plaag ziet voor de planeet.

Dit is beslist niet het eerste scifiverhaal dat het cliché bezigt van de radicale boomknuffelaar die gelooft dat de aarde beter af zou zijn zonder *Homo sapiens*. In de remake van *The Day the Earth Stood Still* (2008) vat de alien Klaatu die groene rechtvaardiging voor onze uitroeiing treffend samen: „Als de aarde sterft, sterf jij. Als jij sterft, overleeft de aarde.” Nog bondiger was Agent Smith in *The Matrix* (1999): „Jullie zijn de plaag, wij zijn de remedie.”

Cixin Liu gebruikt wel een opvallende plotwending om de mensenhaat van zijn hoofdpersonage te duiden: als jonge vrouw stuit Ye op een exemplaar van *Stille Lente* (1962) van de Amerikaanse biologe Rachel Carson. Dat beroemde boek was door de Chinese Communistische Partij verboden als een reactionair pamflet tegen vooruitgang en industrialisatie. Maar Ye verslindt het heimelijk – en wordt uiteindelijk gearresteerd – waardoor ze ‘besmet’ raakt met een radicaal ecopessimisme.

Liu windt er geen doekjes om: „Ye’s rationele beschouwing van de duistere kant van de mensheid begon op de dag dat ze *Stille Lente* las.” En zo komt ze ertoe om die noodlottige radioboodschap te verzenden die de ondergang van de mensheid inluidt.

Staatje anti-westerse propaganda

Nu zou het makkelijk zijn om deze plot af te wimpelen als een staatje anti-westerse propaganda van een auteur die bekendstaat als een uitgesproken Chinees nationalist. Rachel Carson was immers verre van de anti-humane profeet waarvoor ze vaak wordt versleten. Ze waarschuwde voor de schaduwzijden van industrialisering (vooral pesticiden), maar was niet tegen technologische vooruitgang, laat staan tegen de mensheid.

Toch is Carson inderdaad uitgegroeid tot een patroonheilige van een westerse denkstroming die diep misantroop is. Hoe maak je groene mensenhaat begrijpelijk voor een Chinees publiek, moet Cixin Liu zich afgevraagd hebben. Antwoord: door het voor te stellen als westerse import.

Neem het tweede rapport van de beroemde Club van Rome uit 1975, dat boudweg stelt dat „de wereld kanker heeft, en de kanker is de mens” – precies de metafoor die de booswichten in *Remembrance of Earth’s Past* gebruiken.

Het beeld van de mens als parasiet, plaag of ongedierte is een terugkerend motief in het westerse milieudenken. De Britse ngo Population Matters vergelijkt de mensheid met een sprinkhanenplaag: eerst verslinden we alles, dan verhongeren we en sterven we uit. Zelfs de innemende Sir David Atten-

borough noemde de mensheid ooit een planetaire „plaag”. Tijdens de pandemie zei de Italiaanse auteur Sandro Veronesi: „Het echte virus op de planeet aarde, dat is de mens. Die koloniseert en vernietigt de aarde.” Het coronavirus zag hij als de „antilichamen” van Moeder Aarde. Ook paus Franciscus beschreef de pandemie als „de reactie van de natuur” op onze ecologische zonden. En als dat nog niet radicaal genoeg is, wat dacht u dan van de Human Voluntary Extinction Movement, opgericht door een Amerikaanse milieuactivist?

Dit roept een interessante vraag op: is groene misantropie een typisch westers verschijnsel – een soort intellectuele builenpest die wij naar de rest van de wereld exporteren?

Het is niet zo moeilijk om een verhaal te vertellen waarin de moderne milieubeweging een uitloper is van het christelijke geloof. Predikt het christendom niet al eeuwen nederigheid? Benadrukt het niet de zondigheid en verdorvenheid van de mens en de nood aan boetedoening? In zijn groeneencycliek *Laudato Si* (2015) schreef paus Franciscus dat „het misbruik van de schepping begint wanneer we geen hoger doel meer erkennen dan onszelf”.

In een beroemd artikel voor *Science* verdedigde de historicus Lynn White echter in 1967 al de tegenovergestelde theorie. Volgens hem begint de meedogenloze overheersing van de natuur juist met de joods-christelijke traditie, in het bijzonder het gebod in Genesis om de aarde te „onderwerpen” en erover te „heersen”. Dat contrasteert White met het heidense animisme, dat de natuur als heilig zag en de mens zag als deel van een groter geheel. Ja, wat is het nu: spoort het christendom aan tot overheersing van de natuur, of juist deemoed en ontzag voor de levende wereld?

Als je een beetje creatief bent, kan je ook wel een verklaring bedenken waarom de Chinese traditie geen groene mensenhaters voortbracht. Misschien past dat gewoon niet in het confucianisme, met zijn nadruk op evenwicht en hiërarchie? Misschien houden de Chinezen bovenal van matiging in plaats van fanatisme.

Bevoorrechte positie

Maar in een intellectuele traditie die duizenden jaren omspant, is het niet moeilijk om

sporen aan te treffen van natuurverheerlijking. Het taoïsme bijvoorbeeld gaat in tegen het confuciaanse humanisme en ontkent dat de mens een bevoorrechte positie inneemt in de kosmische orde. De filosoof Zhuangzi (4de eeuw v.Chr.) had een grote voorliefde voor de natuur en vertelde vaak stichtelijke verhalen over dieren en planten, waarmee hij onze menselijke eigenwaan wilde temperen. Nog niet bepaald een pleidooi voor vrijwillige uitsterving, maar toch: ecocentrisme is de Chinese traditie niet helemaal vreemd.

Natuurlijk drukte het christendom een stevige stempel op de moderne milieubeweging. De gelijkenissen zijn legio: *carbon credits* als aflaten, consuminderen als protestantse soberheid, de klimaatcatastrofe als een seculiere apocalyps, waarbij de zondaars moeten boeten en tot inkeer komen.

Maar dat je christelijke beeldspraak terugvindt bij groene denkers, wil niet zeggen dat het christendom de oorzaak is van hun gedachtegoed. Het christendom werd de succesvolste religie ter wereld juist omdat het aansluit bij universele menselijke intuïties, zoals het geloof in een rechtvaardig universum, waarin goede daden worden beloond en slechte daden bestraft. Die gedachte vind je ook in andere tradities, zoals karma in het Indiase denken en Maat in het oude Egypte.

Ook de intuïtie dat de natuur een natuurlijke orde of harmonie heeft is geen uitvinding van het christendom, maar komt in bijna alle culturen voor. Het verschil is dat die intuïtie bij niet-westerse culturen wordt getemperd door de barre werkelijkheid. De natuur, zo wisten onze voorouders, is een gevaarlijk oord vol bloeddorstige roofdieren, vleesetende parasieten, weersgrillen en besmettelijke ziekten. Een zorgzame moeder is zij beslist niet, zelfs niet metaforisch. De natuur dwong respect en ontzag af juist omdat ze je in een oogwenk kon vermorzelen, of langzaam verhongeren.

In onze moderne westerse samenlevingen van welvaart en overvloed is die tempering echter bijna volledig weggevallen, waardoor onze intuïties vrije baan krijgen. Onze kindersterfte bedraagt slechts een honderdste van wat ze vroeger was, armoede en hongersnood raakten gaandeweg in de vergetelheid. Wij moderne westerse mensen zijn de eersten in de geschiedenis die bijna compleet beschut zijn tegen de verschrikkingen van Moeder Natuur, van stormen en overstromingen tot extreme droogte en dodelijke epidemieën.

Economen weten dat de relatie tussen economische ontwikkeling en milieuvervuiling een omgekeerde U-vorm aanneemt. Naarmate samenlevingen uit de armoede klimmen, neemt de vervuiling aanvankelijk toe, als bijproduct van industrialisatie. Mensen nemen die viezigheid erbij, omdat ze boven alles uit de armoede willen ontsnappen. Maar dan komt er een kantelpunt. Naarmate je nog rijker wordt, kan je je meer zorgen veroorloven over de natuur en het milieu.

Juist deze combinatie van overvloed en veiligheid laat ons toe om de natuur te romantiseren op een manier die geen enkele jager-verzamelaar of middeleeuwse boer in zijn hoofd zou halen. Hoe beter we zijn afgeschermd, hoe meer we van de natuur vreemd raken.

Daarnaast is er ook de evidente vaststel-

Naarmate niet-westerse landen rijker worden, zullen ook zij wellicht ontvankelijker worden voor groene ideeën

ling dat onze grootschalige dominantie over de natuur geen historisch weerga kent: van stuwdammen tot stoomschepen, van spoorwegen tot wolkenkrabbers, van vliegtuigen tot kanalen die oceanen met elkaar verbinden. De ambitie om de natuur naar onze hand te zetten is beslist niet in Europa ontstaan (of in Genesis), maar vanaf de industriële revolutie werden wij er wel buitengewoon bedreven in – en dat succes verklaart mede de hevigheid van de tegenreactie.

Ontvankelijker voor groene ideeën

Als dit allemaal klopt, wordt het minder raadselachtig waarom de verheerlijking van de natuur – met groene mensenhaat als extreemste uiting – tot nu toe vooral een westerse kwaal bleef. Westerse landen zijn de enigen die het kantelpunt van de U-curve al ruimschoots voorbij zijn en de lange afdaaling hebben ingezet. Naarmate niet-westerse landen rijker worden en over diezelfde bult gaan, zullen ook zij wellicht ontvankelijker worden voor groene ideeën, met inbegrip van de mythe van een lang vervlogen natuurlijke harmonie.

Is het toeval dat een van de invloedrijkste aanhangers van *degrowth* vandaag, Kohei Saito, een Japanse filosoof is? Japan was het eerste niet-westerse land dat industrialiseerde en toetrad tot de club van rijke landen. Degrowth is een schoolvoorbeeld van postmaterieële decadentie, en Saito’s redenering verschilt nauwelijks van die van andere groene profeten uit het Westen: wij moeten onze welvaart opofferen om ‘de planeet te redden’.

In *Het einde van de geschiedenis* (1992) beschrijft Francis Fukuyama de mensheid als „een lange karavaan die zich uitstrekt over een weg”. Sommige wagens zijn vastgerekend of achtergelaten, andere rijden tijdelijk de verkeerde kant op, maar de overgrote meerderheid beweegt zich in dezelfde richting. De schijnbare afstand tussen de wagens is volgens Fukuyama geen gevolg van een „permanente en noodzakelijke” cultuurkloof, maar weerspiegelt eenvoudigweg hun „verschillende posities langs de weg”.

Misschien is het slechts een kwestie van tijd voordat ook China – en de rest van de wereld – een eigen generatie boomknuffelaars en groene misantropen voortbrengt, zonder dat iemand daarvoor stiekem een boek van Rachel Carson hoeft te lezen?

Rodante van der Waal is filosoof, dichter en vroedvrouw. Recent verscheen van haar *Baas in eigen buik. Een essay over reproductieve rechtvaardigheid*.

OPINIE
Geboortezorg

Met dit zorgsysteem is het logisch dat vrouwen alleen willen bevallen

Een gevaarlijke sekte zet vrouwen ertoe aan zonder enige medische begeleiding te bevallen, met dodelijke gevolgen. Toch begrijpt *Rodante van der Waal* de vrouwen wel die voor zo'n beweging vallen.

Minstens achttien overleden baby's en meerdere moeders in levensgevaar: zo zou je in één zin het leed kunnen samenvatten dat de Free Birth Society heeft aangericht. Het radicaal-rechtse, antifeministische bedrijf uit de Verenigde Staten verdient in eigen land, in Canada en in Europa miljoenen aan bevallen zonder medische begeleiding. Via podcasts, cursussen en een prijzige online community verspreidt de Free Birth Society zijn ideeën, onthulde *The Guardian*, die een artikelenreeks en een podcastserie over de organisatie maakte. Internationaal zorgde het nieuws over de Free Birth Society voor ophef. Maar wordt in reactie op het onderzoek van *The Guardian* wel de juiste analyse gemaakt? Begrijpen we wat de moeders die ervoor kozen alleen te baren wilden? En ligt de schuld voor hun tragedies niet net zozeer bij het falen van het geboortezorgsysteem?

De Free Birth Society (FBS) propageert om alleen te baren, zonder medische professionals, en de natuur volledig haar gang te laten gaan. De oprichtsters zijn het contact met de werkelijkheid kwijt: ze twijfelen aan de zwaartekracht en het bestaan van ziekteverwekkende bacteriën, ontkennen de mogelijkheid van hevig bloedverlies na een laagrisicobevalling (wereldwijd een van de belangrijkste doodsoorzaken voor kraamvrouwen) en geloven, zonder uitzondering, dat een gezonde zwangere altijd veilig haar baring doorkomt.

Afgelopen zomer verloor FBS-oprichtster Emilee Saldaya als gevolg van deze ideeën zelf haar voldragen kind. Maar ze heeft geen spijt. FBS ziet de dood als een natuurverschijnsel waar geen medische verantwoordelijkheid voor genomen kan worden. Een ex-lid omschrijft FBS in *The Guardian* daarom als een „*death cult*”: een levensgevaarlijke sekte, met een miljoenenpubliek.

Bevallingstrauma

Zwangeren die wereldwijd voor een free birth kiezen, voelen zich meestal door de reguliere zorg in de steek gelaten, zegt de Britse voedvrouw en professor Soo Downe in *The Guardian*.

Ze zijn met meerdere zorgverleners in gesprek geweest en konden ofwel de zorg niet betalen (in de VS), of voelden zich niet veilig genoeg bij hun zorgverleners om de bevaling samen aan te gaan.

Dat laatste is niet vreemd, want de ge-

Het fenomeen *free birth* komt vooral voort uit het falen van de zorg om de ervaring van vrouwen serieus te nemen

boortezorg heeft wereldwijd een groot probleem met obstetrisch geweld, racisme, en grensoverschrijdend gedrag. Grensoverschrijdend gedrag komt in Nederland voor bij 54 procent van de bevallingen, laat promotieonderzoek van Marit van der Pijl zien. Eén op de tien barenden krijgt te maken met fysiek obstetrisch geweld, zoals een knip zonder toestemming. Eén op de tien moeders houdt, voornamelijk als gevolg hiervan, bevallingstrauma over aan de geboorte. Schrijfver Marjolijn van Heemstra vat deze pijnlijke realiteit samen in een dichtregel:

Iemand zegt: geboorte heeft soms een lange nasleep maar een kind blijft een wonder en ik hoor voor het eerst de wond in dat woord.

Free birth drukt ons met de neus op het wrange gevolg: sommige zwangeren nemen liever het risico om zonder medische zorg te bevallen, dan het risico om met medische zorg te bevallen. Uit onvrede met de zorg besluiten ze zelfstandig te gaan baren. Free birth is dus oorspronkelijk een feministische tegenreactie op onrecht in de geboortezorg, een zoektocht naar autonomie tijdens de bevalling. Het is een breder en ouder fenomeen dan de sektarische FBS, die in 2016 werd opgericht.

In Nederland komt free birth ook al langer voor. Tien jaar geleden deden gynaecoloog Martine Hollander en vroedvrouw Lianne Holten onderzoek naar het fenomeen. De schatting was dat het destijds om zo'n tweehonderd vrouwen per jaar ging. Naar verwachting is dat aantal toegenomen, gezien de groeiende bekendheid van het fenomeen, maar er zijn geen officiële cijfers.

Racistische 'grappen'

Toen ik tien jaar geleden stage liep als verloskundige, was ik bij een thuisbevalling met een verloskundige die het niet kon laten racistische 'grappen' te maken. De baring was pas net begonnen, en hij en ik lieten de barende nog even alleen, wachtend op haar volgende telefoontje. Aan het einde van de dag werden we gebeld met het nieuws dat haar kind een uur geleden was geboren.

Later vroeg ik haar waarom ze ons niet eerder had gebeld. Dit was haar plan geweest sinds ze de verloskundige had ontmoet, zei ze. Ze wilde niet baren met hem erbij, had zich voorbereid, en dacht dat het beter zou gaan alleen. Haar eigen idee, en, in haar geval, waar.

Iemand anders vertelde in de recente VPRO-podcast *Het Geboorteprotocol* over

haar keuze voor een free birth. De vrouw had geen verloskundige gevonden die kon beloven haar wensen te respecteren. Bij haar eerste bevalling had ze een traumatische ervaring met grensoverschrijdend gedrag gehad in het ziekenhuis. Nu had ze de wens om in bad te bevallen, maar geen enkele verloskundige in haar omgeving wilde een badbevalling begeleiden, terwijl dat toch een verre van onredelijk verzoek is.

Daarnaast is er vroedvrouw Margot van Dijk, bekend van haar website Vraag de Vroedvrouw, waarop ze wetenschappelijke informatie deelt over zwangerschap en baren. Zij beviel afgelopen zomer succesvol alleen van haar tweede kind.

Deze drie vrouwen hadden niets te maken met FBS of verwante waanideeën, maar kozen voor een free birth op zoek naar meer autonomie of waardigheid tijdens hun baring. Cruciaal is wel dat deze free birthers, in tegenstelling tot leden van de FBS, het nummer van een vroedvrouw of ambulance bij de hand hadden voor als het toch niet lukte.

Zelf zou ik nooit zonder zorgverleners baren, hoewel ik als vroedvrouw over relevante medische kennis beschik. Liever baar ik met minstens twee vroedvrouwen erbij, zoals een paar maanden geleden thuis, op vierhoog in Amsterdam. Voor het geval er iets niet goed zou gaan, wilde ik handen aan mijn zijde die me op konden vangen. En als alles wel goed zou gaan, wilde ik dat die handen me zouden dragen, zodat ik me zonder zorgen over kon geven aan de weeën.

Ik had geluk met vroedvrouwen die mij niet het gevoel gaven dat ik afhankelijk van hen was, gebonden was aan strikte protocollen, of naar hen moest luisteren, maar die me aanmoedigden om zelf te voelen hoe ik kon baren. Toen het leek alsof het niet ging lukte om mijn zoon er thuis uit te persen, wist ik zelf dat ik een diepe hurkzit aan moest nemen om hem geboren te laten worden. Hij kwam ter wereld op het tapijt naast mijn bed.

Mijn vroedvrouwen ben ik dankbaar, omdat ze het mogelijk hebben gemaakt dat ik vele malen autonoom heb kunnen baren dan ik had durven hopen. Mijn baring was in die zin een free birth, vrijer had ik niet kunnen zijn. Maar ik had hun aanwezigheid, en daarmee iets als een garantie van veiligheid, nodig om op eigen kracht te baren. Alléén was me dat nooit gelukt.

Op eigen intuïtie vertrouwen

Baren op eigen kracht is precies wat de vrouwen die kiezen voor een free birth ook willen. Ze willen op hun eigen verstand en

intuïtie kunnen vertrouwen. Ze willen, net zoals ik dat wilde, baas in eigen buik zijn, juist tijdens de geboorte van hun kind. Maar bij FBS vinden ze, tragisch genoeg, een andere set regels die hun eigen verstand, intuïtie en kracht tenietdoen.

Want regels zijn er bij de FBS genoeg. Leden die tijdens hun bevalling toch naar het ziekenhuis willen omdat ze weten dat er iets niet goed gaat, wordt dat met klem afgeraden. Zorg tijdens de zwangerschap is *not done*, er alleen al over praten is verboden. Ook als het misgaat wordt er geen reanimatie gestart of ambulance gebeld.

Baren met FBS is dus verre van 'free'. De gemeenschap is niet alleen duur en dogmatisch, maar vertrouwt net zomin als de medische zorg op het denkvermogen en de autonomie van vrouwen. Zo gijzelt FBS hen in de willekeur van de natuur. Het bedrijf heeft het fenomeen free birth gekaapt en baren daarmee paradoxaal genoeg juist vele malen onvrijer gemaakt. Onder invloed van een gevaarlijke ideologie (sommige zeggen dat ze gehersenspoeld waren) vervuilen moeders onwankelbare medische protocollen voor dure sektarische dogma's.

Moeders die bewust zonder medische assistentie bevallen, kunnen op verontwaardiging rekenen. Maar diezelfde verontwaardiging is veel minder vaak gericht op het zorgsysteem. Terwijl het fenomeen free birth vooral voortkomt uit het falen van de zorg om de ervaring van vrouwen serieus te nemen.

De laatste weken werd dat falen eens te meer duidelijk. Vorige maand meldde de Belgische krant *De Morgen* dat de schorsing wordt opgeheven van een Vlaamse gynaecoloog over wie meer dan tweehonderd meldingen zijn gedaan van seksueel grensoverschrijdend gedrag. Hij krijgt alleen „strikte voorwaarden” opgelegd.

En eind november onthulde de NOS dat in Nederland naar schatting duizenden vrouwen per jaar zonder adequate pijnstilling een keizersnede krijgen, zo'n een op de tien: „Ik heb letterlijk gevoeld hoe het mes in mij ging”, vertelde een van hen. Toch wordt zwangeren slechts verteld dat ze 'druk' kunnen voelen en in het verslag van de operatie wordt hun pijn niet geregistreerd.

Beide schandalen laten zien dat de ervaring van vrouwen nog altijd niet de prioriteit is in de zorg. Zolang we de autonomie en het verstand van barenden niet vooropstellen, zullen we moeders en baby's blijven verliezen aan trauma, of het nu binnen de muren van het ziekenhuis is, of onder invloed van online sektes, in levensgevaar eenzaam thuis.

Tamar van den Dop is actrice, filmregisseur en scenarioschrijfster.

Al decennialang is er aandacht voor de gebrekkige representatie van vrouwen in de politiek, het bedrijfsleven en bij maatschappelijke organisaties. Er is hierover bewustzijn ontstaan en er zijn maatregelen genomen met wisselend succes. Maar er is één sector waarin die ongelijkheid bijna onopgemerkt blijft, terwijl ze de verbeelding van miljoenen vormt: de film- en televisie-industrie.

Recent onderzoek door de Universiteit Utrecht maakt dit pijnlijk duidelijk. Dit onderzoek gaat over de representatie van vrouwen in Nederlandse speelfilms en series in de periode 2019-2023. In die periode is slechts 30 procent van de geselecteerde vrouwelijke personage een hoofdpersonage. Vrouwelijke personages zijn vooral jong, bijna 70 procent is tussen de 16 en 45 jaar.

Vrouwen verdwijnen na hun vijfendertigste geleidelijk van het scherm, boven de zestig verdwijnen ze vrijwel volledig uit beeld: slechts een kleine 5 procent van de vrouwelijke personages is zestig jaar of ouder. Hoe ouder de acteurs, hoe meer de verhouding man-vrouw in het voordeel van mannen uitvalt. De vrouw van zestig plus is dus het slechtst vertegenwoordigd in Nederlandse film- en tv-producties.

Vrouwelijke personages zijn grotendeels wit, en hebben lang blond haar. Vrouwen worden vaak gepositioneerd in een privé-omgeving en minder in een publieke omgeving. Dat bevestigt het vooroordeel dat vrouwen associeert met het private domein en mannen met het publieke domein. Vrouwelijke personages in het genre ‘misdaad’ spelen vooral bijrollen en in het genre ‘romantiek’ krijgen ze de hoofdrollen. Dat bevestigt het stereotype dat misdaad vooral een ‘mannelijk’ genre is en romantiek een ‘vrouwelijk’ genre.

De uitgebluste ex

We leren als vrouwen al vroeg om stereotypen te spelen. Toen ik twintig was, nu 35 jaar geleden, speelde ik de ‘natte droom’ van drie mannen. Alle drie waren ze ruim tien jaar ouder dan ik. Met 26 speelde ik een moeder met een zoon van tien. Op m’n 36ste was ik al de gefrustreerde en uitge-

Serious Woman

Na haar zestigste speelt een actrice niet meer mee

De representatie van oudere vrouwen in Nederlandse films moet beter, schrijft *Tamar van den Dop*. Dat is ook belangrijk voor hun rol in de maatschappij.

bluste ex. Ik ben inmiddels vele jaren verder in mijn carrière en vraag me af wat er sindsdien werkelijk is veranderd.

De ondervertegenwoordiging van zestig-plusvrouwen in Nederland is een gemiste kans. Vrouwelijke zestigplusacteurs kunnen dankzij hun levenservaring een rol diepgang, authenticiteit en een rijke emotionele laag geven. Grote existentiële vragen over verlies, autonomie, lichamelijkheid, vrijheid en het besef van eindigheid krijgen daardoor meer zeggingskracht.

Dat bewijzen internationale voorbeelden: Michelle Yeoh toont in *Everything Everywhere All At Once* (2022) hoe een oudere vrouw een existentiële crisis doormaakt op een overtuigende en vernieuwende manier. Yeoh won onder andere de Oscar voor Beste Actrice. Bovendien doorbreekt de film traditionele grenzen tussen genres en verhaalkaders. *The Blue Trail* is een dystopische sciencefictionfilm uit 2025 en een poëtische ode aan een 77-jarige vrouw die haar lot in eigen handen neemt en zich niet laat beperken door leeftijdsrestricties. De film was winnaar van de Zilveren Beer op het filmfestival van Berlijn.

In Nederland krijgt een film met een zestigplusvrouw in de hoofdrol doorgaans alleen financiering als het een veilige comedy of jeugdfilm betreft.

Meer producties met oudere vrouwelijke personages kunnen tot meer innovatie leiden. Stel je een thriller voor die wordt gedragen door een 65-jarige vrouwelijke hoofdpersoon, dat biedt de mogelijkheid om voor heel dit genre nieuwe verhaallijnen te ontwikkelen. Actiefilms kunnen enorm profiteren van meer vrouwelijke hoofdrolspelers. Laat een vrouw minister-president spelen. Dat zou andere complexiteit, andere emotie, een ander machtsspel op kunnen le-

veren, en ook: andere humor. Machtige families worden in verhalen bijna vanzelfsprekend geleid door een patriarch; een patriarch opent meteen een ander, verrassender narratief.

Met de afwezigte oudere vrouw in de film geven we nog een ander signaal af. De verhalen die wij elkaar vertellen vormen ons wereldbeeld. Een cultuur die vrouwen na hun vijftigste nauwelijks toont, leert ons dat hun levens minder belangrijk of minder complex zijn. Dat heeft gevolgen voor hun maatschappelijke zichtbaarheid, voor gelijke kansen en voor hoe we ouderdom waarderen. Zo blijft de verbeelding vernauwd, en blijven we vastzitten in wat we onszelf voorhouden.

Dubbele discriminatie

De afgelopen maanden is er in Nederland veel aandacht geweest voor discriminatie en geweld tegen vrouwen, en voor de rol die stereotypering daarin speelt. De strijd tegen stereotypering in films en tv-series is daarom geen detail; hij heeft maatschappelijke betekenis.

Het idealiseren van jeugd en schoonheid en het afbeelden van ouderdom als ‘verval’ zijn niet onschuldig. Deze terugkerende fictieve verbeelding versterkt de dubbele discriminatie van oudere vrouwen – zowel op leeftijd als geslacht. Dat draagt bij aan hun ondervertegenwoordiging in de maatschappij en normaliseert een structurele ongelijkheid. Kortom, we blijven vastzitten in de verhalen die we onszelf maar blijven vertellen.

Het doorbreken van die stereotypen is noodzakelijk, ook voor representatie. Het is absurd dat een groot deel van het betalende publiek zichzelf niet terugziet op het doek.

Hoe komen we hieruit? Door de mechanismen van achterstelling te herkennen en actief te bestrijden. Organisaties als het Nederlands Filmfonds, de publieke omroepen, streamingdiensten en productiebedrijven spelen hierin een sleutelrol. Zij moeten risico’s durven nemen, bestaande winstformules loslaten en ruimte maken voor nieuwe perspectieven. Dat opent de deur naar nieuw publiek en nieuwe verhalen. Deze vrouwen verdienen goede verhalen en zij niet alleen: iedereen kan leren van hun ervaring en perspectief op het leven.

We blijven vastzitten in de verhalen die we onszelf maar blijven vertellen

nrcwebwinkel

Adviesprijs
van 399,-
329,-

MUUTO

Leaf vloerlamp

- › **Ideaal als leeslamp**
- › **Draaibare, asymmetrische kap**
- › **Energiezuinige geïntegreerde LED**

De Leaf vloerlamp van Muuto, ontworpen door Broberg & Ridderstråle, is een elegante en lichte vloerlamp met een organisch, asymmetrisch ontwerp - ideaal om te lezen. Door de draaibare kap ontstaat een subtiel spel van licht en schaduw dat de ruimte tot leven brengt. De energiezuinige LED-verlichting zorgt voor zowel gericht als sfeervol licht, ideaal voor een leeshoek of als stijlvol accent in de woonkamer. Een verfijnde designlamp die functionaliteit en Scandinavische eenvoud moeiteloos combineert.

Bestel nu > nrcwebwinkel.nl/muuto

ILLUSTRATIE CYPRIAN KOSCIELNIAK

LEZERSBRIEVEN

Overheid, richt je op sportverenigingen

Het bekende boek waarin politicoloog Robert Putnam in 2000 het belang van gemeenschapszin beschreef, heeft de aansprekende titel *Bowling Alone*. De maatschappij functioneert veel beter als mensen elkaar zien door gezamenlijke activiteiten. Daarbij moeten we denken aan verenigingen op het gebied van politiek, geloof, en sport. In de Verenigde Staten werd er vroeger veel samen gebowld, maar dat verdween in het midden van de vorige eeuw door onder meer de opmars van de televisie, aldus het boek. Dat er minder onderling vertrouwen is tussen mensen en een stijging in gevoelens van eenzaamheid, komt door de verminderde gemeenschapszin. Deze analyse lijkt in grote lijnen nu ook in Nederland actueel. Ook in Nederland was er, buiten school en werk, in de afgelopen decennia een daling in gezamenlijke activiteiten. Een goed voorbeeld is de afname in de deelname aan kerkelijke activiteiten. Volgens het CBS zijn zelfs de bescheiden lidmaatschapspercentages van culturele clubs als muziek- en toneelverenigingen en hobbyclubs gedaald van 7,5 procent naar 5,8 procent tussen 2012 en 2024. Er is één grote uitzondering. De lidmaatschapsgraad van sportverenigingen is opmerkelijk stabiel gebleven en schommelde tussen 2012 en 2024 tussen de 34 procent en 36 procent. Sport is verreweg onze grootste gemeenschappelijke activiteit. Neem de grootste volkssport in Nederland: voetbal. Het amateurvoetbal telde een recordaantal van 1,26 miljoen leden bij de KNVB in het seizoen 2024/2025, een stijging van ruim 21.000 ten opzichte van het jaar ervoor. Deze groei is het grootst bij vrouwen en de jongste jeugd. Sport, en vooral voetbal, zorgt voor veel gemeenschapszin. Naast de positieve effecten van beweging is sport de belangrijkste bron van sociaal kapitaal. Zo bereikt het betaald voetbal ruim 292.000 mensen via maatschappelijke projecten, die zich richten op het ondersteunen van kwetsbare jongeren of mensen met een beperking of het tegengaan van eenzaamheid. Ook bij amateurvere-

ningen en hobbyclubs gedaald van 7,5 procent naar 5,8 procent tussen 2012 en 2024. Er is één grote uitzondering. De lidmaatschapsgraad van sportverenigingen is opmerkelijk stabiel gebleven en schommelde tussen 2012 en 2024 tussen de 34 procent en 36 procent. Sport is verreweg onze grootste gemeenschappelijke activiteit. Neem de grootste volkssport in Nederland: voetbal. Het amateurvoetbal telde een recordaantal van 1,26 miljoen leden bij de KNVB in het seizoen 2024/2025, een stijging van ruim 21.000 ten opzichte van het jaar ervoor. Deze groei is het grootst bij vrouwen en de jongste jeugd. Sport, en vooral voetbal, zorgt voor veel gemeenschapszin. Naast de positieve effecten van beweging is sport de belangrijkste bron van sociaal kapitaal. Zo bereikt het betaald voetbal ruim 292.000 mensen via maatschappelijke projecten, die zich richten op het ondersteunen van kwetsbare jongeren of mensen met een beperking of het tegengaan van eenzaamheid. Ook bij amateurvere-

ningen zien we steeds meer maatschappelijke projecten met dezelfde nobele doelen. Sport inspireert mensen. Het belang ervan kan nauwelijks overschat worden, vooral in een tijd waarin eenzaamheid tot één van de grootste sociale problemen wordt gerekend. En minstens zo belangrijk: juist in tijden waarin crises zich in toenemende mate aandienen, kunnen sportverenigingen een sleutelrol vervullen. De overheid zou er goed aan doen te investeren in de duurzame sociale netwerken die sportverenigingen vormen. Willen we goed voorbereid zijn op welke crises dan ook én gunstige voorwaarden creëren voor onze mentale en fysieke gezondheid, dan moeten sportclubs centraal staan voor het kabinet. In tegenstelling tot de bowlers in VS hoeven we niet bang te zijn alléén te moeten sporten. En het voordeel van de florerende sportverenigingen in Nederland: bestaande netwerken hoeven niet opnieuw uitgevonden te worden.

Paul van Lange Amsterdam

219
brieven

+

115
artikelen

=

334
inzendingen

geplaatst 21

geplaatst 12

geplaatst 33

AI

Menselijke verlangens makkelijk geprojecteerd

Antropoloog Payal Arora wijst op een belangrijk verschil tussen het mondiale Westen en Zuiden(11/1): in veel nietwesterse landen wordt technologie niet beoordeeld op perfectie, maar op de vraag of zij de bestaande omstandigheden verbetert. Pessimisme is daar een luxe die men zich eenvoudigweg niet kan veroorloven. Die observatie raakt aan een bredere kwestie die in het huidige debat over kunstmatige intelligentie onderbelicht blijft: niet alleen hoe we technologie gebruiken, maar hoe zij verschijnt binnen onze ervaringswereld. In mijn hulpverleningspraktijk dringt zich het AI-gebruik dermate op dat het inmiddels een vast onderdeel is bezoekers te vragen naar hun ervaringen. Ik constateer dat er een intuïtief aantrekkelijke kant zit aan het gebruik van AI. Zelf nadenken, verantwoordelijkheid nemen voor eigen vrijheid, veiligheid zoeken bij ouderfiguren; de neiging van de mens om deze dimensies uit te besteden zit kennelijk diep. Begrip, leiding, bevestiging – het zijn menselijke verlangens die gemakkelijk op AI worden geprojecteerd. Wat zegt dat over onze tijd? Hoe AI verschijnt binnen onze ervaringswereld, hoe wij betekenis eraan geven, wat wij erin willen leggen, wat wij externaliseren en projecteren, hoe wij delen van onszelf bewust en onbewust willen afstaan; een complex en uitdagend thema om zelf over te willen nadenken!

Elfriede Schropp Maastricht

IRAN

Democratie is zelden nog leidend

De reflex om achter demonstranten in Iran te gaan staan vanuit democratische en vrijheidsbeginselen klinkt moreel juist, maar vormt in de huidige wereldorde geen valide politieke premisse meer. Niet omdat vrijheid en democratie hun waarde hebben verloren, maar omdat zij in de praktijk van de wereldpolitiek zelden nog leidend zijn. Politieke en militaire inmenging door het Westen wordt doorgaans gelegitimeerd met morele argumenten: mensenrechten, vrijheid van meningsuiting, bescherming van burgers. Maar wie de recente geschiedenis eerlijk bekijkt, ziet een ander patroon. Westerse interventies – of die nu bestaan uit diplomatieke druk, economische sancties of militaire actie – dienen primair strategische en economi-

sche belangen. Democratische vooruitgang is zelden het doel geweest, en vrijwel nooit het resultaat. De resultaten van deze interventies spreken voor zich. Ze hebben zelden geleid tot stabiele democratieën, sociale rechtvaardigheid of duurzame vrede. Wat zij wel hebben voortgebracht zijn ontwrichte samenlevingen, verzwakte staatsstructuren en een diep wantrouwen jegens het begrip ‘democratie’ zelf – dat door velen inmiddels wordt gezien als instrument van externe dominantie in plaats van als uitdrukking van volkssoevereiniteit. Dit betekent niet dat repressie, geweld of onderdrukking in Iran – of waar dan ook – gebagatelliseerd mag worden. Integendeel: elke dode als gevolg van ongeautoriseerd geweld is er één te veel. Solidariteit met burgers die lijden onder machtsmisbruik is noodzakelijk. Maar die solidariteit verliest haar morele geloofwaardigheid wanneer zij wordt ingezet als rechtvaardiging voor inmenging die primair andere belangen dient.

Ali Aminshahidi Den Haag

RUST

Wintertijd is voor spelletjes

Er ontbreekt iets in de analyses over mentale weerbaarheid en de sneeuw. Al eeuwen bouwden boeren in de winter rust in. Als de oogst binnen was, werden de machines onderhouden en gerepareerd. Er werden spelletjes gespeeld, er werd massaal geklaverjast en gepandoerd. Het werk haalden ze in het voorjaar en tijdens de oogst wel weer dubbel in. Het weer blijft onvoorspelbaar, meteorologen zaten er diverse keren naast, Buienradar ook. Het is een waanidee dat de 24-uurs-economie elke dag moet blijven

draaien. Evenals het idee dat de mensen tussen acht en vijf op hun werk en op school moeten zijn. Om files te produceren bij slecht weer. Blijf thuis, ga niet de weg: het advies van Rijkswaterstaat was het beste advies. Rust en slaap uit, mediteer, klooi wat rond, ga met je kinderen buiten spelen, lees een boek of speel spelletjes. En zeur niet.

Veronique van Egmond-Hoetmer Amsterdam

VOETBAL

Supplementen dragen niet bij aan beter voetbal

Het achtergrondartikel over voetbal en voedingssupplementen geeft treffend weer hoe ver Ajax het moeras inzakt (9/1). Een samenwerking van de club met het bedrijf achter Vitakruid moet de club redden, lees: de prestaties verbeteren. Het bedrijf biedt gepersonaliseerde supplementen aan om „optimale concentraties” voedingsstoffen in het lichaam te krijgen bij de voetballers. Hou toch op met die onzin. Allereerst is Vitakruid op de vingers getikt door de Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit (NVWA) vanwege ontoelaatbare aanprijzingen. Ten tweede is nooit overtuigend aangetoond dat de genoemde voedingssupplementen enig effect hebben op individuele sportprestaties, laat staan op die van een heel elftal.

Koos Brouwers Oranjewoud

UNIVERSITAIR ONDERWIJS

Betere ondersteuning in opsporen van AI

Als lid van de examencommissie bij de Universiteit Twente, en als degene die zich binnen de commissie over fraudegevallen buigt, heb ik me in de afgelopen drie jaar noodgedwongen steeds meer

bezig gehouden met AI. De in het artikel *Wat zijn scripties waard, nu AI meeschrijft?* (11/1) opgesomde problemen komen mij zeer bekend voor. Wat echter in het artikel onderbelicht blijft, is de hoeveelheid extra werk die niet alleen bij docenten, maar ook bij examencommissies belandt: het vinden van bewijs voor fraude en het voorbereiden van hoorzittingen met student, College van Beroep voor de Examens en – in sommige gevallen – de Raad van State kost leden van examencommissies, die veelal niet hiervoor opgeleid zijn, veel tijd. Op de lange termijn ligt de oplossing in het beter integreren van AI in onderwijsprogramma's, op alle leerniveaus, maar zover zijn we nog niet. In de tussentijd moeten universiteiten examencommissies beter ondersteunen zodat deze de kwaliteit van het hoger onderwijs kunnen blijven waarborgen.

Marloes Penning de Vries Twente

CORRECTIES EN AANVULLINGEN

Beter voetballen

In het artikel *Gaat Ajax beter voetballen door de pilletjes van Vitakruid?* (10/1, p. S26-27) staat dat verschillende bedrijven een boete kregen vanwege „ernstige misleiding” in uitingen over collageen. Kruidvat liet NRC weten dat het slechts een waarschuwing heeft gekregen van de NVWA wegens „ernstige misleiding” over collageen. De NVWA bevestigt dat. Ook werd in het artikel gesproken over de omzet van Vitakruid, daar had moeten staan: brutobedrijfsresultaat, een afgeleide van de omzet.

Broodrecept

In de kookrubriek van Janneke Vreugdenhil (*Brood voor beroemdheden*, Weekend, 10/1, p. 28) stonden twee foutjes. Voor het recept is 10 gram zout nodig (i.p.v. 0 gram) en 370 ml water (i.p.v. 70 ml).

Olie(rijk)dom

In de datavisualisatie *Olie(rijk)dom* (10/1, p. 05) stond dat een vat olie 119 liter bevat. Dat moet 159 liter zijn.

Jens-Frederik Nielsen

In het profiel van de nieuwe premier van Groenland (*Hij wil dat Groenland zo snel mogelijk economisch op eigen benen staat*, 12/1, p. 18) stond dat Nielsen graag op elanden jaagt. Dat klopt niet, hij jaagt op rendieren.

NIEUWSBRIEF

Kantelpunten

Hoe moeten we ons verhouden tot de verschuivingen in geopolitiek, AI, ecologie, democratie? Kantelpunten is een opinie-nieuwsbrief vol met het beste van wat we zelf binnen krijgen en de mooiste parels uit de wereldpers, gericht op de grote kantelpunten van deze tijd. De beste denkers, opiniemakers en ideeën, elke zondag. Een blik voorbij de korte termijn, met behulp van tips en initiatieven van jullie, onze lezers. Abonneer je nu gratis op nrc.nl/nieuwsbrieven/kantelpunten.

– over hoop bieden en overhoophalen –
de Over Hoop Prijs 2025

Voor wie, volgens u?

Wie bracht in ons land in het afgelopen jaar in de relatie tussen cultuur en maatschappij een grensverleggende en hoopgevende ontwikkeling tot stand?

Wie lanceerde, in positieve zin, een overhoophalend idee?

Stichting Over Holland beloont opnieuw het meest innovatieve en sympathieke initiatief met de Over Hoop Prijs van 25.000 euro.

Dien uw voordracht vóór
2 februari 2026 in via
www.overhoop.org

Stichting Over Holland als ANBI stelt zich ten doel: het activeren van de relatie tussen cultuur en kunst, en de maatschappij, het bevorderen van de wetenschap van cultuur en kunst en het stimuleren van vernieuwende ontwikkelingen in de praktijk van en in het denken over cultuur en kunst, alsmede al hetgeen daarmee verband houdt of daartoe bijdraagt.

Thomas Schütte, 1985

Stichting Over Holland

& VERDER

2/3

Farmacie

Het Afrika krijgt één autoriteit voor de toelating van medicijnen

10/11

Archeologie

Al in de Bronstijd was er een heel netwerk van leveranciers actief

15

Karel Knip

Oude, warme, koude, gladde, compacte en zeldzame sneeuw

4/5

Na een levertransplantatie wilde *Jeroen van der Kris* meer weten over dit orgaan. Hij schreef er een boek over.

Overlever

GEZONDHEIDSZORG

Veilige medicijnen voor het hele Afrikaanse continent

In Afrika is de toegang tot veilige geneesmiddelen lang niet vanzelfsprekend. De nieuwe Afrikaanse Medicijnautoriteit moet daarin verbetering brengen, een „volgende stap in het dekolonisatieproces”.

Door **Julia Vié**

Een hiv-patiënt met medicatie in de Keniase stad Kisumu. FOTO GETTY IMAGES

Ze zal wel niet goed geluisterd hebben naar het doktersadvies, denkt arts Emmanuel Sosi in eerste instantie. Voor hem zit de 56-jarige patiënte die een paar dagen geleden met een extreem hoge bloedsuikerspiegel binnenkwam, in de kleine eilandkliniek in het westen van Kenia, pal naast een strandje waar vissers 's ochtends vroeg hun buit uit hun houten sloepen tillen. Nadat Sosi het suiker in haar bloed met een insuline-infuus naar een normaal niveau had gebracht, stuurde hij haar naar huis met diabetespillen van een Indiase fabrikant en een streng dieet. Sindsdien checkt hij haar suikerspiegel elke ochtend, nog voor achten, voordat

haar ontbijt er invloed op heeft. Maar omlaag gaat-ie niet. Zelfs niet nadat Sosi de dosis heeft verhoogd.

Sosi besluit het anders aan te pakken. Hij schrijft dezelfde medicijnen voor, maar van een andere fabrikant – en drie keer zo duur. „En ja hoor, op eens had ze een keurige bloedsuikerspiegel”, vertelt hij via de telefoon. Sosi en zijn collega's bekeken daarop alle diabetespatiënten in hun bestand. Dat waren er veertien, van wie er elf een instabiele bloedsuikerspiegel hielden na het gebruik van de diabetesmedicijnen van de Indiase fabrikant. „Ik wantrouwde de patiënt, maar het waren de pillen die ik niet had moeten vertrouwen.”

Een op de tien medicijnen in lage-

Ik wantrouwde de patiënt, maar het waren de pillen die ik niet had moeten vertrouwen

Emmanuel Sosi
arts

en middeninkomenslanden is nep of ondermaats, schat de Wereldgezondheidsorganisatie. In sommige Afrikaanse landen geldt dat zelfs voor bijna een kwart van de geneesmiddelen. De WHO rekende uit dat alleen al door slechte antibiotica voor het behandelen van longontsteking waarschijnlijk zo'n 72.000 kinderen per jaar extra overlijden.

Soms is te weinig van de werkzame stof toegevoegd – per ongeluk, of expres, omdat dat goedkoper is. Zo bleek in Zambia dat een bepaald narcosemiddel van een Indiase fabrikant gemiddeld slechts de helft van de aangegeven hoeveelheid van het middel propofol bevatte. In andere gevallen worden zelfs stoffen toegevoegd die

schadelijk kunnen zijn. Tussen 2022 en 2023 overleden meer dan driehonderd kinderen op verschillende continenten door het drinken van hoestsiroop waar giftige antivries- en oplosmiddelen in zaten, wat tot acuut nierfalen leidde.

Het is onderdeel van de problemen die de recent gelanceerde Afrikaanse Medicijnautoriteit (AMA) moet voorkomen. Dit Afrikaanse equivalent van de Europese Medicijnautoriteit (EMA) moet over het hele continent de kwaliteit van, en toegang tot, medicijnen waarborgen. 29 Afrikaanse landen hebben het verdrag nu geratificeerd. Met een hoofdkantoor in de Rwandese hoofdstad Kigali en de benoeming van Delese Mimi Darko als directeur – die hiervoor het eerste vrouwelijke hoofd was van de Ghanese voedsel- en medicijnautoriteit – kan de AMA van start.

„Hoewel de organisatie haar eerste succes nog moet behalen, is het echt een *big deal* dat er consensus bestaat onder zoveel Afrikaanse regeringen over de noodzaak hiervan, en dat dit nu realiteit gaat worden”, zegt Fatima Suleman, hoogleraar gezondheidswetenschappen aan de KwaZulu-Natal universiteit in Zuid-Afrika, en deskundige op het gebied van toegang tot medicijnen.

De AMA moet geneesmiddelen helpen beoordelen op veiligheid, voor het hele continent. Het moet kwaliteitsstandaarden opstellen die voor alle landen gelden, en gezamenlijke inspecties organiseren. Landen bepalen nog steeds zelf of ze een geneesmiddel op de markt brengen.

Allelei afzonderlijke keuringen

Nu worden medicijnen goedgekeurd door afzonderlijke nationale medicijnautoriteiten, die in veel Afrikaanse landen nog niet aan de WHO-standaarden voldoen. Nationale instanties kunnen soms varen op voorselectie door de WHO, maar die bestaat slechts voor een klein deel van alle essentiële geneesmiddelen. Sommige landen, zoals

Ghana en Tanzania, zijn goed in het weren en opsporen van medicijnen van slechte kwaliteit. Andere landen lukt dat minder goed, omdat het geld, het personeel, de technologie of de politieke wil ontbreken. De AMA moet ervoor zorgen dat Afrikaanse landen hun werkwijzen en kennis uitwisselen.

De AMA gaat ook over autonomie, zegt Raffaella Ravinetto, hoogleraar farmaceutische volksgezondheid aan het Instituut voor Tropische Geneeskunde in Antwerpen. De AMA is „een logische volgende stap in het dekolonisatieproces op het gebied van gezondheid”, vindt Ravinetto. „Het belangrijke doel is dat Afrika op de lange termijn zelf verantwoordelijk is voor de eigen gezondheidsveiligheid.”

De AMA wil voor elkaar krijgen dat meer onderzoek in Afrika zal worden gedaan en meer medicijnen lokaal zul-

len worden geproduceerd, maar ook dat die geneesmiddelen beter zijn afgestemd op Afrikaanse populaties en op ziektes die veel op het Afrikaanse continent voorkomen.

Gebrek aan klinische studies

Afrika is het continent met de grootste genetische variëteit wereldwijd, maar die diversiteit wordt amper gerepresenteerd in genetische datasets – waar voornamelijk Europeanen in voorkomen – of klinische studies. Iets meer dan 1 procent van de klinische studies die voorafgaan aan medicijnontwikkeling wordt op het Afrikaanse continent uitgevoerd. Daardoor zijn medicijnen op de Afrikaanse markt daar vaak niet getest.

„Klinische studies moeten beoordelen hoe medicijnen werken in een specifieke populatie en binnen een specifiek gezondheidssysteem”, zegt Ravinetto. „Anders wordt te weinig rekening gehouden met hoe Afrikaanse patiënten reageren op medicijnen.” Zo zorgde Efavirenz, tot 2018 het standaard medicijn tegen hiv, bij patiënten uit Zimbabwe en Botswana met bepaalde genetische varianten voor bijwerkingen als hoofdpijn, slapeloosheid en hallucinaties.

De AMA wil extra aandacht besteden aan ziektes die voornamelijk op het Afrikaanse continent voorkomen, zoals malaria, sikkelcelziekte en ebola. Nu wordt daar relatief weinig onderzoek naar gedaan, omdat de farmaceutische industrie zich voornamelijk richt op hogeinkomenslanden waar veel winst valt te behalen met een gepatenteerd geneesmiddel. Ebola is daar een goed voorbeeld van, zegt Ravinetto: „De eerste uitbraak vond plaats in 1976, maar pas tijdens de uitbraak zo'n 40 jaar later werd echt geïnvesteerd in onderzoek, toen de vrees bestond dat de ziekte zich buiten Afrika zou verspreiden.”

PubMed, de grootste databank voor medische studies, bevat over de afgelopen vijf jaar meer dan vier keer zoveel onderzoeken naar multiple sclerose (een deels erfelijke aandoening die voornamelijk voorkomt in westerse landen) dan naar sikkelcelziekte (een erfelijke vorm van bloedarmoede die voornamelijk in Afrikaanse landen voorkomt), terwijl aan sikkelcelziekte jaarlijks honderdduizenden mensen meer overlijden, onder wie kinderen.

Daar wil de Afrikaanse Unie verandering in brengen: in 2040 moet meer dan de helft van de vaccins in Afrika worden geproduceerd. Met een belangrijke rol voor de AMA, die het hele proces moet stroomlijnen. „Als nieuwe medicijnen regionaal worden geregistreerd in plaats van nationaal, hoeven farmaceutische bedrijven niet meer in elk land opnieuw lang te wachten op goedkeuring”, zegt Suleman. Bovendien zal een fabrikant dan verzekerd zijn van een grote afzetmarkt, op het hele continent, voegt Ravinetto daar aan toe. „Een bedrijf kan dan grotere hoeveelheden produceren en dus een betere prijs bieden met behoud van dezelfde kwaliteit, waardoor concurrentie kan worden met bijvoorbeeld Indiase fabrikanten.”

Lokale productie van vaccins

Van de nieuwe geneesmiddelen die de laatste vijf jaar op de markt kwamen, staat 43 procent in geen enkel Afrikaans land geregistreerd. Doordat fabrikanten hun middelen liever registreren in hogeinkomenslanden, en door onvoldoende financiering door overheden, is toegang tot medicijnen een groot probleem in lage- en middeninkomenslanden. Veel innovatieve medicijnen, zoals tegen kanker, zijn überhaupt niet beschikbaar, of te duur.

Sabine Adeline Fanta Yadang (onder), een neurowetenschapper uit Kameroen, is aan het werk in een laboratorium van een instituut voor geneesmiddelenonderzoek. Boven: hiv/aids-medicijnen bij een centrum in Oeganda dat geen geld meer krijgt uit de VS. FOTO'S DANIEL BELOUMOU OLOMO/AFP, GETTY IMAGES

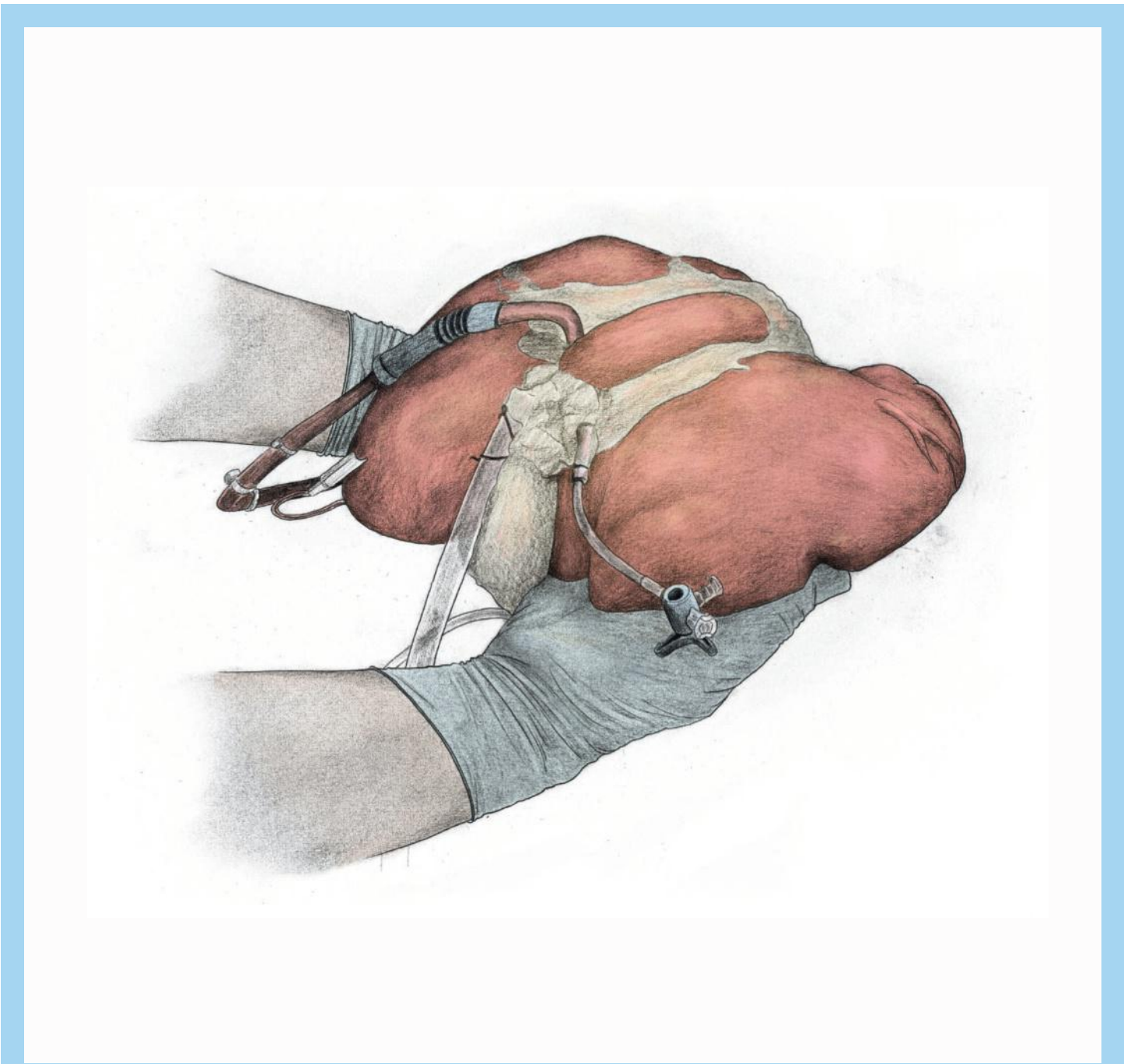
Er zijn grotere verschillen tussen landen in hun geneesmiddelenregulering

Raffaella Ravinetto
hoogleraar

moet houden op geneesmiddelen. Het lijkt misschien alsof het lang heeft geduurd tot de AMA werd opgericht, zeker aangezien de Europese variant EMA al dertig jaar bestaat, maar eigenlijk ging het juist relatief snel, vindt Ravinetto. De eerste gesprekken over een Europese autoriteit begonnen dertig jaar vóór de officiële oprichting. Bovendien, tot de Afrikaanse Unie behoren 55 landen, in de Europese Unie zitten er 27. „En er zijn grotere verschillen tussen landen in hoe sterk hun huidige geneesmiddelenregulering is”, zegt Ravinetto.

Nu hebben 29 van de 55 landen het verdrag geratificeerd. Steun van zoveel mogelijk landen is een voorwaarde voor het succes van de AMA, ook financieel gezien. Het geld voor de oprichting kwam tot nu toe voornamelijk van internationale donoren, zoals de Europese Medicijnautoriteit en de Bill & Melinda Gates Foundation. Maar in de toekomst moet het agentschap betaald worden door de lidstaten van de Afrikaanse Unie, die een jaarlijkse bijdrage zullen leveren.

De coronapandemie heeft de oprichting van de AMA urgenter gemaakt voor Afrikaanse landen, denkt Suleman. Toen werd pijnlijk duidelijk hoe ongelijk de toegang tot medicijnen wereldwijd verdeeld is. Westerse landen kochten massaal coronavaccins in, terwijl er in Afrikaanse landen een enorm tekort was. De ontmanteling van USAID, het Amerikaanse agentschap voor buitenlandse hulp, met onder meer medicijntekorten als gevolg, was een extra wake-upcall. Suleman: „Afrikaanse leiders zijn meer vastberaden geworden om zelf te zorgen voor duurzame gezondheidszorg op het continent, zonder afhankelijk te zijn van andere landen.”

1
Er is geen weg terug

Ze zeggen dat je in je laatste momenten het leven aan je ziet voorbijflitsen. Misschien ben ik niet dicht genoeg bij de dood om te weten of dat klopt. Feit is: als ik kort na midernacht in een taxi van Haarlem naar Rotterdam zit om een levensreddende operatie te ondergaan, denk ik vooral aan praktische dingen. Wie moet ik bellen? Kan ik het verhaal dat ik een paar uur eerder naar de krant heb gestuurd nog nalezen? En, als het niet goed afloopt, kan er dan iemand bij de wachtwoorden op mijn computer?

Ik realiseer me dat er ergens in een ziekenhuis op dit moment ook mensen wakker zijn die afscheid nemen van een dierbare, of dat net hebben gedaan. Maar de ruimte in mijn hoofd wordt vooral in beslag genomen door één gedachte: ben ik echt zo ziek? Is die operatie nu al nodig? Ik twijfel. Maar er is geen weg meer terug. De taxi rijdt door.

2
De lever is een chemische fabriek

Als de Amerikaanse arts Thomas Starzl in 1963 voor het eerst probeert een lever te transplanteren, worden er al enige jaren pogingen gedaan hetzelfde te doen met nieren. Het grote verschil is: voor leverpatiënten zijn er alleen organen beschikbaar van overleden donoren. Nierpatiënten kunnen ook een orgaan krijgen van een levende donor, een mens heeft immers twee nieren en het is goed mogelijk met één te leven. Hoe nauwer de persoon die een nier afstaat verwant is aan de persoon die het orgaan ontvangt, hoe kleiner de kans op afstoting. Het

ORGAANTRANSPLANTATIE

Levers op een bedje waar ze langzaam beter worden

Nadat hij een nieuwe lever had gekregen, schreef *Jeroen van der Kris* een boek over transplantatiegeneeskunde, en over het leven met het orgaan van iemand anders. Een voorpublicatie in fragmenten.

Illustraties **XF&M**

weefsel is dan misschien niet identiek maar wel minder vreemd, zodat het lichaam van de ontvanger minder snel in verweer komt.

De lever is voor Starzl de heilige graal. Als het lukt om dat orgaan te transplanteren, is alles mogelijk, dan werkt het niet alleen met levers, maar ook met harten en longen. In zijn memoir *The Puzzle People* uit 1992 schrijft hij het niet met zo veel woorden, maar hij moet gefascineerd zijn geweest door de lever: het grootste orgaan na de huid.

Wat doet die lever allemaal? Het is een chemische fabriek annex zuiveringsinstallatie. Een opslagplek voor vetten, vitamines, mineralen en glycogeen. Glycogeen wordt gemaakt van suikers en kan bij inspanning weer worden omgezet in suikers. Het is de brandstof die je nodig hebt wanneer je sport. De lever maakt eiwitten, zoals fibrinogeen, dat nodig is om bloed te laten stollen. De lever maakt ook gal, dat ervoor zorgt dat vetten in de darmen kunnen worden afgebroken. En de lever zuivert afvalstoffen uit het bloed, en ook alcohol, drugs en medicijnen worden door levercellen afgebroken. Bij al deze processen ontstaat warmte, die via het bloed wordt afgegeven aan het hele lichaam. De lever is dus ook een centrale verwarming.

En er is nog iets wat de lever bijzonder maakt, een arts wees me er jaren geleden al eens op. In jargon wordt het de ‘regeneratieve functie’ van de lever genoemd. Een kapotte lever kan zich herstellen. Als je een stuk verwijdert – bijvoorbeeld omdat iemand kanker heeft – dan groeit het restant in no time (enkele weken) weer aan, doordat de lever nieuwe cellen maakt. Kom daar maar eens om bij een nier of een hart.

Tegenwoordig worden er op beperkte schaal ook levertransplantaties uitgevoerd met levende donoren. De donor, bijvoorbeeld de partner van een patiënt, staat dan tot wel 70 procent van zijn eigen gezonde lever af. Na de operatie groeien de halve levers van donor en ontvanger, als alles goed gaat, weer aan tot een hele.

3
Euforische blijdschap

Er is licht, veel licht. Als ik even mijn ogen open, zie ik vaag dat er twee verpleegkundigen aan mijn bed staan. Ze vertellen dat ik in het ziekenhuis ben. Dat ik een nieuwe lever heb gekregen en dat de operatie goed is verlopen. Er is meer dan vierentwintig uur verstreken sinds ik door de klapdeuren van de OK ging.

Praten kan ik niet, er zit een slang in m’n keel. Overal steken slangen uit mijn lijf, een stuk of acht in totaal. Het voelt alsof er een bus over me heen is gereden. Ik durf niks te bewegen, behalve mijn oogleden. Ik doe ze snel weer dicht. De deken waar ik onder lig, voelt zwaar, net als mijn lichaam. Als ik toch mijn hoofd lichtjes opzijdraai, zie ik een toren van infuuspompen en andere apparaten. Zo ziet een IC er dus van binnen uit.

Een van mijn eerste gedachten: ik heb het niet koud meer. De laatste maanden had ik het altijd koud. Ik liep vrijwel permanent met een wollen deken om me heen gewikkeld door het huis. Doordat mijn lever het niet goed meer deed, was mijn lichaam op waakstand gegaan. Sommige functies deden het daardoor minder goed, de verwarming was er daar een van. Maar het overheersende gevoel is blijdschap, een euforische blijdschap. Het is gebeurd, de operatie waar ik zo lang tegenop heb gezien. En ik ben er nog. De nieuwe lever zit erin, ergens in mijn buik onder die deken.

Fr900506 is een krachtig middel tegen afstoting. Het is door onderzoekers gevonden in de bodem bij een berg in Japan

4
Een bacterie aan de voet van een berg

5
Een lever om van te leren

In 1986 hoort Thomas Starzl van een experimenteel middel met de codenaam fr900506. Ik ben dan vijftien en nog niet ziek, tenminste: niet dat ik weet. Gelukkig maar, want een transplantatie is met de afstotingsmedicatie die op dat moment beschikbaar is nog niet echt een lonkend perspectief. Fr900506 blijkt een doorbraak. De naam klinkt alsof het gaat om iets wat is gemaakt in een lab, maar dat is slechts gedeeltelijk waar.

Fr900506 is een vondst van wetenschappers van het farmaceutische bedrijf Fujisawa, die onderzoek doen op de campus van de universiteit van Tsukuba in Japan. Ze ontdekken het middel wanneer ze natuurlijke stoffen in de bodem screenen op eigenschappen die werkzaam zijn tegen kanker of afstoting. Een van de stoffes die ze onderzoeken wordt geproduceerd door een bacterie die leeft aan de voet van de berg Tsukuba, bij de gelijknamige stad. Bij een klein aantal ratten blijkt het middel goed te werken tegen afstoting.

Als Thomas Starzl ervan hoort, stelt hij alles in het werk om wat van het spul te bemachtigen. Dat lukt hem ook, en al snel volgen er meer proeven, op ratten, honden, apen en uiteindelijk op mensen. Fr900506 blijkt een krachtig middel tegen afstoting, en dat niet alleen: het heeft minder bijwerkingen dan de medicijnen die tot dan toe worden gebruikt. Als je fr900506 googlet, duikt meteen de naam op waaronder het middel tegenwoordig bekendstaat: tacrolimus. Dat is wat de meeste transplantatiepatiënten vandaag de dag slikken tegen afstoting. Die pilletjes vinden hun oorsprong dus in een bacterie die wordt gevonden aan de voet van een berg in Japan.

Ik wil een lever zien. Misschien dat ik dan meer begrip van de fascinatie die artsen hebben voor dat orgaan. Maar vooral: ik ben gewoon nieuwsgierig hoe een lever eruit ziet. En naar wat het met mij doet om er een te zien. Misschien wil ik ook wel iets ervaren van de spanning die ik voelde rond mijn transplantatie. Ik heb zelden zo intens geleefd als in die dagen. Ik durf het bijna niet te zeggen, maar soms heb ik heimwee naar de veilige, overzichtelijke omgeving van het ziekenhuis.

Daarom heb ik een afspraak gemaakt om de Organ Preservation and Resuscitation (OPR) Unit van het Erasmus MC te bezoeken. Dat is de ruimte waar levers voor transplantatie worden bewaard en, in sommige gevallen, getest. Ik heb geluk. Onderzoeker Puck Groen mailt dat ze een onderzoekslever „op de pomp” heeft. Ze werkt in een deel van het ziekenhuis waar ik niet eerder ben geweest. Of toch: één keer, op de dag van de transplantatie. Wat ik me niet had gerealiseerd, al had ik het natuurlijk kunnen bedenken: de OPR zit bij de operatiekamers.

Als we uit de lift komen, sta ik er ineens. Voordat ik het weet neemt Groen me mee naar de kleedkamers voor medisch personeel. „Nu ben je aan de andere kant”, zegt ze terwijl ze me helpt een passende broek en shirt te vinden. Achter een schuifdeur opent zich een ruimte ter grootte van een flinke studentenkamer, zonder ramen, er is alleen kunstlicht. Binnen staan drie apparaten, waarvan er één is afgedekt met een blauwe doek. Daar zit de lever onder.

Met een nieuwe lever krijg je ook nieuwe galwegen. Die zijn erg kwetsbaar, vooral de binnenkant, het zogeheten galweg-epitheel. Als de galwegen een tijdje zonder zuurstof zitten, ontstaat er littekenweefsel, met als

gevolg: vernauwingen. Zo’n 20 procent van de patiënten met een nieuwe lever heeft na transplantatie last van complicaties aan de galwegen. Ik ben een van hen, het is de reden dat ik na mijn transplantatie nog een keer of veertig ben opgenomen.

In het ziekenhuis doen ze er alles aan om organen voor een transplantatie in een optimale conditie te krijgen. Het toverwoord is perfusie. Voor harten, nieren, levers en longen zijn de afgelopen jaren apparaten ontwikkeld die de werking van het menselijk lichaam nabootsen. Daardoor kunnen organen langer worden bewaard buiten het lichaam van de overleden donor. Nederland is het eerste land in de wereld waar ‘koude perfusie’ van levers wordt vergoed door de zorgverzekeraar.

Er bestaat ook ‘warme perfusie’. Daarbij wordt de lever op lichaamstemperatuur gebracht, en voor het spoelen wordt een vloeistof gebruikt die meer lijkt op menselijk bloed. Het voordeel van warme perfusie is dat die het mogelijk maakt te testen of een lever geschikt is voor transplantatie. Deze techniek wordt gebruikt voor levers die anders zouden worden afgekeurd. Twee derde daarvan blijkt na warme perfusie alsnog geschikt voor transplantatie. Dat is goed nieuws, want ondanks de nieuwe Wet op de orgaandonatie zijn er nog altijd te weinig donoren. Zo’n 15 procent van de patiënten op de wachtlijst voor een nieuwe lever overlijdt voordat een orgaan beschikbaar komt.

Onder de blauwe doek in de OPR ligt een lever van iemand die gisteren is overleden. Zoals veel artsen heeft Puck Groen het over hersendood en hartdood. Maar *donation after circulatory death* (dcd) is de officiële, betere term voor hartdood, zegt ze. „Hartdood suggereert dat het hart dood is, terwijl het hart in sommige gevallen ook nog kan worden gebruikt voor transplantatie.”

Organen van een hersendode donor – *donation after brain death* (dbd) – zijn vaak van betere kwaliteit. Omdat de ademhaling met een beademingsmachine op gang kan worden gehouden en het hart autonoom kan doorkloppen, krijgen de organen langer zuurstof. „Bij hartdood heb je een heel andere situatie. Dan ben je aan het wachten terwijl iemand achteruitgaat. Dat kan vijf minuten duren, tien minuten of één uur en veertig minuten, zoals gisteren.”

De lever van de patiënt die gisteren overleed, was bestemd voor transplantatie, en er was ook al een patiënt die hem zou krijgen. Die patiënt was er slecht aan toe. Daarom had hij zo snel mogelijk een goede lever nodig. Eentje die niet eerst nog zou moeten worden getest. Maar omdat het zo lang duurde voordat de donor van deze lever overleed, moest die wel worden getest. De donor is overleden op een intensive care. Nadat de beademing was gestopt, leefde hij nog lang, met een lage bloeddruk. „De lever heeft daardoor een flinke klap gehad”, zegt Groen.

Na het overlijden van de donor is er gekeken of een andere patiënt, iemand die in betere conditie was, de lever misschien kon ontvangen. In dat geval zou de lever wel eerst zijn getest. Maar er was geen andere patiënt. Het gaat namelijk om een uitzonderlijk grote lever, die niet voor iedereen geschikt is. Hij weegt 1.880 gram, ruim boven het gemiddelde van anderhalve kilo.

Voor deze lever is de hele donatieprocedure doorlopen. Er is gekeken in het donorregister (‘ja’) en er is gesproken met de nabestaanden over orgaandonatie. Bij de uitsma bleek dat het orgaan niet geschikt was voor transplantatie. Omdat de buik van de donor was geopend voor de nieren en om

Holmen stoel

Tijdloos Scandinavisch design

Adviesprijs
vanaf 259,-
189,-

- › Elegante combinatie van strakke lijnen en zachte rondingen
- › Gemaakt van eikenhoutfineer
- › Met of zonder armleuningen

Breng rust, stijl en comfort in je huis met de Holmen stoel, ontworpen door Jakob Thau. Deze elegante stoel is geïnspireerd op de Deense eilanden, waar natuur, water en eenvoud centraal staan. Holmen betekent letterlijk "eilandje" en dat gevoel van vrijheid en harmonie ervaar je in elk detail van het ontwerp.

De Holmen stoel combineert moderne, strakke lijnen met zachte rondingen voor een verfijnde en uitnodigende uitstraling. De subtiele maritieme invloeden geven de stoel een tijdloos karakter, waardoor hij moeiteloos past in zowel moderne als klassieke interieurs. Perfect voor de eetkamer, werkkamer of als blikvanger in de woonkamer.

Bestel nu » nrcwebwinkel.nl/fdbmobler

Jeroen van der Kris (1971) is boekenredacteur van NRC

Hoe kwam je erachter dat je ziek was?

„De dag nadat ik een vaste baan aangeboden kreeg bij NRC, in 1996, vertelde een dokter dat ik een chronische darmziekte had. Vervelend, maar veel last had ik er niet van. Dat kwam pas toen ik daarbij een tweetal zeldzame aandoeningen ontwikkelde die, simpel gezegd, langzaam mijn lever kapotmaakten.

„Ik merkte vooral dat ik steeds vermoeider werd. Steeds vaker raakten mijn galwegen verstopt, waardoor ik ineens hoge koorts kon krijgen. In het ziekenhuis hebben ze me jarenlang kunnen oplappen, maar tijdens de coronapandemie was dat voorbij. Toen belde mijn arts dat ik gescreend zou worden voor een transplantatie.”

Wat heb je gedaan om je ervaringen te verwerken?

„Ik durfde er in eerste instantie weinig over te praten, zeker op mijn werk. Zo iets heftigs, dacht ik, zal mijn carrière wel dwarsbomen. Pas later ben ik er meer over gaan delen, en ben ik in contact gekomen met andere leverpatiënten. Via sportclubs, wandelclubs, Facebookgroepen. Dat hielp enorm. „Toen ik bijna een transplantatie zou krijgen, ben ik een dagboek gaan bijhouden. Het schrijven hielp me mijn gedachten te ordenen. Het was ook een manier om wat controle terug te krijgen. Ik mag dan wel ziek zijn, maar het verhaal van die ziekte bepaal ik. „Het schrijven van dit boek was een vorm van verwerking. Het boek gaat op het eerste gezicht over orgaantransplantaties. Maar eigenlijk gaat het over omgaan met ziekte. Ik hoop daarom dat het interessant is voor iedereen die op de een of andere manier met ziekte te maken heeft.”

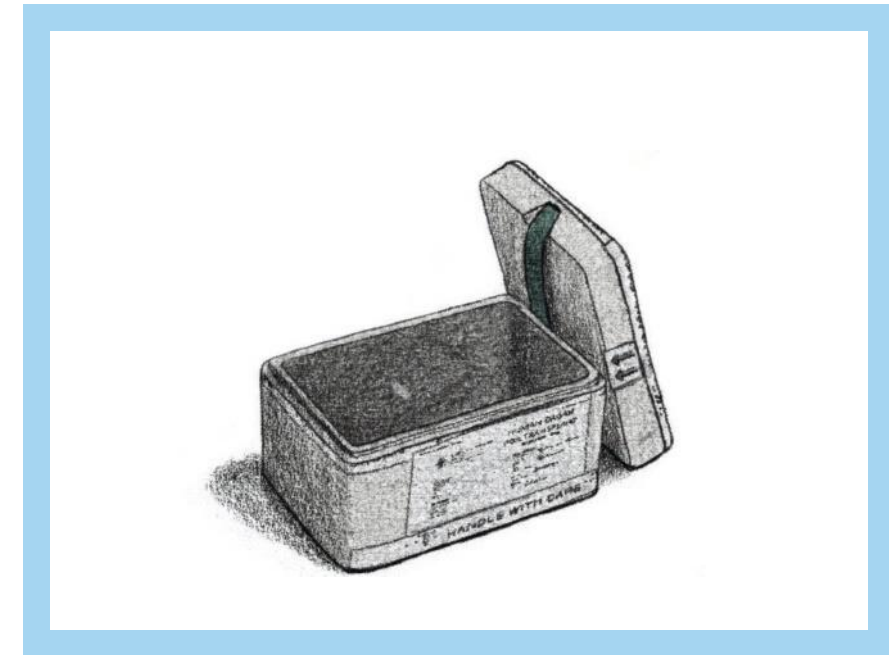
Tijdens je schrijfproces ben je veel te weten gekomen over de lever. Ben je daardoor anders naar je ziekte gaan kijken?

„Ik heb een behoorlijke transformatie ondergaan als patiënt. Aanvankelijk wist ik niets, en wilde er niet te veel mee bezig zijn. Gewoon je pillen slikken en niet te veel over nadenken. Maar toen ik met de realiteit geconfronteerd werd dat die transplantatie een kwestie van tijd was, sloeg dat om. Ik wilde alles weten. „Inmiddels ben ik zo veel te weten gekomen dat ik met artsen bijna als gelijkwaardige kan praten over mijn ziekte. Ik heb me hun taal ook eigen gemaakt. Een nieuwe arts, die mijn dossier nog moet doorspitten, kan ik redelijk bijpraten.”

Wat hoop je dat het boek kan betekenen voor andere patiënten?

„Het boek was voor mij een fantasie excuus om mensen te spreken. Onderzoekers, artsen, andere patiënten. Ziek zijn kan enorm eenzaam zijn, maar door al die gesprekken voelde ik mij veel minder eenzaam. „Het schrijvende is dat er heel veel zieke mensen zijn die er niet over durven te praten, omdat gezonde mensen de norm zijn. En ik kan me dat ergens voorstellen: ik was vroeger ook zo. Maar ik hoop dat mijn boek voor die mensen een duwtje in de rug kan zijn om het gesprek wél te voeren.”

Berend Nieuwhof

— VERVOLG VAN PAGINA W5

dat de familie toestemming had gegeven voor onderzoek, is de lever vervolgens toch verwijderd. En daarom ligt hij hier nu onder een blauwe doek.

Voorzichtig laat Puck Groen zien hoe de lever in elkaar zit. Hij heeft een linkerkwab en een rechterkwab. De linkerkwab is wat kleiner, dat is normaal. Uit de lever steken slangetjes, waar normaal gesproken vaten zitten. Dit slangetje, zegt ze, is de poortader of *vena porta*, de ader die bloed met voedingsstoffen aanvoert uit de darmen. En dit de leverslagader of *arteria hepatica*, die zuurstofrijk bloed aanvoert uit het hart. Met een vinger drukt ze voorzichtig aan de achterkant van de lever om te laten zien dat daar bloed uitkomt, dat in de ‘wasbak’ stroomt. Daar hoort de ader te zitten die het bloed terugbrengt naar het hart, de holle ader of *vena cava*. Het bloed dat nu door de lever stroomt, is afkomstig van de bloedbank.

Deze lever zal dus niet direct het leven van iemand redden. Maar indirect helpt het onderzoek aan deze lever wel om in de toekomst meer organen te kunnen transplanteren. „We kunnen hier ontzettend veel van leren. Ik wil dat mensen dat weten.”

„Ons toekomstbeeld is echt dat we straks

een afdeling hebben met bedjes voor levers”, zegt Groen. „Een soort lever-IC, waar we levers die niet goed genoeg zijn voor transplantatie op een machine zetten, niet voor een dag zoals nu, maar voor een week. En dat we ze dan beter maken met stamcellen. Of ontvetten met medicamenten. Dat we er langslopen en zeggen: deze is nu nog niet goed, maar morgen wel.”

6 Een lever uit de 3D-printer

Om meer te horen over de toekomst van de transplantatiegeneeskunde heb ik afgesproken met Robert Porte, hoofd transplantatiechirurgie in het Erasmus MC. In Rotterdam, vertelt hij, onderzoeken ze of het mogelijk is afgekeurde levers te repareren met stamcellen. Het idee is om organoïden - klompjes cellen - in de galwegen te spuiten, omdat daar vaak problemen ontstaan na een transplantatie. Als die zich daar nestelen, zouden ze nieuw galweg-epitheel kunnen maken. „Een nieuw behang”, zegt Porte. De organoïden hebben wel tijd nodig om hun werk te doen, dus moet de donorlever langer bui-

ten het lichaam worden bewaard. Daarom heeft het Erasmus MC, samen met een bedrijf dat perfusieapparaten maakt, al een prototype ontwikkeld van een machine die ervoor kan zorgen dat de lever wel een week goed blijft.

Sciencefiction? „We hebben in het afgelopen jaar al vier keer op het punt gestaan het te gaan doen”, zegt Porte. Wat nog nodig is, is een geschikte onderzoekslever. En dan moeten er in een week vijfhonderd miljoen cellen worden opgekweekt. Een kwestie van timing. Maar Porte twijfelt er niet aan dat het kan. Een groep in Cambridge heeft het al een keer gedaan en erover gepubliceerd.

Bij een dergelijke test zal worden gebruikt gemaakt van galwegcellen die beschikbaar zijn gesteld voor wetenschappelijk onderzoek. Maar als het principe werkt, is de gedachte, zou je ook cellen kunnen gebruiken van de patiënt die een nieuwe lever nodig heeft. Dat zou als voordeel hebben dat je een donorlever daarmee al een beetje ‘eigen’ kunt maken. Dat wil zeggen: van de patiënt die het orgaan nodig heeft. Daardoor hoeft die patiënt misschien minder medicijnen tegen afstoting te slikken.

Maar wetenschappers denken nog verder. Bijvoorbeeld over het maken van halve of hele nieuwe organen met behulp van stamcellen en een 3D-printer. Dat zou over tien jaar misschien al kunnen. De eerste stap, die binnenkort al door het Erasmus MC en de TU Delft kan worden gezet, is een experiment waarbij een donorlever in tweeën wordt gedeeld. Op een halve lever zullen in laagjes stamcellen worden geprint, waardoor in de perfusiemachine in enkele weken weer een hele lever ontstaat. Op deze manier kunnen met één donorlever twee mensen worden geholpen.

Ziek zijn is soms eenzaam. Maar deze toekomstgesprekken zijn een goed medicijn tegen dat gevoel. Als ik ooit nog een keer een nieuwe lever nodig heb, zal er meer mogelijk zijn dan nu.

Jeroen van der Kris: *Het aanbod*. Een persoonlijke geschiedenis van orgaantransplantatie. Cossee. 320 blz. € 27,99

SciencePlatform

AcademicTransfer-NRC Carrière

NIVEL
Kenniis voor betere zorg

Onderzoeksinstituut het Nivel

**Junior onderzoeker
'acute zorg'**

Data-analyse,
huisartsenspoedposten,
vragenlijsten, Acute zorg

www.scienceplatform.nl/357656

Benieuwd welke
wetenschappelijke functies
passen bij jouw CV?

Doe de CV Match op AcademicTransfer!

Wil je werken in de wetenschap?

Gebruik de url in de vacatures.

Meer informatie?

Neem contact op via 020 755 3055 | carriere@nrc.nl

SciencePlatform wordt mogelijk gemaakt door

De randbijl van Kessel. Het bronzen bijltje van amper zes centimeter groot, met een kleine waaivormige snede, dankt zijn typologische naam aan zijn hoge randen. Pakweg 65 jaar geleden is hij opgebaggerd uit de Maas. Aan de hand van de stijl konden archeologen vaststellen dat hij ergens in Noordwest-Duitsland moet zijn gemaakt. Nu is ook bekend waar het kopererts vandaan komt waarvan hij 3.800 tot 4.000 jaar geleden is gemaakt. „Uit een Bronstijd-mijn in het Slowaakse Ertsgebergte”, zegt archeologe Liesbeth Theunissen, specialist late prehistorie bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Theunissen heeft de afgelopen twee jaar het onderzoek geleid naar de herkomst van de grondstof van in Nederland gevonden bronzen voorwerpen uit de periode 2000 tot 800 voor Christus. „Dat hebben we gedaan door te kijken naar de samenstelling van de bronslegering en naar de loodisotopenverhoudingen. Op die manier wilden we meer te weten komen over de rol van Nederland in de metaalcirculatie en uitwisselingsnetwerken in de Bronstijd.”

De afgelopen tien jaar hebben archeologen elders in Europa al dergelijk onderzoek gedaan. „In Scandinavië, maar ook in Engeland, Duitsland en Spanje”, zegt Stijn Arnoldussen, universitair hoofddocent late prehistorie aan de Rijksuniversiteit Groningen en ook bij het onderzoeksproject betrokken. Het oudste onderzoek naar de herkomst van kopererts uit de Bronstijd in Europa dateert uit 1874, weet Arnoldussen. „Dat was een Belgische publicatie.” In Nederland was tot twee jaar geleden slechts mondjesmaat onderzoek gedaan om vast te stellen waar het materiaal voor de opgegraven bronzen voorwerpen vandaan kwam. „In 1934 is de herkomst van vijf en in de jaren zestig van acht bijlen onderzocht.”

De randbijl van Kessel is één van de meer dan 3.350 bronzen voorwerpen uit de Bronstijd die tot nu toe in Nederland zijn gevonden. Theunissen en Arnoldussen hebben uiteindelijk 203 archeologische objecten geselecteerd, daterend uit de Vroege tot de Late Bronstijd. Verder zijn de onderzochte voorwerpen verspreid over Nederland gevonden en behoren ze tot verschillende categorieën. Denk aan wapens (zwaarden, dolken), hak- en snijgereedschap (bijlen, beitels, sikkels) en sieraden (mantelspelden, armbanden, kralen). Maar ook overblijfselen van de productie zoals mallen en gietproppen.

De eerste stap was de verschillende eigenaren zo ver te krijgen aan het onderzoek mee te werken. Dat waren niet alleen musea als het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden, maar ook metaalzoekers. „We moesten de bezitters uitleggen dat hun dierbare objecten een beetje beschadigd moesten worden omdat er monsters van het metaal genomen moesten worden.” vertelt Theunissen.

Een niet-destructieve methode

In principe is er wel een non-destructieve methode om de samenstelling van een bronzen object te meten en aan de hand daarvan te achterhalen waar het kopererts vandaan komt: de p(ortable)XRF. Dat is een draagbare röntgenfluorescentiespectrometer, die de atomen waaruit een voorwerp bestaat onder straling plaatst en de straling meet die de atomen terugzenden. Aangezien elk chemisch element een herkenbare golfengte van teruggezonden straling heeft, kan zo bepaald worden dat bijvoorbeeld de randbijl van Kessel voor ongeveer 88 procent uit koper bestaat en voor zo'n 10 procent uit tin. Voor de rest is hij opgebouwd uit antimoon, arseen, zilver, nikkel en lood. Met name de hoeveelheden antimoon, arseen en zilver vertellen dat de grondstof van het bijltje uit het Ertsgebergte in Slowakije komt. Maar deze non-destructieve methode heeft wel een nadeel, hij meet alleen de samenstelling van het oppervlak en als daar veel corrosie

De randbijl van Kessel.
FOTO LIMBURGS MUSEUM

ARCHEOLOGIE

Achter het brons in de Nederlandse bodem gaat een Europees netwerk schuilen

In Nederland zijn een paar duizend bronzen voorwerpen uit de Bronstijd opgegraven. Waar kwamen de grondstoffen daarvoor vandaan? Om dat te ontdekken is een boor nodig. Of een laser.

Door **Theo Toebosch**

zit krijg je een verkeerde uitkomst.

Dus moest er onder meer geboord worden. „In 1934 werd voor een monster nog een gat van een centimeter breed en diep geboord, in de jaren zestig boorden ze met een driemillimeterboortje, wij hebben intussen genoeg aan een gaatje van een millimeter groot”, zegt Arnoldussen. Voordat de twee archeologen met hun boren aan de slag gingen, kregen ze eerst nog een ‘cur-sus’ hoe en waar te boren.

Alles is uiteindelijk goed gegaan, maar Theunissen had bij het boren wel last van wat ze in een blog op de website van de RCE omschreef als *mixed feelings*. „Bij het boren in een perfect bewaard gebleven zwaard of bijl voelde ik lichte weerstand. Als het voorwerp door de tand des tijds was aangetast had ik er geen last van. Dan kon dat ene gaatje er nog wel bij. Bij zogenoemde hielbijlen werd ik zelfs blij, omdat het boren van die mooie goudkleurige krullen opleverde.”

Ook Arnoldussen kende bij het boren ‘natte-okselsmomenten’. „Dan stond ik met zo'n boor in de aanslag, met achter me een museumconservator of een particulier die de ‘vondst van zijn leven’ voor het onderzoek ter beschikking stelde. Dat bleef een spannend moment, ook al wist ik op den duur wel dat het goed zou gaan.”

Sommige objecten, zoals bepaalde mantelspelden, waren te dun of te kwetsbaar om in te boren. En bij het RMO vonden ze het Zwaard van Ommerschans, een ruim zestig centimeter lange pronkdolk, te uniek. In die gevallen gebruikten de onderzoekers draagbare laserablatie: het te onderzoeken voorwerp werd in een opklapbaar doorzichtig kastje met schone lucht geplaatst, waarna vervolgens met een mobiel laserapparaat dat in een rolkoffer past een monster werd genomen van slechts 0,001 millimeter breed en 0,0015 millimeter diep.

Superkleine druppels

„Het monster, dat bestaat uit superkleine druppels verdampt brons, wordt met een membraanpomp opgevangen in een speciaal teflonfilter. De techniek is nu zo'n tien jaar oud”, vertelt Theunissen. „Van dit apparaat zijn er maar vier in de wereld en daarvan is er in Europa maar één operationeel”, vult Arnoldussen aan. En gelukkig voor Arnoldussen en Theunissen staat dat apparaat in het aardwetenschappen-isotopenlab aan de Vrije Universiteit (VU) in Amsterdam. VU-onderzoeker Stephen Merkel is een van de weinigen die het apparaat kunnen bedienen, vertelt Theunissen. „Hij vertrekt naar de universiteit van Bochum, maar als het goed is blijft hij de Nederlandse archeologie wel helpen.” De toekomst van het VU-lab, dat net met een NWO-subsidie helemaal is vernieuwd, is echter onzeker, omdat het bestuur van de bètafaculteit van de VU het vanwege bezuinigingen wil sluiten. Theunissen en Arnoldussen zeggen niet te weten wat er met het laserablatie-apparaat gaat gebeuren. (Een medewerker van het lab verzekert later desgevraagd dat het apparaat op de een of andere manier voor de Nederlandse archeologie behouden blijft.)

Nadat alle monsters waren genomen, gingen ze naar het lab aan de VU om eerst in aqua regia, een mengsel van geconcentreerd salpeterzuur en zoutzuur, en vervolgens nog eens in zoutzuur zoveel mogelijk opgelost te worden. Tot slot werden de opgeloste monsters met een massaspectrometer onderzocht op hun loodisotopenverhoudingen. „Iedere kopermijn heeft namelijk een eigen, unieke signatuur wat betreft de loodisotopenverhoudingen Pb208/Pb204 versus Pb206/Pb204.” zegt Theunissen.

Alle inspanningen hebben interessante uitkomsten opgeleverd. De bronzen voorwerpen uit de Vroege Bronstijd (2000-1800 v.Chr.) blijken gemaakt te zijn van kopererts uit het Ertsgebergte in Slowakije en een mijn, La Profunda, bij Leon in Noord-Spanje. „In die tijd komen de voorwerpen nog

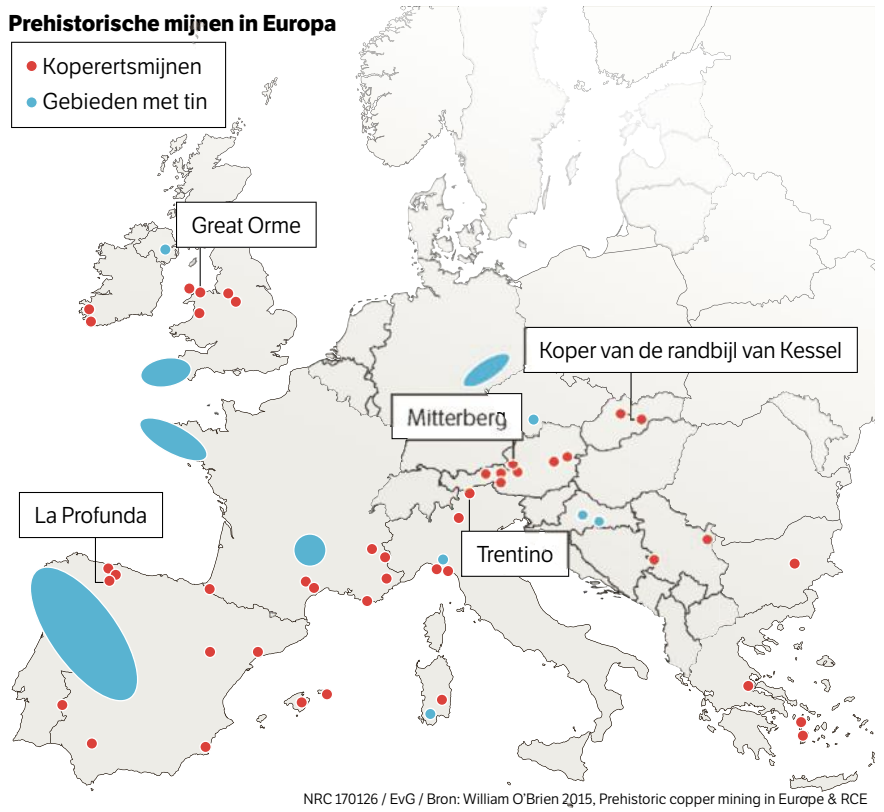

Laseronderzoek aan het zwaard van Ommerschans. FOTO LIESBETH THEUNISSEN/RCE

Een bronzen mantelspeld gevonden bij het Amsterdamse Damrak. FOTO RCE

Grondstoffen van Nederlandse vondsten komen uit heel Europa

NRC 170126 / EvG / Bron: William O'Brien 2015, Prehistoric copper mining in Europe & RCE

“Dan stond ik met zo'n boor in de aanslag, met achter me een conservator

Stijn Arnoldussen
Rijksuniversiteit Groningen

door uitruil en via via in Nederland terecht”, zegt Arnoldussen. Pas vanaf de 16de eeuw voor Christus, in de Midden-Bronstijd (1800-1100 v.Chr.) ontstaan lokale types in Nederland. „Dan hebben ze zich hier de techniek eigen gemaakt en gaan ze oude voorwerpen of brokstukken ervan omsmelten en zelf gieten.”

Volop omgesmolten en gemengd

Tussen 1700 en 1400 v.Chr. blijken veel voorwerpen gemaakt van kopererts uit Wales. Theunissen: „In 1987 is bij de aanleg van een parkeerplaats een prehistorische kopermijn ontdekt die nu bekend staat als de Great Orme Mines. Die was enorm productief.” Later in de Midden-Bronstijd kwam het kopererts niet meer uit Wales, maar uit mijnen bij Mitterberg in Oostenrijk en het alpiene gebied in Italië.

In de Late Bronstijd (1100-800 v.Chr.) waren zoveel bronzen voorwerpen beschikbaar dat er volop omgesmolten en gemengd is, zegt Arnoldussen. „Dat maakt het voor ons lastig om de precieze herkomst te bepalen. We zien dan mixen met verschillende herkomstsignalen: een beetje Mitterberg, een beetje Italië, een beetje Slowakije.”

Wat wel duidelijk is: Nederland zat niet in het mediterrane netwerk waarin enorme zogenoemde ossehbuidbaren uit Cyprus over het Middellandse Zeegebied werden verspreid. Dat waren platte baren in de vorm van een ossenhuid. „In Nederland hebben we sowieso geen baren gevonden”, zegt Arnoldussen. „Alle brons is hier gekomen als oude voorwerpen die door omsmelten zijn gerecycled.”

Nog enkele resultaten: Het Zwaard van Ommerschans, vervaardigd in Zuid-Engeland of Noordwest-Frankrijk, is gemaakt van brons met kopererts uit het alpiene gebied van Italië. En opmerkelijk: de Hellebaard van Wageningen uit de Vroege Bronstijd is gemaakt van kopererts uit de mijn bij Leon, maar de klinknagels waarmee hij aan een houten stok was bevestigd zijn gemaakt van kopererts uit Slowakije.

Hoe de Nederlandse netwerken zich verhouden tot bijvoorbeeld die in Scandinavië moeten de onderzoekers nog analyseren.

Het ‘levensverhaal’ van de randbijl van Kessel kan in elk geval al wel grotendeels worden verteld. Het begon met het delven van kopererts in het Slowaakse Ertsgebergte. Daaruit is koper gewonnen, waarna een brokstuk als ruilmiddel uiteindelijk in Noordwest-Duitsland terecht is gekomen. Een smid heeft het koper gesmolten, er tin aan toegevoegd en er een kleine randbijl van gegoten. Via uitwisseling is het bijltje bij Kessel terechtgekomen. Hier is het gebroken en als offer aan de geesten in de Maas gedeponeerd. Toen had de grondstof van het bijltje er een reis van zo'n 1.300 kilometer op zitten. Arnoldussen: „Dat zegt iets over de schaal van sociale netwerken in de Bronstijd.”

'In Afrika zijn veel meer twee-eiige tweelingen'

Welke factoren spelen een rol bij het ontstaan van tweelingen? „De genen die betrokken zijn bij tweelingzwangerschappen lijken ook betrokken te zijn bij vruchtbaarheidsaandoeningen.”

‘A’ls gedragsgeneticus kun je niet om tweelingen heen”, verklaart Nikki Hubers haar enthousiasme voor het onderwerp tweelingen. Zelf heeft ze geen tweelingen in haar familie of onder vrienden. „Tweelingen zijn zo belangrijk geweest voor het onderzoek naar erfelijkheid en voor vragen over *nature* en *nurture*, dus of de genen of juist de omgeving invloed hebben op bepaald gedrag, op dingen in het uiterlijk of op de gezondheid.”

Dit soort genetisch onderzoek wordt met behulp van tweelingen gedaan: grote groepen eeneiige tweelingen (die hetzelfde dna hebben) en twee-eiige tweelingen (bij wie net als bij ‘gewone’ broers en zussen gemiddeld de helft van het dna overeenkomt) worden hierbij met elkaar vergeleken. Maar het onderzoek waarop Hubers op 12 januari aan de Vrije Universiteit promoveerde, gaat over de genen die betrokken zijn bij het ontstaan van tweelingen zelf. „Dat is ontzettend leuk omdat de gevonden genen zo goed passen bij het proces van de eisprong.”

Bij grote genetische studies komen vaak genen en plekken op het genoom naar boven die moeilijk te begrijpen zijn, zegt Hubers. „Neem bijvoorbeeld lichaamslengte, waarbij erfelijkheid een grote rol speelt, daar hebben wel 12.000 genen invloed op. Daar zitten ook genen bij die met het immuunsysteem te maken hebben, of met hart- en vaatssystemen. Het is vaak onduidelijk wat de link met lengte is. Bij de genen die we vinden voor twee-eiige tweelingen is dat heel anders. Daar komt tot nu toe een relatief klein aantal genen tevoorschijn, en dat zijn bijna allemaal genen die iets te maken hebben met het follikelstimulerend hormoon (FSH), dat de eisprong aanstuurt. Twee-eiige tweelingen ontstaan na een dubbele eisprong, dus die genen zijn biologisch heel relevant.”

Hubers deed een bachelor biomedische wetenschappen, voordat ze voor haar master en nu haar promotie de gedragsgenetica in dook. Het spreekt haar daarom extra aan dat de vertaalslag zo duidelijk is van wat in de genen te zien is naar wat er vervolgens in de cellen gebeurt. „De betrokken genen verklaren het mechanisme.”

Genetisch onderzoek heeft de afgelopen tien jaar een grote vlucht genomen dankzij ontwikkelingen in de techniek. „De dna-varianten waar we naar zoeken hebben vaak hele kleine effecten. Om die te vinden heb je grote groepen mensen nodig die je met elkaar kunt vergelijken. Dat is mogelijk geworden doordat dna nu relatief eenvoudig te analyseren is.” Toch zijn er nog veel blinde vlekken. De meeste uitgebreide databanken zijn aangelegd in Europa, Amerika en Australië. Dat heeft tot gevolg dat in de analyses weinig mensen met Aziatische, Afrikaanse of Zuid-Amerikaanse achtergronden worden meegenomen.

Voor het onderzoek naar tweelingen is overduidelijk dat dat jammer is, want twee-eiige tweelingen komen opvallend veel vaker voor in Afrikaanse landen dan in Europa, en juist veel minder in Zuidoost-Azië. „Dat zit hem hoogstwaarschijnlijk in een verschil in genen”, zegt Hubers. „Maar we hebben nog niet naar die verschillen kunnen zoeken. Het kost tijd en geld om uitgebreide tweelingdatabanken op te zetten, daar wordt wel aan gewerkt.”

Andere hoeken van de wereld

Heel blij was Hubers dan ook dat ze, voor het eerst, twee groepen uit andere hoeken van de wereld heeft kunnen bekijken. „Ik heb twee kleine cohorten uit India en Brazilië toegevoegd. Daaruit bleek dat de twee belangrijkste genen die de kans op het krijgen van een twee-eiige tweeling vergroten ook in deze groepen te zien waren. Dus de verklaring voor de verschillen is nog niet gevonden, mogelijk spelen genen met een wat

WIE IS NIKKI HUBERS?

- **Woon** in Aarhus, Denemarken, met haar katten Guus en Gijs. „Die zijn alvast meeverhuisd, mijn vriend volgt later.”
- **Deens** „Ik zit op les. Dat is ook wel nodig, want anders dan in Nederland gaat veel hier in het Deens, het onderzoeksgeregister is bijvoorbeeld helemaal in het Deens. Het is een moeilijke taal, ik vervel soms in het Duits.”
- **Grootste tweelingenmisverstand** „Ik moet heel vaak uitleggen dat het krijgen van een twee-eiige tweeling niet altijd een generatie overslaat.”

kleinere invloed een rol, of zijn er genvarianten die we niet zien in Europese populaties. Als ik verder zou gaan in dit onderzoek zou ik heel graag ook gegevens uit Nigeria of Benin willen toevoegen, daar komen heel veel twee-eiige tweelingen en ook drielingen voor.”

Het is een wetenschapper eigen om nieuwsgierig te zijn naar het hele plaatje, inclusief genen met kleine invloed. Maar het vinden van alle betrokken genen kan ook buiten de wetenschap nut hebben, denken de onderzoekers aan de VU. „Als je alle genetische effecten bij elkaar optelt dan kom je tot een score die aangeeft hoe groot iemands kans op een eigenschap is, zoals het krijgen van een meerling. Als jij hiervoor een score hebt die bij de hoogste 10 procent zit, dan is de kans op een twee-eiige tweeling krijgt vier keer zo groot als bij iemand in de eerste 10 procent. Dat is voor sommigen al interessant om te weten, maar de inzichten zijn ook breder van belang: om vragen rond vruchtbaarheid te beantwoorden. De genen die betrokken zijn bij tweelingzwangerschappen lijken ook betrokken te zijn bij vruchtbaarheidsaandoeningen zoals endometriose en PCOS. Uit mijn onderzoek blijkt dat mensen die geen eisprong hebben, of een heel onregelmatige, een heel lage score hebben voor de betrokken genen.”

De weg van de analyses van genetici naar eventueel de klinische praktijk is nog lang, zegt Hubers. „Dit soort scores werkt heel goed om iets te zeggen over grote groepen mensen, maar op individueel niveau is het nog heel moeilijk.”

Internationaal wordt er veel samengewerkt tussen genetici en onderzoekers en ze

maken veel gebruik van gegevens uit elkaars tweelingregisters. Elke universiteit focust op eigen onderwerpen, en de VU is wereldwijd leidend als het gaat om onderzoek naar het ontstaan van tweelingen.

Enkele jaren geleden, vlak voor Hubers met haar promotieonderzoek begon, werd aan de VU een opzienbarende nieuwe bevinding gedaan op het gebied van eeneiige tweelingen (die voortkomen uit het splitsen van één bevruchte eicel). In kleine chemische stoffen, zogenaamde methylgroepen, die een verbinding met DNA aan kunnen gaan en bepalen hoe genen tot uiting komen, bleek bij eeneiige tweelingen een patroon zichtbaar dat andere mensen niet hebben. „Het is onduidelijk of die ‘handtekening’ nou een oorzaak is van de splitsing van de eicel, of een gevolg ervan”, zegt Hubers. „Met die vraag is de hele onderzoeksgroep sindsdien bezig, ik heb er daarom ook iets over in mijn proefschrift geschreven.”

De eerste dagen van een zwangerschap

Dat de splitsing van de eicel die leidt tot een eeneiige tweeling zo vroeg in de zwangerschap plaatsvindt, maakt onderzoek ernaar complex. „We zijn een samenwerking begonnen met de foetale biobank van het Amsterdam UMC”, zegt Hubers. „Zij verzamelen weefsel van zwangerschappen die bijvoorbeeld zijn geëindigd in een miskraam. Daar zitten ook eeneiige tweelingen bij. Het idee is om het epigenoom van deze weefsels in kaart te brengen en te kijken hoe vroeg in de zwangerschap de handtekening al aanwezig is.”

Het echte ontstaan van eeneiige tweelingen

- in de eerste dagen van een zwangerschap - is in deze databank niet te observeren. Om daar een beter beeld van te krijgen zou de onderzoeksgroep van de VU graag samenwerken met de Universiteit Maastricht, waar ze met kunstmatige stamcellen allerlei weefsels kweken, waaronder embryoachtige structuren. „De verwachting is dat de veranderingen in de epigenetica heel vroeg plaatsvinden en dat is met hun modellen misschien te onderzoeken”, zegt Hubers.

Anders dan bij twee-eiige tweelingen, wordt aangenomen dat het ontstaan van een eeneiige tweeling niet door genetische factoren komt, maar door toeval. Of is het gewoon wachten tot de groepen die onderzocht worden zo groot zijn dat er wel een betrokken gen gevonden kan worden? „Nee”, lacht Hubers. „Eeneiige tweelingen komen verspreid over de wereld ongeveer evenveel voor. Zodoende verwacht men niet dat daar iets genetisch meespeelt, en dus wordt er ook niet naar gezocht.”

Hubers is inmiddels andere genen aan het uitpluizen. Na het inleveren van haar proefschrift is ze als postdoc bij een onderzoeksinstituut in Denemarken gaan werken. „Ik onderzoek nu waarom vrouwen met epilepsie minder kinderen hebben dan de rest van de populatie. Het is bekend dat hormonen veel invloed hebben op epilepsie, zeker bij vrouwen, en hormoonlevels zijn gedeeltelijk genetisch bepaald. Denemarken is een geweldige plek voor dit soort onderzoek omdat hun databank ontzettend uitgebreid is. Het is een paradijs voor onderzoekers.”

Laura Wismans

nrcwebwinkel

WORLD OF NIX Dry January in stijl

Ontdek de voordelen van alcoholvrij

- Prijswinnende alcoholvrije dranken in een pakket
- Geschenken door gerenommeerde sommeliers
- Exclusief samengesteld voor NRC-lezers
- Voel je fitter, heb meer focus en slaap beter

Adviesprijs Dry January pakket van 90,95
77,31

15%
korting op
alcoholvrije
dranken

Steeds meer mensen kiezen voor de kwalitatieve alcoholvrije dranken van World of NIX. Ontdek het nu zelf en proef het verschil met dit exclusief samengesteld pakket vol bekronde dranken. Deze zorgvuldig geselecteerde dranken, geserveerd in toprestaurants, passen perfect bij een stijlvolle borrel, een verfrind diner of een feestelijk toastmoment. Zo wordt jouw Dry January vanzelf een smaakvol feestje.

Premium bubbel uit de Bordeaux **0.0%**
Naam: AURA Louis Vallon
Herkomt: Bordeaux, Frankrijk
Smaakprofiel: Mousseerend, fruitig en fris
Druivensoort: Merlot

Van 16,99
14,44

Frisse Pinot Gris **<0.5%**
Naam: Saboritz Pinot Gris
Herkomt: Rheinhessen, Duitsland
Smaakprofiel: Licht, fruitig
Druivensoort: Pinot Gris

Van 11,99
10,19

Luxe Sparkling Tea set **0.0%**
Naam: Saicho Giftset
Herkomt: Azië
Smaakprofiel: Verfrind en complex

Van 19,99
16,99

Bekroonde Italiaanse Bitter **0.0%**
Naam: Absinthe Blood
Herkomt: Zuid-Afrika
Smaakprofiel: Bitterzoet

Van 16,99
14,44

Award-winning Amaretto **0.0%**
Naam: Rebels 0.0% Sweet Amaretto
Herkomt: Zwitserland
Smaakprofiel: Romig, noot, klein bittertje

Van 24,99
21,24

Bestel nu > nrcwebwinkel.nl/worldofnix

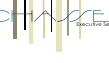
nrc carrière

samen ambities waarmaken

NRC biedt vacatures voor hoogopgeleid Nederland
Op zoek naar een uitdagende baan?
Hieronder vind je een overzicht van de meest actuele vacatures,
bekijk het complete banenaanbod op nrc.nl/carriere

gebruik het referentienummer
van de vacature en vul het in als
trefwoord op nrc.nl/carriere

beleid / bestuur				
	CAOP	Senior Adviseur Openbaar Bestuur	Den Haag	29615
	Woonpartners	Huurderscommissaris Volkshuisvesting	Helmond	29624
consultancy				
	Credit Life B.V. via YER	Business Analyst	Amstelveen	29606
	Nederlandsche Vereniging voor Klinische Fysica	(junior) Beleidsadviseur	Utrecht	29631
directie / management				
	Almet Benelux via Boelen Adviesgroep	Managing Director	Etten-Leur	29626
	Ambulancezorg Limburg via Leeuwendaal	Manager Bedrijfsvoering	Ittervoort	29593
	Countus via TwynstraGudde Executive Search	Lid Raad van Bestuur - CIOO (RA)	Zwolle	29422
	Farent via VOOR	Manager Farent voor de regio Hilvarenbeek, Oisterwijk en Loon op Zand	's-Hertogenbosch	29621
	FPC Oostvaarderskliniek	Afdelingshoofd Therapie, Training en Diagnostiek	Almere	29623
	Gemeente Breda	Programmanager Nieuwkomers	Breda	29633
	Gemeente Hoeksche Waard	Teammanager Facilitair, Documentaire Informatievoorziening en Managementondersteuning	Maasdam	29625
	Geriant via ADJ	Regiomanager Noord-Kennemerland	Heerhugowaard	29610
	Kappio Kinderopvang via Van Hek & Lelieveld	Directeur-Bestuurder	Anna Paulowna	29619
	NIOZ via Perrett Laver	Director	Texel	29597
	NS	Manager QHSE Expertise	Utrecht	29602
	Provincie Zuid-Holland via Merwede Executive Search	Programmadirecteur Realisatie Woningbouw	Den Haag	29628
	Waterschap Rivierenland via ADJ	Secretaris-directeur	Tiel	29618
	YER Nederland B.V.	Business Unit Manager Engineering	Hybride	29592
finance				
	Gemeente Purmerend	Business Controller	Purmerend	29608
	Gemeente Scherpenzeel	Senior Financieel Adviseur	Scherpenzeel	29599

finance				
	Provincie Noord-Holland	Senior Adviseur Verbijzonderde Interne Controle Concerncontrol	Haarlem	29557
	SED Organisatie	Concerncontroller	Bovenkarspel	29620
human resources				
	Yanmar Marine International via PauwHR	HR Business Partner	Almere	29613
	Yanmar via PauwHR	HR Manager Europe	Almere	29612
inkoop / logistiek				
	Triferto via PauwHR	Manager Supply Chain & Customer Service	Doetinchem	29614
	Zakkencentrale B.V. via YER	Internationaal Accountmanager	Rotterdam	29605
juridisch				
	DCMR	Concernjurist	Schiedam	29616
	De Rechtspraak	Selecteur Landelijke Selectiecommissie voor Rechters	Den Haag en Utrecht	29611
	Gemeente Velsen via ES - Partners in Search	Senior Juridisch Adviseur	Velsen	29617
	Verpact	Bedrijfsjurist	Den Haag	29594
medisch / zorg				
	Pieter Baan Centrum	Psychodiagnostisch Medewerker	Almere	29622
onderwijs				
	Willem Lodewijk Gymnasium via Beteor mens en organisatie	Rector-bestuurder	Groningen	29634
RvC / RvB / RvT				
	Dunea via Chasse Executive Search	Lid Raad van Commissarissen	Zoetermeer	29632
	Wonen Limburg via The Executive Network B.V.	Bestuurder	Roermond	29630
wetenschap				
	Universiteit Leiden	Bijzonder Hoogleraar Financiële Verhoudingen	Leiden	29629
werken in de wetenschap i.s.m. AcademicTransfer				
	Nederlands Instituut voor Onderzoek van de Gezondheidszorg	Junior Onderzoeker 'Acute Zorg'	Utrecht	29627

Meer informatie over het plaatsen van vacatures?
Neem contact op met NRC Carrière via t 020 755 3055,
stuur een e-mail naar carriere@nrc.nl
of ga naar nrccarriere.nl/werkgevers

nrc carrière
samen ambities waarmaken

OVER DE HORIZON

ROBBERT DIJKGRAAF

FOTO MERLIN DOORMERIK

Peuters leren AI een lesje

COLUMN

Nu we niet meer om AI heen kunnen, is het gemakkelijk te vergeten hoe lang en kronkelig de weg naar kunstmatige intelligentie was. Experts trekken hieruit een 'bittere les': al hun zorgvuldig opgebouwde theorieën zijn weggespoeld door een vloedgolf aan data en brute rekenkracht. Als een computer maar sterk genoeg is en voldoende informatie wordt gevoerd, dan lijkt intelligentie spontaan te ontstaan. Was het hoogmoed om de complexiteit van ons denken te willen vangen in schema's en modellen?

De omvang van deze dubbele vloedgolf is moeilijk voor te stellen. Dankzij de Wet van Moore, die voorspelt dat het aantal componenten in een microchip iedere twee jaar verdubbelt, zijn computers nu een miljard keer krachtiger dan ten tijde van de maanlanding. De laatste GPU-chips van Nvidia - het nieuwe goud van de AI-economie - bevatten meer dan 300 miljard transistoren. De grootste datacenters koppelen weer honderdduizenden van deze chips aan elkaar.

Ook de datastroom groeit exponentieel. Het internet bevat nu zo'n 100 biljoen woorden en de miljarden video's op YouTube leveren een vergelijkbare hoeveelheid informatie. Een mens zou zeker honderdduizend jaar nodig hebben om dit alles te lezen en te bekijken.

Maar het is de vraag of deze strategie nog veel verder kan gaan. Hoeveel kleiner kan ASML de structuren op microchips maken binnen de beperkingen van de fysica? Hoeveel meer data kunnen we nog produceren en verwerken? De leercurve van de huidige

AI-modellen lijkt af te vlakken. Loopt de revolutie tegen haar natuurlijke grenzen aan?

Misschien is dit het moment om onze blik te verleggen van de gigantische datacenters naar de speeltuin. Want wij mensen kunnen op onze beurt AI iets leren: de 'zoete les' van peuters en kleuters. Waar AI miljarden datapunten nodig heeft, zijn jonge kinderen namelijk onvoorstelbaar goed in leren van slechts enkele voorbeelden.

Een collega vertelde hoe zijn dochtertje in de dierentuin voor het eerst een giraffe zag. De volgende dag bezochten ze het natuurhistorisch museum. In een hal vol skeletten wees het meisje naar één en zei: „Giraffe!” Eén enkel datapunt was voldoende voor haar om het patroon te herkennen, terwijl een AI-model eerst miljoenen plaatjes moet scannen om datzelfde verband te ontdekken.

Wat kunnen kleuters dat AI niet kan? Hiervoor moeten we dieper duiken in hoe de mens leert. Ontwikkelingspsychologen spreken over het exploratie-exploitatiedilemma. Er zijn ruwweg twee strategieën om kennis te vergaren. De eerste methode is exploratie: het vrij onderzoeken van de omgeving, primair gedreven door nieuwsgierigheid. De tweede methode is exploitatie: het toepassen en verfijnen van reeds verworven kennis, vaak met een praktisch doel voor ogen.

De vraag is wat de juiste balans is tussen deze twee strategieën. Zie een leerproces als de zoektocht naar de beste plek om je tent op te zetten. Moet je eerst uitgebreid het gebied in kaart brengen met het gevaar te verdwalen? Of snel een keuze maken met het risico van een suboptimale locatie? De evolutie heeft een elegante op-

lossing voor dit dilemma gevonden. Wij besteden onze eerste levensjaren vooral aan exploratie. De mens heeft in vergelijking met andere diersoorten een erg lange jeugd en gaat daar 'slordig' mee om. In plaats van eerst essentiële overlevingsstrategieën te leren zoals vele jonge dieren, besteden wij onze kindertijd vooral aan spelen en verkennen. Zo ontdekken we allerlei verbanden waarvan we niet vooraf weten of ze nuttig zijn. Pas rond het zevende jaar gaan we over naar de exploitatiefase. Nuttige patronen worden ingesleten en uitgediept, zoals in taal- en rekenlessen.

Uit onderzoek blijkt dat jonge kinderen die verkennende fase niet lukraak benaderen, maar zich gedragen als geraffineerde mini-onderzoekers. Al vanaf hun eerste levensjaar passen ze een simpele versie van de wetenschappelijke methode toe. Peuters hebben intuïtieve theorieën over hoe de wereld werkt, bijvoorbeeld over mechanica of zwaartekracht. Ze passen die aan wanneer de feiten daar aanleiding toe geven, net zoals wetenschappers hun hypothesen herzien. En ze onderzoeken gericht verder als resultaten onduidelijk zijn, precies zoals je experimenten ont-

werpt om variabelen te isoleren.

Kleuters zijn ook beter dan volwassenen in het afleiden van ingewikkelde of verrassende causale verbanden. Ze gaan gemakkelijk voorbij aan voor de hand liggende verklaringen en blijven verschillende opties uitproberen. Oudere kinderen en volwassenen blijven daarentegen meer in hun vooroordelen hangen en stoppen eerder met onderzoeken. Zo bedenken jonge kinderen graag nieuwe toepassingen voor gereedschap - iets wat ouders tot hun schrik ervaren als hun kleuter een hamer in handen krijgt.

Die lange exploratieperiode van de kinderjaren lijkt noodzakelijk voor de vorming van onze complexe intelligentie. Maar cruciaal is dat wij dit niet doen door ons onder te dompelen in een oceaan vol data zoals AI-modellen. Er is simpelweg geen tijd om honderdduizend jaar video's te kijken. We verkennen de wereld met een gerichte strategie. Het lijkt of iets van de wetenschappelijke methode al in het ontwerp van ons brein is ingebakken. Dat biedt hoop op een benadering van AI die voorbijgaat aan nog meer brute rekenkracht en data.

Maar deze les is niet alleen aan AI gericht. Ook volwassenen kunnen iets van jonge kinderen leren. Als wij erens goed in zijn, is het omgaan met het onbekende. Niet baden in een zee aan informatie, maar ronddwalen in een wijds landschap met hier en daar een datastroompje. Deze innerlijke onderzoeker, waar we allemaal mee geboren worden, verdient het gekoesterd te worden. In de strijd met de miljarden datapunten verslindende machines, is de gave om met bijna niets het onbekende te kunnen verkennen onze grootste troef.

Jonge kinderen
gedragen zich
als geraffineerde
mini-onderzoekers

BijzondereZaken.nl | Zoek & vind alle zaken die bijzonder zijn!

Vakanties & Reizen

Amerika

Canada

PRIMA
Beschikbaarheid

CAMPERREIZEN - AUTOREIZEN, ALASKA CRUISES - TREINREIZEN

scan voor offerte

GOCANADA.NL

Europa

Frankrijk

PICARDIÉ. Leuk huis nabijkust. 450km v.a A'dam
www.cotepicardie.nl

Overnachten, rondreizen, uitjes 20 jaar romantiek, al sinds 2005
www.kasteelovernachtingen.nl

WWW.LEZARDVACANCES.COM

Aveyron - Frankrijk
Kleinschalige camping met gites
Safaritenten met privé sanitair
Kamperen in rust en ruimte
Table d'hôtes onder de sterrenhemel

À BIENTÔT

IJsland

Neem uw eigen voertuig mee naar IJsland.
Kijk voor meer info op
trolltravel.com
of bel 078-6198525

Ierland

De mooiste reizen naar

IERLAND

Boek je natuurlijk bij

BBI

TRAVEL

EXPERIENCE

8-daagse autorondreis
Afwisselend Ierland vanaf
€1185 pp*

Ierland

*Incl. vluchten, huurauto en verblijf in wisselende accommodaties. Vanaf-prijs o.b.v. voordeligste vertrekdatum en 4 personen. Onder voorbehoud van drukfouten en/of prijswijzigingen.

www.bbi-travel.nl/ierland | 050-3136000

Advertentie

Portugal

WWW.JEEIGENBERG.NL
Rust, ruimte, privacy en zon aan de kust van de Alentejo

Italië

Te huur: vrijstaand huis in Italië, Lucca. **www.casa-andrea.nl**
06 23434311

Spanje

SPAANSE PARADORES ZONNIG ANDALUSIE- 8 dg v.a. € 550 p.p.
Beleef de luxe Spaanse Paradores kloosters/paleizen/kastelen
www.paradoresreizen.com of bel: 020- 894 3135

Opleidingen & cursussen

Opleiding tot Bosbadgids Forest Bathing Academy
Voor wie wil werken in en met de natuur
Start april 2026 – **bosbadden.nl**

Heb je altijd al **LATIJN** willen **LEREN LEZEN**? Doe dan nu mee.
Live of online. Je begint bij het begin en door te begrijpen groei je door!
Startt wo. 28 jan. 2026 A'dam; 0610810838; **www.latinlezen.nl**

MEDITEREN LEREN?
Minder stress, meer energie. Zen.nl 40 locaties in NL
Cursussen starten snel
Doe nu gratis proefles
WWW.ZEN.NL

Consumenten

Kunst & Antiek

Wij kopen Antiek Chinees en Japans Porselein
Zoekt u een betrouwbaar adres?
Bel of mail ons.

Bij ons geen gezeur. Directe betaling

Capel&Capel Antiek Porselein
De Zande 43, 8278 AH Kampen

038-3636365 - info@capel.nl
WWW.CAPEL.NL

Restaurant

Welzijn & Gezondheid

HONG KONG
AUTHENTIEK CHINEES RESTAURANT

Sinds 1963 gevestigd in Rotterdam
Meer dan 50 jaar traditie van diner op rivier

Westersingel 15, 3014 GN Rotterdam
Tel.: 010 - 466 45 86
Email: weikom@hong-kong.nl

WILT U ADVERTEREN?

Surf dan naar onze website
www.zadkinemedia.nl

Of kijk voor meer aanbod op de website
www.bijzonderezaken.nl

Vraag & aanbod

INKOOP VAN GOUD, ZILVER, MUNTEN EN HORLOGES.
WINNAAR TEST CONSUMENTENBLAD KASSA!
WIJ BETALEN TOT 50% MEER DAN UW JUWELIER!
SPIEGELGRACHT JUWELIERS - Beethovensestraat 7A, A'dam
TEL. 020-4221015. WWW.ODUGOUDPRIJS.NL

Duurzaam vergroenen

Ginkel

Groene oase midden in de stad

Daktuinen en -terrassen

ginkelgroep.nl

 Familiëbedrijf sinds 1903

EXCLUSIEVE REIZEN | BIJZONDEREZAKEN.NL

SCHIETHART REIZEN
CULTURELE GROEPSREIZEN
"AL MEER DAN 30 JAAR!"
www.schiethartreizen.nl of **072-5204550**

EXCLUSIEVE RELATIEBEMIDDELING

Particuliere & zakelijke advertenties opgeven via : www.zadkinemedia.nl
De brieven onder nummer kunt u sturen naar: Lange Nieuwstraat 109 B1, 3111 AE Schiedam onder vermelding van br.o.nr. (nummer advertentie)

WWW.BIJZONDEREZAKEN.NL

Relatiebemiddeling

We kennen iedereen persoonlijk
Zoekt u een partner? Ik kom graag bij u thuis voor een vrijblijvend persoonlijk gesprek.
Bel dan nu : 088-0221900 (alle regio's)
Sinds 1984 de hoogste slagingskans bij Mens & Relatie.
www.mens-en-relatie.nl

VAN SLOBBE
EXCLUSIEVE
PARTNER SEARCH

VANSLOBBEDATING.NL +31 (0)6 5397 54 26

Klaar voor nieuwe ontmoetingen?

Van persoonlijk afgestemde MATCHES tot verrassende SINGLE EVENTS.

www.qualitypartnersearch.com

LATE LIEFDE VOOR 60-70 en 80 jarigen
ALERTE RELATIEBEMIDDELING
0613863420 - www.hellasmeeets.nl

Ze bestaat. Echt.

DPSPartnerSearch.nl *distinguished & discreet*

Voor ondernemende en ontwikkelde singles

DTNG.
WWW.DTNG.NL

Omdat liefde begint met écht gezien en gehoord worden.
Start jouw zoektocht vandaag nog.

Geef de liefde weer een kans!
Het Relatiebureau, bemiddeling duurzame relaties.
www.hetrelatiebureau.nl of **085 - 0765 365**

Wilt u uw leven ook zo graag verrijken met een geliefde?
Ensemble bemiddelt met verve kunst- en cultuurliefhebbers 50+
Sophie van den Heuvel, 0294-257226 - www.ensemble-relatie.nl

Vrouw zoekt Man

een nieuwe liefde

Vrolijke vrijdenkende vrouw wil haar kleurrijke leven weer voortzetten met een man die net als zij breed geïnteresseerd is en daar leuk over kan praten. Samen gezellige uitjes maken, genieten van lekker eten, van elkaar. Klein, intiem geluk. Ze woont in het oosten, is weduwe en geboren in 1951. Take life as it comes, dat kan zij. Maar het leven een duwtje geven moet soms ook. Waarvan akte.

Het volledige profiel staat op **www.eennieuweliefde.nl**

Dating

Extra aandacht?

Plaats ook uw advertentie in onze rubriek Bijzondere Zaken.
Geef online op via **WWW.ZADKINEMEDIA.NL**
Geef je oproep voor de deadline van de desbetreffende editie op.

secondlove

WILT U ADVERTEREN? **zadkinemedia.nl**
Of kijk voor meer aanbod op de website www.bijzonderezaken.nl

Plaats ook uw advertentie in onze rubriek Bijzondere Zaken en kom rechtstreeks in contact met andere lezers.
Dit is heel gemakkelijk, geef online op en betaal direct via iDEAL!

Ga naar **ZADKINEMEDIA.NL**, geef je oproep vóór de deadline van desbetreffende editie op!

nrc
ZATERDAG 17 JANUARI & ZONDAG 18 JANUARI 2026

Karel Knip stuit in de alledaagse werkelijkheid op raadsels en onbegrijpelijke verschijnselen.

Deze week: Sneeuw wordt zeldzaam, terwijl er nog veel te checken is. Want geleerden beweren van alles.

Een thermometer in de laatste sneeuw

Sneeuwvrijcirkels rondom bomen. FOTO GETTY IMAGES

die zondag van AW-wege in Gelderse sneeuw werd gezet was bepaald niet minder wit dan de omringende sneeuw.

Een voetstap in de Gelderse sneeuw. FOTO KAREL KNIP

Veroudering van sneeuw brengt hier op onze breedte meestal met zich mee dat de sneeuwkorrels in de bovenste sneeuwlagen uitgroeien ten koste van de korrels in diepere lagen. Het albedo van verouderende sneeuw neemt daardoor langzaam af. Je merkt er niets van omdat alle sneeuw om je heen even oud is. Krab je de bovenlaag van oude sneeuw weg dan moet je weer sneeuw tegenkomen die beter weerkaatst, maar dat is nu precies waarmee het afgelopen zondag in dat Gelderse bos mis ging. Vergeten te krabben.

Ook de onbesneeuwde cirkels rond de voet van bomen zoals ze hier vandaag op het plaatje staan kwamen niet tevoorschijn. De sneeuwvrije plekken vormen zich makkelijk en snel als het flink waait tijdens het sneeuwen, dan zijn er wervels die de stamvoet vrij houden. Aan allerlei details kun je

vaak nog zien uit welke hoek de wind woei toen het gebeurde. Maar het woei te weinig deze keer.

De straling van boomstammen

Het kan ook anders: langzamer en lang nadat de sneeuw is gevallen, vooral als de winter tegen zijn eind loopt. Het mag zo zijn dat sneeuw zichtbaar licht en zijn bijbehorende warmte hoofdzakelijk weerkaatst en van zich af werpt, de warmte van de onzichtbare straling uit het nabije infrarood wordt juist uitstekend geabsorbeerd. Dat is uitgerekend de straling die boomstammen afgeven als ze overdag van tijd tot tijd wat zon ontvangen en warmer worden. Ze kunnen ook opwarmen van de straling die de sneeuw hun kant op stuurt. Op de lange duur doet deze boomwarmte de nabije sneeuw de das om.

Het verschil tussen de dooircirkels (*thaw circles*) en de windgevormde plekken is makkelijk te zien. Wat de buitenstaander niet goed begrijpt is waarom de dooircirkels vaak zo volmaakt rond zijn.

De warmte brengt ons bij een Instagram-filmpje dat deze dagen alom verbazing wekt maar dat, bij nader inzien, al sinds 2013 in vergelijkbare vorm rondtrekt over internet. Je ziet een persoon een brandende aansteker houden onder een sneeuwbal die flink geblakerd raakt maar *niet* smelt. 't Wordt als het bewijs gezien dat hedendaagse sneeuw geen sneeuw meer is maar een soort kunststof die minderheidsregeringen uitstrooien om ons bedotten. Zo zijn ze.

In 2014 liet astronoom Phil Plait op YouTube zien wat hier gebeurde: de sneeuw smelt wel degelijk maar het smeltwater wordt gewoon opgezogen in de nog resterende sneeuwmassa. Het roet komt van de onvolledige verbranding van het propaan en/of butaan uit de aansteker. Niks bijzonders. Je kunt het ook op een schoteltje laten neerslaan. Maar wie gelooft er nu een astronoom?

Karel Knip

ALLEDAAGSE WETENSCHAP

Waarom gaan we bij kou klappertanden?

Wie zich tijdens de recente winterse omstandigheden onvoldoende had ingepakt, zal af en toe misschien geklappertand hebben. Waarom gaan onze kaakspieren eigenlijk ongecontroleerd trillen als we het koud hebben?

Dat heeft te maken met de temperatuur in onze lichaamskern, waarvan vaak wordt gezegd dat die 37 graden Celsius is, maar die in werkelijkheid in rust *schommelt* tussen de 36,5 en 37,5 graad. In normale toestand dan, want zodra de kerntemperatuur en huidtemperatuur dalen, door bijvoorbeeld stil te zitten in de kou, begint het klappertanden en bibberen, dat samen onderdeel is van de 'rilrespons'. Die respons laat spieren in een onvrijwillige reflex bibberen en klappertanden. Zo wordt lichaamswarmte genereerd, zodat de lichaamstemperatuur weer op een comfortabeler niveau uitkomt. Kort gezegd zegt het lichaam: als jij mij niet warm houdt, regel ik dat zelf wel.

Die kou wordt voornamelijk op twee punten gemeten, zo legt emeritus hoogleraar thermofysiologie aan de VU Amsterdam Hein Daanen (67) telefonisch uit. „Een mens heeft koudesensoren in de huid, aan de zenuwuiteinden, en in de hersenen, in de hypothalamus. Als die koudesensoren bespeuren dat de bloed- of huidtemperatuur te ver daalt, wordt actie ondernomen.”

Daarbij worden hormonen geactiveerd, en gaan de spieren meer warmte maken. „Die spieren zijn een enorm belangrijke warmte-

bron”, aldus Daanen. „In rust produceert een lichaam 100 watt aan warmte, maar wanneer we een grote inspanning leveren kan dat wel tot boven de 1.000 watt oplopen.” Dan moet je denken aan wielrennen of hardlopen, maar ook het rillen genereert flink wat hitte. „Er zijn experimenten gedaan waarbij iemand maximaal rilde. Daar kwam dan 300 watt warmte bij, boven op die 100 watt die het lichaam zelf al produceert.” Een verviervoudiging, alleen maar door flink te bibberen, best een efficiënt kacheltje dus.

De eerste spier waarbij bij kou de rilrespons optreedt, is de grote borstspier, de *pectoralis major*, zo toont onderzoek van Douglas Bell aan. Ook de grote kaakspier (*musculus masseter*) begint al snel mee te doen. „Dat is een grote krachtige spier, die kan aardig bijdragen aan warmteproductie.” Zou die dan ook vooral voor warmtetoevoer naar de hersenen zorgen, aangezien de kaak daar vlakbij zit? „Dat is een leuke gedachte, maar die kan ik wetenschappelijk niet hard maken”, antwoordt Daanen beleefd. „De doorbloeding is bij kou minder, dus het is aanmerkelijk dat klappertanden lokaal voor wat extra warmte kan zorgen.”

Vrouwen klappertanden vermoedelijk vaker dan mannen, maar dat is omdat vrouwen het sowieso eerder koud hebben. „Dat is niet omdat zij vrouw zijn, maar omdat vrouwen doorgaans kleiner zijn en minder spiermassa hebben”, aldus Daanen. „Er zijn sowieso grote verschillen tussen mensen: personen met obesitas houden warmte juist langer vast.”

FOTO GETTY IMAGES

Klappertanden komt niet alleen voor bij kou, maar ook bij koorts en bepaalde medicijnen. Dat lijkt om iets anders te gaan, maar is dat eigenlijk niet. Bij koorts zijn er pyrogenen die de hypothalamus op een hogere temperatuur zetten, bijvoorbeeld 40 graden, om zo de ziekte eruit te krijgen. Je lichaam gaat dan rillen en klappertanden om die temperatuur op dat 'setpoint' te krijgen. Bij bepaalde medicijnen als antidepressiva is bekend dat ze als bijwerking de warmtehuishouding kunnen beïnvloeden, waardoor ook dan de tanden kunnen gaan klapperen.

Casper van der Veen

De campus van de Texas A&M University. FOTO EPA

GOED BETER BEEST

IJssnorkelaar / Mississippialligator / *A. mississippiensis*

Voor de meeste waterminnende dieren is het slecht nieuws als hun leef- en jachtterrein bevriest. Denk aan de onfortuinlijke ijsvogel die acht jaar geleden vastvroor in Oostzaan. Ook deze Amerikaanse mississippialligator lijkt er op het eerste gezicht bekaaid van af te komen, maar schijn bedriegt: hij is in diepe wintersrust. Reptielen doen in plaats van aan winterslaap aan brumatie, een speciale variant van algehele *torpor* ofwel verminderde fysiologische activiteit.

Omdat reptielen koudbloedig zijn, hangt hun lichaamswarmte nauw samen met de omgevingstemperatuur. In koude winters vertraagt hun stofwisseling. Ze hebben daardoor minder eten en minder zuurstof nodig, maar zijn als gevolg van die brumatie ook heel traag. Hun hartslag daalt daarbij tot 2 of 3 slagen per minuut.

Veel reptielen kruipen om te brumeren in alle rust weg onder bladeren of stenen, maar alligators verschuilen zich graag in ondiep modder-

Een alligator in het ijs in een natuurpark in Texas. FOTO SHUTTERSTOCK

rijk water. En dat kán bevriezen - daarom steken ze uit voorzorg hun neusgaten boven het wateroppervlak uit als een snorkel, zodat ze wel kunnen blijven doorademen. Zodra het warmer

wordt komen ze hongerig weer tevoorschijn en gaan ze op zoek naar voedsel (vissen, schildpadden, wasberen, vogels) en een partner.

Gemma Venhuizen

► Iedere week bespreekt de redactie wetenschap hier ophef in de wetenschap.

Plato's lessen over liefde mogen niet meer in Texas

Is Plato nu ook al te *woke*? De Amerikaanse Texas A&M University heeft een hoogleraar filosofie werk van Plato laten schrappen omdat het in strijd zou zijn met de nieuwe *richtlijn* van de universiteit om in het kerncurriculum geen aandacht te besteden aan 'genderideologie'.

Hoogleraar filosofie Martin Peterson kreeg van zijn afdelingshoofd de missive dat hij zijn aanstaande college 'Eigentijdse morele problemen' in lijn moest brengen met de nieuwe 'Richtlijn 8.01' van de universiteit. Die bepaalt dat in het kerncurriculum „pleidooien voor raciale of gender-ideologie” niet zijn toegestaan, evenmin als „onderwerpen die raken aan seksuele oriëntatie of gender-identiteit”. Aan die onderwerpen mag enkel aandacht

worden besteed in gespecialiseerde colleges, met schriftelijke toestemming van leidinggevend en uitsluitend als de „educatieve noodzaak” ervan is aangetoond.

Peterson werd voor de keus gesteld: de onderdelen in zijn college aanpassen en de delen verwijderen over gender, inclusief die over Plato, of een ander college gaan geven. Hij kreeg 24 uur om te reageren. Peterson reageerde verbolgen dat hij geen „pleidooien” houdt in zijn college, maar „studenten leert redeneringen op te zetten en te evalueren die gebruikelijk zijn in actuele morele discussies”. Het doorlichten van zijn syllabus voor het college, die hij moest voorleggen, noemde hij „verplichte inspectie ten behoeve van censuur”.

Onder druk van de universiteit zwichtte Peterson. In een interview met *The New York Times* zegt hij het college met tegenzin te zullen aanpassen. De betwiste passages wil hij vervangen door onderdelen over academische vrijheid en vrijheid van meningsuiting. Peterson zou uit Plato's *Symposium* onder meer de mythe gebruiken van Aristophanes over drie oorspronkelijke geslachten, mannelijk, vrouwelijk en hermafrodit. De dialoog van Plato is een filosofische, soms feestelijke en satirische verhandeling over *eros*, ook die tussen mannen.

Schrijversvereniging PEN America heeft protest aangetekend tegen het censureren van Plato. De organisatie noemt het een nieuwe stap in het „uit-

hollen van het klimaat voor vrije meningsuiting in Texas”. De Republikeinse staat heeft tal van maatregelen genomen om „gender-ideologie” te weren bij de overheid en in de gezondheidszorg. Texas A&M, opgericht in 1876 en gevestigd in de stad College Station, is een publieke instelling met ongeveer 80.000 studenten. Een minor in lhbti-studies aan de universiteit werd eind 2024 al geschrapt.

De Texaanse universiteit spreekt tegen dat het denken van Plato nu taboe is in het curriculum.

Hoogleraar filosofie Martin Peterson, opgeleid in Zweden, werkte eerder in Cambridge en aan de TU Eindhoven.

Sjoerd de Jong